

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

ગુજરાત કૌપીગડટ વિભાગ

અનુક્રમાંક ૫૮- કિંમત

પંથનામ અટીઠ : હિતપિદેશ

વર્ગાંક

नारायण पण्डित कृत

सटीकः हितोपदेशः

संपूर्ण.

पदार्थ अधिक गूजराती भाषांतर.

लेखक

शास्त्री विष्णवाचार्य वल्ले.

अध्यापक, विद्यालक्ष्मी संस्कृत पाठशाला तथा श्रेष्ठ
जोष्टनदास तेजपाल संस्कृत विद्यालय.

तथा

विकुल राजराम दलाल.

प्रकाशक

भुवियार हरीक भंडारी.

संवत् १९५७. सन् १९००.

कीमत ३ ११.

પ્રસ્તાવના	૧-૧૩
૧ હોમાર્ગ અને વાધ	૧૭
૨ કુંગ, કાગડો અને શિયાળ	૩૬
૩ શીધ અને ખીલાડાની	૩૮
૪ ડાકણ વીણાકણ સંન્યાસીની	૬૧
૫ રમ કંજુસ શિયાળની	૭૪
૬ હાથી અને શિયાળની	૮૦
૭ કાચડ ઉખેડનાર વાંદરાની...	૧૦૮
૮ ગધેડો અને કૂતરો	૧૧૦
૯ સિંહ અને ઉંદરની	૧૩૩
૧૦ કરાલા નામની કુટિનીની ચતુરાધ	૧૩૯
૧૧ કાગડા અને કાળા સાપની	૧૪૭
૧૨ સિંહ અને સસલાની	૧૪૯
૧૩ ટીટવા અને સમુદ્રની	૧૬૧
૧૪ પંખીઓ અને વાંદરાની...	૧૮૨
૧૫ વાધનો વેષ ધરનાર ગધેડાની	૧૮૫
૧૬ હાથી અને સસલાની	૧૮૮
૧૭ હંસ અને કાગડાની	૧૯૫
૧૮ વર્તક અને કાગડાની	૧૯૬
૧૯ ગળીના રંગવાળા શિયાળની	૨૦૮
૨૦ રાજનિષ્ટ વીરવરની	૨૨૫
૨૧ ચૂડામણી ક્ષત્રી અને લોભીઆ હન્ટમની	૨૩૩
૨૨ હંસ તથા કાચખાની	૨૫૬
૨૩ ત્રણ માછલાંની...	૨૫૭
૨૪ નોળીઆ અને બગલાની...	૨૬૦
૨૫ મુનિ અને ઉંદરની	૨૬૪
૨૬ બગલા અને ખેડડાની	૨૬૬
૨૭ વાસણ ભાંગનાર બ્રાહ્મણની	૨૬૯
૨૮ સુન્દ અને ઉપસુન્દની	૨૭૨
૨૯ પ્રસ્તુય નામના બ્રાહ્મણ અને ત્રણ ધૂતારાની.	૨૮૪
૩૦ મદોત્કટ સિંહ અને તેના ઊંટ નોકરની	૨૮૬
૩૧ મંદવિષ સર્પ અને દેડકાની...	૨૯૨
૩૨ માધવ બ્રાહ્મણ અને નોળીઓ	૩૦૪

વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
૫૯

પ્રયોજન.

ભાષાંતરો જે પ્રકારનાં હોય છે. ૧ પદાર્થબોધક અથવા શબ્દાર્થબોધક (Leteral) અને ૨ ભાવાર્થબોધક (Free). પદાર્થબોધકમાં મૂળ ગ્રંથના પ્રતિપદ (દરેક શબ્દ)ને અનુસરીને તેનો અર્થ બીજી ભાષામાં સમજાવેલો હોય છે અને ભાવાર્થબોધક ભાષાંતરમાં મૂળ શબ્દરચનાનું વિશેષ અનુસરણ ન રાખતાં માત્ર તેની મતલબ-ફલિતાર્થ-અસરકારક રીતે દર્શાવવા તરફ વધારે લક્ષ આપવામાં આવે છે. આ બેઉ પ્રકારો ઉપયુક્ત છે, તથાપિ તેમાં શાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓને તથા મૂળ ગ્રંથકારનો જ ખરો આશય સમજવાની ઈચ્છા રાખનારને પ્રથમ પ્રકારનું વધારે ઉપયોગી થાય છે. અને મૂળમાં ગમે તે શબ્દો હોય, પરંતુ જે ભાષામાં તે લખાયું હોય તે ભાષાના જાણીતા જનો વિષય તાત્પર્ય માત્ર સારી રીતે સમજવા ચાહનારને બીજા પ્રકારનું વધારે ઉપયોગી થાય છે. તોપણ જે ગ્રંથો મૂળ સાથે છપાય છે, તેમાં તો પ્રથમ પ્રકારનું વધારે પસંદ કરવા યોગ્ય છે. માટે અમે આમાં તે પ્રકાર પસંદ કરીએ છીએ.

આ “હિતોપદેશ” ના મિત્રલાલ પ્રકરણનું મૂળસંહિત ગૂજરાતી ભાષાતર રા. રા. રણછોડભાઈ

ઉદયરામે એકવાર બહાર પાડ્યું હતું. પરંતુ તેની નવી આવૃત્તિમાં તેમણે મૂળને ન રાખતાં, એકલા મિત્રલાલનું જ નહિ, પરંતુ ચારે પ્રકરણનું ગદ્યપદ્યાત્મક ભાષાંતર બહાર પાડવું ઉચિત જોયું છે. પરંતુ સૈથી તો બીજા પ્રકારના ભાષાંતરની ગરજ સરે છે. એટલા માટે પ્રથમ પ્રકારના ભાષાંતરની પણ ગૂંજરાતીમાં ખોટ છે, તે પૂરી પાડવા અમો આ પુસ્તક ખાસ તૈયાર કરાવી પ્રકટ કીધું છે. અને આશા છે કે યોગ્ય અધિકારીઓ તરફથી એને યોગ્ય ઉત્તેજન મળશે.

પ્રકાશક.

સટીકઃ હિતોપદેશઃ

પ્રસ્તાવિકા.

સિદ્ધિઃ સાધ્યે સતામસ્તુ પ્રસાદાત્તસ્ય ધૂર્જટેઃ ।

જાહ્નવીફેનલેખેવ યન્મૂર્ધ્નિ શશિનઃ કલાઃ ॥ ૧ ॥

જેના મસ્તકપર ચંદ્રની કળા જાહનવી (ગંગા) ના કીણના રેખા પ્રમાણે (છે) તે શિવના પ્રસાદથી સત્પુરુષોની સિદ્ધિ સાધ્ય થાઓ. ૧.

શ્રુતો હિતોપદેશોઽયં પાટવં સંસ્કૃતોક્તિષુ ।

વાચાં સર્વત્ર વૈચિત્ર્યં નીતિવિદ્યાં દદાતિ ચ ॥ ૨ ॥

આ હિતોપદેશ સાંભળતાં સંસ્કૃત ભાષામાં ચાતુર્ય, વાણીમાં સર્વત્ર વિચિત્રતા (આશ્ચર્ય) અને નીતિજ્ઞાન મળેછે. ૨.

અજરામરવત્પ્રાક્ષો વિદ્યામર્થં ચ ચિન્તયેત્ ।

ગૃહીત ઇવ કેશેષુ મૃત્યુના ધર્મમાચરેત્ ॥ ૩ ॥

પ્રાક્ષ પુરુષે જરા (ઘડપણ) અને મરણ નથી, એમ જાણીને વિદ્યા અને પૈસા (સંપાદન કરવા)ને વિચાર કરવો. અને મૃત્યુએ આવીને આપણી શીખા પકડીજ છે, એમ જાણીને ધર્માચરણ કરવું. ૩.

સર્વદ્રવ્યેષુ વિદ્યૈવ દ્રવ્યમાહુરનુત્તમમ્ ।

અહાર્યત્વાદનર્થત્વાદક્ષયત્વાન્ન સર્વદા ॥ ૪ ॥

સર્વ દ્રવ્યમાં જેના કરતાં બીજું ઉત્તમ નથી, એવું દ્રવ્ય વિદ્યા એજ છે, કારણ કદી તે કોઈ હુરી

શકતું નથી, તેની કીમત થતી નથી, અને તેનો નાશ પણ થતો નથી. ૪.

સંયોજયતિ વિદ્યૈવ નોચગાપિ નરં સરિત્ ।

સમુદ્રમિવ દુર્ધર્ષં નૃપં ભાગ્યમતઃ પરમ્ ॥ ૫ ॥

જે પ્રમાણે નીચગા (નદી) પોતામાં રહેલા પદ્મ દાર્થોને દુર્લભ એવા સમુદ્રનો સંગમ કરાવેછે, તેમ નીચગા (નીચની પાસે રહેલી) વિદ્યા પણ મનુષ્યને દુર્લભ એવા રાજાની પાસે તેડી જાય છે, અને પછી જેનું જેવું નસીબ. (તે પ્રમાણે ક્ષણ થાય છે.) ૫.

વિદ્યા દદાતિ વિનયં વિનયાદ્યાતિ પાત્રતામ્ ।

પાત્રત્વાદ્ધનમાપ્નોતિ ધન્નાદ્ધર્મં તતઃ સુખમ્ ॥ ૬ ॥

વિદ્યાથી નમ્રતા મળેછે, નમ્રતાથી પાત્રતા (ચોખ્ખતા) આવેછે, પાત્રતાથી દ્રવ્યસંપત્તિ મળેછે, દ્રવ્યથી ધર્મ (સંપાદન) કરાય છે અને ધર્મથી સુખ મળે છે. ૬.

વિદ્યા શાસ્ત્રસ્ય શાસ્ત્રસ્ય દ્વે વિદ્યે પ્રતિપત્તયે ।

આદ્યા હાસ્યાય વૃદ્ધત્વે દ્વિતીયાદ્રિયતે સદા ॥ ૭ ॥

પ્રતિપત્તિ એટલે પ્રતિષ્ઠા માટે જે વિદ્યા છે. ૧ શાસ્ત્રવિદ્યા, ૨ શાસ્ત્રવિદ્યા. તેમાંની પહેલી વિદ્યા ઘડપણમાં હાંસીનું કારણ થાય છે અને બીજી વિદ્યા હંમેશા આદર મેળવેછે. ૭.

યન્નવે ભાજને લગ્નઃ સંસ્કારો નાન્યથા ભવેત્ ।

કથાચ્છલેન બાલાનાં નીતિસ્તદિહ કથ્યતે ॥ ૮ ॥

જે પ્રમાણે નવા વાસણ ઉપર કરેલો સંસ્કાર બદલાતો નથી, તે પ્રમાણે નાના બાલકને વાતને નિમિત્તે આ ગ્રંથમાં નીતિ કહેવામાં આવેછે. ૮.

મિત્રલાભઃ સુહૃદ્વેદો વિગ્રહઃ સંધિરેવ ચ ।

પञ્ચતન્ત્રાત્તથાન્યસ્માદ્ગ્રન્થાદાકૃષ્ય લિખ્યતે ॥ ૯ ॥

૧ મિત્રલાભ, ૨ સુહૃદ્વેદ, ૩ વિગ્રહ અને ૪ સંધિ એ ચાર પ્રકરણો પચતન્ત્ર ગ્રંથમાંથી તેમજ બીજા ગ્રંથોમાંથી પણ ખેંચીને (હું) લખું છું. '૯.

(ઉપલા નવ શ્લોકોમાં ગ્રંથકારે પહેલામાં મંગળાચરણ કરેલું છે. અને આડ શ્લોકોમાં ગ્રંથના ચાર અનુબંધો દર્શાવેલા છે. બીજા શ્લોકમાં નીતિવિદ્યાની પ્રાપ્તિ એ પ્રયોજન, ત્રીજાથી સાતમા સૂધી પાંચ શ્લોકમાં વિષય તથા તેની મહત્તા; આઠમા શ્લોકમાં નાના બાળકો એ અધિકારી અને નવમા શ્લોકમાં સંબંધ દર્શાવ્યો છે.)

अस्ति भागीरथीतीरे पाटलिपुत्रनामधेयं नगरम् ।
तत्र सर्वस्वामिगुणोपेतः सुदर्शनो नाम नरपतिरासीत् ।
स भूपतिरेकदा केनापि पठ्यमानं श्लोकद्वयं शुश्राव-

ભાગીરથી (ગંગા)ને કિનારે પાટલીપુત્ર નામનું નગર છે. ત્યાં સર્વસ્વામિગુણોપેત (રાજાના સર્વ ગુણોથી સંપન્ન) સુદર્શન નામનો રાજા હતો. તે રાજાએ એક દહાડો કોઈને મોઢે બોલતાં બે શ્લોકો સાંભળ્યા. તે એકે:—

“अनेकसंशयोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शकम् ।

सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य नास्त्यन्य एव सः ॥ १० ॥

यौवनं धनसंपत्तिः प्रभुत्वमविवेकिता ।

एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम्” ॥ ११ ॥

અનેક સંશયોને દૂર કરનાર, પરોક્ષાર્થ બતાવનાર, સર્વનું નેત્ર શાસ્ત્ર છે, તે જેને નથી તે અંધજ. ૧૦.

૧ જીવાની, ૨ દ્રવ્યસંપત્તિ, ૩ અધિકાર, અને ૪ અવિચારીપણું એમાંની અકેક વસ્તુ અનર્થ (નુકસાન) કારક છે. ત્યારે જ્યાં ચારે હોય ત્યાં તો શુંજ કહેવું? ૧૧.

इत्याकर्ण्यात्मनः पुत्राणामनधिगतशास्त्राणां नित्य-
मुन्मार्गगामिनां शास्त्राननुष्ठानेनोद्विग्नमनाः स राजा
चिन्तयामास—

આ સાંભળીને જેણે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો ન-
થી અને હુમેશા ખરાબ રસ્તે દોરાતા, એવા પોતા-
ના છોકરાઓના શાસ્ત્રના અનભ્યાસને લીધે જેનું
મન ઉદ્વેગ પામ્યું છે એવો રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો.

“कोऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान्न धार्मिकः ।

काणेन चक्षुषा किं वा चक्षुःपीडैव केवलम् ॥ १२ ॥

કાણાડોળા (જે આંખે ખીલકુલ દેખાતું નથી
એવા ડોળા)થી ક્ષણ શું? તેથી આંખે પીડા માત્ર
થાય છે તેમ, જે વિદ્વાન નથી અને જે ધાર્મિક ન-
થી એવા પુત્રથી પણ શું ક્ષણ? ૧૨.

अजातमृतमूर्खाणां वरमाद्यौ न चान्तिमः ।

सकृद्दुःखकरावाद्यावन्तिमस्तु पदे पदे ॥ १३ ॥

ન થએલો, મૂવેલો અને મૂર્ખ એ (ત્રણ)માં-
થી પહેલા બે આરા, પરંતુ છેલ્લો (મૂર્ખ) સારો ન-
હિ; કેમકે પહેલા બે એકવારજ દુઃખ દે છે અને
છેલ્લો પગળે પગળે દુઃખ દે છે. ૧૩.

किं च । કેમકે:—

स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ।

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ॥ १४ ॥

ફરતા સંસાર (ચક્ર)માં કોણ મરતું નથી અને

કોણ જન્મતું નથી? પરંતુ જે જન્મ્યાથી વંશ ઉ-
ન્નતિ પામે છે, તેનોજ જન્મ સફળ છે. ૧૪.

ગુણિગણગણનારમ્ભે ન પતતિ કટિની સુસંમ્રમાદ્યસ્ય ।
તેનામ્બા યદિ સુતિની વદ વન્ધ્યા કીદશી નામ ॥ ૧૫ ॥

ગુણવાનની ગણના કરવા એસતાં, જેનું નામ
દેતાં એકદમ ટચલી આંગળીપર અંગુઠાનો આઘાત
થતો નથી, એવા પુત્રની માતા પુત્રવતી કહેવાય,
તો વાંઝણી કોને કેવી? ૧૫.

અપિ ચ । વળી

દાને તપસિ શૌર્યે ચ યસ્ય ન પ્રથિતં મનઃ ।

વિદ્યાયામર્થલાભે ચ માતુરુચ્ચાર એવ સઃ ॥ ૧૬ ॥

જેનું મન દાન દેવામાં, તપ કરવામાં, અને પ-
રાક્રમ કરવામાં, વિદ્યામાં અને અર્થલાભમાં પ્રસિદ્ધિ
પામ્યું નથી, તે માતાનો મળજ છે. ૧૬.

અપરં ચ । અને,

વરમેકો ગુણો પુત્રો ન ચ મૂર્ખશતાન્યપિ ।

એકશ્ચન્દ્રસ્તમો હન્તિ ન ચ તારાગણોઽપિ ચ ॥ ૧૭ ॥

ગુણી પુત્ર એક સારો પરંતુ મૂર્ખો સો નકામા.
કેમકે એક ચંદ્ર અંધકાર દૂર કરેછે, પરંતુ સેંકડો
તારાનો સમુદાય તે (અંધકાર) દૂર કરી શકતો
નથી. ૧૭.

પુણ્યતીર્થે કૃતં યેન તપઃ ક્ષાપ્યતિદુષ્કરમ્ ।

તસ્ય પુત્રો ભવેદ્દશ્યઃ સમૃદ્ધો ધાર્મિકઃ સુધોઃ ॥ ૧૮ ॥

જેણે કોઈપણ પુણ્યતીર્થપર અતિ દુષ્કર તપ
કર્યું હશે, તેનેજ સમૃદ્ધ, ધાર્મિક, સુખી છતાં આ-
જ્ઞાપાળક પુત્ર થાય છે. ૧૮.

અર્થાગમો નિત્યમરોગિતા ચ

પ્રિયાશ્ચ માર્યા પ્રિયવાદિની ચ ।

વશ્યશ્ચ પુત્રોઽર્થકરી ચ વિદ્યા

ષટ્કર્જીવલોકસ્ય સુખાનિ રાજન્ ॥ ૧૯ ॥

હે રાજા ! આ જીવલોકમાં ૬ સુખ છે. ૧ પૈ-
સા પામવા, ૨ નિરંતર નિરોગીપણું, ૩ વહુલી લાગે
એવી પત્ની, તથા ૪ પ્રિયવાદિની (પતિવ્રતા), ૫
આજ્ઞાપાળક પુત્ર અને ૬ અર્થદાયક વિદ્યા. ૧૯.

કો ધન્યો बहुभिः पुत्रैः कुशलापूरणाढकैः ।

वरमेकः कुलालम्बी यत्र विश्रूयते पिता ॥ ૨૦ ॥

ધાન્યના કોહારમાં ભરી રાખેલા પાલી, ટીપરી
વગેરે માપોની પેઠે, જેનું કદી કામ પડતું નથી એ-
વા ઘણા પુત્રોથી કોણ ધન્ય છે ? કોઈ નથી. જેના
નામથી પિતા પ્રસિદ્ધિ પામે છે, એવો કુળદીપક
એકજ સારો. ૨૦.

ऋणकर्ता पिता शत्रुर्माता च व्यभिचारिणी ।

भार्या रूपवती शत्रुः पुत्रः शत्रुरपण्डितः ॥ ૨૧ ॥

કરજ કરનારો પિતા, વ્યભિચારિણી માતા, રૂ-
પવતી ભાર્યા, અને મૂર્ખ પુત્ર એ શત્રુ છે. ૨૧.

अनभ्यासे विषं विद्या अजीर्णे भोजनं विषम् ।

विषं सभा दरिद्रस्य वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ ૨૨ ॥

અભ્યાસ ન રાખતાં વિદ્યા, અજીર્ણમાં ભોજન,
દરિદ્ર મનુષ્યને સભા, અને ઘરડા ડોસાને જીવાન
શ્રી એ વિષ (ઝેર) સમાન છે. ૨૨.

यस्य कस्य प्रसूतोऽपि गुणवान्पूज्यते नरः ।

धनुर्वैश्विशुद्धोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति ॥ ૨૩ ॥

જામે તેનાથી ઉત્પન્ન થએલો માણસ, શુણ્ણવાન

હોય તો પૂજ્ય બને છે. ધનુષ્ય ઉત્તમ વંશ (વાંસ) માંથી થએલું છે, તથાપિ જે તે ગુણવાન્ (હોરીવાળું) ન હોય તો શું કામનું? ૨૩

હો હા પુત્રક નાત્રીત સુગતૈતાસુ રાત્રિષુ ।

તેન ત્વં શિદુષાં મધ્યે પદ્મે ગૌરિવ સીદસિ ॥ ૨૪ ॥

અરે, બેટા! આ ઉત્તમ રીતે ગએલી અનેક રાત્રોમાં તેં અધ્યયન કર્યું નહિ, તેથી કાદવમાં જે-મ ગાય પીડાય, તેમ વિદ્વાન્ મંડલમાં તું દુઃખ પામે છે. ૨૪.

તત્કથમિદાનીમેતે મમ પુત્રા ગુણવન્તઃ ક્રિયન્તામ્ ।

ત્યારે મારા આ પુત્રો ગુણવાન્ કેમ થશે?

આહારનિદ્રાભયમૈથુનં ચ

સામાન્યમેતત્પશુભિર્નરાણામ્ ।

ધર્મો હિ તેષામધિકો વિશેષો

ધર્મેણ હીનાઃ પશુભિઃ સમાનાઃ ॥ ૨૫ ॥

આહાર, નિદ્રા, ભય, અને મૈથુન એ માણસો અને જનાવરો બેઉને સમાન છે. મનુષ્યોમાં તેમના કરતાં ધર્મ એ એક વિશેષ છે. જે મનુષ્ય ધર્મરહિત છે, તે પશુ સમાનજ છે. ૨૫.

યતઃ । કારણ કે—

ધર્માર્થકામમોક્ષાણાં યસ્યૈકોઽપિ ન વિદ્યતે ।

અજાગલસ્તનસ્યેવ તસ્ય જન્મ નિરર્થકમ્ ॥ ૨૬ ॥

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચાર પુરુષાર્થોમાંથી એક પણ જેણે મેળવ્યો નથી, તે મનુષ્યનો જન્મ બકરાના ગળાના આંચળની પેઠે નકામો છે. ૨૬.

યજ્ઞોચ્યતે— એમ પણ કહ્યું છે કે:—

આયુઃ કર્મ ચ વિત્તં ચ વિદ્યા નિધનમેવ ચ ।

પશ્ચૈતાન્યપિ સૃજ્યન્તે ગર્ભસ્પસ્યૈવ દેહિનઃ ॥ ૨૭ ॥

આયુષ્ય, કર્મ, વિત્ત (પૈસા), વિદ્યા, અને ના-
શ એ પાંચે પ્રાણી ગર્ભમાં હોય છે, ત્યારેજ ઠરાવે-
લાં હોય છે. ૨૭.

કિં ચ । કેમકે—

અવશ્યંભાવિનો ભાવા મવાન્તિ મહતામપિ ।

નમ્નત્વં નોલકણ્ઠસ્ય મહાહિશયનં હરેઃ ॥ ૨૮ ॥

જે જરૂર બનવાનું તે મોટા માણસનું પણ ટ-
ળવું નથી. જુઓ શિવજીને નમ્રપાણું, અને ભગવાન
શ્રીહરિને અનંતસર્પ ઉપર સૂવાનું. ૨૮.

અપિ ચ । વળી—

યદમાવિ ન તદ્ભાવિ ભાવિ ચેન્ન તદન્યથા ।

ઈતિ ચિન્તાવિષમ્નોડયમગદ્ કિં ન પીયતે ॥ ૨૯ ॥

“જે નહિ બનવાનું તે બનશેજ નહિ, જે થ-
વાનું તે ટળવાનું નથી,” એ ચિંતારૂપી વિષને ઉ-
તારવાનું ઓષડ કેમ પીતો નથી? ૨૯.

एतत्कार्याक्षमाणां केषांचिदालस्यवचनम् ।

આ સર્વ વચનો કાર્ય કરવામાં અશક્ત એવા
કેટલાક આળસુઓ બોલેછે.

न दैवमपि संचिन्त्य त्यजेदुद्योगमात्मनः ।

अनुद्योगेन तैलानि तिलेभ्यो नाप्नुमर्हति ॥ ૩૦ ॥

દૈવજ કૃણ આપશે, એમ વિચારી પોતાનો પ્ર-
યત્ન છોડવો નહિ. કેમકે યત્ન કીધા વિના તલમાં-
થી તેલ પણ નીકળી શકતું નથી. ૩૦.

અન્યથા । અને—

उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मी-

दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ।

दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या

यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ॥ ૩૧ ॥

લક્ષ્મી યત્ન કરનારા પુરુષરૂપી સિંહની પાસે આવે છે. “નસીબમાં હશે તો મળશે” એમ કુત્સિત (હલકા) જનો વદે છે. દૈવને બાબુ રાખીને, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે યત્ન કર. યત્ન કર્યા પછી જો કાર્યસિદ્ધ ન થાય, તો તેમાં શો દોષ ?

यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।

एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ૩૨ ॥

જે પ્રમાણે એક પૈડાથી રથ ચાલી શકતો નથી, તેમ યત્નવિના દૈવ સિદ્ધ થતું નથી. ૩૨. તથા ચ । તેમજ—

पूर्वजन्मकृतं कर्म तदैवमिति कथ्यते ।

तस्मात्પુરુષકારેણ યત્નં કુર્યાદતન્દ્રિતઃ ॥ ૩૩ ॥

પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં કર્મો તેનેજ દૈવ કહે છે. માટે આજસ છોડીને પોતાની શક્તિ મુજબ ઉદ્યોગ કરવો. ૩૩.

यथा मृत्पिण्डतः कर्ता कुरुते यद्यदिच्छति ।

एवमात्मकृतं कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥ ૩૪ ॥

જે પ્રમાણે માટીના પિંડાળામાંથી કુંભાર જે ધારે તેવા ઘાટ ઘડે છે, તે પ્રમાણે માણસો પોતાનાં કરેલાં કર્મ પ્રમાણે ધારે તે ફળ મેળવે છે. ૩૪.

काकतालीयवत्प्राप्तं दृष्ट्वापि निधिमग्रतः ।

न स्वयं दैवमादत्तै પુરુષાર્થમપેક્ષતે ॥ ૩૫ ॥

“કાગનું બેસવું અને તાડનું પડવું” તેમ અ-
ચાનક એકાદ ખબરો આપણી સામે પડેલો બેઠ-
એ તોપણ દૈવ પોતે આવીને તે આપણા હાથમાં
મૂકી જતું નથી. ત્યાં પણ ચત્તની જરૂર પડેછે. ૩૫.

उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।

न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥ ३६ ॥

ઉદ્યોગથી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે, કેવળ મનોરથ-
થી થતી નથી. કેમકે સૂતેલા સિંહના મુખમાં મૃગ
આવીને પેસતો નથી. ૩૬.

मातृपितृकृताभ्यासो गुणितामेति बालकः ।

न गर्भच्युतिमात्रेण पुत्रो भवति पण्डितः ॥ ३७ ॥

જે પુત્રને માતાપિતાએ વિદ્યાભ્યાસ કરાવ્યો
છે, તે પુત્ર ગુણવાન બને છે. ગર્ભમાંથી જન્મતાં
વેત પુત્ર પંડિત થતો નથી. ૩૭.

माता शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः ।

न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये बको यथा ॥ ३८ ॥

જેણે પુત્રને ભણાવ્યો નથી, તે માતા અને
પિતા બંને શત્રુ છે. જેમ હંસોમાં બગલો શોભતો
નથી, તેમ વિદ્વાનોની સભામાં તે શોભતો નથી. ૩૮.

रूपयौवनसंपन्ना विशालकुलसंभवाः ।

विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥ ३९ ॥

જેમ દેસુડાનાં ફૂલો ઉત્તમ વૃક્ષમાંથી થએલાં,
સાતાંચોળ અને પ્રપુદ્ધિત છતાં સુવાસવિનાં શોભતાં
નથી, તે પ્રમાણે ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલો, રૂપ અને
બુવાનીથી સંપન્ન હોય, તોપણ વિદ્યારહિત મનુષ્ય
શોભતો નથી. ૩૯.

મૂર્ખોઽપિ શોભતે તાવત્સભાયાં વસ્ત્રવેષ્ટિતઃ ।

તાવચ્ચ શોભતે મૂર્ખો યાવત્કિચિન્ન ભાષતે ॥ ૪૦ ॥

મૂર્ખ પણ સભામાં, જ્યાં સૂધી કંઈ પણ ભા-
પણ કરતો નથી, ત્યાં સૂધીજ કપડાલતાના ફાટમા-
ઠથી શોભે છે. ૪૦

પતચ્ચિન્તાયિત્વા સ રાજા પण्डितसभां कारित-
वान् । राजोवाच—भो भोः पण्डिताः, श्रूयताम् ।
अस्ति कश्चिदेवंभूतो विद्वान्यो मम पुत्राणां नित्यमु-
न्मार्गगामिनामनधिगतशास्त्रणामिदानीं नीतिशास्त्रोपदे-
शेन पुनर्जन्म कारयितुं समर्थः । यतः ।

काचः काञ्चनसंसर्गाद्धत्ते मारकतीं द्युतिम् ।

तथा सत्संनिधानेन मूर्खो याति प्रवीणताम् ॥ ૪૧ ॥

આમ સર્વ વિચાર કરીને રાજાએ પંડિતોની
સભા કરાવી. અને તેમાં કહ્યું કે—અહો ! પંડિતો,
મારી વાત સાંભળો. તમારામાં એવો કોઈ વિદ્વાન
છે કે, જે નિરંતર કુમારો જનારા, જેને શાસ્ત્રની
કંઈ પણ ખબર નથી, એવા આ મારા પુત્રોને ની-
તિશાસ્ત્રનો ઉપદેશ કરી, તેને પુનર્જન્મ આપી શકે ?
કેમકે, કાચ પણ સોનાની સોળતથી મરકતમણીની
કાંતિ પામે છે, તે પ્રમાણે મૂર્ખ પણ સત્પુરુષની
સંગતથી પ્રવીણ થાય છે. ૪૧.

उक्तं च— कहुं छे के—

हीयते हि मतिस्तात हीनैः सह समागमात् ।

समैश्च समतामेति विशिष्टैश्च विशिष्टताम् ॥ ૪૨ ॥

હે તાત ! નીચની સંગતથી આપણી બુદ્ધિહીન
થાય છે, સમોવડીઆની સોળતથી સમબુદ્ધિ રહે

છે, અને આપણા કરતાં વિશિષ્ટની સંગતથી બુદ્ધિ વિશિષ્ટ થાય છે. ૪૨.

અત્રાન્તરે વિष्णુશર્મનામા મહાપણ્ડિતઃ સકલની-
તિશાસ્ત્રતત્ત્વજ્ઞો ઘૃહસ્પતિરિવાબ્રવીત્—‘દેવ ! મહાકુલ-
સંભૂતા યતે રાજપુત્રાઃ । તન્મયા નીતીં ગ્રાહયિતું શ-
ક્યન્તે । યતઃ ।

એટલામાં ઘૃહસ્પતિની પેઠે સકલ નીતિશાસ્ત્ર-
નું તત્ત્વ બાણનાર વિષ્ણુશર્મા નામનો મહાપણ્ડિત
સભામાં હતો, તે બોલ્યો—હે મહારાજ ! આ રાજ-
કુમારો ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલા છે, માટે એમને ની-
તિશાસ્ત્રમાં કુશળ કરવાને હું સમર્થ છું. કેમકે
નાદ્રવ્યે નિહિતા કાચિક્રિયા ફલવતો ભવેત્ ।

ન વ્યાપારશતેનાપિ શુકવત્પાઠ્યતે વકઃ ॥ ૪૩ ॥

અયોગ્ય પદાર્થપર કરેલી ક્રિયા સફળ થતી
નથી. સેંકડો ઉપાય કરીએ તોપણ બગલાને પો-
પટ પેઠે પઢાવી ન શકાય ૪૩.

અન્યથા । અને—

अस्मिस्तु निर्गुणं गोत्रे नापत्यमुपजायते ।

આકરે પદ્મરાગાણાં જન્મ કાચમણેઃ કુતઃ ॥ ૪૪ ॥

આપના કુળમાં નિર્ગુણ સંતાન થવાનાં નથી,
કેમકે પદ્મરાગ મણીની બાણમાં કાચ કેમનીપણે ? ૪૪

અતોઽહં ષષ્ઠમાસાભ્યન્તરે તવ પુત્રાન્નોતિશાસ્ત્રા-
ભિજ્ઞાન્કરિष्याમિ’ । રાજા સવિનયં પુનરુવાચ—

માટે હું છ મહિનામાં આપના પુત્રને “નીતિશાસ્ત્ર”
ના જ્ઞાતા કરીશ. ત્યારે રાજા નમ્રતાથી ફરી બોલ્યા—

कीदृशोऽपि सुमनःसङ्गादारोहति सतां शिरः

અસ્માપિ યાતિ દેવત્વં મહાજ્ઞેઃ સુપ્રતિષ્ઠિતઃ ॥ ૪૫ ॥

કૂલની સંગતથી કીડા પણ સત્પુરુષના માથા પર ચઢે છે, મહાત્માએ પ્રતિષ્ઠા કરેલો પથ્થર પણ દેવ બને છે. ૪૫.

અન્યથા । અને—

યજ્ઞોદયગિરેર્દ્રવ્યં સંનિકર્ષેણ દીપ્યતે ।

તથા સત્સંનિધાનેન હૃનવર્ણોઽપિ દીપ્યતે ॥ ૪૬ ॥

જેમ ઉદયપર્વત ઉપરનાં પદાર્થો સૂર્યપ્રકાશની સંગતથી પ્રકાશે છે, તેમ હીન વર્ણુનો મનુષ્ય પણ સત્સમાગમથી તેજસ્વી બને છે. ૪૬.

ગુણા ગુણજ્ઞેષુ ગુણા ભવન્તિ

તે નિર્ગુણં પ્રાપ્ય ભવન્તિ. દોષાઃ ।

આસ્વાદ્યતોયાઃ પ્રભવન્તિ નદ્યઃ

સમુદ્રમાસાદ્ય ભવન્ત્યપેયાઃ ॥ ૪૭ ॥

ગુણ ગુણજ્ઞ પાસે જતાં ગુણ બને છે, તેજ ગુણ નિર્ગુણ પાસે જવાથી દોષરૂપ બને છે. બુઝો, નદીનું જળ મીઠું હોય છે તેજ નદીઓ સમુદ્ર માથે મળી જતાં અપેય (પીવાને નાલાયક) બને છે. ૪૭.

તદેતેષામસ્મત્પુત્રાણાં 'નીતિશાસ્ત્રોપદેશાય ભવન્તઃ પ્રમાણમ્' इत्युक्त्वा तस्य विष्णुशर्मणो बहुमान-
पुरःसरं पुत्रान्समर्पितवान् ॥

માટે, મારા આ પુત્રોને “નીતિશાસ્ત્રના ઉપદેશમાટે આપ જે કરો તે પ્રમાણ.” એમ કહીને અતિ આદરપૂર્વક તે વિષ્ણુશર્માને પોતાના પુત્રો સોંપી દીધા.

इति प्रस्ताविका ।

પ્રસ્તાવના સમાપ્ત.

॥ मित्रलाभः ॥

अथ प्रासादपृष्ठे सुखोपविष्टानां राजपुत्राणां पुरस्तात्प्रस्तावक्रमेण स पण्डितोऽब्रवीत्—

પછી રાજમેહેલની અગાસી ઉપર મોજમાં બેઠેલા રાજપુત્રોની આગળ ચાલતી વાતમાંને વાતમાં તે પંડિતે કહ્યું—

‘કાવ્યશાસ્ત્રવિનોદેન કાલો ગચ્છતિ ધીમતામ્ ।
વ્યસનેન ચ મૂર્ખાણાં નિદ્રયા કલહેન વા ॥ ૪૮ ॥

બુદ્ધિમાન્ માણસોનો વખત, કાવ્ય અને શાસ્ત્રના વિનોદમાં જાય છે, અને મૂર્ખોનો વખત વ્યસન, ઊંઘ અને કળા કંકાસમાં જાય છે. ૪૮.

તદ્ભવતાં વિનોદાય કાકકૂર્માદીનાં વિચિત્રાં કથાં કથયામિ ।’ રાજપુત્રૈરુક્તમ્—‘આર્ય, કથ્યતામ્ ।’ વિષ્ણુશર્માવાચ—‘શૃણુત । સંપ્રતિ ’મિત્રલાભઃ પ્રસ્તુયતે યસ્યાયમાયઃ શ્લોકઃ—

માટે તમારું મનરંજન થવા માટે કાગડા, કાચબા ઇત્યાદિની વિચિત્ર વાર્તા કહું છું. રાજકુમારો બોલ્યા—‘હિ આર્ય ! કહો.’ વિષ્ણુશર્મા કહેછે—સાંભળો. હવે મિત્રલાભનો હું આરંભ કરું છું. જેનો આ પ્રથમ શ્લોક છે.

અસાધ્યતા વિત્તહીના બુદ્ધિમન્તઃ સુહૃત્તમાઃ ।

સાધ્યન્ત્યાશુ કાર્યાણિ કાકકૂર્મ મૃગાશ્રુવત્ ॥ ૪૯ ॥

જેમ કાગડો, કાચબો, મૃગ (હરણ)ને ઉંદર એણે પોતપોતાનાં કાર્ય સિદ્ધ કર્યાં તે પ્રમાણે જેને બુદ્ધિમાન્ જીવજન દોસ્તો છે તેઓ સાધન ને દ્રવ્ય પાસે નહિ છતાં જલદીથી પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરેછે. ૪૯.

રાજપુત્રા ઝુચુઃ—‘કથમેતત્ ।’ વિષ્ણુશર્મા કથયતિ—

રાજકુમારે ઓડ્યા—‘એ શી રીતે?’ વિષ્ણુશર્મા કહેછે—

અસ્તિ ગોદાવરીતીરે વિશાલઃ શાલ્મલીતરુઃ ।
તત્ર નાનાદિગ્દેશાદાગત્ય રાત્રૌ પશ્ચિણો નિવસન્તિ ।
અથ કદાચિદવસન્નાયાં રાત્રાવસ્તાન્નલચૂડાવલમ્બિનિ
ભગવતિ કુમુદિનીનાયકે ચન્દ્રમસિ લઘુપતનકનામા
વાયસઃ પ્રવુદ્ધઃ કૃતાન્તમિવ દ્વિતીયમાયાન્તં વ્યાધ્રમ-
પદ્યત્ । તમવલોક્યાચિન્તયત્—‘અથ પ્રાતરંગદ્યાનિષ્ઠ-
દર્શનં જાતમ્ । ન જાને કિમનમિમતં દર્શયિષ્યતિ ।’
इत्युक्त्वा तदनुसरणक्रमेण व्याकुलश्चलितः । यतः ।

ગોદાવરીને તીરે વિશાલ શાલમલી (સાવરી)
વૃક્ષ છે. તે ઉપર ચાતરદૃથી આવીને પંખીઓ ના-
તવાસો રહેતાં હતાં, પછી કોઈ એક દિવસે રાત
વીતતાં કમલિની નાયક ભગવાન્ ચન્દ્રમા અસ્તાચ-
ળના શિખરપર ચડતાં, લઘુપત્તનક નામનો કાગડો
જાગ્રત થયો. અને જાણે ખીજે યમજ હોય, એવા
પારાધિને તેણે દીઠો. તેને જોઈને વિચાર કર્યો કે
આજ પ્રભાતમાંજ અનિષ્ઠ દર્શન થયું છે. શું મોઠો
પરિણામ થશે તે હું સમજી શકતો નથી. એમ ક-
હીને ગભરાતો ગભરાતો તેની પાછળ પાછળ ચા-
લ્યો. કેમકે—

शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ।

दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥ ૫૦ ॥

શોકનાં હજારો સ્થાનો, અને ભયનાં સેંકડો
સ્થાનો મૂર્ખને માથે દરરોજ આવી પડે છે. તેમ
પંડિતોપર પડતાં નથી. ૫૦.

અન્યથા । વિષયિણામિદમવશ્યં કર્તવ્યમ્ ।

અને, વિષયી (ગૃહસ્થ) લોકોએ અવશ્ય આ વિચાર કરવો જોઈએ:—

ઉત્થાયોત્થાય બોદ્ધવ્યં મહદ્વ્યયમુપસ્થિતમ્ ।

મરણવ્યાધિશોકાનાં કિમદ્ય નિપતિષ્યતિ ॥ ૫૧ ॥

મરણ, રોગ, અને શોક એમાંથી કયો મોટો ભય આજ આપણા પર આવી પડશે, એનો દરરોજ ઊઠતાં ઊઠતાં વિચાર કરવો જોઈએ. ૫૧.

अथ तेन व्याधेन तण्डुलकणान्विकीर्य जालं विस्तीर्णम् । स च प्रच्छन्नो भूत्वा स्थितः । तस्मिन्नेव काले चित्रग्रीवनामा कपोतराजः सपरिवारो वियति विसर्पस्तांस्तण्डुलकणानवलोकयामास । ततः कपोतराजस्तण्डुलकणलुब्धान्कपोतान्प्रत्याह—‘कुतोऽत्र निर्जने वने तण्डुलकणानां संभवः । तन्निरूप्यतां तावत् । भद्रमिदं न पश्यामि । प्रायेणानेन तण्डुलकणलोभेनास्माभिरपि तथा भवितव्यं

પછી તે પારાધિએ ચોખાના દાણા વેરીને તે પર જાળ પાથરી અને પોતે સંતાઈ રહ્યો. તે વખતે પોતાના પરિવાર સહિત આકાશમાં ફરતાં ફરતાં ચિત્રગ્રીવ નામનો કપોતોના રાજાની તે ચોખાના દાણા તરફ નજર પડી. પછી તે કપોતરાજાએ, ચોખાના દાણામાં જેનું મન લોભાયું છે એવા કપોતોને કહ્યું, ‘આ નિર્જન જંગલમાં ચોખાના દાણા ક્યાંથી? એનો બારીક વિચાર કરો. હું એમાં આપણું શ્રેય દેખતો નથી, કારણ કે ઘણું કરીને આ ચોખાના દાણાના લોભમાં પડતાં આપણને પણ તેવાજ (કેદી) થવું પડશે.

કઢ્ઢણસ્ય તુ લોભેન મગ્નઃ પદ્મે સુદુસ્તરે ।

વૃદ્ધવ્યાધેણ સંપ્રાપ્તઃ પથિકઃ સ મૃતો યથા' ॥ ૫૨ ॥

જે પ્રમાણે કંકણના લોભથી, અતિ દુસ્તર કી-
ચડમાં દટાયલા વટેમાર્ગીને, વૃદ્ધ વાઘે પકડ્યો અને
તે મરણ પામ્યો. ૫૨.

‘કપોતાં ઝુચુઃ—કથમેતત્ ।’ સોઽવ્રવીત્—

કપોતો બોલ્યા—‘એ કેમ થયું?’ તે (ચિત્ર-
શ્રી૧) બોલ્યો.

કથા ૧ પ્રયમા । પથિકવ્યાધોઃ ॥

વાર્તા ૧ કી. વટેમાર્ગી અને વાઘ.

અહમેકદા દક્ષિણાગ્ન્યે ચરન્નાપદ્યમ્ । પક્ષો વૃ-
દ્ધવ્યાધઃ સ્નાતઃ કુશહસ્તઃ સરસ્તીરે વ્રતે—‘મો મોઃ
પાન્થાઃ, इदं सुवर्णकङ्कणं गृह्यताम् ।’ તનો લોભાકુ-
ષ્ટેન કેનચિત્પાન્થેનાલોચિતમ્—‘માગ્યેનૈતસંભવતિ ।
કિંત્વાસ્મિન્નાત્મસંદેહે પ્રવૃત્તિર્ન વિધેયા । યતઃ ।

એક વખતે દક્ષિણવનમાં ફરતાં ફરતાં અમે જો-
યું. એક ઘરડો વાઘ નાહી ધોઈને, સરોવરની પાળે હા-
થમાં દર્ભ લઈને બોલ્યો—‘અહો ! વટેમાર્ગીઓ !
આ સોનાનું કડું લ્યો.’ પછી કોઈ એક લોભી વટે-
માર્ગીએ મનમાં ધાર્યું કે આ વાત દેવયોગે સંભવે
છે. પરંતુ જેમાં જીવનું જોખમ છે, એવા કામમ-
આપણે પ્રવર્ત થવું નહિ. કેમકે

અભિષ્ટાદિષ્ટલાભેઽપિ ન ગતિર્જાયતે શુભા ।

યન્નાસ્તે વિષસંસર્ગોઽમૃતં તદપિ મૃત્યવે ॥ ૫૩ ॥

અનિષ્ટથી ઈષ્ટનો લાભ થાય તોપણ, તેનું પરિણામ સાડું થતું નથી, કેમકે જો ઝેરની સાથે અમૃત હોય તો તે અમૃત પણ મૃત્યુકારક થાયછે. ૫૩.

કિંતુ સર્વત્રાર્થાર્જને પ્રવૃત્તિઃ સંદેહ एव । तथा चोक्तम्—

પરંતુ સર્વ ઠેકાણે દ્રવ્ય મેળવવામાં પ્રવૃત્તિ સંદેહવાળીજ હોય છે. તેમજ કહ્યું છે કે:—

न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति ।

સંશયં પુનરારુહ્ય યદિ જીવતિ પશ્યતિ ॥ ૫૪ ॥

મનુષ્યને જીવના જોખમવાળાં કામો કર્યાવિના શ્રેયની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જોખમવાળું કામ કરીને, જો જીવતો રહેા, તો તે શ્રેય ભોગવેછે. ૫૪.

तन्निरूपयामि तावत् ।' प्रकाशं ब्रूते—'कुत्र तव कङ्कणम् ।' व्याघ्रो हस्तं प्रसार्य दर्शयति । पान्थोऽवदत्—'कथं मारात्मके त्वयि विश्वासः ।' व्याघ्र उवाच—'शृणु रे पान्थ, प्रागेव यावनदशायामतिदुर्वृत्त आसम् । अनेकगोमानुषाणां वधान्मे पुत्रा मृता दाराश्च । वंशहीनश्चाहम् । ततः केनचिद्धर्मिकेणाहमादिष्टः—'दानधर्मादिकं चरतु भवान् ।' तदुपदेशादिदानोमहं स्नानशीलो दाता वृद्धो गलितनखदन्तो न कथं विश्वासभूमिः । यतः ।

મનમાં વિચાર કરીને ખુલ્લી રીતે બોલ્યો:— 'તારૂં કડું કયાં છે?' વાઘે હાથ લાંબો કરી દેખાડ્યું. વટેમાર્ગે બોલ્યો, 'તું મૃત્યુરૂપ છે, તારો શો વિશ્વાસ?' વાઘે કહ્યું, 'અરે વટેમાર્ગે! તું સાંભળ. હું પૂર્વે જીવાનીમાં ઘણો દુષ્ટ હતો. હજારો ગાયો અને માણસોના વધના પાપથી, મારાં છોકરાં મૂઝ્યાં, અને

ઐરી પણ મરી ગઈ હવે હું નિર્વશ છું. પછી કે-
હ્યેક ધાર્મિક પુરુષે મને ઉપદેશ કીધો કે, ભાઈ,
તું દાનધર્મ વગેરે કરતો રહે. તેના ઉપદેશથી હમ-
ણા હું દાંત અને નખો જેના ખરી પડેલા છે એ-
વો, ઘરડો થયેલો, નિત્ય નાહી ધોઈ, દાન કરનારો,
કેમ વિશ્વાસપાત્ર નથી? કેમકે—

इज्याध्ययनदानानि तपः सत्यं धृतिः क्षमा ।
अलोभ इति मार्गोऽयं धर्मस्याष्टविधः स्मृतः ॥ ५५ ॥

યજ્ઞ, અધ્યયન, દાન, તપ, સત્ય, ધૈર્ય, ક્ષમા,
અને અલોભ એ આઠ પ્રકારવાળો ધર્મ કહેવા છે. ૫૫.

तत्र पूर्वश्चतुर्वर्गो दम्भार्थमपि सेव्यते ।
उत्तरस्तु चतुर्वर्गो महात्मन्ये तिष्ठति ॥ ५६ ॥

તેમાં પહેલા ચાર દંભને માટે પણ કરાય છે,
અને પછીના ચાર તો મહાત્મા પાસેજ હોય છે. ૫૬.

मम चैतावांल्लोभविरहो येन स्वहस्तस्थमपि सुव-
र्णकङ्कणं यस्मैकस्मैचिदातुमिच्छामि । तथापि व्याघ्रो
मानुषं खादतीति लोकप्रवादो दुर्निवारः । यतः ।

હું તો એટલો નિલોભ છું કે, મારા હાથનું
સોનાનું સાંકળું પણ ગમે તેને આપી દેવા ચાહું છું.
તથાપિ વાઘ મનુષ્યને ખાય છે, એ લોકાપવાદ અ-
ટકા છે. કેમકે—

गतानुगतिको लोकः कुट्टनीमुपदेशिनीम् ।
प्रमाणयति नो धर्मे यथा गोघ्नमपि द्विजम् ॥ ५७ ॥

લોકો ગતાનુગતિક એટલે ગાડર જેવા છે.
બ્રાહ્મણ થઈને ગૌહત્યા કરે તો પણ તેનું વચન ધ-
ર્મમાં જેમ પ્રમાણ ગણે છે, તેમ કુટિણીનો સદુપ-
દેશ ધર્મમાં પ્રમાણ માનતો નથી. ૫૭.

મયા ચ ધર્મશાસ્ત્રણ્યધીતાનિ । શૃણુ—

હું ઘણું ધર્મશાસ્ત્રો ભણ્યો છું. સાંભળ:—

મરુસ્થલ્યાં યથા વૃષ્ટિઃ ક્ષુધાર્તે ભોજનં તથા ।

દરિદ્રે દીયતે દાનં સફલં પાણ્ડુનન્દન ॥ ૫૮ ॥

હે પાંડવ ! જે રીતે મારવાડમાં વર્ષાદ, ભૂખ્યાં-
ને ભોજન, તેમજ દરિદ્રને દાન દેવું સફળ છે. ૫૮.

પ્રાણા યથાત્મનોઽભીષ્ટા ભૂતાનામપિ તે તથા ।

આત્મૌપમ્યેન ભૂતેષુ દયાં કુર્વન્તિ સાધવઃ ॥ ૫૯ ॥

જેમ આપણો જીવ આપણને વહાલો છે, તેમ
બીજાનો તેને વહાલો હોય છે. માટે સત્પુરુષ પો-
તાની પેઠેજ પ્રાણીમાત્રપર દયા રાખે છે. ૫૯.

અપરં ચ । તથા—

પ્રત્યાશ્વાને ચ દાને ચ સુખદુઃખે પ્રિયાપ્રિયે ।

આત્મૌપમ્યેન પુરુષઃ પ્રમાણમધિગચ્છતિ ॥ ૬૦ ॥

તિરસ્કાર કરવામાં, દાન કરવામાં, સુખદુઃખ-
માં પ્રિય અપ્રિયમાં મનુષ્ય પોતાની પેઠેજ બીજાને
સમજે છે. ૬૦.

અન્યથા । વળી—

માતૃવત્પરદારેષુ પરદ્રવ્યેષુ લોષ્ઠવત્ ।

આત્મવત્સર્વ ભૂતેષુ યઃ પશ્યતિ સ પાણ્ડિતઃ ॥ ૬૧ ॥

પારકી સ્ત્રી માતા જેવી, પારકું દ્રવ્ય ધૂળના
ઢગલા જેવું, અને સર્વ પ્રાણી પોતાનાં જેવાં, જે
જુએ છે, તેજ પાંડિત જાણવો. ૬૧.

ત્વં ચાતોવ દુર્ગતસ્તેન તત્તુભ્યં દાતું સયત્નોઽ
હમ્ । તથા ચોક્તમ્—

તું તો ઘણો ગરીબ છે. માટે તને આ કાંકણ
આપવા હું યત્ન કરું છું. તેમજ કહ્યું છે કે—

દરિદ્રાન્મર કૌન્તેય મા પ્રયચ્છેશ્વરે ધનમ્ ।

વ્યાધિતસ્યૌષધં પથ્યં નીરુજસ્ય કિમૌષધૈઃ ॥ ૬૨ ॥

હે કુન્તિપુત્ર (પાંડવ) ! તું દરિદ્રતું પોષણ કર. ધનવાનને ધન આપતો નહિ. કારણ રોગીને ઔષધ ગુણકારક છે, પરંતુ નિરોગીને ઔષધથી શું ફાયદો ? ૬૨.

અન્યથા । અને

દાતવ્યમિતિ યદ્દાનં દીયતેઽનુપકારિણે ।

દેશે કાલે ચ પાત્રે ચ તદ્દાનં સાત્ત્વિકં વિદુઃ ॥ ૬૩ ॥

જે આપણા પર પ્રત્યુપકાર કરી ન શકે એવાને, આપણે આપવુંજ છે; એમ સમજીને દેશ, કાલ અને પાત્ર જોઈને, જે દાન અપાય તેને સાત્ત્વિક દાન કહે છે. ૬૩.

તદત્ર સરાસિ સ્નાત્વા સુવર્ણકઙ્કણં ગૃહાણ ।' ત-
તો યાદવસૌ તદ્વચઃપ્રતીતો લોભાત્સરઃ સ્નાતું પ્રવિ-
શતિ તાવન્મહાપદ્મે નિમગ્નઃ પલાયિતુમક્ષમ । પદ્મે પ-
તિતં દૃષ્ટ્વા વ્યાઘ્રોઽવદત્—અહહ, મહાપદ્મે પતિતોઽસિ ।
અતસ્ત્વામહમુત્થાપયામિ :’ इत्युक्त्वा शनैःशनैरुपग-
म्य तेन व्याघ्रेण धृतः स पान्थोऽचिन्तयत्—

તે માટે આ સરોવરમાં નાહીને, આ સોનાનું કંકણ લે.’ પછી તેના બોલવા પર વિશ્વાસ રાખીને, લોભથી સરોવરમાં સ્નાન કરવા માટે, જેવો પેસવા બંધ છે તેટલામાં અત્યંત કાદવમાં દટાઈ ગયો અને ખસવામાં અશક્ત થયો. તેને કાદવમાં પડેલો જોઈને, વાઘ બોલ્યો, ‘અરેરે ! તું હુસ્તર કાદવમાં દટાયો, ત્યારે હું તને એમાંથી કાઢું છું,’ એમ કહીને

ધીમે ધીમે પાસે જઈ તેને પકડ્યો. ત્યારે તે વ-
ટેમાર્ગુએ વિચાર્યું કે—

‘ન ધર્મશાસ્ત્રં પઠતીતિ કારણં

ન ચાપિ વેદાધ્યયનં દુરાત્મનઃ ।

સ્વભાવ એવાત્ર તથાતિરિચ્યતે

યથા પ્રકૃત્યા મધુરં ગવાં પયઃ ॥ ૬૪ ॥

દુરાત્મા, ધર્મશાસ્ત્ર પઠન કરે છે, તેમજ વેદા-
ધ્યયન કરે છે (તેથી તે કાંઈ સજ્જન થતો નથી).
કેમકે જેમ ગાયનું દૂધ સ્વભાવથી મધુર છે, તેમ
એ (અધ્યયન વગેરેથી કરતાં) દુષ્ટોનો સ્વભાવ અ-
ધિક બળવત્તર છે. ૬૪.

કિં ચ । કેમકે,

અવશેન્દ્રિયચિત્તાનાં હસ્તિસ્નાનમિવ ક્રિયા ।

દુર્મગાભરણપ્રાયો જ્ઞાનં ભારઃ ક્રિયાં વિના ॥ ૬૫ ॥

જેની ઇન્દ્રિયો અને ચિત્ત સ્વાધીન નથી, તેની
ક્રિયા, હસ્તિસ્નાન જેવી (નિર્થક) છે. સદાચરણ
શિવાય, કેવળ જ્ઞાન એ વિધવા સ્ત્રીના અસંકાર પેઠે
ભારરૂપ છે. ૬૫.

તન્મયા ભદ્રં ન કૃતં યદત્ર મારાત્મકે વિશ્વાસઃ
કૃતઃ । તથા હ્યુક્તમ્—

ત્યારે મેં ઠીક ન કર્યું, કેમકે આ મૃત્યુરૂપ દુ-
ષ્ટનો વિશ્વાસ ડીધો. તેમજ કહ્યું છે કે—

નદીનાં શસ્ત્રપાણીનાં નખિનાં શુક્લિણાં તથા ।

વિશ્વાસો નૈવ કર્તવ્યઃ સ્ત્રીષુ રાજકુલેષુ ચ ॥ ૬૬ ॥

નદીનો, શસ્ત્રધરનો, નખવાળાનો, શીંગડા-
વાળાનો, સ્ત્રીનો અને રાજકુલનો વિશ્વાસ નજ
કરવો. ૬૬.

અપરં ચ । અને વળી,

સર્વસ્ય હિ પરીક્ષ્યન્તે સ્વભાવા નેતરે ગુણાઃ ।

અતીત્ય હિ ગુણાન્સર્વાન્સ્વભાવો મૂર્ધ્નિ વર્તતે ॥ ૬૭ ॥

સર્વની સ્વભાવથી પરીક્ષા થાય છે, બીજાના ગુણની પરીક્ષા કરી શકાતી નથી. સર્વ ગુણોને ઇ-
હાંધીને સ્વભાવ માથે ચઢે છે. ૬૭.

અન્યથા । અને,

સ હિ ગગનવિહારી કલ્મષધ્વંસકારી

દશશતકરધારી જ્યોતિષાં મધ્યચારી ।

વિધુરપિ વિધિયોગાદગ્રસ્યતે રાહુણસૌ

લિખિતમપિ લલાટે પ્રોઙ્ગિતું કઃ સમર્થઃ' ॥ ૬૮ ॥

તે ગગનમાં વિહાર કરનાર, અંધકારનો નાશ કરનાર, હબ્તર ડિરણુવાળો અને જ્યોતિષ ચક્રનો મ-
ધ્યચારી, એવો ચંદ્રમા પણ પોતાના દેવયોગથી રાહુથી ગ્રસાય છે, માટે લલાટમાં લખેલા લેખને ટાળવા કોણ સમર્થ છે ? ૬૮.

इति चिन्तयन्नेवासौ व्याघ्रेण व्यापादितः स्वा-
दितश्च । अतोऽहं ब्रवीमि—‘कङ्कणत्य तु लोभेन’ इ-
त्यादि । अतः सर्वथाविचारितं कर्म न कर्तव्यम् । यतः ।

એવો વિચાર કરનાર તે વટેમાર્ગને વાઘે મા-
રી ખાધો. માટે હું કહું છું કે—

સુવર્ણના કંકણના લોભથી વગેરે (બુદ્ધિ શ્લોક પર મું) માટે, સર્વ પ્રકારે વિચાર કર્યાવિના કર્મ કરવાં નહિ. કેમકે—

सुजीर्णमन्नं सुविचक्षणः सुतः

सुशासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः ।

सुचिन्त्य चोक्तं सुविचार्य यत्कृतं

सुदीर्घकालेऽपि न याति विक्रियाम्' ॥ ૬૯ ॥

સારી રીતે પચેલું અન્ન, સુશિક્ષિત પુત્ર, ઉત્તમ શીખેલી સ્ત્રી, સારી ગેઠે સેવા કરેલો રાજા, વિચારપૂર્વક બોલેલું વચન, વિચારીને કરેલું કામ, એ સર્વ ઘણું વખત જાય તોપણ વિકાર પામતાં નથી. ૬૯.

एतद्वचनं श्रुत्वा कश्चित्कपोतः सदर्पमाह—‘आः, किमेवमुच्यते ।

આ વચન સાંભળીને, કોઈ એક કપોત ગર્વથી બોલ્યો, ‘અરે, એમ શું બોલોછો ?

वृद्धानां वचनं ग्राह्यमापत्काले ह्युपस्थिते ।

सर्वत्रैवं विचारेण भोजनेऽप्यप्रवर्तनम् ॥ ७० ॥

વિપત્તિ કાલ આવે ત્યારે વૃદ્ધનું વચન સાંભળવું. એ રીતે સર્વ કેશાણે વિચાર કરવા જઈ એ, તો જમવામાં પણ પ્રવૃત્તિ ન કરાય. ૭૦

यतः । કેમકે—

शङ्काभिः सर्वमाक्रान्तमन्नं पानं च भूतले ।

प्रवृत्तिः कुत्र कर्तव्या जीवितव्यं कथं नु वा ॥ ७१ ॥

પૃથ્વીતળપર સર્વ અન્ન અને સર્વ પાણી શંકાથી વ્યાપ્ત છે. આપણે ક્યાં પ્રવૃત્તિ કરવી અને જીવી પણ કેમ શકાય ? ૭૧.

ईर्ष्यां घृणी त्वसंतुष्टः क्रोधनो नित्यशङ्कितः ।

परभाग्योपजीवी च पडेते दुःखमागिनः’ ॥ ७२ ॥

ઇર્ષ્યાવાળા, દયાળુ, અસંતોષી, ક્રોધી અને નિત્ય શંકાશીલ, અને પારકાના ભાગ્યપર આજીવિકા કરનાર એ છ દુઃખભાગી હોય છે. ૭૨.

एतच्छ्रुत्वा सर्वे कपोतास्तत्रोपविष्टाः । यतः ।

આ સર્વ સાંભળીને તે સર્વ કપોતો ત્યાં (જાગર) બેઠા. કેમકે—

સુમહાન્ત્યપિ શાસ્ત્રાણિ ધારયન્તો बहुध्रुताः ।

હેતાર: સંશયનાં ચ ક્લિશ્યન્તે લોભમોહિતા: ॥ ૭૩ ॥

મોટાં મોટાં શાસ્ત્રો શીખેલાં, બહુશ્રુતો, સંશય-
નું નિવારણ કરનારા હોય તો પણ લોભથી મોહિત
થતાં કલેશ પામે છે. ૭૩.

અન્યત્ત્વ । અને—

લોભાત્ક્રોધ: प्रभवति लोभात्कामः प्रजायते ।

લોભાત્ક્રોધઃ નાશઃ લોભ: पापस्य कारणम् ॥ ૭૪ ॥

લોભથી ક્રોધ ઉપજે છે, લોભથી કામ (અત્યંત)
વધે છે, લોભથી મોહ અને લોભથી જ નાશ. લોભ
એ પાપનું મૂળ છે. ૭૪.

અન્યત્ત્વ । વળી,

असंभवं हेममृगस्य जन्म

तथापि रामो लुलुभे मृगाय ।

प्रायः समापन्नविपत्तिकाले

धियोऽपि पुंसां मलिना भवन्ति ॥ ૭૫ ॥

સોનાના મૃગનો જન્મજ અસંભવિત છે, ત-
થાપિ રામચંદ્ર તેવા મૃગમાં લોભાયા. ઘણુંકરીને
વિપત્તિકાળ સમીપ આવતાં, મનુષ્યની બુદ્ધિ પણ
દોષિત થાય છે. ૭૫.

अनन्तरं सर्वे जालेन बद्धा बभूवुः । ततो य-
स्य वचनात्तत्रावलम्बितास्तं सर्वे तिरस्कुर्वन्ति । यतः ।

પછી સર્વ જાળમાં બંધાયા. પછી જેના કહે-
વાથી જાગર બેઠા હતા તેનો સર્વે તિરસ્કાર કરવા
લાગ્યા. કેમકે—

ન ગણસ્યાગ્રતો ગચ્છેત્સિદ્ધે કાર્યે સમં ફલમ્ ।

યદિ કાર્યવિપત્તિઃ સ્યાન્મુખરસ્તત્ર હન્યતે ॥ ૭૬ ॥

ટોળાના આગેવાન થવું નહિ, કેમકે કાર્ય સિદ્ધ થતાં ફળ સરખું મળેછે. પણ કાર્યમાં વિપત્તિ આવે, તો તેમાં આગેવાનની હાનિ થાય છે. ૭૬.

તસ્ય તિરસ્કારં શ્રુત્વા ચિત્રગ્રીવ ઉવાચ—‘નાય-
મસ્ય દોષઃ । યતઃ ।

તેનો તિરસ્કાર સાંભળીને, રાજા ચિત્રગ્રીવ બોલ્યો, ‘આ એનો દોષ નથી, કારણ—

આપદામાપતન્તીનાં હિતોઽપ્યાયાતિ હેતુતામ્ ।

માતૃજઙ્ઘા હિ વત્સસ્ય સ્તમ્ભીભવતિ બન્ધને ॥ ૭૭ ॥

આપણા પર આપત્તિ આવવાની હોય, ત્યારે હિતકર્તા પણ તે વિપત્તિનું કારણ બને છે. જેમકે ગાયના વાછડાને બાંધવાનો થાંભળો તેની માની બાંધ બને છે. ૭૭.

અન્યઞ્ચ । વળી,

સ બન્ધુર્યો વિપન્નાનામાપદુદ્ધરણક્ષમઃ ।

ન તુ મીતપરિત્રાણવસ્તૂપાલમ્મપણ્ડિતઃ ॥ ૭૮ ॥

વિપત્તિમાં પડેલા મનુષ્યની વિપત્તિ દૂર કરવાને જે સમર્થ, તેજ બાંધવ. બીધેલાના રક્ષણનો જે ઉપાય, તે ઉપાયની નિંદા કરવામાં પાંડિત તે બાંધવ નથી. ૭૮.

વિપત્કાલે વિસ્રય એવ કાપુરુષલક્ષણમ્ । તદ્વ
ધૈર્યમવલમ્બ્ય પ્રતીકારશ્ચિન્ત્યતામ્ । યતઃ ।

વિપત્તિમાં ખેદ કરવો, એ કુત્સિત પુરુષનું લક્ષણ છે. ત્યારે હવે ધીરજ ધરી કંઈ ઉપાય શોધવો જોઈએ. કેમકે—

વિપદિ ધૈર્યમથામ્યુદયે ક્ષમા

સદસિ વાક્પટુતા યુધિ વિક્રમઃ ।

યશસિ ચાભિરુચિર્વ્યસનં શ્રુતૌ

પ્રકૃતિસિદ્ધમિદં હિ મહાત્મનામ્ ॥ ૭૯ ॥

વિપત્તિમાં ધીરજ અને ઉન્નતિમાં ક્ષમા, સ-
ભામાં વાક્પટુત્ય, યુદ્ધમાં પરાક્રમ, યશમાં અભિ-
રુચિ, વેદ વિષે વ્યસન. એ સર્વ મહાત્માને સ્વભા-
વસિદ્ધ હોય છે. ૭૯.

સંપદિ यस્ય ન હર્ષો વિપદિ વિષાદો રણે ચ ધીરત્વમ્ ।
તં ભુવનત્રયતિલકં જનયતિ જનની સુતં વિરલમ્ ॥ ૮૦ ॥

જેને સંપત્તિમાં હર્ષ થતો નથી, વિપત્તિમાં
ખેદ થતો નથી, યુદ્ધમાં ધૈર્ય હોય છે, એવા ત્રણ
ભુવનમાં તિલકરૂપ પુત્રને જણનારી માતા વિરલ
હોય છે. ૮૦.

અન્યથા । વળી,

ષડ્ દોષાઃ પુરુષેણેહ હાતવ્યા ભૂતિમિચ્છતા ।

નિદ્રા તન્દ્રા મયં ક્રોધ આલસ્યં દીર્ઘસૂત્રતા ॥ ૮૧ ॥

આ લોકમાં કલ્યાણને ઇચ્છતા પુરુષે નિદ્રા,
તંદ્રા, ભય, ક્રોધ, આલસાઈ, અને લાસરીઆપણું
એ છ દોષો છોડવા યોગ્ય છે. ૮૧.

इदानीमप्येवं क्रियताम् । सर्वैरेकचिर्त्ताभूय जा-
लमादायोर्द्ध्वयताम् । यतः ।

હવે પણ આમ કરો—સર્વેએ એકદિલ થઈને
જાળને લઈને ઉડવું. કેમકે—

अल्पानामपि वस्तूनां संहतिः कार्यसाधिका ।

तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्बध्यन्ते मत्तदन्तिनः ॥ ૮૨ ॥

અલ્પ વસ્તુનો સંપ પણ કાર્યસાધક હોય છે,

કેમકે ધાસના તંબલાને એકઠાં કરીને બનાવેલા દો-
રડાતી મદોન્મત્ત હાથી પણ બંધાય છે. ૮૨.

સંહતિઃ શ્રેયસી પુંસાં સ્વકુલૈરલ્પકૈરપિ ।

તુષેજાપે પરિત્યક્તા ન પ્રરોહન્તિ તણ્ડુલાઃ' ॥ ૮૩ ॥

નાના નાના પોતાના કુટુંબનો સંપ પણ પુરુ-
ષને ઘણો શ્રેયકારક થાય છે. (કેમકે) છાલાંથી પણ
છૂટો પડેલો ચોખાનો દાણો ફરી ઉગતો નથી.' ૮૩.

इति विचिन्त्य पक्षिणः सर्वे जालमादायोत्पति-
ताः । अनन्तरं स व्याधः सुदूराज्जालापहारकांस्तान-
वलोक्य पश्चाद्भावन्नाचिन्तयत्—

એમ વિચારી સર્વ પંખી જાળ લઇને ઉડ્યાં.
પછી તે પારાધિ દૂરથીજ જાળ ઉપાડીને ઉડતાં તે-
ને જોઇને, પાછળ દોડીને વિચાર કરવા લાગ્યો:—
'સંહતાસ્તુ હરન્ત્યેતે મમ જાલં વિહંગમાઃ ।

यदा तु निपतिष्यन्ति वशमेष्यन्ति मे तदा' ॥ ૮૪ ॥

‘આ સર્વ પંખી સંપવાળા છે, માટે મારી જા-
ળ ઉપાડી ગયાં. પરંતુ (કુસંપથી) જ્યારે નીચે પ-
ડશે ત્યારે મારા હાથમાં આવશે.’ ૮૪.

ततस्तेषु चक्षुर्विषयातिक्रान्तेषु स व्याधो निवृत्तः ।

अथ लुब्धकं निवृत्तं दृष्ट्वा कपोता ऊचुः—‘कि-
मिदानी कर्तुमुचितम् ।’ चित्रग्रीव उवाच—

પછી તે પંખી નજરે ન દેખાય એટલા દૂર
જતાં તે પારાધિ પાછો ફર્યો. પછી તે પારાધિને
પાછો ગએલો જોઇને કપોત કહેવા લાગ્યા, કે હવે
શું કરવું થોડું છે? ચિત્રગ્રીવે કહ્યું:—

‘माता मित्रं पिता चेति स्वभावाच्च तयं हितम् ।

कार्यकारणतश्चान्ये भवन्ति हितबुद्धयः ॥ ૮૫ ॥

‘માતા, પિતા અને મિત્ર એ ત્રણ સ્વાભાવિક હિત કરનારા છે, અને એ સિવાય બીજાં ગરબ હોય ત્યાં સૂધી હિતકર બને છે. ૮૫.

तदस्माकं मित्रं हिरण्यको नाम मृषिकराजो गण्डकीतीरे चित्रवने निवसति । सोऽस्माकं पाशांश्छेत्स्यति ।’ इत्यालोच्य सर्वे हिरण्यकचित्ररसमीपं गताः । हिरण्यकश्च सर्वदापायशङ्कया शतद्वारविवरं कृत्वा निवसति । ततो हिरण्यकः कपोतावपातमयाचकितस्तूष्णीं स्थितः । चित्रग्रीव उवाच—‘सखे हिरण्यक, किमस्मान्न संभाषसे ।’ ततो हिरण्यकस्तद्वचनं प्रत्यभिज्ञाय समंभ्रमं बहिर्निःसृत्याब्रवीत्—‘आः, पुण्यवानासि । प्रियसुहृन्मे चित्रग्रीवः समायातः ।

ત્યારે ઉંદરનો રાજા હિરણ્યક નામક મારો મિત્ર ગાંડકી કિનારે ચિત્રવનમાં રહે છે. તે આપણી જાળ કાતરી નાખશે.’ એવો વિચાર કરીને, સર્વ હિરણ્યકના દર પાસે ગયાં.

હિરણ્યક નિરતર ભયથી સો કાળાંતું દર કરીને રહેતો હતો. તે હિરણ્યક કપોતના પડવાના ભયથી ચકિત થઈને ચૂપ રહ્યો. પછી ચિત્રગ્રીવ બોલ્યો, ‘અરે મિત્ર હિરણ્યક ! તું મારી સાથે કેમ બોલતો નથી ?’ પછી હિરણ્યક તેનો ઘાંટો પારખીને, ઉતાવળો ઉતાવળો બહાર આવીને બોલ્યો:—

‘અહો ! હું ભાગ્યશાળી છું. મારો પ્રિય મિત્ર ચિત્રગ્રીવ મારે ત્યાં આવ્યો.

यस्य मित्रेण संभाषा यस्य मित्रेण संस्थितिः ।

यस्य मित्रेण संलापस्ततो नास्तीह पुण्यवान् ॥ ८६ ॥

જેનું મિત્ર સાથે સંભાષણ, મિત્ર સાથે સહ-

વાસ, તથા મિત્ર સાથે જેની એકાંતવાર્તા, થાય છે તેના કરતાં આલોકમાં બીજો કોઈ લાગ્યશાળી નથી.’ ૮૬.

પાશવદ્વાંશ્યૈતાન્દૃષ્ટા સવિસ્મયઃ ક્ષણં સ્થિત્વોવા-
ચ—‘સચ્ચે, કિમેતત્ ।’ ચિત્રગ્રીવોઽવદત્—‘સચ્ચે, અ-
સ્માકં પ્રાક્તનજન્મકર્મણઃ ફલમેતત્ ।

પાશથી બંધાયલા આ બધાને જોઈને, પળવાર ચકિત થઈને બોલ્યો. ‘હિ મિત્ર ! આ શું ?’

ચિત્રગ્રીવ બોલ્યો—‘હિ મિત્ર ! અમારા પૂર્વજન્મ-
ના કર્મનું ફળ.

યસ્માઞ્ચ યેન ચ યથા ચ યદા ચ યઞ્ચ

યાવચ્ચ યત્ર ચ શુભાશુભમાત્મકર્મ ।

તસ્માઞ્ચ તેન ચ તથા ચ તદા ચ તઞ્ચ

તાવચ્ચ તત્ર ચ વિગ્રાતૃવશાદુપૈતિ ॥ ૮૭ ॥

જેથી, જેણે, જે રીતે, જ્યારે, જે, જેટલું જે
ઠંકાણે શુભ કિંવા અશુભ કર્મ, હોય તેથી, તેણે,
તે રીતે, ત્યારે, તે, તેટલું, તે ઠંકાણે દૈવયોગથી
(ફળ) મળે છે. ૮૭.

રોગશોકપરીતાપબન્ધનવ્યસનાનિ ચ ।

આન્માપરાધવૃક્ષાણાં ફલોન્યેતાનિ દેહિનામ્ ॥ ૮૮ ॥

રોગ, શોક, પરિતાપ, બંધન અને વ્યસન એ
સર્વ પ્રાણીના અપરાધરૂપ વૃક્ષોનાં ફળો છે.’ ૮૮.

પત્યત્વા હિરણ્યકશ્ચિત્રગ્રીવસ્ય બન્ધનં છેત્તું સ-
ત્વરમુપસર્પતિ । ચિત્રગ્રીવ ઉવાચ—‘મિત્ર, મા મૈવમ્ ।
અસ્મદાશ્રિતાનામેષાં તાવત્પાશાંદિછન્ધિ, તદા મમ પા-
શં પશ્ચાન્નેત્સ્યાસિ ।’ હિરણ્યકોઽપ્યાહ—‘અહમલ્પશ-
કઃ । દન્તાશ્ચ મે કોમલાઃ । તદેતેષાં પાશાંદિછેત્તું કથં

સમર્થઃ । તદ્યાવન્મે દન્તા ન શુઠ્યાન્તિ તાવત્તવ પાશં
છિન્નશ્ચિ । તદનન્તરમેષામપિ બન્ધનં યાવચ્છક્યં છે-
ત્સ્યામિ ।’ ચિત્રગ્રીવ ઉઘાત્ત—‘અસ્ત્વેવમ્ । તથાપિ
યથાશક્ત્યેતેષાં બન્ધનં સ્વખંડય ।’ હિરણ્યકેનોક્તમ્—
‘આત્મપરિત્યાગેન યદાશ્રિતાનાં પરિરક્ષણં તન્ન નીતિ-
વિદાં સંમતમ્ । યતઃ ।

એમ સાંભળીને હિરણ્યક જલદી જલદી ચિ-
ત્રગ્રીવનું બંધન કાપવા આગળ આવ્યો. ચિત્રગ્રીવ
જોડ્યો, ‘હું મિત્ર! ના, ના. મારા આશ્રિતોની જાળ
પ્રથમ કાપ પછી મારી કાપજે.’

હિરણ્યક જોડ્યો—‘મારી શક્તિ થોડી છે, મારા
દાંત કુમળા છે, તો આ સર્વની જાળ કરડવાને હું
કેમ સમર્થ થઈશ? માટે જ્યાં સૂધી મારા દાંત પડ્યા
નથી ત્યાં સૂધી હું તારી જાળ કરડું છું. પછી એ-
મનું બંધન પણ હું યથાશક્તિ કાપીશ.’ ચિત્રગ્રીવ
જોડ્યો—‘ભલે, એમ હો, તથાપિ યથાશક્તિ એના
બંધનનું પ્રથમ બંડન કર.’

હિરણ્યક જોડ્યો—‘પોતાનો ત્યાગ કરીને આ-
શ્રિતોનું રક્ષણ કરવું એ વાત નીતિ જાણનારને
સંમત નથી. કેમકે—

આપદર્થે ધનં રક્ષેદ્દારાન્રક્ષેદ્ધનૈરપિ ।

આત્માનં સતતં રક્ષેદ્દારૈરપિ ધનૈરપિ ॥ ૮૯ ॥

આપત્તિને માટે ધનનું રક્ષણ કરવું, ધનથી
સ્ત્રીઓનો રક્ષણ કરવું, અને દ્રવ્ય અને સ્ત્રીથી પણ
આપણું પોતાનું રક્ષણ કરવું. ૮૯.

અન્યરુચ્ચ । વળી,

ધર્માર્થકામમોક્ષાણાં પ્રાણાઃ સંસ્થિતિહેતવઃ ।

તાન્નિગ્નતા કિં ન હતં રક્ષતા કિં ન રક્ષિતમ્ ॥૯૦॥

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થોનું કારણ પ્રાણ છે. તે પ્રાણનો નાશ કરનારે શું ન બોયું? અને એના રક્ષણ કરનારે શું ન રક્ષ્યું? ૯૦.

ચિત્રગ્રીવ ઉવાચ—‘સखे, नीतिस्तावदीदृश्येव ।
किं त्वहमस्मदाश्रितानां दुःखं सोढुं सर्वथासमर्थः ।
तेनेदं ब्रवीमि । यतः ।

ચિત્રગ્રીવ બોલ્યો, ‘હિ મિત્ર! નીતિ તો એવી જ છે, પરંતુ હું મારા આશ્રિતોનું દુઃખ દેખવામાં સર્વથા અસમર્થ છું, મારે આમ બોલું છું. કેમકે—
धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् ।

સન્નિમિત્તે વરં ત્યાગો વિનાશો નિયતે સન્તિ ॥ ૯૧ ॥

પ્રાજ્ઞ પુરુષ દ્રવ્ય, અને પોતાનું જીવિત પણ બીજાને મારે છોડે છે. કારણ, નાશ નિયમથી થવાનો છે ત્યારે સારા કામમાટે ત્યાગ કરેલો ઉત્તમ. ૯૧.

अयमपरश्चासाधारणो हेतुः ।

બીજું એક મને અસાધારણ કારણ છે,

जातिद्रव्यगुणानां च साम्यमेषां मया सह ।

मत्प्रभुत्वफलं ब्रूहि कदा किं तद्भविष्यति ॥ ९२ ॥

જાતિ, દ્રવ્ય, અને ગુણ એથી હું અને આ કપોત સરખાં છીએ. ત્યારે હું એમનો રાજા છું એનું ફળ એમને ક્યારે મળશે, તે કહે? ૯૨.

अन्यच्च । अने,

विना घर्तनमेवैते न त्यजन्ति ममान्तिकम् ।

तन्मे प्राणव्ययेनापि जीवयैतान्ममाश्रितान् ॥ ९३ ॥

પગાર લીધા વિના એ મને છોડવાના નથી.

માટે મારા પ્રાણના ભોગથી પણ આ મારા આ-
શ્રિતોનું રક્ષણ કર. ૯૩.

કિં ચ । કેમકે,

માંસમૂત્રપુરીપાસ્થિનિર્મિતેઽસ્મિન્કલેવરે ।

•વિનશ્વરે વિહાયાસ્તાં યશઃ પાલય મિત્ર મે ॥ ૯૪ ॥

હે મિત્ર, માંસ, મૂત્ર, વિષ્ણુ અને હાંડકા એ-
થી બનેલા અને વિનાશકારી આ મારા દેહ વિ-
ષયની આશા છોડીને, મારા યશનું રક્ષણ કર. ૯૪.

અપરં ચ પદ્ય । વળી એમ બાણ કે—

યાદિ નિત્યમનિત્યેન નિર્મલં મલવાહિના ।

યશઃ કાયેન લભ્યેત તન્ન લભ્યં મવેન્નુ કિમ્ ॥ ૯૫ ॥

અનિત્ય, મટીન, એવા દેહથી નિત્ય અને નિ-
ર્મલ એવો યશ મળે તો શું ન મળ્યું ? ૯૫.

યતઃ । કેમકે—

શરીરસ્ય ગુણાનાં ચ દૂરમત્યન્તમન્તરમ્ ।

શરીરં ક્ષણવિધ્વંસિ કલ્પાન્તસ્થાયિનો ગુણાઃ ॥ ૯૬ ॥

શરીર અને ગુણ એ બેમાં ઘણો તફાવત છે.
શરીર ક્ષણમાં નાશ પામે છે અને ગુણ કદપ સૂધી
ટકનારા છે. ૯૬.

इत्याकर्ण्य हिरण्यकः प्रहृष्टमनाः पुलकितः स-
न्नब्रवीत्—‘साधु मित्र, साधु । अनेनाश्रितवात्सल्येन
त्रैलोक्यस्यापि प्रभुत्वं त्वयि युज्यते ।’ एवमुक्त्वा
तेन सर्वेषां बन्धनानि छिन्नानि । ततो हिरण्यकः स-
र्वान्सादरं संपूज्याह—‘सखे चित्रग्रीव, सर्वथात्र जा-
लबन्धनविधौ दोषमाशङ्क्यात्मन्यवज्ञा न कर्तव्या ।
यतः ।

એમ સાંભળીને, હિરણ્યક આનંદિત મનથી, શેમાંચિત થઈને બોલ્યો, ‘વાહ વાહ ! સાધુ મિત્ર ! આશ્રિત ઉપર તારા આ દયાળુપણાથી તને ત્રૈલોક્યનું પણ પ્રભુત્વ થોગ્ય છે.’ એમ કહીને, તેણે સર્વનાં બંધન કાતરી નાખ્યાં. પછી હિરણ્યક સર્વનો આદરપૂર્વક સત્કાર કરીને બોલ્યો—‘મિત્ર ચિત્રગ્રીવ ! આ જળ બંધન વિષે સર્વ પ્રકારે, પોતાનો દોષ ગણીને તું પોતાના મનમાં માહું આણુતો નહિ. કેમકે—યોઽધિકાઘોજનશતાત્પશ્યતીહામિષં સ્વગઃ ।

સ एव प्राप्तकालस्तु पाशबन्धं न पश्यति ॥ ૧૭ ॥

જે પક્ષી ૧૦૦ યોજન કરતાં અધિક દૂરથી પણ જે માંસને જૂએ છે, તેજ પક્ષી કાળ પાસે આવતાં પાશબંધનને જોતા નથી. ૯૭.

અપરં ચ । અને વળી,

शशिदिवाकरयोर्ग्रहपीडनम्

गजभुजंगमयोरपि बन्धनम् ।

मतिमतां च विलोक्य दरिद्रतां

विधिरहो बलवानिति मे मतिः ॥ ૧૮ ॥

ચંદ્ર અને સૂર્ય એને ગ્રહની પીડા, હાથી અને સર્પ એને બંધન, બુદ્ધિમાન લોકને દરિદ્ર એમ જોઈને “દૈવ ઘણું બળવાન છે” એમ મને લાગે છે. ૯૮.

અન્યથા । અને—

व्योमैकान्तविहारिणोऽपि विहगाः संप्राप्नुवन्त्यापदं

चक्ष्यन्ते निपुणैरगाधसलिलान्मत्स्याः समुद्रादपि ।

दुर्नीतं किमिहास्ति किं सुचरितं कः स्थानलाभे गुणः

कालो हि व्यसनप्रसारितकरो गृह्णाति दूरादपि ॥ ૧૯ ॥

આકાશમાંજ હુમેશા સંચાર કરનારા પક્ષીઓ-
ને પણ વિપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, જેનું જળ અગાધ
છે એવા સમુદ્રમાંથી પણ, હુશિયાર લોક માછલાં
પકડે છે, આ લોકમાં દુરાચરણ શું અને સદાચરણ
શું ? સ્થાન લાલમાં શું ફળ ? કેમકે કાળ વ્યસન-
થી પોતાનો હાથ લંબાવી દૂરથી પણ પકડે છે.' ૬૬.

इति प्रबोध्यानिर्धयं कृत्वालिङ्गय च चित्रग्रीव-
स्तेन संप्रेषितो यथेष्टदेशान्सपरिवारो ययौ । हिरण्य-
कोऽपि स्वविवरं प्रविष्टः ।

એવો ઉપદેશ કરીને, પરોણાચાર કરીને, લે-
ટીને, તે હિરણ્યકની આજ્ઞા લઈને તે ચિત્રગ્રીવ પ-
રિવાર સહિત ઇચ્છિત સ્થળે ચાલી નીકળ્યો. હિર-
ણ્યક પણ પોતાના દરમાં પેસી ગયો.

यानि कानि च मित्राणि कर्तव्यानि शतानि च ।

पश्य मूषिकमित्रेण कपोता मुक्तबन्धनाः ॥ ૧૦૦ ॥

ગમે તેવા સેંકડો મિત્રો કરવા યોગ્ય છે, જુ-
ઓ ! ઉંદર મિત્રે કપોતોનો બંધ છોડ્યો. ૧૦૦.

अथ लघुपतनकनामा काकः सर्ववृत्तान्तदर्शी
साश्चर्यमिदमाह—‘अहो हिरण्यक, श्लाघ्योऽसि । अ-
तोऽहमपि त्वया सह मैत्रीमिच्छामि । अतो मां मै-
त्र्येणानुग्रहीतुमर्हसि ।’ एतच्छ्रुत्वा हिरण्यकोऽपि विव-
राभ्यन्तरादाह—‘कस्त्वम् ।’ स ब्रूते—‘लघुपतनकनामा
वायसोऽहम् ।’ हिरण्यको विहस्याह—‘का त्वया सह
मैत्री । यतः ।’

પછી લઘુપત્તનક નામનો કાગડો આ સર્વ બ-
નાવ જોઈને આશ્ચર્યથી બોલ્યો, ‘અહો ! હિરણ્યક !
તું સ્તુત્ય છે. માટે હું પણ તારી સાથે મિત્રતા કર-

રવા ઇચ્છું છું. માટે મારી સાથે દોસ્તી કરી, મારા પર તું કૃપા કરવા યોગ્ય છે.' આ વચન સાંભળી હિરણ્યક પણ દરની અંદરથી જ બોલ્યો, 'તું કોણ ?' તેણે કહ્યું—'લઘુપત્તનક નામનો હું કાગડો છું.'

હિરણ્યક હસીને બોલ્યો, 'તારી સાથે દોસ્તી કેવી ? કેમ કે

यद्येन युज्यते लोके बुधस्तत्तेन योजयेत् ।

अहमन्नं भवान्भोक्ता कथं प्रीतिर्भविष्यति ॥ ૧૦૧ ॥

લોકોમાં જે જેની સાથે યોગ્ય હોય, તેની સાથે વિદ્વાનોએ તેની યોજના કરવી. હું તારો ભક્ષ્ય છું. તું મારો ભક્ષક છે. પ્રીતિ કેમ થશે ? ૧૦૧.

अपरं च । पर्णी,

भक्ष्यभक्षकयोः प्रीतिर्विपत्तेरेव कारणम् ।

शृगालान्पाशवद्धोऽसौ मृगः काकेन राक्षतः' ॥૧૦૨॥

ભક્ષ અને ભક્ષક એ બેની પ્રીતિ વિપત્તિનું કારણ છે. બુઝો, શિયાળે જાળમાં અંધાવેલો મૃગ, કાગડાએ ખચાવ્યો.' ૧૦૨.

वायसोऽब्रवीत्—'कथमेतत् ।' हिरण्यकः कथयति—
કાગડો બોલ્યો, 'એ શી રીતે ?' હિરણ્યક કહે છે.—

कथा २ द्वितीया । मृगकाकजंबूकानाम् ॥

વાર્તા ૨ ૭. મૃગ, કાગડો અને શિયાળ.

આસ્તિ મગધદેશે ચમ્પકવતી નામારણ્યાની । ત-
स्यां चिरान्महता स्नेहेन मृगकाकौ निवसतः । स च
मृगा स्वेच्छया भ्राम्यन्द्दृष्टपुष्टाङ्गः केनचिच्छृगालेनावलो-

કિતઃ । તં દૃષ્ટ્વા શૂગાલોઽચિન્તયત્—‘આઃ, કયમેત-
ન્માસં સુલલિતં મક્ષયામિ । મવતુ । વિશ્વાસં તાવ-
પુત્પાદયામિ ।’ इत्यालोच्योपसृत्याब्रवीत्—‘मित्र, कुश-
लं ते ।’ मृगेणोक्तम्—‘कस्त्वम् ।’ स ब्रूते—‘क्षुद्रबु-
द्धिनामा जम्बुकोऽहम् । अत्रारण्ये बन्धुहीनो मृतं व-
न्निवसामि । इदानीं त्वां मित्रमासाद्य पुनः सबन्धु-
र्जीवलोकं प्रविष्टोऽस्मि । अधुना तवानुचरेण मया
‘सर्वथा भवितव्यम् ।’ मृगेणोक्तम्—‘एवमस्तु ।’ ततः
पश्चादस्तंगते सवितरि भगवति मरीचिमालिनि तौ
मृगस्य वासभूमिं गतौ । तत्र चम्पकवृक्षशाखायां
सुबुद्धिनामा काको मृगस्य चिरमित्रं निवसति । तौ
दृष्ट्वा काकोऽवदत्—‘सखे चित्राङ्ग, कोऽयं द्वितीयः ।’
मृगो ब्रूते—‘जम्बुकोऽयम् । अस्मत्सख्यमिच्छन्नागतः ।’
काको ब्रूते—‘मित्र, अकस्मादागन्तुना सह मैत्री न यु-
क्ता । तथा चोक्तम्—

મગધ દેશમાં ચંપકવૃક્ષ નામનું મોટું વન છે.
તેમાં ઘણા દિવસથી ઘણા રનેહથી મૃગ અને કા-
ગડો રહેતા હતા. પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે આમતેમ
કરતા હૃદયપુષ્ટ શરીરવાળા તે મૃગને કોઈ એક શિયાળે
દીઠો. તેને જોઈને શિયાળે મનમાં વિચાર્યું, ‘અહો!
આનું માંસ કેવું સુંદર છે? હશે. એને વિશ્વાસ
તો બેસાડું.’ એમ વિચારી પાસે જઈને બોલ્યો,
‘હિ મિત્ર! તું કુશળ છે ને?’ મૃગ બોલ્યો, ‘તું કા-
ણ?’ તેણે કહ્યું, ‘ક્ષુદ્રબુદ્ધિ નામનો હું શિયાળ છું.
આ વનમાં બાંધવરહિત હોવાથી હું મૂઆ જેવો પ-
ડ્યો છું. હવે તને મિત્ર કરી આ જીવલોકમાં હું
સખંધુ થયો છું. હવે હું હમેશા તારો અનુચર થઈ

રહીશ.’ મૃગે કહ્યું, ‘ઠીક.’ પછી કિરણની માળા ધન-
રનાર ભગવાન સૂર્યનારાયણ અસ્તાચળપર જતાં, તે
ખેઉ જણા મૃગને ઘેર ગયા. ત્યાં ચંપકવૃક્ષની ડાલ
ઉપર સુખ્યુદ્ધિ નામનો કાગડો જે કે મૃગનો ઘણા દિ-
વસનો મિત્ર રહેતો હતો. તે ખેઉને જોઈને ખોલ્યો,
‘મિત્ર ચિત્રાંગ (મૃગ) ! આ ખીજો કેણુ છે ?’ મૃગ
કહે છે—‘આ શિયાળ છે. મારી દોસ્તી કરવાની
ઇચ્છાથી તે આવ્યો છે.’ કાગડો કહે છે—‘મિત્ર ! એ-
કાએક આવી ચઢેલા આગંતુક સાથે મૈત્રી કરવી
યોગ્ય નથી. તેમજ કહ્યું છે કે:—

‘અજ્ઞાતકુલશીલસ્ય વાસો દેયો ન કસ્યચિત્ ।
માર્જારસ્ય હિ દોષેણ હતો ગૃધ્રો જરદ્રવઃ’ ॥ ૧૦૩ ॥

જેનાં કુળ અને સ્વભાવની ખબર નથી, તેને
રહેવાને જગ્યા ન આપવી. કેમકે ખીલાડાના દોષ-
થી, જરદ્રગવ નામનો ગીધ મરણ પામ્યો. ૧૦૩.

તાવાહતુઃ—‘કથમેતત્ ।’ કાકઃ કથયતિ—

તે ખેઉ ખોલ્યો, ‘એ શી રીતે બન્યું ?’ કાગ-
ડો કહે છે—

કથા ૩ તૃતીયા । ગૃધ્રમાર્જારયોઃ ॥

વાર્તા ૩ જી. ગીધ અને ખીલાડાની.

અસ્તિ માર્ગીરથીતીરે ગૃધ્રકૂટનામ્નિ પર્વતે મહા-
ન્પર્કટીવૃક્ષઃ । તસ્ય કોટરે દૈવદુર્વિપાકાદ્ગલિતનલ્લ-
નયનાં જરદ્રવનામા ગૃધ્રઃ પ્રતિવસતિ । અથ કૃપયા
તઝીવનાય તત્વૃક્ષવાસિનઃ પક્ષિણ સ્વહારાત્કિચિત્કિ-
ચિવુત્થૃત્ય દદતિ । તેનાસૌ જીવતિ । અથ કદાચિ-

દીર્ઘકર્ણનામા માર્જારઃ પક્ષિશાવકાન્મક્ષિતું તત્રાગતઃ ।
તતસ્તમાયાન્તં દૃષ્ટ્વા પક્ષિશાવકૈર્મયાર્તૈઃ કોલાહલઃ કુ-
તઃ । તચ્છ્રુત્વા જરઘ્નવેનોક્તમ્—‘કોઽયમાયાતિ ।’ દી-
ર્ઘકર્ણો ગૃધ્રમવલોક્ય સમયમાહ—‘હા, હતોઽસ્મિ ।
યતઃ ।

ભાગીરથી (ગંગા)ને તીરે ગૃધ્રકૂટ નામના પ-
ર્વતપર એક મોટો પીપળો હતો. તેની બખોળમાં
દેવયોગે જેનાં નખ ને આંખ ગળી ગયાં હતાં એ-
વો જરઘ્નગવ નામનો એક ગીધ રહેતો હતો. તેની
આજીવિકા માટે તે ઝાડ પર રહેનારા સર્વ પક્ષી,
દયાથી પોતાના ખોરાકમાંથી થોડો થોડો કાઢીને તે-
ને ખાવા આપતા. તેથી તે જીવતો હતો. પછી કો-
ઈએક વખતે દીર્ઘકર્ણ નામનો ખીલાડો, પંખીના
બચ્ચાં ખાવાને ત્યાં આવ્યો. પછી તેને આવેલો
જોઈને, પંખીના બચ્ચાં, ભયથી પીડાઈ કોલાહલ
કરવા લાગ્યાં. તે સાંભળી જરઘ્નગવ બોલ્યો, ‘આ
કોણ આવે છે?’ દીર્ઘકર્ણ ખિલાડો, ગીધને જોઈ ભ-
યથી બોલ્યો, ‘અરેરે! હું મૂઓ. કેમકે

તાવદ્વયસ્ય મેતવ્યં યાવદ્વયમ્નાગતમ્ ।

આગતં તુ મયં વીક્ષ્ય નરઃ કુર્યાદયથોચિતમ્ ॥૧૦૪॥

જ્યાં સૂધી ભય આવ્યું નથી, ત્યાં સૂધી ભય-
નો ડર રાખવો. ભય આવેલું જોઈને પછી, મનુષ્યે
યથાયોગ્ય ઉપાય કરવો. ૧૦૪.

અશુનાસ્ય સંનિધાને પલાયિતુમક્ષમઃ । તદ્યથા
મથિતવ્યં તદ્ભવતુ । તાવદ્વિશ્વાસમુત્પાદાસ્ય સમીપ-
મુપગચ્છામિ ।’ इत्यालोक्योपसृत्याब्रवीत्—‘आर्य, त्वा-
मभिषन्दे’ । गृध्रोऽवदत्—‘कस्त्वम् ।’ सोऽवदत्—

‘માર્જારોઽહમ્ ।’ ગૃધ્રો ब्रूते—‘दुरमपसर । नो चेद्ध-
न्तव्योऽसि मया ।’ मार्जारोऽवदत्—‘भूयतां तावद्-
स्मद्वचनम् । ततो यद्यहं वक्ष्यस्तदा हन्तव्य । यतः ।

હવે આની પાસેથી નાશી જવાને હું અસમર્થ છું. માટે જેમ થવાનું હોય તેમ થાઓ. આને વિશ્વાસ ઉપજાવી, તેની પાસે જાઉં.’ એમ વિચારી પાસે જઈને બોલ્યો, ‘આર્ય ! તને હું નમસ્કાર કરું છું.’ ગીધ બોલ્યો—‘તું કોણ ?’ તેણે કહ્યું, ‘હું ખીલાડો છું.’ ગીધ બોલ્યો—‘હર જા, નહિ તો હું મારી નાખીશ.’ ખિલાડો કહેછે—‘મારું વેણ તો સાંભળો. પછી જો હું મારવા યોગ્ય હોઉં તો મારજો. કેમકે—

जातिमात्रेण किं कश्चिद्धन्यते पूज्यते क्वचित् ।

व्यवहारं परिज्ञाय वक्ष्यः पूज्योऽथवा भवेत् ॥ १०५ ॥

કેવળ જાતિથી કોઈ કોઈને પૂજ્ય થતું નથી અને. કોઈ કોઈને વધ્ય થતું નથી. વ્યવહાર જાણીને વધ્ય કિંવા પૂજ્ય બને છે.’ ૧૦૫.

गृध्रो ब्रूते—‘ब्रूहि । किमर्थमागतोऽसि ।’ सोऽवदत्—‘अहमत्र गङ्गातीरे नित्यज्जायी ब्रह्मचारी चान्द्रायणव्रतमाचरंस्तिष्ठामि । यूयं धर्मज्ञानरता विश्वासभूमय इति पक्षिणः सर्वे सर्वदा समाग्रे प्रस्तुवन्ति । अतो भवद्गृधो विद्यावयोवृद्धेभ्यो धर्मं श्रोतुमिहागतः । भवन्तश्चेतादृशा धर्मज्ञा यन्मामतिथिं हन्तुमुद्यताः । गृहस्थधर्मश्चैव ।

ગીધ બોલ્યો, ‘કહે. તું શા માટે આવ્યો છે ?’ તેણે કહ્યું, ‘હું આ ગંગાતીરે રોજ સ્નાન કરનાર, બ્રહ્મચારી, ચાંદ્રાયણ વ્રત કરતો રહું છું. આપ ! ધ-

મજાનમાં પ્રેમવાળા વિશ્વાસપાત્ર છે, એમ સર્વ પાંખી, નિરંતર મારી કને આપનાં વખાણ કરેછે. માટે વિદ્યા અને વયથી વૃદ્ધ એવા આપની પાસે ધર્મ સાંભળવા હું અહીં આવ્યો છું. તમે તો એવો ધર્મ જાણનાર છો કે, મારા જેવા અતિથિને મારવા તૈયાર થયા. ગૃહસ્થોનો ધર્મ તો એવો છે કે- અરાવપ્યુચિતં*કાર્યમાતિથ્યં ગૃહમાગતે ।

છેત્તુઃ પાર્શ્વગતાં છાયાં નોપસંહરતે દુમઃ ॥ ૧૦૬ ॥

શત્રુ છતાં, આપણે ઘેર અતિથિ થઈ આવે, તોપણ તેને આદરમાન આપવું. કેમકે (જડ) વૃક્ષ પણ, પોતાને કાપવામાટે આવનાર (શત્રુ)પરથી છાયા કાઢી લેતા નથી. ૧૦૬.

यदि वा धनं नास्ति तदा प्रीतिवचसाप्यतिथिः पूज्य एव । यतः ।

જો પાસે પૈસા ન હોય, તો કેવળ મીઠાં વચનથી પણ અતિથિપૂજન કરવું. કેમકે—

तृणानि भूमिरुदकं वाक्चतुर्थी च सूनुता ।

एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ ૧૦૭ ॥

સાદડી, સ્થાન, પાણી, અને મધુર વચન એ ચાર તો સત્પુરુષના ઘરમાંથી કદી જતા નથી. ૧૦૭. અપરં ચ । અને વળી,

निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ।

न हि संहरते ज्योत्स्नां चन्द्रश्चाण्डालवेद्मनि ॥૧૦૮॥

સત્પુરુષ નિર્ગુણ પ્રાણીપર દયા કરેછે. જુઓ, ચંદ્ર ચાંડાલના ઘરપરથી પણ પોતાની ચાંદની ખંધ કરતો નથી. ૧૦૮.

અન્યથા । અને—

અતિથિર્યસ્ય મગ્નાશો ગૃહાત્પ્રતિનિવર્તતે ।

સ તસ્મૈ દુષ્કૃતં દત્ત્વા પુણ્યમાદાય ગચ્છતિ ॥૧૦૯॥

જેને ઘેરથી અતિથિ નિરાશ થઈ પાછો ફરે છે, તે પોતાનું પાપ તેને આપી તેનું પુણ્ય લખી દે છે. ૧૦૯.

અન્યથા । અને,

ઉત્તમસ્યાપિ વર્ણસ્ય નીચોઽપિ ગૃહમાગતઃ ।

પૂજનીયો યથાયોગ્યં સર્વદેવમયોઽતિથિઃ' ॥ ૧૧૦ ॥

ઉત્તમ વર્ણને ઘેર નીચ આવે તો પણ તેને યથાયોગ્ય આદરમાન આપવું, કેમકે અતિથિ એ સર્વદેવ રૂપ છે.' ૧૧૦.

ગૃધ્રોઽવદત્—‘માર્જારો હિ માંસરુચિઃ । પક્ષિ-
શાવકાશ્ચાત્ર નિવસન્તિ । તેનાહમેવં બ્રવીમિ’ । તચ્છ્રુ-
ત્વા માર્જારો ભૂમિં સ્પૃષ્ઠા કર્ણો સ્પૃશતિ । શ્રુતે ચ—
‘મયા ધર્મશાસ્ત્રં શ્રુત્વા વીતરાગેણેદં દુષ્કરં વ્રતં ચા-
ન્દ્રાયણમધ્યવસિતમ્ । પરસ્પરં વિવદમાનાનામપિ ધ-
ર્મશાસ્ત્રાણામ્ ‘અહિંસા પરમો ધર્મઃ’ इत्यत्रैकमत्यમ્ ।
યતઃ ।

ગીધ કહેછે—‘ખિલાડાની માંસપર પ્રીતિ હોય છે. અહીં પંખીઓના બચ્ચાં રહેછે, માટે હું આમ કહું છું.’ તે સાંભળી, ખીલાડો—ભોંયને હાથ લગાડી કાને હાથ લગાડે છે. (પૃથ્વી અને કાનના દેવતાની સાક્ષી.) ‘હું ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળી વૈરાગ્ય પામી આ દુષ્કર આંદ્રાયણ વ્રત કહું છું. પરસ્પર વાદવિવાદ કરનાર ધર્મશાસ્ત્રકારો પણ “અહિંસા એ પરમ ધર્મ છે” એ વિષે એકમતવાળા છે. કેમકે—

સર્વહિંસાનિવૃત્તા યે નરાઃ સર્વસહાશ્ચ યે ।

સર્વસ્યાશ્રયભૂતાશ્ચ તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥ ૧૧૧ ॥

જે માણસ સર્વ પ્રકારની હિંસાથી નિવૃત્ત છે, જે સર્વ સહન કરનાર છે, જે સર્વને આશ્રય દેનાર છે, તે સ્વર્ગમાં જાય છે. ૧૧૧.

एक एव सुहृद्धर्मो निधनेऽप्यनुयाति यः ।

शरीरेण समं नार्श सर्वमन्यत्तु गच्छति ॥ ૧૧૨ ॥

એક ધર્મરૂપી મિત્રજ, મૂઝા પછી પણ આપણી સાથે આવે છે, બાકી સર્વ શરીરની સાથે નાશ પામે છે. ૧૧૨.

योऽस्ति यस्य यदा मांसमुभयोः पश्यतान्तरम् ।

एकस्य क्षણिका प्रीतिरन्यः प्राणैर्विमुच्यते ॥ ૧૧૩ ॥

જે વખતે જે જેનું માંસ ખાય છે, તે બેઉ માં ફરક કેટલો છે તે જુઓ. એકને ક્ષણમાત્ર પ્રીતિ, અને બીજો પ્રાણથી મૂકાય છે. ૧૧૩.

मर्तव्यमिति यदुःखं पुरुषस्योपजायते ।

शक्यते नानुमानेन परेण परिवर्णितुम् ॥ ૧૧૪ ॥

હવે હું મરનાર માટે જે દુઃખ મનુષ્યને થાય છે, તે દુઃખ બીજાથી અનુમાનથી પણ કહી શકાય તેવું નથી. ૧૧૪.

शृणु पुनः । वणी सांख्य—

स्वच्छन्दवनजातेन शाकेनापि प्रपूर्यते ।

अस्य दग्धोदरस्यार्थे कः कुर्यात्पातकं महत् ॥ ૧૧૫ ॥

યથેચ્છ વનમાં ઉગેલાં શાકભાજીથી પેટ ભરાય છે. આ બળેલા પેટ માટે મોટું પાપ કોણ કરે ? ૧૧૫.

एवं विश्वास्य स मार्जारस्तरुकोटरे स्थितः ।

આ રીતે તેને વિશ્વાસમાં ઉતારી તે બિલાડે
તે આડની બખોળમાં રહેા.

તતો દિનેષુ ગચ્છત્સુ પક્ષિશાવકાનાક્રમ્ય કો-
ટરમાનીય પ્રત્યહં खादति । येषामपत्यानि खादिता-
नि तैः शोकातैर्विलपद्भिरितस्ततो जिज्ञासा समार-
ब्धा । तत्परिज्ञाय मार्जारः कोटरान्निःसृत्य बहिः प-
लायितः । पश्चात्पक्षिभिरितस्ततो निरूपयद्भिस्तत्र
तरुकोटरे शावकास्थीनि प्राप्तानि । अनन्तरंत ऊचुः—
'अनेनैव जरद्भवेनास्माकं शावकाः खादिताः' इति सर्वैः
पक्षिभिर्निश्चित्य गृध्रो व्यापादितः । अतोऽहं ब्रवी-
मि—'अज्ञातकुलशीलस्य' इत्यादि ॥ इत्याकर्ण्य स
जम्बुकः सकोपमाह—'मृगस्य प्रथमदर्शनदिने भवा-
नप्यज्ञातकुलशील एव । तत्कथं भवता सहैतस्य स्ने-
हानुवृत्तिरुत्तरोत्तरं वर्धते ।

કેટલાક દિવસ ગયા પછી, પંખીના બચ્ચાને
દરરોજ પકડીને પોતાના કોતરમાં આણીને ખાવા
લાગ્યો. જેનાં જેનાં બચ્ચાં ખાધાં, તેણે તેણે શો-
કથી પીડાઈ, વિલાપ કરી, આમતેમ શોધખોળનો
આરંભ કર્યો. તે બાણીને બિલાડો કોતરની બહાર
નાસી ગયો. પછી પંખીઓને આમતેમ શોધ કરતાં,
તે બખોળમાં બચ્ચાનાં હાંડકાં મળ્યાં. પછી તે બો-
લ્યા, 'આ જરદગવેજ અમારાં બચ્ચાં ખાધાં.' એમ
સર્વ પંખીએ નિશ્ચય કરી તે ગીધનો જીવ લીધો.
માટે હું કહું છું કે—(શ્લોક ૧૦૩.)

(દાહરે.)

કુલ શીલ નહીં બધુતાં, ઘો નહિ કોને વાસ;
બીલાડાના દોષથી, થયો ગીધનો નાશ.

આ સાંભળીને તે શિયાળ ખીજવાઇને બોલ્યો,
'મૃગ સાથે તારી પહેલી ગાંઠ પડી તે વખતે તારા
પણ કુલ શિલની તેને ખખર નહોતી. ત્યારે પછી
તારો ક્નેહ ઉત્તરોત્તર કેમ વધતો જાય છે.

यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्राल्पवीरपि ।

निरस्तपादपे देश परण्डोऽपि द्रुमायते ॥ ૧૧૬ ॥

જ્યાં વિદ્વાન્ લોક નથી, ત્યાં અલ્પબુદ્ધિવાળા
પણ પૂજ્ય બને છે. જ્યાં ઝાડ નથી, તેવા દેશમાં
એરડો (દીવેલી) પણ ઝાડ કહેવાય છે. ૧૧૬.

अन्यथा । अने,

अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।

उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ ૧૧૭ ॥

આ પોતાનો, આ પારકો, એવી ગણના હલકા
મનના માણસ કરે છે. જેનું મન ઉદાર છે, તેને તો
આખી પૃથ્વી એ કુટુંબજ છે. ૧૧૭.

यथायं मृगो मम बन्धुस्तथा भवानपि ।' मृ-
गोऽब्रवीत्—'किमनेनोत्तरेण । सर्वैरेकत्र विश्रम्भालापैः
सुखिभिः स्वीयताम् । यतः ।

જેમ આ મૃગ મારો બંધુ, તેવો તું પણ.
મૃગ બોલ્યો—'આમ કેવલ બોલ્યાથી શું? સર્વેએ
એકઠા મળી એકમેકની રહસ્ય વાતો કરી સુખમાં
રહેવું. કેમકે,

न कश्चित्कस्यचिन्मित्रं न कश्चित्कस्यचिन्निषुः ।

व्यवहारेण मित्राणि जायन्ते रिपवस्तथा' ॥ ૧૧૮ ॥

કોઈ કોઈનો મિત્ર નથી, અને કોઈ કોઈનો
શત્રુ નથી, વ્યવહારથી મિત્ર તેમજ શત્રુ બને છે. ૧૧૮.

કાકેનોક્તમ્—‘एवमस्तु ।’ अथ प्रातः सर्वे य-
थाभिमतदेशं गताः ।

કાગડો બોલ્યો, ‘હીક છે.’ પછી પ્રાતઃકાલે સ-
ર્વે પોતપોતાને સ્થાને ગયા.

‘एकदा निभृतं शृगालो ब्रूते—‘सखे, असिन्व-
नैकदेशे सस्यपूर्णक्षेत्रमस्ति । तदहं त्वां नीत्वा दर्श-
यामि ।’ तथा कृते सति मृगः प्रत्यहं तत्र गत्वा
सस्यं खादति । अथ क्षेत्रपतिना तद्दृष्ट्वा पाशो योजि-
तः । अनन्तरं पुनरागतो मृगः पाशैर्बद्धोऽचिन्तयत्—
‘कोमामितः कालपाशादिव व्याधपाशाघ्रातुं मित्रादन्यः
समर्थः ।’ तत्रान्तरे जम्बुकस्तत्रागत्योपस्थितोऽचिन्त-
यत्—‘फलिता तावदस्माकं कपटप्रबन्धेन मनोरथ-
सिद्धिः । एतस्योत्कृत्यमानस्य मांसासृगिलप्तान्यस्थानि
मयावश्यं प्राप्तव्यानि । तानि बाहुल्येन भोजनानि भ-
विष्यन्ति ।’ मृगस्तं दृष्ट्वा लासितो ब्रूते—‘सखे, छि-
न्धि तावन्मम बन्धनम् । सत्वरं त्रायस्व माम् । यतः ।

એક દહાડો શિયાળ મૃગને કહેછે, મિત્ર મૃ-
ગ ! આ વનની એક બાબુમાં પાકેલા અનાજનું
એક ખેતર છે, તે તને તેડી જઈને ખતલાવીશ. તે-
મ કરતાં તે મૃગ દરરોજ ત્યાં જઈને અનાજ ખાવા
લાગ્યો. પછી ખેતરના માલિકે તેને બોધને બળ ના-
ખી. મછી તે મૃગ ફરી આવતાં તે બળમાં સપ-
ડાયો. અને વિચાર કરવા લાગ્યો, ‘મને મૃત્યુબળ
જેવી આ પારાધિની બળમાંથી રક્ષણ કરવાને મિ-
ત્રવિના બીજો કોણ સમર્થ છે?’ એટલામાં તે શિ-
યાળ ત્યાં આવીને, પાસે બેસો રહી વિચાર કરવા
લાગ્યો કે આપણા કપટપ્રપંચથી મનોરથ સિદ્ધ થ-

ચો. આ મૃગને ચીરતાં તેનાં માંસ, રક્ત ભરેલાં હાડકાં મને મળશે. પછી તેનું ભોજન મને ઘણું દિવસ પહોંચશે. મૃગ તેને જોઈને ઉદ્ધાસધરી બોલ્યો—‘મિત્ર ! મારું બાંધન તોડ. અને જલદી મારું રક્ષણ કર. કેમકે,

‘આપત્સુ મિત્રં જાનીયાદુદ્ધે શૂરમૃગે શુચિમ્ ।

માર્યા ક્ષીણેષુ વિત્તેષુ વ્યસનેષુ ચ વાન્ધવાન્ ॥૧૧૯॥

વિપત્તિમાં મિત્ર, યુદ્ધમાં શૂર, કર્જમાં શુદ્ધ ધાનત, દ્રવ્ય ઘટતાં સ્ત્રી, અને વ્યસનમાં બાંધુની પરીક્ષા કરવી. ૧૧૯.

અપરં ચ । અને—

ઉત્સવે વ્યસને ચૈવ દુર્મિત્રે રાષ્ટ્રવિપ્લવે ।

રાજદ્વારે શ્મશાને ચ યસ્તિષ્ઠતિ સ વાન્ધવઃ’ ॥૧૨૦॥

ઉત્સવમાં, સંકટ (વ્યસન)માં, દુકાળમાં અને રાજ્યકાંતિમાં, રાજદ્વારમાં અને શ્મશાનમાં, જે સાથે રહે, તેને બાંધવ બાણવો. ૧૨૦.

जम्बुको मुहुर्मदुः पाशं विलोक्याचिन्तयत्—
‘दृढस्तावदयं बन्धः ।’ ब्रूते च—‘सखे, क्षायुनिर्मिता एते पाशाः । तदद्य भट्टारकवारे कथमेतान्दन्तैः स्पृशामि । मित्र, यदि वित्ते नान्यथा मन्यसे तदा प्रभाते यत्त्वया वक्तव्यं तत्कर्तव्यम् ।’ इत्युक्त्वा तत्समीप आत्मानमाच्छाद्य स्थितः सः । अनन्तरं स काफः प्रदोषकाले मृगमनागतमवलोक्येतस्ततोऽन्विष्य तथा-विधं दृष्ट्वा च—‘सखे, किमेतत् ।’ मृगेणोक्तम्—‘अवधीरितसुहृद्वाक्यस्य फलमेतत् । तथा चोक्तम्—

શિયાળ ફરી ફરીને તેની બાળ જોઈને વિચાર કરે છે કે, ‘આ બાળ ઘણી મજબૂત છે,’ એમ ધા-

રીને બોલ્યો, ‘મિત્ર ! આ જાળ સ્નાયુ-આંતરડાની બનાવેલી છે, તો આજે ભદ્રારકવાર (રાજાએ અણુ-જા માટે ઠરાવેલો (ઠવસ) માં હું આને કેમ ઠાંત લગાડું. હે મિત્ર ! જો તારા મનમાં બીજી કંઈ કલ્પના નહિ હોય, તો કાલે સવારે જે તું કહેછે તે કરીશ.’ એમ કહીને, તેની પાસેજ પોતે છુપાઈ રહેલા. પછી તે કાગડો સાંજના મૃગને ન આવેલો. જોઈને, અહીં તહીં શોધતાં તે (મૃગ)ને બંધનમાં પડેલો જોઈને બોલ્યો, ‘હે મિત્ર ! આ શું ?’ મૃગ બોલ્યો, ‘મિત્રની શીખામણ ન માની તેનું ક્ષણ. તેમજ કહ્યું છે કે-

सुहृदां हितकामानां यः शृणोति न भाषितम् ।

विपत्संनिहिता तस्य स नरः शत्रुनन्दनः’ ॥ ૧૨૧ ॥

જે હિતેચ્છુ મિત્રનું વચન સાંભળતો નથી, તેને વિપત્તિ પાસેજ હોય છે. અને તે શત્રુને આનંદ દેનારજ છે.’ ૧૨૧.

काको ब्रूते—‘स वञ्चकः कास्ते ।’ मृगेणोक्तम्—
‘मन्मांसार्थी तिष्ठत्यत्रैव ।’ काको ब्रूते—‘उक्तमेव म-
या पूर्वम् ।

કાગડો બોલ્યો, ‘તે ઠગ કયાં છે ?’ મૃગ બોલ્યો, ‘મારા માંસની ઈચ્છા કરનારો અહીંઆજ છે.’ કાગડો બોલ્યો, ‘પૂર્વેજ મેં તને કહ્યું હતું.

अपराधो न मेऽस्तीति नैतद्विश्वासकारणम् ।

विद्यते हि नृशंसिभ्यो भयं गुणवतामपि ॥ ૧૨૨ ॥

મારો કંઈ અપરાધ નથી, આ વિશ્વાસપાત્ર નથી, કેમકે ગુણવાન્ લોકોને પણ વંચક (ઠગારા) થી ભય રહેછે. ૧૨૨.

દીપનિર્વાણગન્ધં ચ સુહૃદ્વાક્યમરુન્ધતીમ્ ।

ન જિઘ્રન્તિ ન શૃણ્વન્તિ ન પદ્યન્તિ ગતાયુષઃ ॥૧૨૩॥

જેનું આયુષ્ય પૂરું થયું છે, તેનાથી દીવો હો-
લાતાં નીકળતી દુર્ગંધ સમજાતી નથી, તે મિત્રનું વ-
ચન સાંભળતો નથી, અને અરૂંધતિનો તારો દેખે-
તો નથી. ૧૨૩.

પરોક્ષે કાર્યહન્તારં પ્રત્યક્ષે પ્રિયવાદિનામ્ ।

વર્જયેત્તાદૃશં મિત્રં વિપકુલ્મં પયોમુલ્લમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

જેના કાંઠામાં અમૃત અને અંદર વિષ ભરેલું
છે એવા ઘડાની પેઠે પછવાડે કાર્યભંગ કરનાર,
મોંઠે મીઠું મીઠું બોલનાર, એવા મિત્રનો ત્યાગ
કરવો. ૧૨૪.

તતઃ કાકો દીર્ઘ નિઃશ્વસ્ય 'અરે વજ્રક, કિં
ત્વયા પાપકર્મણા કૃતમ્ । યતઃ ।

પછી કાગડો નિસાસો મૂકી બોલ્યો, 'અરે લુ-
ચ્ચા ! તે પાપીએ આ શું કીધું ? કેમકે—

સંભાષિતાનાં મધુર્વચોભિ-

ર્મિશ્યોપચારૈશ્ચ વર્ણીકૃતાનામ્ ।

આશાવતાં શ્રદ્ધવતાં ચ લોકે

કિમર્થિનાં વજ્રયિતવ્યમસ્તિ ॥ ૧૨૫ ॥

મધુર મધુર ભાષણથી, ખોટા ખોટા ઉપચાર
કરીને, જેમને પોતાને વશ કર્યા છે એવા વિશ્વાસુ
અને આશાવાળા ગરીબને ઠગવું યોગ્ય છે શું ? ૧૨૫.
ઉપકારિણિ વિશ્રબ્ધે શુદ્ધમતૌ યઃ સમાચરતિ પાપમ્ ।
તં જનમસત્યસંઘં ભગવતિ વસુધે કથં વહસિ ॥૧૨૬॥

શુદ્ધ મનનો, વિશ્વાસુ અને ઉપકાર કરનાર
પર જે પાપાચરણ કરે છે, એવા ખોટું બોલના-

રા મનુષ્યને હે ભગવતી પૃથ્વી ! તું કેમ ધારણુ કરે છે ? ૧૨૬.

દુર્જનેન સમં સખ્યં પ્રીતિં ચાપિ ન કારયેત્ ।

उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करम् ॥१२७॥

દુર્જન સાથે મિત્રતા કે પ્રીતિ કંઈ ન કરવી. કેમકે દુર્જન અંગાર જેવો છે. અંગારો સળગતો હોય તો બાળે છે અને ઓળવાયલો હોય તો હાથ કાળા કરે છે. ૧૨૭.

अथवा स्थितिरियं दुर्जनानाम् ।

કિંવા દુર્જનનો એવો સ્વભાવજ છે.

प्राक्पादयोः पतति खादति पृष्ठमांसं

कर्णे कलं किमपि रौति शनैर्विचित्रम् ।

छिद्रं निरूप्य सहसा प्रविशत्यशङ्ક

सर्वं खलस्य चरितं मशकः करोति ॥१२८॥

મચ્છની પેઠે દુર્જન, પ્રથમ પગે લાગે છે, પછી પછવાડેથી ડાંખ મારે છે. એટલે દુર્જન પીઠ પાછળ નિંદા કરી દુઃખ દે છે; કાન પાસે આવીને કંઈપણ વિચિત્ર ધીમું ધીમું કંઈ મધુર ભાષણુ કરે છે; કંઈ છિદ્ર જોઈને એકાએક તેમાં નિઃશંક પ્રવેશ કરે છે, અર્થાત્ ખળનું સર્વ કામ મચ્છર કરી દેખાડે છે. ૧૨૮.

दुर्जनः प्रियवादी च नैनद्विश्वासकारणम् ।

मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे हृदि हालाहलं विषम् ॥१२९॥

દુર્જન મીઠું બોલે છે, તેટલાપરથીજ તે વિશ્વાસપાત્ર નથી; કેમકે જીભના અગ્રમાં મધ છે, પરંતુ તેના હૃદયમાં હલાહલ ઝેર ભરેલું છે. ૧૨૯.

અથ પ્રભાતે ક્ષેત્રપતિર્લગુડહસ્તસ્તં પ્રદેશમાગચ્છ-
ન્કાકેનાવલોકિતઃ । તમાલોક્ત્ય કાકેનોક્તમ્—‘સસ્થે
મૃગ, ત્વમાત્માનં મૃતવત્સંદર્શ્ય વાતેનોદરં પૂરયિત્વા
પાદાન્સ્તબ્ધીકૃત્ય તિષ્ઠ । યદાહં શબ્દં કરોમિ તદા
ત્વમુત્થાય સત્ત્વરં પલાયિષ્યસિ ।’ મૃગસ્તથૈવ કાક-
વંચનેન સ્થિતઃ । તતઃ ક્ષેત્રપતિના હર્ષોત્ફુલ્લલોચનેન
તથાવિધો મૃગ આલોકિતઃ । ‘આઃ, સ્વયં મૃતોઽસિ’
ઇત્યુક્ત્વા મૃગં બન્ધનાન્મોચયિત્વા પાશાન્પ્રહીતું સય-
ત્નો બભૂવ । તતઃ કાકશબ્દં શ્રુત્વા મૃગઃ સત્ત્વરમુ-
ત્થાય પલાયિતઃ । તમુદિશ્ય તેન ક્ષેત્રપતિના ક્ષિપ્તેન
લગુડેન શૂગાલો હતઃ । તથા ચોક્તમ્—

પછી પ્રભાતે તે ખેતરનાં માલિકને, હાથનાં
ડંડુકો લઈને તે ઠેકાણે આવેલો દીઠો. તેને જોઈને
કાગડો બોલ્યો—‘હે મિત્ર મૃગ ! તું પોતાને મૃ-
તેલા જેવો દેખાઈને, વાયુથી પોતાનું પેટ ફૂલાવી-
ને, પગ ચેષ્ટારહિત રાખીને, પડી રહે. જે વખતે
હું શબ્દ કરું ત્યારે તું ઊઠીને ઝટ નાશી જજે.’
મૃગે કાગડાના કહેવા પ્રમાણે કીધું. પછી ખેડુતે
આનંદથી પ્રપુલ્લિત આંખે તે રીતે પડેલો મૃગ દી-
ઠો. (ખેદથી) ‘અરેરે ! પોતાની મેળે મરણ પામ્યો !’
એમ બોલીને તે મૃગને જાળમાંથી કાઢીને, પોતાની
જાળ લેવાને ઊઠાવવા ગયો. પછી ઝટ કાગડાનો
શબ્દ સાંભળી મૃગ ઝટ ઊઠીને નાશી ગયો. તેને
નાશતું જોતાં, તે ખેડુતે મૃગને મારવાને છૂટું લા-
કડું ફેંક્યું. તે લાકડું મૃગને ન લાગતાં શિયાળ
પર પડ્યું. તેથી શિયાળ મરણ પામ્યો. માટેજ
કહ્યું છે કે:—

ત્રિભિર્વર્ષૈસ્ત્રિભિર્માસૈસ્ત્રિભિઃ પક્ષૈસ્ત્રિભિર્દિનૈઃ ।

અત્યુત્કટૈઃ પાપપુણ્યૈરિહૈવ ફલમશ્નુતે ॥ ૧૩૦ ॥

અતિ તીવ્ર પુણ્ય કે પાપનું ફળ આ લોકમાંજ ત્રણ વર્ષે, ત્રણ મહિને, ત્રણ પખવાડિયે, અથવા ત્રણ દિવસમાં જરૂર મળે છે. ૧૩૦.

અતોઽહં બ્રવીમિ—‘મક્ષ્યમક્ષકયોઃ પ્રીતિઃ’ इत्यादि ॥ કાકઃ પુનરાહ—

માટે હું કહું છું કે—(શ્લોક ૧૦૨) વળી કા-
ગડાએ (ઉંદરને) કહું કે—

‘મક્ષિતેનાપિ ભવતા નાહારો મમ પુષ્કલઃ ।

ત્વયિ જીવતિ જીવામિ ચિત્રગ્રીવ इवानघ ॥૧૩૧॥

તને મેં આધો હોત તો માંડ પેટ ભરાત ન-
હિ, પરંતુ હું નિષ્પાપ ! તું જીવતો રહેતાં હું ચિ-
ત્રગ્રીવ પેટે જીવતો રહીશ. ૧૩૧.

અન્યથા । અને—

તિરશ્ચામપિ વિશ્વાસો દृष्टः पुण्यैर्कर्मणाम् ।

સતાં હિ સાધુશીલત્વાત્સ્વભાવો ન નિવર્તતે ॥૧૩૨॥

પુણ્યકર્મજ કરનારા એવા તિર્યક (પશુ પંખી)
વગેરેનો પણ વિશ્વાસ જાયો. કેમકે સત્પુરુષનું શી-
લ (સદાચરણ) ઉત્તમ હોવાથી, તેનો સ્વભાવ કદી
બદલાતો નથી. ૧૩૨.

किं च । કેમકે,

साधोः प्रकोपितस्यापि मनो नायाति विक्रियाम् ।

न हि तापयितुं शक्यं सागराम्भस्तृणोल्लक्या’ ॥૧૩૩॥

સત્પુરુષ ક્રોધ કરે તોપણ તેનું મન વિકાર
પામતું નથી. કેમકે સમુદ્રનું પાણી સળગતાં ઘા-
સના તંબલાથી તપાવી શકાતું નથી. ૧૩૩.

હિરણ્કો વ્રૂતે—‘ચપલસ્ત્વમ્ । ચપલેન સહ સ્ને-
હઃ સર્વથા ન કર્તવ્યઃ । તથા ચોક્તમ્—

હિરણ્યક ખોડ્યો—‘તું ચપલ છે. ચપલ સાથે
કદી પણ મિત્રતા કરવી નહિ. તેમજ કહ્યું છે કે—

માર્જારો મહિષો મેષઃ કાકઃ કાપુરુષસ્તથા ।

વિશ્વાસાત્પ્રભવન્ત્યેતે વિશ્વાસસ્તત્ર નોચિતઃ ॥૧૩૪॥

ખિલાડો, પાટો, ખડકો, કાગરો અને દુર્જન
એ સર્વ વિશ્વાસ રાખ્યાથી ફાવી જાય છે. માટે તે-
ઓનો વિશ્વાસ રાખવો યોગ્ય નથી. ૧૩૪.

કિં ચાન્યત્ । શત્રુપક્ષો ભવાનસ્માકમ્ । ઉક્તં
ચૈતત્—

વળી ખીજું, તું અમારા શત્રુપક્ષી છે. એમ
કહ્યું છે કે—

શત્રુણા ન હિ સંદધ્યાત્સુશ્ચિઘ્રેનાપિ સંધિના ।

સુતપ્તમપિ પાનીયં શમયત્યેવ પાવકમ્ ॥ ૧૩૫ ॥

એકજીવાત્મક સલાહ સુદ્ધાં શત્રુની સાથે કર-
વી નહિ. કેમકે ધાણું તપેલું (અગ્નિરૂપ) થએલું પા-
ણી પણ અગ્નિને શાંત કરેછે. ૧૩૫.

દુર્જનઃ પરિહર્તવ્યો વિદ્યયાલંકૃતોઽપિ સન્ ।

મણિના ભૂષિતઃ સર્પઃ કિમસૌ ન ભયંકરઃ ॥૧૩૬॥

દુર્જન જે કે વિદ્યાથી અલંકૃત છે, તોપણ તે-
નો ત્યાગ કરવો. મણીથી અલંકૃત સર્પ શું ભયંક-
ર નથી? ૧૩૬.

યદશક્યં ન તચ્છક્યં ચચ્છક્યં શક્યમેવ તત્ ।

નોદકે શકટં યાતિ ન ચ નૌર્ગચ્છતિ સ્થલે ॥૧૩૭॥

જે અશક્ય તે શક્ય થવાનું નથી, જે શક્ય

છે તે શક્યજ છે. ગાડી પાણીમાં ચાલતી નથી.
અને વહાણ જમીનપર ચાલી શકતું નથી. ૧૩૭.
અપરં ચ । વળી,

મહતાપ્યર્થસારેણ યો વિશ્વસિતિ શત્રુષુ ।

ઘાર્યાસુ ચ વિરક્તાસુ તદન્તં તસ્ય જીવનમ્ ॥૧૩૮॥

જે ઘણી માલમિલકત સાથે શત્રુપર વિશ્વાસ
રાખે છે, અને જે સ્ત્રી આપણાપર પ્રીતિવાળી ન-
થી, તેનાપર વિશ્વાસ રાખે છે, તેનું જીવન મરણ
તે (શત્રુ અને સ્ત્રી)ના હાથમાં છે. ૧૩૮.

લઘુપતનકો વ્રતે—‘શ્રૂતં મયા સર્વમ્ । તથાપિ
મમ ચૈતાવાન્સંકલ્પસ્ત્વયા સહ સૌહૃદ્યમવશ્યં કર્મણી-
યમિતિ । નો ચેદનાહારેણાત્માનં વ્યાપાદયિષ્યામિ ।
તથા હિ ।

લઘુપત્તનક (કાગડો) કહેછે:—મેં સર્વ સાંભ-
ળ્યું. તથાપિ મારો તો એવો સંકલ્પ છે કે, તારી
સાથે અવશ્ય મિત્રતા કરવીજ. જો એમ ન થાય
તો હું અપવાસ કરી આપઘાત કરીશ. તેજ કહે-
વાનું છે કે—

મૃદ્ધટવત્સુખમેદ્યો દુઃસંધાનશ્ચ દુર્જનો ભવતિ ।

સુજનસ્તુ કનકઘટવદ્દુર્મેદ્યશ્ચાશુ સંધેયઃ ॥ ૧૩૯ ॥

દુર્જન માટીના ઘડાની પેઠે, ફેડાવો સુલભ અ-
ને સંધાવો દુર્લભ હોય છે અને સજ્જન સોનાના
ઘડાની પેઠે ફેડાવો દુર્લભ અને સંધાવો સુલભ
હોય છે. ૧૩૯.

ર્કિં ચ । કેમકે—

દ્રવત્વાત્સર્વલોહાનાં નિમિત્તાન્મૃગપક્ષિણામ્ ।

ભયાલ્લોભાદ્ મૂર્ખાણાં સંગતં દર્શનાત્સતામ્ ॥૧૪૦॥

સર્વ પ્રકારનું લોખંડ દ્રવરૂપ હોવાથી; અને મૃગો અને પાંખી એ કંઈ નિમિત્ત મળવાથી; અને મૂર્ખ જનો લોભ તથા લયથી; અને સત્પુરુષો દર્શનમાત્રથી સ્નેહ ખાંધે છે. ૧૪૦.

કિં ચ । કેમકે,

નારિકેલસમાકારા દશ્યન્તે હિ સુહૃજ્ઞનાઃ ।

અન્યે વદરિકાકારા બહિરેવ મનોહરાઃ ॥ ૧૪૧ ॥

સુજનો નારીએળના આકાર જેવા દેખાય છે; અને ખીજા (દુર્જનો) બોરના જેવા બહારથી મુંદર રૂપવાળા દેખાય છે. ૧૪૧.

એહછેદેડપિ સાધૂનાં ગુણા નાયાન્તિ વિક્રિયામ્ ।

મજ્ઞેડપિ હિ મૃણાલાનામનુબદ્ધન્તિ તન્તવઃ ॥ ૧૪૨ ॥

સુજન લોકોના સ્નેહનો છેદ થાય (મિત્રતા દૃષ્ટે) તોપણ તેના ગુણ વિકાર પામતાં નથી. કમજ તંતુનો ભંગ કરીએ તોપણ તેના ઝીણા ઝીણા રેસા પરસ્પર વળગી રહે છે. ૧૪૨.

અન્યથા । અને,

શુચિત્વં ત્યાગિતા શૌર્યં સામાન્યં સુખદુઃખયોઃ ।

દાક્ષિણ્યં ચાનુરક્તિશ્ચ સત્યતા ચ સુહૃદ્ગુણાઃ ॥ ૧૪૩ ॥

પવિત્રતા, દાન, શૂરાતન, સુખદુઃખમાં સમાનપણું; ચતુરાઈ, પ્રીતિ અને સત્યતા એ (સાત) મિત્રના ગુણો છે. ૧૪૩.

एतैर्गुणैरुपेतो भवदन्यो मया कः सुहृत्प्राप्तव्यः ।'
इत्यादि तद्वचनमाकर्ण्य हिरण्यको बहिर्निःसृत्याह—
'आप्यायितोऽहं भवतामनेन वचनामृतेन । तथा
चोक्तम्—

આ ગુણોથી યુક્ત તારા સિવાય બીજો કોણ મિત્ર મને મળવા યોગ્ય છે? આવાં તેનાં સર્વ વચનો સાંભળી, ઉંદરરાજ હિરણ્યક બહાર આવીને બોલ્યો—‘તારા આ વચનામૃતથી હું ધરાઈ ગયો.

धर्मार्तिं न तथा सुशीतलजलैः स्नानं न मुक्तावली

‘ન શ્રીલ્ખણ્ડવિલેપનં સુલ્લયતિ પ્રત્યક્કમખ્યર્પિતમ્ ।

પ્રીત્યા સજ્જનભાષિતં પ્રભવતિ પ્રાયો યથા ચેતસઃ

સદ્યુક્ત્યા ચ પુરસ્કૃતં સુકૃતિનામાકૃષ્ટિમન્ત્રોપમમ્ ॥૧૪૪॥

જેમ યુક્તિ અને પ્રીતિપૂર્વક સત્પુરુષોનું લાપણું અંતઃકરણને મંત્ર પ્રમાણે ખેંચીને સુખ આપે છે, તેમ બકારાથી પીડાતા મનુષ્યને; ઉત્તમ શીતળ જળનું સ્નાન, તેમજ મોતીની માળા, પ્રત્યેક અંગે લગાડેલો ચંદનનો લેપ સુખ આપતો નથી. મતલબ કે ઉપરના ઉપચારો કરતાં પ્રીતિ અને યુક્તિવાળું લાપણું વિશેષ સુખકર છે. ૧૪૪.

अन्यच्च । अने

रहस्यभेदो याश्चा च नैष्ठुर्यं चलचित्तता ।

ક્રોધો નિઃસત્યતા ઘૂતમેતન્મિત્રસ્ય દૂષણમ્ ॥૧૪૫॥

રહસ્ય ભેદ કરવો, યાચના, નિર્દયતા, ચિત્ત ચંચલતા, ક્રોધ, અને બુઢાણું એ સર્વ મિત્રના દોષ છે. ૧૪૫.

अनेन वचनक्रमेण तदेकदूषणमपि त्वयि न लक्ष्यते । यतः ।

પદુત્વં સત્યવાદિત્વં કથાયોગેન બુદ્ધ્યતે ।

अस्तब्धतमचापल्यं प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ १४६ ॥

આ તારા લાપણુના અનુસંધાનથી જોતાં, તારામાં એક પણ દૂષણ નથી, કેમકે; તે કહેલી કથા

ઉપરથી, સત્યવાદીપણું, અને ચતુરાઈ દેખાય છે. અને પ્રત્યક્ષ અનુભવથી શાંતિ અને અચપક્ષતા સાફ સમજાય છે. ૧૪૬.

अपरं च । અને,

अन्यथैव हि सौहार्दं भवेत्स्वच्छान्तरात्मनः ।

प्रवर्ततेऽन्यथा वाणी शाख्योपहतचेतसः ॥ ૧૪૭ ॥

જેનો અંતરાત્મા નિર્મળ છે, તેની મિત્રતા બીજા પ્રકારનીજ હોય છે. અને જેના મનમાં કપટ હોય છે, તેની વાણી બીજાજ પ્રકારની હોય છે. ૧૪૭.

मनस्यन्यद्वचस्यन्यत्कार्यमन्यदुरात्मा ।

मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महात्मनाम् ॥ ૧૪૮ ॥

દુર્જન મનુષ્યના મનમાં બીજું, બોલવામાં બીજું, અને કૃતિમાં બીજું એમ બુદ્ધાઈ હોય છે અને મહાત્માના મનમાં એક, વચનમાં એક અને કર્મમાં એક એમ ત્રણેમાં એકતા હોય છે. ૧૪૮.

तद्भवतु भवतोऽभिमतमेव ।' इत्युक्त्वा हिरण्य-
को मैत्र्यं विधाय भोजनविशेषैर्वायसं संतोष्य विवरं
प्रविष्टः । वायसोऽपि स्वस्थानं गतः । ततः प्रभृति
तयोरन्योन्याहारप्रदानेन कुशलप्रश्नैर्विश्रम्भालोपैश्च का-
लोऽतिवर्तते ।

તો લલે, તાણું અભિષ્ટ થાયો. એમ કહીને તે હિરણ્યકે કાગડા સાથે મિત્રતા કરીને, તેને સાણે આવા આપી, સંતોષ દઈ પોતે દરમાં પેઠા. અને કાગડો પણ પોતાને ઠેકાણે ચાલ્યો ગયો. તે દિવસથી તે જોઉનો એકમેકને જમાડવાથી, કુશલ પ્રશ્ન પૂછવાથી, વિશ્વાસલાયક ભાષણ કરવાથી, વખત જાય છે.

एकदा लघुपतनको हिरण्यकमाह—‘सखे, कष्ट-
तरलभ्याहारमिदं स्थानं परित्यज्य स्थानान्तरं गन्तु-
मिच्छामि ।’ हिरण्यको ब्रूते—‘मित्र, क गन्तव्यम् ।
तथा चोक्तम्—

કોઈએક વખતે લઘુપત્તનક નામનો ડાગડો
હિરણ્યકને કહેવા લાગ્યો, ‘હે મિત્ર ! આ ઠેકાણું
આપણને ખોરાક બહુ મુશ્કેલીથી મળે છે. માટે
આ સ્થાન છોડીને, હું બીજે સ્થળે જવા ઇચ્છું છું.’
હિરણ્યકે કહ્યું—‘હે મિત્ર ! કયાં જવું ? તેમજ
કહ્યું છે કે—

चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन बुद्धिमान् ।

मा समीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत् ॥ ૧૪૯॥

બુદ્ધિમાન્ એક પગે ચાલે છે અને બીજે પ-
ગે ઉભો રહે છે. પણ બીજું સ્થાન જોયા બગર પ-
હેલું સ્થાન છોડતા નથી.’ ૧૪૯.

वायसो ब्रूते—‘अस्ति सुनिरूपितस्थानम् ।’ हिर-
ण्यको वदत्—‘किं तत् ।’ वायसो ब्रूते—‘अस्ति
दण्डकारण्ये कर्पूरगौराभिधानं सरः । तत्र चिर-
कालोपार्जितः प्रियसुहृन्मे मन्थराभिधानः कच्छपो
धार्मिकः प्रतिवसति । यतः ।

ડાગડો બોલ્યો—‘આ માડું ઘણી ચોકસાઈથી
શોધેલું સ્થાન છે.’ હિરણ્યક બોલ્યો—‘તે કયું ?’ ડા-
ગડો કહે છે—‘દંડકારણ્યમાં કર્પૂરગૌર નામક એક
સરોવર છે, ત્યાં ઘણા દિવસથી થયેલો મારો પ્રિય
મિત્ર મન્થર નામનો એક કાચબો રહે છે. કારણ કે-
પરોપદેશે પાણિડત્યં સર્વેષાં સુકરં નૃણામ્ ।

धर्मे स्वीयमनुष्ठानं कस्याचित्तु महात्मनः ॥ ૧૫૦ ॥

ખીજને ઉપદેશ કરવાની પંડિતાઈ સર્વને સુ-
લભ છે, પરંતુ પોતે ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું, એ કોઈ-
એક મહાત્મામાં જ હોય છે. ૧૫૦

સ ચ ભોજનવિશેષૈર્મો સંવર્ધયિष्यતિ ।' હિર-
ણ્યકોઽપ્યાહ—‘તત્કિમત્રાવસ્થાય મયા કર્તવ્યમ્ । યતઃ।

તે મિત્ર (કાચળો) મને ઉત્તમ ખોરાક આપી
મારું પોષણ કરશે.’ હિરણ્યકે કહ્યું—‘ત્યારે મારે હ-
વે અહીં રહીને શું કરવું? કેમકે

યસ્મિન્દેશે ન સંમાનો ન વૃત્તિર્ન ચ બાન્ધવઃ ।

ન ચ વિદ્યાગમઃ કશ્ચિત્ત્ત્વેશં પરિવર્જયેત્ ॥ ૧૫૧ ॥

જે દેશમાં સન્માન નહિ, આજીવિકા નહિ,
મિત્ર નહિ, કંઈ વિદ્યાલાભ નહિ, તે દેશ છોડી
દેવો. ૧૫૧.

અપરં ચ । અને વળી,

લોકયાત્રા મયં લજ્જા દાક્ષિણ્યં ત્યાગશીલતા ।

પચ્ચ યત્ર ન વિચિન્તે ન કુર્યાત્તત્ર સંસ્થિતિમ્ ॥૧૫૨॥

જે ઠેકાણે લોકયાત્રા (આલોકની આજીવિકા),
ભીતિ, લજ્જા, ચતુરાઈ, દાન, એ પાંચ ન જ્યાં ન
હોય ત્યાં રહેવું નહિ. ૧૫૨.

તત્ર મિત્ર ન વસ્તવ્યં યત્ર નાસ્તિ ચતુષ્ઠયમ્ ।

ઋણદાતા ચ વૈદ્યશ્ચ શ્રોત્રિયઃ સજલા નદી ॥૧૫૩॥

હું મિત્ર ! જ્યાં શાહુકાર, વૈદ્ય, વૈદિક કર્મ કર-
નાર, નિર્મળ જળવાળી નદી, એ ચાર ન હોય ત્યાં
રહેવું નહિ. ૧૫૩.

તતો મામપિ તત્ર નય ।' અથ વાયસસ્તત્ર તેન
મિત્રેણ સહ વિચિત્રાલાયૈઃ સુખેન તસ્ય સરસઃ સ-

મીપં યયૌ । તતો મન્યરો દુરાદલોક્ય લઘુપતનક-
સ્ય યથોચિતમાતિથ્યં વિધાય મૂષિકસ્યાતિથિસત્કારં
ચકાર । યતઃ ।

ત્યારે મને પણ ત્યાં તેડી બા.' પછી તે ડાગ-
ડો, તે મિત્ર ઉંદરને સાથે લઇને વિચિત્ર મનો-
દંજન વાર્તાલાપ કરતો કરતો તે સરોવર પર ગયો.
પછી તે મંથર નામના કાચબાએ દૂરથીજ લઘુપત્ત-
નક ડાગડાને બોધને, યથાયોગ્ય આદરસત્કાર કરીને,
પછી ઉંદરનો પણ સત્કાર કર્યો. કેમકે—

બાલો વા યદિ વા વૃદ્ધો યુવા વા ગૃહમાગતઃ ।

તસ્ય પૂજા વિધાતવ્યા સર્વત્રાભ્યાગતો ગુરુઃ ॥૧૫૩॥

બાલક કિંવા વૃદ્ધ કે તરુણ આપણે ઘેર આ-
વે ત્યારે તેની પૂજા કરવી. કેમકે સર્વત્ર આવેલો
અતિથિ ગુરુ (પૂજ્ય) છે. ૧૫૪.

ગુરુરગ્નિર્દ્વિજાનીનાં વર્ણનાં બ્રાહ્મણો ગુરુઃ ।

પતિરેકો ગુરુઃ સ્ત્રીણાં સર્વત્રાભ્યાગતો ગુરુઃ ॥૧૫૫॥

દ્વિજ (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય અને વૈશ્ય)નો ગુરુ અ-
ગ્નિ છે, વર્ણોનો ગુરુ બ્રાહ્મણ છે, સ્ત્રીનો ગુરુ પતિ
છે, અને અભ્યાગત (અતિથિ) સર્વનો ગુરુ છે. ૧૫૪.

વાયસોઽવદત્—‘સર્વે મન્યર, સવિશેષપૂજામ-
સ્મૈ વિદ્યોહિ । યતોઽયં પુણ્યકર્મણાં ધુરીણઃ કારુણ્યર-
ક્ષાકરો હિરણ્યકનામા મૂષિકરાજઃ । एतस्य गुणस्तु-
तिं जिह्वासहस्रद्वयेनापि सर्पराजो न कदाचित्कथयि-
तुं समर्थः स्यात् ।’ इत्युक्त्वा चित्रग्रीवोपाख्यानं व-
र्णितवान् । मन्थरः सादरं हिरण्यकं संपूज्याह—‘मद्र,
आत्मनो निर्जनवनागमनकारणमाख्यातुमर्हसि ।’ हि-
रण्यकोऽवदत्—‘कथयामि । श्रूयताम् ।’

કાગડો બોલ્યો, ‘સખા મંથર! આ હિરણ્ય-
કેના વિશેષ સત્કાર કર. કેમકે, આ પુણ્યવાન લો-
કોમાં અગ્રેસર, દયાનિધિ, હિરણ્યક નામનો મૂળ-
કરાજ છે. સર્પરાજ (અનંત) બે હબ્બર છલો છતાં
પણ કદી એના ગુણની સ્તુતિ કરવામાં ગ્રમર્થ નહિ
થાય.’ એમ કહીને ચિત્રગ્રીવની વાત કહી સાંભળાવી.

મંથર આદરપૂર્વક હિરણ્યકને માન આપીને
બોલ્યો, ‘અહો! તમોને આ નિર્જન વનમાં આવ-
વાનું કારણ કહો.’ હિરણ્યક બોલ્યો, ‘કહુ છું. સાંભળો.

કથા ૪ ચતુર્થી । ચૂડાકર્ણ વીણાકર્ણ સંન્યાસિનો: ॥

વાર્તા ૪ થી. ચૂડાકર્ણ વીણાકર્ણ સંન્યાસીની.

અસ્તિ ચમ્પકાભિધાનાયાં નગર્યાં પરિવ્રાજકાવસ-
થઃ । તત્ર ચૂડાકર્ણો નામ પરિવ્રાજ પ્રતિવસતિ । સ
ચ ભોજનાવશિષ્ટમિક્ષાન્નસહિતં મિક્ષાપાત્રં નાગદન્ત-
કેઽવસ્થાપ્ય સ્વપિતિ । અહં ચ તદન્નમુત્પ્લુત્ય પ્રત્યહં
મક્ષયામિ । અનન્તરં તસ્ય પ્રિયસુહૃદ્વીણાકર્ણો નામ
પરિવ્રાજકઃ સમાયાતઃ । તેન સહ કથાપ્રસન્નાવસ્થિ-
તો મમ ત્રાસાર્થં જર્જરવંશખણ્ડેન ચૂડાકર્ણો ભૂમિમ-
તાડયત્ । વીણાકર્ણ ઉવાચ—‘સખે, કિમિતિ મમ
કથાવિરક્તોઽન્યાસક્તો ભવાન્ ।’ ચૂડાકર્ણનોક્તમ્—
‘મિત્ર, નાહં વિરક્તઃ । કિંતુ પદ્યાયં મૂષિકો મમાપકા-
રી સદા પાત્રસ્ય મિક્ષાન્નમુત્પ્લુત્ય મક્ષયતિ ।’ વીણા-
કર્ણો નાગદન્તકં વિલોક્યાહ—‘કથં મૂષિકઃ સ્વલ્પબ-
લોઽપ્યેતાદૂરમુત્પતતિ । અત્ર મૂષિકબલોપસ્તમ્ભેન કે-

નાપિ કારણેનાત્ર ભવિતવ્યમ્ ।” ક્ષણં વિચિન્ત્ય પરિ-
ઘાજકેનોક્તમ્—‘કારણં ચાષ ધનવાહુલ્યમેવ મવિચ્ય-
તિ । ચતઃ

ચંપા નામની નગરીમાં એક સંન્યાસીનો મઠ
હતો. ત્યાં ચૂડાકર્ણ નામનો સંન્યાસી રહેતો હ-
તો. તે જમી રહેતાં બાકી વધેલું અન્ન ભિક્ષાપાત્ર
(બીટીઓ-ઝોળી)માં રાખી ખુંટીએ ભેરવી સૂતો. હું
(ઉંદર) છલંગ મારી તેમાંનું અન્ન રોજ ખાતો હતો.
તેનો પ્રિય મિત્ર વીણાકર્ણ નામનો સંન્યાસી ત્યાં
આવ્યો. તેની સાથે તે વાર્તાલાપ કરતો હતો એટ-
લામાં મને દુઃખ દેવા માટે એકલાંગેલા વાંસનો કટ-
કો લઈને તે ચૂડાકર્ણ ભોંયપર ઠોકવા લાગ્યો. વીણા-
કર્ણે કહ્યું—‘મિત્ર ચૂડાકર્ણ ! મારી વાત છોડીને
તારૂં મન ત્યાં બીજે ઠેકાણે કેમ ગયું?’ ચૂડાકર્ણ
બોલ્યો—‘મિત્ર હું (તારી વાતમાં) વિરક્ત (અપ્રી-
તિવાળો) નથી. પણ રોજ મારો અપરાધ કરનારો
આ ઉંદર નિરંતર મારી ઝોળીમાંનું ભીક્ષાન્ન છલંગ
મારી ખાઈ જાય છે.’ ખુંટી તરફ જોઈને વીણાકર્ણ
બોલ્યો—‘આ ઉંદર અલ્પ બળવાળો છતાં, એટલે દૂર
કેમ ફલંગ મારી શકે છે? માટે અત્રે ઉંદરના બ-
ળને ઉત્તેજક કંઈ પણ કારણ હોવું જોઈએ.’ ક્ષણ-
ભર વિચાર કરીને, તે સંન્યાસી બોલ્યો, ‘યુક્તજ પે-
સા એજ અત્રે કારણ હશે. કેમકે,

ધનવાન્વલવાંલોકે સર્વઃ સર્વત્ર સર્વદા ।

પ્રમુત્ત્વં ધનમૂલં હિ રાજામપ્યુપજાયતે’ ॥ ૧૫૬ ॥

આ લોકમાં સર્વ ઠેકાણે અને સર્વદા ધનવાન
એજ બલવાન ગણાય છે, કેમકે રાજાને પણ પ્રભુ-
ત્વ દ્રવ્યને લીધેજ મળે છે.’ ૧૫૬.

તતઃ સ્વનિવ્રમાદાય તેન વિવરં સ્વનિત્વા ચિર-
સંચિતં મમ ધનં ગૃહીતમ્ । તતઃ પ્રભૃતિ નિજશક્તિહીનઃ
સત્ત્વોત્સાહરાહિતઃ સ્વાહારમપ્યુત્પાદયિતુમક્ષમઃ સત્રાસં
મન્દં મન્દમુપસર્પેશ્ચૂડાકર્ણેનાવલોકિતઃ । તતસ્તેનોક્તમ-

.. પછી એક ડોઢાળી લઈને તે દર ખોદી કાઢી,
તેમાં ઘણા દિવસથી ભેશું કરેલું માંડે બધું દ્રવ્ય કાઢી
લીધું. તે દિવસથી મારી શક્તિ નષ્ટ થઈને, હું સત્ત્વ
(ઓજ) અને ઉત્સાહ હીન થયો. અને હું મારો
આહાર મેળવવામાં પણ અસમર્થ થયો. ત્રાસથી ધી-
મે ધીમે ચાલતો મને ચૂડાકર્ણે દીઠો. તેણે મને કહ્યું—

‘ધનેન ચલવાંલ્લોકે ધનાઙ્ગવતિ પण्डितः ।

पश्यैनं मूषिकं पापं स्वजातिसमतां गतम् ॥ ૧૫૭ ॥

‘લોકોમાં દ્રવ્યથી બલવાન થવાય છે, ધનથી
પંડિત બને છે, બુદ્ધિ, ધન જવાથી આ ઉંદર બી-
બા ઉંદરો જેવોજ થયો. ૧૫૭.

किं च । કેમકે—

अर्थेन तु विहीनस्य पुरुषस्याल्पमेधसः ।

क्रियाः सर्वा विनश्यन्ति ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥ ૧૫૮ ॥

જે રીતે ગ્રીષ્મ ઋતુમાં નાના નાના વહેલા સૂ-
કાઈને નષ્ટ પામે છે, તે પ્રમાણે અલ્પ બુદ્ધિવાળા
મનુષ્ય દ્રવ્યવિહીન થતાં તેની સર્વ ક્રિયા નાશ
પામે છે. ૧૫૮.

अपरं च । અને વળી,

यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः ।

यस्यार्थाः स पुमांल्लोकે यस्यार्थाः स हि पण्डितः ॥ ૧૫૯ ॥

આ લોકમાં જેની પાસે પૈસો તેને મિત્રો, જે-
ની પાસે પૈસો તેને બાંધવો હોય છે. જેની પાસે

પૈસો હોય તેજ પુરુષ અને જેની પાસે પૈસો હોય તેજ પંડિત ગણાય છે. ૧૫૯.

અન્યથા । અને વળી,

अपुत्रस्य गृहं शून्यं सन्मित्ररहितस्य च ।

मूर्खस्य च दिशः शून्याः सर्वशून्या दरिद्रता ॥ ૧૬૦ ॥

જેમ પુત્રવિના ઘર સૂનું, તેમ સારા મિત્ર રહિતનું (જીવિત) સૂન્ય છે; મૂર્ખને દશેદિશા શૂન્ય છે અને દરિદ્રને સર્વ શૂન્ય છે. ૧૬૦.

अपरं च । અને વળી,

तानीन्द्रियाण्यविकलानि तदेव नाम

सा बुद्धिरप्रतिहता वजनं तदेव ।

अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव

अन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् ॥ ૧૬૧ ॥

તેજ ઉત્તમ ચાલાક ઇન્દ્રિયો, તેજ નામ, તેજ અકુંઠિત બુદ્ધિ, તેજ ભાષણ, અને તેજ પુરુષ દ્રવ્યની ગરમી ઉતરતાં એક ક્ષણમાં બદલાઈ જાય છે. એ મોટું આશ્ચર્ય છે. ૧૬૧.

एतत्सर्वमाकर्ण्य मयालोचितम्—‘ममात्रावस्थानमयुक्तमिदानीम् । यच्चान्यस्मा एतद्वृत्तान्तकथनं तदप्यनुचितम् । यतः ।

આ સર્વ સાંભળીને, મેં વિચાર કર્યો કે હવે મારે અહીં રહેવું યોગ્ય નથી. અને આ આપણી વાત બીજને કહેવી એ પણ અયોગ્ય છે. કેમકે,

अर्थनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च ।

वञ्जनं चापमानं च मतिमान्न प्रकाशयेत् ॥ ૧૬૨ ॥

બુદ્ધિમાત્ર પુરુષ, દ્રવ્યનાશ, મનની ચિંતા, ધ.

રમાંનું છિદ્ર, ફસાવટ અને અપમાન એ લોકમાં પ્રકટ કરતા નથી. ૧૬૨.

અપિ ચ । વળી પણ,

આયુર્વિત્તં ગૃહચ્છિદ્રં મન્ત્રમૈથુનમેષજમ્ ।

તપો દાનાપમાનં ચ નવ ગોપ્યાનિ યત્નતઃ ॥ ૧૬૩ ॥

આયુષ્ય, દ્રવ્ય, ધરનું છિદ્ર, મંત્ર, મૈથુન, ઔષધ, તપ, દાન, અને અપમાન એ નવ યત્નથી ગુપ્ત રાખવાં. ૧૬૩.

તથા ચોક્તમ્ । તેમજ કહ્યું છે કે—

અત્યન્તવિમુખે દૈવે વ્યર્થે યત્ને ચ પૌરુષે ।

મનસ્વિનો દરિદ્રસ્ય વનાદન્યત્કુતઃ સુખમ્ ॥ ૧૬૪ ॥

દૈવ અત્યંત પ્રતિકૂળ થતાં, મનુષ્યનો યત્ન નિષ્ફળ થતાં, મનસ્વી છતાં, દરિદ્ર થએલા મનુષ્યને વન શિવાય, બીજે સુખ ક્યાં મળે? ૧૬૪.

અન્યથા । અને,

મનસ્વી મ્રિયતે કામં કાર્પણ્યં ન તુ ગચ્છતિ ।

અપિ નિર્વાણમાયાતિ નાનલો યાતિ શીતતામ્ ॥ ૧૬૫ ॥

જેમ અગ્નિ છેવટે રાખ થાય છે પરંતુ પોતે ઠંડો પડતો નથી, તેમ માની પુરુષ મરણમાં સુખ માનેછે, પરંતુ દીનતા દર્શાવતો નથી. ૧૬૫.

કિં ચ । કેમકે—

કુસુમસ્તબકસ્યેવ દ્વે વૃત્તી તુ મનસ્વિનઃ ।

સર્વેષાં મૂર્ધ્નિ વા તિષ્ઠેદ્વિશીર્યેત વનેઽથવા ॥ ૧૬૬ ॥

ફૂલના ઝુમખા પેઠે માની પુરુષોની બે અવસ્થા થાય છે. (૧) સર્વના માથા પર રહેવું અથવા (૨) વનમાં રહીને સૂકાઈ જવું. ૧૬૬.

યજ્ઞાન્નૈવ યાજ્ઞયા જીવનં તદતીવ ગર્હિતમ્ ।
યતઃ ।

અને યથેચ્છ લિક્ષા માંગીને પેટ ભરવું એ તો
અતિ નિંદ છે. કેમકે,

વરં વિભવહીનેન પ્રાણૈ સંતર્પિતો નલઃ ।

નોપચારપરિભ્રષ્ટઃ કૃપણઃ પ્રાર્થિતો જનઃ ॥ ૧૬૭ ॥

પૈસા ન હોય તો પોતાનો પ્રાણ અગ્નિને અ-
પેળ કરવો બહેતર, પરંતુ જેની તરફથી આપણો
સત્કાર ન થાય, એવા કંબુસ પાસે માગવું ઠીક
નથી. ૧૬૭.

દારિદ્ર્યાદ્વિયમેતિ હ્રીપરિગતઃ સત્ત્વાત્પરિભ્રમ્યતે

નિઃસત્ત્વઃ પરિભ્રૂયતે પરિભવાન્નિવેદમાપદ્યતે ।

નિર્વિણ્ણઃ શુચમેતિ શોકનિહતો બુદ્ધ્યા પરિત્યજ્યતે

નિર્બુદ્ધિઃ ક્ષયમેત્યહો નિર્ધનતા સર્વાપદામાસ્પદમ્ ॥ ૧૬૮ ॥

દરિદ્રતાથી લજ્જા પમાય છે, લજ્જાથી સત્ત્વ
(ઓજ-વીર્ય-કરપ) નાશ પામે છે, નિઃસત્ત્વ થતાં
લોકો તેને હરાવી શકે છે, હારતાં ખેદ થાય છે,
ખેદ થતાં શોક કરે છે, શોકથી બુદ્ધિ જતી રહે છે;
નિર્બુદ્ધ થતાં નાશ પામે છે. અરે! નિર્ધનતા એ
સર્વ વિપત્તિનું સ્થાન છે. ૧૬૮.

કિં ચ । કેમકે—

વરં મૌનં કાર્યં ન ચ વચનમુક્તં યદનૃતં

વરં ક્લેબ્યં પુંસાં ન ચ પરકલત્રાભિગમનમ્ ।

વરં પ્રાણત્યાગો ન ચ પિશુનવાક્યેષ્વાભિરુચિ-

વરં મિક્ષાશિત્ત્વં ન ચ પરધનાસ્વાદનસુખમ્ ॥ ૧૬૯ ॥

મુંગા રહેવું ઉત્તમ, પરંતુ બુદ્ધું ખોલવું એ
સારું નથી; નપુંસકપણું સારું, પરંતુ પુરુષ થઈને પ-

રસ્ત્રીગમન કરવું એ સાફ નથી; પ્રાણત્યાગ સારો, પરંતુ ચુગલખોર ચાડીઆના વાક્યપર પ્રીતિ સારી નથી; ભીખ માંગી ખાવું સાફ, પરંતુ પારકા ધનનો ઉપલોગ લેવો સારો નથી. ૧૬૯.

वरं शून्या शाला न च खलु वरो दुष्टवृषभो

वरं वेश्या पत्नी न पुनरविनीता कुलवधूः ।

वरं वासोऽरण्ये न पुनरविवेकाधिपपुरे

वरं प्राणत्यागो न पुनरधमानामुपगमः ॥ ૧૭૦ ॥

ગોઠો ખાલી રહે તે ભલો, પરંતુ તેમાં દુષ્ટ બળદ સારો નહિ; વેશ્યા સ્ત્રી સારી, પરંતુ અવિનયવાળી કૂલવધૂ સારી નહિ; વનમાં વસવું ઉત્તમ, પરંતુ અવિચારી રાજના નગરમાં રહેવું સાફ નહિ; પ્રાણત્યાગ કરવો સારો, પરંતુ અધમની સંગત કરવી સારી નથી. ૧૭૦.

अपि च । वणी पणु,

सेवेव मानमखिलं ज्योत्स्नेव तमो जरेव लावण्यम् ।

हरिहरकथेव दुरितं गुणशतमप्यर्थिता हरति ॥૧૭૧॥

જે રીતે સેવા સંપૂર્ણ માનને, ચાંદની અંધકારને, ઘડપણુ લાવણ્યને, હરિહર કથા પાપને, હરણુ કરે છે; તેમ યાચના (ભીખ) સેંકડો ગુણોને નષ્ટ કરે છે. ૧૭૧.

इति विमृश्य 'तत्किमहं परापिण्डेनात्मानम् पोष-
यामि । कष्टं भोः । तदपि द्वितीयं मृत्युद्वारम् । यतः ।

એવો વિચાર કરીને, હવે હું બીજાએ આપેલા ખોરાકથી માફ પેટ કેમ ભરૂં? અહો! તે પણ મોટું દુઃખ છે. તેપણ મરણનું બીજું ખોરાક છે. કેમકે—

પલ્લવગ્રાહિ પાણ્ડિત્યં ક્રયક્રીતં ચ મૈથુનમ્ ।

ભોજનં ચ પરાધીનં તિસ્રઃ પુંસાં વિડમ્બનાઃ ॥૧૭૨॥

પલ્લવગ્રાહી પાંડિત્ય એટલે અનેક વિષયોનું જ-
રાતર જ્ઞાન મેળવીને પોતાને પાંડિત સમજવો, પૈ-
સા ખર્ચીને મૈથુન કરવું; અને પરાધીન ભોજન એ
ત્રણ પુરુષોની વિટમણ છે. ૧૭૨.

રોગી ચિરપ્રવાસી પરાન્નમોજી પરાવસથશાયી ।

યજીવતિ તન્મરણં યન્મરણં સોઽસ્ય વિશ્રામઃ' ॥૧૭૩॥

રોગી, નિરંતર સુસાફરી કરનારો, પારકું અ-
ન્ન ખાનાર, પારકે ઘેર સૂનાર, એનું જે જીવતર
તેજ મરણ; અને જે મરણ તેજ વિશ્રાંતિ છે. ૧૭૩.

इत्यालोच्यापि लोभात्पुनरप्यर्थं ग्रहीतुं ग्रहमक-
रवम् । तथा चोक्तम् ।

એવો વિચાર કર્યો છતાં લોભથી ફરી પૈસા
મેળવવાની ઇચ્છાથી ઘર ખાંધ્યું. તેમજ કહ્યું છે—
લોભેન વુદ્ધિશ્ચલતિ લોભો જનયતે તૃપામ્ ।

तृपार्तो दुःखमाप्नोति परब्रेह च मानवः ॥ १७४ ॥

લોભથી બુદ્ધિ ચળે છે; લોભ તૃપ્ણા ઉપજાવે
છે; તૃપ્ણાવાળો માણસ આલોક અને પરલોક બેઉ-
માં દુઃખ પામે છે. ૧૭૪.

ततोऽहं मन्दं मन्दमुपसर्पस्तेन वीणाकर्णेन ज-
र्जरवंशखण्डेन ताडितश्चाचिन्तयम्—

પછી ધીમે ધીમે ચાલનાર, મને, વીણાકર્ણે જૂ-
ના પાંસની કટકાથી માર્યો. પછી મેં વિચાર કર્યો,
'ઘનલુપ્થો હાસંતુષ્ટોઽનિયતાત્માજિતેન્દ્રિયઃ ।

सर्वा पद्मापदस्तस्य यस्य तुष्टं न मानसम् ॥१७५॥

‘ધન માટે જે લોભી; અસંતોષી, જેનું મન
અને ઈંદ્રિયો વશ નથી તેને સર્વ આપત્તિ પ્રાપ્ત થા-
ય છે, કેમકે તેનું મન સંતોષરહિત છે. ૧૭૫.

તથા ચ । તેમજ—

सर्वाः संपत्तयस्तस्य संतुष्टं यस्य मानसम् ।

उपानद्गूढपादस्य ननु चर्मावृतेव भूः १७६ ॥

જેણે પગમાં જોડો પહેર્યો છે, તેને મન જાણે
આખી પૃથ્વી આમડે મઢેલી હોય છે, તેમ જેના
મનમાં સંતોષ છે તેને સર્વ સંપત્તિ સિદ્ધ છે. ૧૭૬.
અપરં ચ । અને વળી,

संतोषामृतवृत्तानां यत्सुखं शमन्तचेतसाम् ।

कुतस्तद्धनलुब्धानामितश्चेतश्च धावताम् ॥ १७७ ॥

સંતોષરૂપ અમૃત પીને તૃપ્ત થએલા શાંત મ-
નવાળા પુરુષોને જે સુખ છે; તે ધનલોભથી આ-
મતેમ ભટકનારને ક્યાંથી મળે? ૧૭૭.

किं च । કેમકે—

तेनार्थितं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् ।

येनाशाः पृष्ठतः कृत्वा नैराश्यमवलम्बितम् ॥ १७८ ॥

જેણે સર્વ આશા છુટી છે, અને જે નિરાશ
(આશાપાશથી છૂટેલો) છે, તેણે સર્વ વાત જાણી,
તેણે સર્વ સાંભળ્યું અને તેણે સર્વ ક્રિયા કરી. ૧૭૮.

अपि च । અને વળી,

असेवितेश्वरद्वारमदृष्टविरहव्यथम् ।

अनुक्तक्रीबवचनं धन्यं कस्यापि जीवનम् ॥ १७९ ॥

જેણે ધનવાનનું બારણું સેવ્યું નથી, જેણે વિ-
રહવ્યથા જોઈ નથી, જેણે દૈન્ય ભાષણ કીધું નથી;
એવો જે કોઈ તેના જીવનને ધન્ય છે. ૧૭૯.

યતઃ । કેમકે—

ન યોજનશતં દૂરં વાઘ્યમાનસ્ય તૃષ્ણયા ।

સંતુષ્ટસ્ય કરપ્રાપ્તેઽપ્યર્થે ભવતિ નાદરઃ ॥ ૧૮૦ ॥

તૃષ્ણાથી પીડિત મનુષ્યને ૧૦૦ યોજન (૪૦૦ ગાઉ)નું છૂટું પણ દૂર નથી અને જે સંતુષ્ટ છે તે હાથમાં આવેલી ચીજ પર પણ પ્રેમ બાંધતો નથી. ૧૮૦.

તદ્વાવસ્થોચિત્કાર્યપરિચ્છેદઃ શ્રેયાન્ ।

ત્યારે આ વખતે પોતાની અવસ્થાને યોગ્ય એવા કાર્યનો નિશ્ચય કરવો એજ ઉત્તમ છે.

કો ધર્મો ભૂતદયા કિં સૌલ્યમરોગિતા જગતિ જન્તોઃ ।

કઃ સ્નેહઃ સન્નાવઃ કિં પાણ્ડિત્યં પરિચ્છેદઃ ॥૧૮૧॥

ધર્મ કયો? ભૂતદયા. જગતમાં પ્રાણીને સુખ કયું? આરોગ્યતા. સ્નેહ કયો? સારો ભાવ. પાંડિત્ય શું? નિર્ણય કરવો, ૧૮૧

તથા ચ । તેમજ—

પરિચ્છેદો હિ પાણ્ડિયં યદાપન્ના વિપત્તયઃ ।

અપરિચ્છેદકર્તૃણાં વિપદઃ સ્યુઃ પદે પદે ॥ ૧૮૨ ॥

નિશ્ચય એજ પાંડિત્ય છે. જેના યોગથી વિપત્તિ દૂર થાય છે. અનિશ્ચયીને પગલે પગલે વિપત્તિ આવે છે. ૧૮૨.

ત્યજેદેકં કુલસ્યાર્થે ગ્રામસ્યાર્થે કુલં ત્યજેત્ ।

ગ્રામં જનપદસ્યાર્થે સ્વાત્માર્થે પૃથિવીં ત્યજેત્ ॥૧૮૩॥

કુલને માટે એકનો ત્યાગ કરવો, ગ્રામને માટે કુલનો ત્યાગ કરવો, દેશને માટે ગ્રામનો ત્યાગ કરવો. અને પોતાને માટે પૃથ્વીનો ત્યાગ કરવો. ૧૮૩.

અપરં ચ । અને વળી,

પાનીયં વા નિરાયાસં સ્વાદ્વન્નં વા મયોત્તરમ્ ।

વિચાર્યં સ્વલુ પશ્યામિ તત્સુખં યત્ર નિર્વૃત્તિઃ' ॥ ૧૮૪ ॥

શ્રમવગરનું જળ, અને ભયસહિત મિષ્ટાન્ન, એનો વિચાર કરીને હું જોઉં છું તો જ્યાં નિર્વૃત્તિ ત્યાં મુખ. ૧૮૪.

इत्यालोच्याहं निर्जनवनमागतः । यतः ।

એવો વિચાર કરી હું આ નિર્જન વનમાં આવ્યો છું. કેમકે

वमं वनं व्याघ्रगजेन्द्रसेवितं

द्रुमालयं पक्वफलाम्बुमोजनम् ।

तृणानि शय्या परिधानवल્कलं

न वन्धुमध्ये धनहीनजीवनम् ॥ ૧૮૫ ॥

જેમાં વાઘ, હાથી વગેરે ભયંકર પ્રાણી છે, જેમાં આડંરૂપી ઘર છે, પાકેલાં ફળ અને જળ એ-નું ખાનપાન છે, ઘાસની સળીનું બિછાનું છે, આઢવાને વડકલ (આડની છાલ) છે; એવું વન સા-રૂ, પરંતુ જ્ઞાતિજનોમાં દ્રવ્યહીન આયુષ્ય ગાળવું ઠીક નથી. ૧૮૫.

ततोऽस्मत्पुण्योदयादनेन मित्रेणाहं स्नेहानुवृत्त्या-
नुग्रहीतः । अधुना च पुण्यपरम्परया भवदाश्रयः स्वर्ग-
एव मया प्राप्तः । यतः ।

પછી અમારા પુણ્યના ઉદયથી આવા મિત્ર સાથે સ્નેહ વધીને, તેણે મારાપર કૃપા કરી. હવે પુણ્યની પરંપરાથી તમારો આશ્રય એ મને સ્વર્ગ-જ મળ્યું છે. કેમકે—

સંસારવિષવૃક્ષસ્ય દ્વે એવ રસવત્ફલે ।

કાવ્યામૃતરસાસ્વાદઃ સંગમઃ સુજનૈઃ સહ ॥ ૧૮૬ ॥

સંસારરૂપ વિષવૃક્ષના રસભર્યા ફળ એ છે. એ-
ક કાવ્યરૂપી અમૃત રસનો આસ્વાદ અને સન્નન
સાથે સંગતિ. ૧૮૬.

મન્થર ઉવાચ— મન્થર કહેછે—

‘અર્થાઃ પાદરજોપમા ગિરિનદીવેગોપમં યૌવનં

આયુષ્યં જલલોલાવિન્દુચપલં ફેનોપમં જીવિતમ્ ।

ધર્મે યો ન કરોતિ નિન્દિતમતિઃ સ્વર્ગાર્ગલોદ્ઘાટનં

પશ્ચાત્તાપયુતો જરાપરિગતઃ શોકાગ્નિના દહ્યતે ॥૧૮૭॥

પગની રજ જેવું દ્રવ્ય, વહેલાના વેગ જેવી
જીવાની, પાણીના અંચળ ખિંદુ જેવું ચપલ આયુ-
ષ્ય, અને ફીણ જેવું જીવિત; એમ છતાં, જે નિન્-
દિત મતિ; સ્વર્ગનું દ્વાર ઉઘાડનાર ધર્મ કરતો નથી,
તે ઘડપણ આવતાં પશ્ચાત્તાપયુક્ત થઈ શોકરૂપ અ-
ગ્નિથી બળી મરે છે. ૧૮૭.

યુષ્માભિરતિસંચયઃ કૃતઃ । તસ્યાયં દોષઃ । શ્રુણુ ।

તમે અતિ સંચય કીધો, તેનું એ પરિણામ
છે. સાંભળો—

ઉપાર્જિતાનાં વિક્ષાનાં ત્યાગ એવ હિ રક્ષણમ્ ।

તડાગોદરસંસ્થાનાં પરીવાહ શ્વામ્મસામ્ ॥ ૧૮૮ ॥

જેમ તલાવમાં ભરેલા પાણીની નેહર એ તે-
નું રક્ષણ છે, તેમ મેળવેલા ધનનું દાન દેવું એ
તેનું રક્ષણ છે. ૧૮૮.

અન્યથા । અને વળી,

યદ્ધોઽધ્નઃ ક્ષિતૌ વિત્તં નિચ્છાન મિતંપચઃ ।

તદ્ધોનિલયં ગન્તું ચક્રે પન્થાનમગ્રતઃ ॥ ૧૮૯ ॥

પેટ બાળનારો, કંબુસ, જેમ જેમ ભોંયમાં
ખોદીને દ્રવ્ય દાટી મૂકતો જાય છે, તેમ તેમ તે
દ્રવ્ય નાશ થવા માટે નીચે નીચે ઉતરવાનો રસ્તો
કરે છે. ૧૮૯.

અન્યથા । અને

નિજસૌલ્યં નિરુન્ધાનો યો ધનાર્જનમિચ્છતિ ।

પરાર્થભારવાહીષ ક્લેશસ્યેવ હિ ભાજનમ્ ॥ ૧૯૦ ॥

જે પોતાનો સુખ ભોગ બંધ કરી, દ્રવ્ય સાં-
ચવાની ઇચ્છા કરે છે તે, ખીજાને માટે ધનનો ભા-
રવાહક; માત્ર પરિશ્રમનોજ ભાગી છે. ૧૯૦.

અપરં ચ । અને વળી,

દાનોપભોગહીનેન ધનેન ધનિનોં યદિ ।

ભવામઃ કિં ન તેનૈવ ધનેન ધનિનો વયમ્ ॥ ૧૯૧ ॥

દાન અને ઉપભોગ કીધા વિના, કેવલ દ્રવ્ય
સંચયથીજ જો શ્રીમાન્ ધનિક છે, તો તેજ ધનથી
આપણે પણ કેમ ધનવાન્ ન થઈએ? ૧૯૧.

અન્યથા । અને—

અસંભોગેન સામાન્યં કૃપણસ્ય ધનં પરૈઃ ।

અસ્યેદમિતિ સંવન્ધો હાનો દુઃસ્થેન ગમ્યતે ॥ ૧૯૨ ॥

ઉપભોગ કીધા વિનાના કંબુસનો ધન સાથે-
નો સંબંધ; દ્રવ્ય નાશ થવા પછી, તેણે કરેલા
શોકપરથી ખીજો જાણી શકે છે. ૧૯૨.

દાનં પ્રિયવાક્સહિતં જ્ઞાનમર્ગર્વં ક્ષમાન્વિતં શૌર્યમ્ ।

વિત્તં ત્યાગનિયુક્તં દુર્લભમેતદ્વતુષ્ટ્યં લોકે ॥ ૧૯૩ ॥

મધુર ભાષણપૂર્વક દાન, ગર્વવિના જ્ઞાન, ક્ષમા-
સહિત પરાક્રમ, ત્યાગસહિત દ્રવ્ય, એ ચાર વસ્તુ
આ લોકમાં દુર્લભ છે. ૧૯૩.

ઉક્તં ચ । કહ્યું છે કે—

કર્તવ્યઃ સંચયો નિત્યં કર્તવ્યો નાતિસંચયઃ ।

પશ્ય સંચયશીલોઽસૌ ધનુષા જમ્બુકો હતઃ' ॥૧૯૪॥

દુહો.

સંચય કરવો નિત્ય પણ, અતિશયમાં નહિ માલ;
અતિસંચયકૃત ધનુષથી, પામ્યો મોત શિયાળ. ૧૯૪.

તાવાહતુઃ—‘કથમેતત્ ।’ મન્થરઃ કથયતિ—

તે બેઉએ કહ્યું, ‘એ કેમ બન્યું.’ મન્થર કહે છે.

કથા ૧ પંચમી । અતિ કૃપણ જંબૂકસ્ય ॥

વાર્તા ૫ મી. પરમ કંબુસ શિયાળની.

આસીત્કલ્યાણકટકવાસ્તવ્યો ભૈરવો નામ વ્યા-
ધઃ । સ ચૈકદા મૃગમન્વિવ્યમાણો વિન્ધ્યાટવીં ગત-
વાન્ । તતસ્તેન વ્યાપાદિતં મૃગમાદાય ગચ્છતા ઘો-
રાકૃતિઃ શૂકરો દૃષ્ટઃ । તેન વ્યાધેન મૃગં ભૂમૌ નિગ્રાય
શૂકરઃ શરેણાહતઃ । શૂકરેણાપિ ઘનઘોરગર્જનં કૃત્વા
સ વ્યાધો મુષ્કદેશે હતઃ સંશિષ્ણન્નદ્રુમ ઇવ ભૂમૌ નિ-
પપાત । યતઃ ।

કહ્યાણ કટકમાં રહેનાર એક ભૈરવ નામનો
પારાધિ હતો. તે કોઈએક સમયે મૃગનો શોધ ક-
રતાં કરતાં વિન્ધ્યાટવીમાં જઈ ચઢ્યો. પછી તેણે
તે મૃગને મારીને લઈ જતાં, રસ્તામાં ભયંકર રૂપ-
વાળો એક ડુક્કર દીઠો. પછી તે પારાધિએ મૃગને
ભોંયપર મૂકી બાણથી ડુક્કરપર પ્રહાર કીધો. પછી
ડુક્કરે પણ મોટી ભયંકર ગર્જના કરી, તે પારાધિ-

ના અંડકોશમાં પ્રહાર કર્યો. ત્યારે આટકાથી કાપેલા વૃક્ષની પેઠે તે ધબ લઈ લોંચપર પડ્યો.

जलमग्निर्विषं शस्त्रं क्षुद्रयात्रिः पतनं गिरेः ।

નિમિત્તં કિંચિદાસાઘ દેહી પ્રાણૈર્વિમુચ્યતે ॥ ૧૯૫ ॥

જળ, અગ્નિ, વિષ, શસ્ત્ર, ભૂખનો વ્યાધિ, પર્વતપરથી નીચે પડવું એ પૈકી કંઈ પણ નિમિત્તથી પ્રાણી પ્રાણ છોડે છે. ૧૯૫.

अथ तयोः पादास्फालनेन सर्पोऽपि मृतः । अ-
थानन्तरं दीर्घरावो नाम जम्बुकः परिभ्रमन्नाहारार्थं
तान्मृतान्मृगव्याधसर्पशूकरानपश्यत् । अचिन्तयच्च-
'अहो, अद्य महद्भोज्यं मे समुपस्थितम् । अथवा ।

પછી તે બેના પગના પછાંડાથી એક સર્પ પણ ત્યાં છુંદાઈ ગયો. પછી દીર્ઘરાવ નામના એક શિયાળે ખોરાક ખોળતાં ખોળતાં, તે મરેલા મૃગ, વારાધિ, ડુક્કર અને સર્પને દીઠાં. અને વિચાર કરવા લાગ્યો. અહો ! આજ મને ઘણું મોટો ભક્ષ મળ્યો છે. અથવા—

अचिन्तितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनाम् ।

सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमत्रાતિરિચ્યતે ॥ ૧૯૬ ॥

ચિંતવન કીધાવિના પ્રાણીને જેમ દુઃખ આવે છે, તેમજ સુખ પણ ઓચિંતું આવી મળે છે, એમ હું માનું છું. કેમકે એમાં દૈવ બલવાન છે. ૧૯૬.

तद्भवतु । एषां मांसैर्मांसत्रयं मे सुखेन गमिष्यति ।

તેમ હશે. આનું માંસ મને ત્રણ મહિના સુધી સુખથી ખાવામાં પૂરું પડશે.

मांसमेकं नरो याति द्वौ मासौ मृगशूकरौ ।

अहिरेकं दिनं याति अद्य भक्ष्यो धनुर्गुणः ॥ ૧૯૭ ॥

મૃત મનુષ્ય એક મહિનો ચાલે છે, અને કુ-
ક્કર તથા મૃગ મળીને બે મહિના; અને સર્પ એક
દહાડો ચાલશે, પણ હમણા પહેલાં ધનુષ્યની દોરી
ખાઉં. ૧૬૭.

ततः प्रथमबुभुक्षायामिदं निःस्वादु कोदण्डलम्
ज्रायुबन्धनं खादामि ।' इत्युक्त्वा तथा कृते सति
छिन्ने स्त्रायुबन्धन उत्पतितेन धनुषा हृदि निर्भिन्नः स
दीर्घरावः पञ्चत्वं गतः । अतोऽहं ब्रवीमि—'कर्तव्यः
संचयो नित्यम्' इत्यादि ॥

પછી પહેલી ભૂખમાં જેમાં કંઈ પણ સ્વાદ
નથી, એવી આ ધનુષ્યને ખાંધેલી આંતરડાની દોરી
ખાઉં છું, એમ કહીને, તેમ કરવા જતાં સ્નાયુનું
બંધન દૂટતાં, ધનુષ્ય ઊંચે ઉડી તેની ટોંચ છાતી-
માં લાગતા, છાતી ફાટી મરણ પામ્યો. માટે હું
કહું છું કે—

દુહો.

संयय करवो नित्यं पणु, अतिशयमां नहि भाल;
अतिसंययकृत धनुषथी, पाभ्यो मोत शियाण.
तथा च । तेभज—

बहदाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् ।

अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥ १९८ ॥

જે કંઈ આપે છે, જે કંઈ ખાય છે, તેજ ધ-
નવાનનું ધન સમજવું. મૂઆ પછી તો તેનું દ્રવ્ય
અને તેની સ્ત્રી પણ ખીબ લોગવે છે. ૧૯૮.

किं च । કેમકે—

यद्दासि विशिष्टेभ्यो बद्धाश्नासि दिने दिने ।

तत्ते विसमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि ॥ १९९ ॥

તું દરરોજ વિશિષ્ટ (સદાચારી)ને જે આપેછે, અને જે પોતે ભોગવે છે, તેજ તારૂં દ્રવ્ય છે એમ હું માનું છું. બાકીનું કોને માટે સાચવે છે? ૧૯૬.

યાતુ । કિમિદાનીમતિક્રાન્તોપવર્ણનેન । યતઃ ।

જવા દો. જેનું આપણને કામ નથી, એ વાળું નથી શો લાલ? કેમકે—

નાપ્રાપ્યમભિવાચ્છન્તિ નષ્ટં નેચ્છન્તિ શોચિતુમ્ ।

આપત્સ્વપિ ન મુહ્યન્તિ નરાઃ પણ્ડિતબુદ્ધયઃ ॥ ૨૦૦ ॥

નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિવાળા મનુષ્ય, જે ન મળવા જેવું હોય તેની ઈચ્છા કરતા નથી, અને જે નષ્ટ થયું તેનો શોક કરતા નથી. વિપત્તિમાં પણ થોડું પામતા નથી. ૨૦૦.

તત્સસ્ત્રે, સર્વદા ત્વયા સોત્સાહેન ભવિતવ્યમ્ । યતઃ ।

માટે હે મિત્ર ! તું નિરંતર ઉત્સાહયુક્ત રહે. કેમકે—

શાસ્ત્રાણ્યધીત્યાપિ ભવન્તિ મૂર્ખા

યસ્તુ ક્રિયાવાન્પુરુષઃ સ વિદ્વાન્ ।

સુચિન્તિતં ચૌષધમાતુરાણાં

ન નામમાત્રેણ કરોત્યરોગમ્ ॥ ૨૦૧ ॥

શાસ્ત્ર ભણ્યા છતાં પણ મૂર્ખ બને છે, જે ક્રિયાવાન તેજ વિદ્વાન બાણવો. ફક્ત ઔષધનું નામ કીર્તન કરવાથી રોગી મનુષ્યનો રોગ મટતો નથી. ૨૦૧
અન્યથા । અને,

ન સ્વલ્પમપ્યભ્યવસાયમીરોઃ

કરોતિ વિજ્ઞાનવિધિર્ગુણં હિ ।

અન્વચ્યં કિં હસ્તતલ્લસિતોઽપિ

પ્રકાશચત્વર્યમિહ પ્રદીપઃ ॥ ૨૦૨ ॥

ઉદ્યોગ કરવામાં જે બીકણ છે, તેના જ્ઞાનથી પણ કંઈ ફાયદો થતો નથી; આંધળાના હાથમાં રાખેલો દીવો હોય, પણ તેને પોતાને વસ્તુ જોવાને ઉપયોગી થાય કે ? ૨૦૨.

तदत्र सखे, दशाविशेषे शान्तिः करणीया ।
हृतदप्यतिकष्टं त्वया न मन्तव्यम् । यतः ।

માટે હે મિત્ર ! આપણે દુઃખ આવી પડતાં શાંતિ રાખવી. તું એને અતિશય કષ્ટ ગણીશ મા. કેમકે—
ગજા કુલવધૂર્વિપ્રા મન્ત્રિણશ્ચ પયોધરાઃ ।

स्थानम्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नखा नराः ॥२०३॥

રાજા, કુલીન સ્ત્રી, બ્રાહ્મણ, મંત્રી, અને પયો-
ધર (સ્તન), દંત, કેશ, નખ, અને મનુષ્ય પોતપો-
તાનાં સ્થાનથી બ્રહ્મ થતાં શોભતાં નથી. ૨૦૩.

इति विज्ञाय मतिमान्स्वस्थानं न परित्यजेत् ।
कापुरुषवचनमेतत् । यतः ।

એમ વિચારી, બુદ્ધિમાન માણસે પોતાનું સ્થા-
ન છોડવું નહિ. સ્થાન ન છોડવું એ કાયર કુત્સિત
મનુષ્યનું વચન છે. કેમકે—

स्थानमुत्सृज्य गच्छन्ति सिंहाः सत्पुरुषा गजाः ।

तत्रैव निधनं यान्ति काकाः कापुरुषा मृगाः ॥२०४॥

સિંહ, સત્પુરુષ, હાથી, સ્થાન છોડીને જાય
છે. કાગડા, કાયર અને મૃગ જ્યાંના ત્યાંજ નાશ
પામે છે. ૨૦૪.

को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को वा विदेशस्तथा
यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितम् ।

यदंष्ट्रानखलांगुलप्रहरणः सिंहो घनं गाहते

तस्मिन्नेव हतद्विपेन्द्ररुधिरैस्तृष्णां छिमस्यात्मनः ॥२०५॥

વીર અને માની પુરુષોને, સ્વદેશ કયો અને પરદેશ કયો ? જે દેશમાં તે જાય તે દેશને પોતાના બાહુબળથી તે તાબે કરે છે. જુઓ. નખ, દાદ અને પૂછડું એજ જેનાં આયુધ છે, એવો સિંહ જે વનમાં ફરે છે, તેજ વનમાં મદોન્મત્ત હાથીના લોંહીથી પોતાની તરસ છીપાડે છે. ૨૦૫.

अपरं च । અને વળી,

निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः ।

સોદ્યોગં નરમાયાન્તિ વિવશાઃ સર્વસંપદઃ ॥ ૨૦૬ ॥

જે પ્રમાણે દેડકો ખાળોચીઆમાં, અને અંડજ (પાંખી) ભરેલા સરોવર ભૂણી જાય છે; તેમ સર્વ સંપત્તિ પરાધીન થઈને ઉદ્યોગી પુરુષને મળે છે. ૨૦૬.

अन्यच्च । અને વળી,

सुखमापतितं सेव्यं दुःखमापतितं तथा ।

चक्रवत्परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥ ૨૦૭ ॥

સુખ મળે તે ભોગવવું, તેમજ દુઃખ આવે તે પણ ભોગવવું. ચક્રની પેઠે સુખ દુઃખ ફર્યા કરે છે. ૨૦૭.

अन्यच्च । અને વળી,

उत्साहसंपन्नमदीर्घसूत्रं

क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वसक्तम् ।

शूरं कृतज्ञं दृढसोहृदं च

लक्ष्मीः स्वयं याति निवासहेतोः ॥ ૨૦૮ ॥

જેને ઉત્સાહ છે, અને જે આળસુ નથી, જે ક્રિયાવિધિ જાણનાર છે, જે વ્યસનમાં આસક્ત ન

થી, શૂર છે, કૃતજ છે, અને ૬૬ મિત્રતા કરનાર છે.
એવા પાસે લક્ષ્મી પડે રહેવાને આવેછે. ૨૦૮.

વિશેષતઃ । ધણું કરીને,

તિનાપ્યર્થેવીરઃ સ્પૃશતિ बहुमानोन्नतिपदं

समायुक्तोऽप्यर्थैः परिभवपदं याति कृपणः ।

સ્વભાવાદુદ્ભૂતાં ગુણસમુદયાવાસિવિષયાં

દુર્તિં સેહીં કિં શ્વા ધૃતકનકમાલોઽપિ લભતે ॥૨૦૯॥

વીર પુરુષ પૈસા ન હોય તોપણ બહુમાનવાળું
સ્થાન મેળવી શકે છે, કૃપણ ઘણા પૈસાવાળો હોય
તોપણ તિરસ્કારનું પાત્ર થાય છે. જેના ગળામાં
સોનાની સાંકળ છે એવો કૃતરો, શું સ્વભાવથી મ-
ળેલી, અને જેમાં શૌર્ય વગેરે ગુણોની શક્તિ છે
એવી સિંહની કાંતિને પામે ખરો કે? ૨૦૯.

धनवानिति हि मद्रो मे किं गतविभवो विषादमुपयामि ।

करनिहतकन्दुकसमाः पातोत्पाता मनुष्याणाम् ॥૨૧૦॥

હું ધનવાન હતો, એવો મને ગર્વ હતો. હવે
પૈસો જતાં હું શા માટે શોક કરું? કેમકે મનુષ્ય-
ની ચઢતી અને પડતી હાથમાં ઉછળતા દડાની
જેવી છે. ૨૧૦.

अपरं च । અને વળી,

अभ्रच्छाया खलप्रीतिर्नवसस्यानि योषितः ।

किंचित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ॥૨૧૧॥

મેઘની છાયા, દુષ્ટની પ્રીતિ, નવું ધાન્ય, સ્ત્રી-
ઓ, જુવાની, અને ધન એ કેટલોક વખત ઉપસો-
ગ કરવા યોગ્ય હોય છે. ૨૧૧.

वृत्त्यर्थं नातिचेष्टेत सा हि धात्रैव निर्मिता ।

वर्मादुत्पતिते जन्तौ मातुः प्रसवतः स्तनौ ॥૨૧૨॥

ઉપજીવિકા માટે અતિ કષ્ટ કરવું નહિ. કેમકે તે જીવિકા તો બ્રહ્મદેવેજ નિર્માણ કરી રાખી છે. જીઓ, ગર્ભમાંથી બાળક બહાર પડતાંજ તેની માના સ્તનમાંથી દૂધ નીકળવા માંડે છે. ૨૧૨.

अपि च सखे, वणी पणु, हे मित्र !

येन शुक्लीकृता हंसा शुकाश्च हरितीकृताः ।

मयूराश्चित्रिता येन स ते वृत्तिं विधास्यति ॥૨૧૩॥

જેણે હંસ ધોળા કર્યા, જેણે પોપટ લીલા કીધા, જેણે મોર ચિત્રવિચિત્ર કર્યા, તે પરમેશ્વર તને ખોરાક આપશે. ૨૧૩.

अपरं च । सतां रहस्यं शृणु मित्र ।

અને, હે મિત્ર ! સત્પુરુષોનું રહસ્ય સાંભળ.

जनयन्त्यर्जने दुःखं तापयन्ति विपत्तिषु ।

मोहयन्ति च संपत्तौ कथमर्थाः सुखावहाः ॥૨૧૪॥

પૈસો મેળવતાં દુઃખ પડે છે, જતાં સંતાપ થાય છે, અને પાસે હોય ત્યારે મોહિત કરે છે. ત્યારે પૈસો સુખકર કેમ ? ૨૧૪.

अपरं च । अने वणी,

धर्मार्थं यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरीहता ।

प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ ૨૧૫ ॥

કાદવમાં પગ બોળીને ઘોઈ નાખવો, તે કરતાં ન બોળવો તે ઉત્તમ, લેમજ ધર્મ માટે પૈસાની ઇચ્છા કરવી, તે કરતાં નિસ્પૃહતા ઉત્તમ. ૨૧૫

यत्नः । કેમકે—

यथा ह्यामिषमाकाशे पक्षिभिः श्वापदैर्भुवि ।

भक्ष्यते सलिले नैकैस्तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥૨૧૬॥

જેમ પંખી આકાશમાં માંસ ખાય છે, શ્વાપ-
કો પૃથ્વીપર માંસ ખાય છે, નક પાણીમાં માંસ
ખાય છે, તેમ સર્વ ઠેકાણે પૈસાદારનો પૈસો ખીન
ખાય છે. ૨૧૬.

રાજતઃ સલિલાદગ્નેશ્ચોરતઃ સ્વજનાદપિ ।

• મયમર્થવતાં નિત્યં મૃત્યોઃ પ્રાણમૃતામિવ ॥ ૨૧૭ ॥

મનુષ્યને મરણનો જેવો ભય છે, તેવો ધન-
વાનને રાજા તરફથી, પાણીથી, અગ્નિથી, ચોરથી,
અને સ્વજન તરફથી પણ ભય હોય છે. ૨૧૭.
તથા હિ । તેજ કહું છું.

જન્મનિ ક્લેશઘટુલે કિં નુ દુઃસ્વમતઃ પરમ્ ।

इच्छा संपद्यतो नास्ति यच्चेच्छा न निवर्तते ॥ ૨૧૮ ॥

કલેશથી ભરેલા જન્મમાં આથી ખીનું મોટું
દુઃખ તે કયું? કેમકે ઇચ્છા પ્રમાણે મળતું નથી,
અને ઇચ્છા તો નિવૃત્ત થતી નથી. ૨૧૮.

अन्यच्च भ्रातः, शृणु । અને હે ભાઈ! સાંભળ,
ધનં તાવદસુલભં લબ્ધં કૃच्छ्रेण रक्ष्यते ।

लब्धनाशो यथा मृत्युस्तस्मादेतन्न चिन्तयेत् ॥ ૨૧૯ ॥

ધન મળવું એ દુર્લભ છે. મળ્યા પછી કષ્ટથી
રક્ષણ થાય છે. મળેલાનો નાશ એ મોત સમાન છે.
માટે તેની ઘણી ચિંતા ન કરવી. ૨૧૯.

तृष्णां चेह परित्यज्य को दरिद्रः क ईश्वरः ।

तस्याश्चेत्प्रसरो दत्तो दास्यं च शिरसि स्थितम् ॥ ૨૨૦ ॥

તૃષ્ણા તજી દેતાં, કોણ શ્રીમંત અને કોણ
દરિદ્ર? તે તૃષ્ણાને આપણે આવકાર આપીએ, તો
તે આપણે માથે ચઢી બેસે છે. ૨૨૦.

અપરં ચ । અને વળી,

યદ્યદેવ હિ વાઙ્છેત તતો વાઙ્છા પ્રવર્તતે ।

પ્રાપ્ત એવાર્થતઃ સોઽર્થો યતો વાઙ્છા નિવર્તતે ॥૨૨૧॥

જેમ જેમ આપણે ઇચ્છા કરીએ છીએ તેમ તેમ ઇચ્છા વધતી જાય છે. માટે જેથી વાંછાં નિવૃત્ત થાય, તે વસ્તુ ખરેખર આપણને મળેલીજ સમજવી. ૨૨૧.

किं बहुना मम पक्षपातेन । मयैव सहात्र कालो नीयताम् । यतः ।

હું મારા તરફથી વધારે શું કહું. હવે મારી સાથેજ તમે અહીં સુખે દિવસ નિર્ગમન કરો. કેમકે—

आमरणान्ताः प्रणयाः कोपास्तत्क्षणमंगुराः ।

परित्यागाश्च निःसङ्गा भवन्ति हि महात्मनाम् ॥૨૨૨॥

મહાત્માની પ્રીતિ મરણ પર્યંત હોય છે, અને તેનો કેપ ક્ષણભંગુર હોય છે, અને પરિત્યાગ (દાન) નિષ્કામ હોય છે. ૨૨૨.

इति श्रुत्वा लघुपतनको ब्रूते—‘धन्योऽसि मन्थर, सर्वथा श्लाघ्यगुणोऽसि । यतः ।

એ સાંભળીને લઘુપત્તનક બોલે છે ‘હિ મંથર ! તું ધન્ય છે. તારા ગુણ સ્તુત્ય છે, કેમકે—

सन्त एव सतां नित्यमापदुद्धरणक्षमाः ।

गजानां पङ्कमज्ञानां गजा एव धुरंधराः ॥ ૨૨૩ ॥

નિરંતર સત્પુરુષની આપત્તિ દૂર કરવા સત્પુરુષજ સમર્થ છે, કેમકે કાઢવમાં દટાયલા હાથીઓને કાઢવાને હાથીઓજ સમર્થ હોય છે. ૨૨૩.

મ્હાગ્યઃ સ એકો ભુવિ માનવાનાં

સ ઉત્તમઃ સત્પુરુષઃ સ ધન્યઃ ।

યસ્યાર્થિનો વા શરણાગતા વા

નાશાભિમન્ગાવિમુક્તાઃ પ્રયાન્તિ ॥ ૨૨૪ ॥

લોકોમાં એકાદ એવો ધન્ય અને સ્તુત્ય. સ્ત-
ત્પુરુષ હોય છે કે જેની પાસે આવેલો યાચક અને
શરણાગત આશાભંગ થઈ પાછો ફરતો નથી. ૨૨૪.

તદેવં તે સ્વેચ્છાહારવિહારં કુર્વાણાઃ સંતુષ્ટાઃ સુ-
ખં નિવસન્તિ' ।

એવી રીતે યથેચ્છ આહાર વિહાર કરનારા તે
સર્વ સંતુષ્ટ મનથી સુખમાં રહેતા.

અથ કદાચિચ્ચિત્રાક્ષનામા મૃગઃ કેનાપિ ત્રાસિ-
તસ્તત્રાગત્ય મિલિતઃ । તતઃ પશ્ચાદાયાન્તં મૃગમવ-
લોક્ય ભયં સંચિન્ત્ય મન્થરો જલં પ્રવિષ્ટઃ । મૂષિકશ્ચ
વિવરં ગતઃ । કાકોઽપ્યુડ્ડીય વૃક્ષમારૂઢઃ । તતો લ-
ઘુપતનકેન સુદૂરં નિરૂપ્ય ભયહેતુર્ન કોઽપ્યાયાતીત્યા-
લોચિતમ્ । પશ્ચાત્તદ્વચનાદાગત્ય પુનઃ સર્વે મિલિત્વા
તત્રૈવોપવિષ્ટાઃ । મન્થરેણોક્તમ્—‘મદ્રમ્ । મૃગ, સ્વાગ-
તમ્ । સ્વેચ્છયોદકાદ્યાહારોઽનુભૂયતામ્ । અત્રાવસ્થા-
નેન વનમિદં સનાર્થીક્રિયતામ્ ।’ ચિત્રાક્ષો વ્રૂતે—
‘લુબ્ધકત્રાસિતોઽહં ભવતાં શરણમાગતઃ । ભવન્નિઃ સહ
સખ્યામિચ્છામિ ।’ હિરણ્યકોઽવદત્—‘મિત્રત્વં તાવદ-
સાભિઃ સહ ભવતાયત્નેન મિલિતમ્ । યતઃ ।

પછી કોઈએક દિવસે કોઈ તરફથી ત્રાસ પા-
મેલો ચિત્રાંગ નામનો મૃગ ત્યાં આવી ચઢ્યો. ત્યાર
પછી આવેલા મૃગને બોધને કંઈ ભય છે એમ વિ-
ચારી મંથર પાણીમાં પેઠો. ઊંદર દરમાં ભરાયો,

કાગડો ઉડીને ઝાડપર બેઠો, પછી ફરથી સૂક્ષ્મ ન-
જરે બેઠને લઘુપત્તનકે વિચાર કર્યો કે કંઈ લયકા-
રક નથી. પછી તેના કહેવાથી સર્વ પાછા એકઠા
થઈને ત્યાં બેઠા. મંથરે કહ્યું—‘સારી પેઠે છોની ?
અહીંઆ સુખે બેસો. ઇચ્છા પ્રમાણે ખાનપાનનો
ઉપભોગ લ્યો. અહીં રહીને અમારું વન સનાથ કરો.’
(શોભા આપો). ચિત્રાંગ (મૃગ) કહેછે, ‘પારાધિથી
ત્રાસ પામેલો હું તમારે શરણુ આવ્યો છું. તો, ત-
મારી સાથે મિત્રાઈ કરવાની ઇચ્છા રાખું છું.’ હિર-
ણ્યકે કહ્યું—‘અમારી સાથે તારી મિત્રાઈ બહુ મહે-
નતથી થઈ છે, કેમકે—

औरसं कृतसंबन्धं तथा वंशक्रमांगतम् ।

रक्षितं व्यसनेभ्यश्च मित्रं ज्ञेयं चतुर्विधम् ॥ ૨૨૫ ॥

૧ ઔરસ (પ્રજા), ૨ કૃતસંબંધ (બેની સાથે
વિવાહ વગેરેનો સંબંધ થયો છે એવા), વંશક્રમા-
ંગતં એટલે વંશપરંપરાથી ચાલતા આવેલા અને
૪ વ્યસન (સંકટ)થી રક્ષણુ કરેલા, એવા ચાર પ્રકારના મિત્ર બાણવા. ૨૨૫.

तदत्र भवता स्वगृहनिर्विशेषं स्वीयताम् ।’ त-
च्छ्रुत्वा मृगः सानन्दो भूत्वा स्वेच्छाहारं कृत्वा पा-
नीयं पीत्वा जलासन्नतरुच्छायायामुपविष्टः । अथ
मन्थरेणोक्तम्—‘सखे मृग, एतस्मिन्निर्जने वने केन
त्रासितोऽसि । कदाचित्किं व्याधाः संचरन्ति ।’ मृ-
गेणोक्तम्—‘अस्ति कलिङ्गविषये रुक्माङ्गदो नाम
नरपतिः । स च विग्विजयव्यापारक्रमेणागत्य चन्द्र-
भागानदीतीरे समावासितकटको वर्तते । प्रातश्च ते-
नात्रागत्य कर्पूरसरःसमीपे भवितव्यमिति व्याधानां

મુખાત્કિવદન્તી શ્રૂયતે । તદત્રાપિ પ્રાતરવસ્થાનં મય-
 હેતુકમિત્યાલોચ્ય યથાવસરકાર્યમારમ્બ્યતામ્ ।’ તચ્છ્રુ-
 ત્વા કૂર્મઃ સમયમાહ—‘જલાશયાન્તરં ગચ્છામિ ।’ કા-
 કમૃગાવપ્યુક્તવન્તૌ—‘एवमस्तु ।’ તતો હિરણ્યકો વિ-
 હસ્યાહ—‘જલાશયાન્તરે પ્રાપ્તે મન્થરસ્ય કુશલમ્ ।
 સ્થલે ગચ્છતઃ કઃ પ્રતીકારઃ । યતઃ ।’

ત્યારે અત્રે તમે પોતાનું ઘર સમજીને રહો. તે સાંભળી મૃગ આનંદિત થઈને યથેચ્છ આહાર કરી, પાણી પીને, જળની પાસેના વૃક્ષની છાયા ત-
 ખે બેઠો. પછી મંથર બોલ્યો, ‘હિ મિત્ર મૃગ! આ નિર્જન વનમાં તને કોણે ત્રાસ આપ્યો. કોઈવાર પારાધિ અત્રે ફરે છે કે?’ મૃગ બોલ્યો—‘કલિંગ દેશમાં રૂકમાંગદ નામનો રાજા છે. તે દિગ્વિજય કરવાના ઉદ્દેશથી અહીં આવી ચંદ્રલાગા નદીને તીરે સૈન્યનો પડાવ નાંખી રહ્યો છે. તે અહીં કર્પૂર સ-
 રાવર પાસે પ્રાતઃકાળે આવશે, એમ મેં પારાધિને સુખે સાંભળ્યું છે. માટે સવારે અહીં રહેવું એ લ-
 યકારક છે. એમ જોઈને યથાયોગ્ય કાળે કામ કરવું.’ તે સાંભળીને કાચબો લયથી બોલ્યો, ‘બીજા તલા-
 વમાં જાઉં.’ કાગડો અને મૃગ બોલ્યા—‘ઠીક છે.’ પછી હિરણ્યક હસીને બોલ્યો—‘બીજા તલાવમાં જવાથી મંથર (કાચબા)ને તો ઠીક છે. પરંતુ સ્થ-
 ળચર જે આપણે તેનું કેમ થશે? કેમકે—

अम्मांसि जलजन्तूनां दुर्गे दुर्गनिवासिनाम् ।

स्वभूमिः श्वापदादीनां राक्ष्णां मन्त्री परं बलम् ॥૨૨૬॥

જેને કિલ્લામાં રહેવાની ઇચ્છા છે એવા જળ-
 જંતુને પાણી એજ કિલ્લો; શ્વાપદોને પોતાનું સ્થા-

ન એ કિલ્લો, અને રાજાને ઉત્તમ પ્રધાન એ મો-
ટું બલ છે. ૨૨૬.

સખે લઘુપતનક, અનેનોપદેશેન તથા ભવિતવ્યં
સખા લઘુપત્તનક ! આ તારા ઉપદેશથી તેવા
થવું પડશે.

उपायेन हि यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः ।
शृगालेन हतो हस्ती गच्छता पङ्कवर्त्मना ॥ २२७ ॥

યુક્તિથી જે શક્ય છે, તે સામર્થ્યથી શક્ય
નથી. જુઓ, કાદવવાળે રસ્તે જતા એક શિયાળે
હાથીને માર્યો. ૨૨૭.

मंथरः पृच्छति—‘कथमेतत् ।’ हिरण्यकः कथयति—
मंथर पूछेछे, ‘એ કેમ બન્યું.’ હિરણ્યક કહેછે.

कथा ६ षष्ठी । हस्ति जंबूकयोः ॥

વાર્તા ૬ ણી હાથી અને શિયાળની.

अस्ति ब्रह्मारण्ये कर्पूरतिलको नाम हस्ती । त-
मवलोक्य सर्वे शृगालाश्चिन्तयन्ति स्म—‘यद्ययं के-
नाप्युपायेन म्रियते तदास्माकमेतद्देहेन मासचतुष्टयस्य
भोजनं भविष्यति ।’ तत्रैकेन वृद्धशृगालेन प्रतिज्ञात-
म्—‘मया बुद्धिप्रभावादस्य मरणं साधयेतव्यम् ।’
अनन्तरं स वञ्चकः कर्पूरतिलकसमीपं गत्वा साष्टाङ्ग-
पातं प्रणम्योवाच—‘देव, दृष्टिप्रसादं कुरु ।’ हस्ती
ब्रूते—‘कस्त्वम् । कुतः समायातः ।’ सोऽवदत्—
‘जम्बुकोऽहम् । सर्वैर्वनवासिभिः पशुभिर्मिलित्वा भ-
क्षत्सकाशं प्रस्थापितः । यद्विना राज्ञावस्थातुं न युक्तं

તદ્ગ્રાટવીરાજ્યેઽભિષેક્તું ભવાન્સર્વસ્વામિગુણોપેતો નિ-
રૂપિતઃ । યતઃ ।

અદ્વારણ્યમાં કર્પૂરતિલક નામનો હાથી હતો,
તેને જોઈને સર્વ શિયાળ ચિંતા કરવા લાગ્યા. જો
કંઈ પણ યુક્તિથી આ મરે તો, એના આ મોટા
દેહથી અમને ચાર માસનું ભોજન મળશે. ત્યારે
એક ઘરડા શિયાળે પ્રતિજ્ઞા કરી કે હું બુદ્ધિબળે
એનું મોત સિદ્ધ કરી આપીશ. પછી તે હુચ્ચો
(શિયાળ) કર્પૂરતિલક (હાથી) પાસે જઈને, સાષ્ટાંગ ન-
મસ્કાર કરીને બોલ્યો, ‘દેવ ! આપ મારાપર કૃપાદષ્ટિ
કરો.’ હાથી બોલ્યો—‘તું કોણ, કયાંથી આવ્યો ?’
તેણે કહ્યું—‘હું શિયાળ છું. સર્વ વનપશુએ મળીને
મને આપની પાસે મોકલ્યો છે. કેમકે, રાજાવિના
રહેવું યોગ્ય નથી. અને તમો સર્વ પ્રકારના સ્વામી
ગુણોથી યુક્ત છો, માટે આ અરણ્યના રાજ ઉપર
આપનો અભિષેક કરવો, એમ ઠર્યું છે. કેમકે—

યઃ કુલામિજનાચારૈરતિશુદ્ધઃ પ્રતાપવાન ।

ધાર્મિકો નીતિકુશલઃ સ સ્વામી યુજ્યતે ભુવિ ॥૨૨૮॥

જે કુલ, વતન, અને આચાર એથી શુદ્ધ, પ-
રાકર્મી, ધાર્મિક, નીતિકુશળ, એવો હોય તે રાજા
પૃથ્વીપર યોગ્ય ગણાય. ૨૨૮.

अपरं च पश्य । वणी, ज्ञुयो—

राजानं प्रथमं विन्देस्ततो भार्या ततो धनम् ।

राजन्यसति लोकेऽस्मिन्कुतो भार्या कुतो धनम् ॥૨૨૯॥

રાજા હોવો એ પ્રથમ આવશ્યક, પછી સ્ત્રી અ-
ને પછી ધન આવશ્યક છે. કેમકે રાજા ન હોય તો
આ લોકમાં ભાર્યા અને ધન કેમ સચવાય ? ૨૨૯.

અન્યથા । અને વળી,

पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।

વિકલેઽપિ હિ पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ ॥૨૩૦॥

વર્ષાદની પેઠે, રાજા સર્વ પ્રાણીનો આધાર છે, પર્જન્ય કાળે વર્ષાદ ન વર્ષે તોપણ કદાપિ મનુષ્ય જીવી શકે; પરંતુ રાજા કોપી થાય, ત્યારે જીવજંતુ દુર્લભ બને છે. ૨૩૦.

नियतविषयवर्ती प्रायशो दण्डयोगा-

जगति परवशोऽस्मिन्दुर्लभः साधुवृत्तः ।

કુશમપિ વિકલં વા વ્યાધિતં વા ધનં વા

पतिमपि कुलनारी दण्डभीत्याभ्युपैति ॥૨૩૧॥

ધાણું કરીને રાજદંડની ભીતિથી, લોકો નિયમિત વિષય ભોગવે છે. આ પરવશ જગતમાં સાધુ આચરણવાળા માણસો ધણા વિરલ. ધાણું શું કહું. કુલીન સ્ત્રી પણ, કૃશ (દુર્બળ), વિકલ (ધેલો), રોગી-૫ અને નિર્ધન એવા પતિની પાસે દંડભીતિથીજ રહે છે. ૨૩૧.

तद्यथा लग्नवेला न विचलति तथा कृत्वा सत्वरमागम्यतां देवेन ।' इत्युक्तवोत्थाय चलितः । ततोऽसौ राज्यलोभाकृष्टः कर्पूरतिलकः शृगालवर्त्मना धावन्महापङ्के निमग्नः । ततस्तेन हस्तिनोक्तम्—'सखे शृगाल, किमधुना विधेयम् । पङ्के निपतितोऽहं म्रिये । परावृत्य पश्य ।' शृगालेन विहस्योक्तम्—'देव, मम पुच्छकावलम्बनं कृत्वोत्तिष्ठ । यन्मद्भिधस्य वचसि त्वया प्रत्ययः कृतस्तदनुभूयतामशरणं दुःखम् । तथा चोक्तम्—

તો જેમ લગ્ન થડી વહી જાય નહિ, તેમ ત્વ-

શથી દેવે મારી સાથે ચાલવું.’ એમ કહીને શિયાળ ચાલવા લાગ્યો. પછી આ કર્પૂરતિલક હાથી પણ રાજલોભથી ખેંચાઈ, શિયાળની પાછળ પાછળ ઝડપથી ચાલ્યો. અને મોટા ગારામાં દટાયો. પછી હાથીએ કહ્યું, ‘મિત્ર શિયાળ! હવે મારે શું કરવું? હું કીચડમાં દટાયો, હું મરું છું. પાછો ફરી. મને જો.’ શિયાળ હસીને જોડ્યો, ‘હિ દેવ! મારી પૂછડી પકડીને ઊઠો. કેમકે મારા જેવાના વચનપર વિશ્વાસ રાખ્યો તેનું આ અશરણ દુઃખ ભોગવ્યો. તેમજ કહ્યું છે કે—

यदा सत्सङ्गरहितो भविष्यसि भविष्यसि ।

तदासज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि’ ॥ ૨૩૨ ॥

જે જે વળતે તું સત્સંગરહિત થઈશ, તે તે વળતે દુર્જનની વચનજાળમાં તું, સપડાશે સપડાશે. ૨૩૨.

ततो महापद्मे निमग्नो हस्ती शृंगालैर्मक्षितः ।
अतोऽहं ब्रवीमि—‘उपायेन हि यच्छक्यम्’ इत्यादि ॥

પછી ઘણા ગારામાં દટાયલો તે હાથી મરણ પામ્યો. અને શિયાળે તેનો ખોરાક કર્યો. માટે હું કહું છું કે

દુહો.

ઉપાયથી જે શક્ય તે, બળથી શક્ય ન જાણ;
પંડપંથમાં જંબુકે, લીધા હાથી પ્રાણ.

तद्धितवचनमवशीर्य महता भयेन विमुग्ध इव
तं जलाशयमुत्सृज्य मन्थरश्चलितः । तेऽपि हिरण्यका-
दयः क्षोहादनिष्टं शङ्कमाना मन्थरमनुगच्छन्ति । ततः

સ્થલે ગચ્છન્કેનાપિ વ્યાધેન કાનનં પર્યટતા મન્થરઃ
પ્રાપ્તઃ । પ્રાપ્ય તં ગૃહીત્વોત્થાપ્ય ધનુષિ વદ્ધ્વા ભ્રમન્કે-
શાત્શ્ચુત્પિપાસાકુલઃ સ્વગૃહાભિમુખં ચલિતઃ । અથ મૃ-
ગવાયસમૂષિકાઃ પરં વિષાદં ગચ્છન્તસ્તમનુજગ્મુઃ ।
તતો હિરણ્યકો વિલપતિ—

આ રીતે તે હિતકર વચન ન માનતાં, મોટા
ભયથી પીડાયલો તે મંથર તે જળાશય છોડીને
ચાલી નીકળ્યો. પેલા હિરણ્યક વગેરે સ્નેહને લીધે,
એનું કંઈ અનિષ્ટ થાય, એવી શંકા મનમાં ધરી
પાછળ ચાલવા લાગ્યા. પછી, જમીનપર ચાલનાર
તે કાચબાને, અરણ્યમાં ફરતા કોઈએક પારાધિએ
પકડ્યો. તેને ઝાંચકી લઈ ધનુષ્યપર બાંધી, ફરતાં ફ-
રતાં થાકતાં, તથા ભૂખતરસથી પીડાઈ પોતાને ઘેર
આવ્યો. તે પછી મૃગ, કાગડો અને ઉંદર એ મહા
દુઃખી ઘઈ તેની પાછળ પાછળ આવ્યા. પછી હિર-
ણ્યક વિલાપ કરે છે—

‘एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं

गच्छाम्यहं पारमिवार्षण्यस्य ।

તાવદ્વિતીયં સમુપસ્થિતં મે

છિદ્રેષ્વનર્થાં બહુલીભવન્તિ ॥ ૨૩૩ ॥

સમુદ્રના પારની પેઠે, જ્યાં સૂધી દુઃખ એક
દુઃખનો પાર પામ્યો નથી, એટલામાં તેમ બીજું દુઃખ
મારે માથે પડ્યું. કેમકે ફાટેલામાં પણ ઘાલવા ક-
ણા આવે છે, તેમ એક (દુઃખ)માં બીજાં અનેક
આવી પડે છે. ૨૩૩.

स्वभाविकं तु यन्मित्रं भाग्येनैवाभिजायते ।

तद्वद्દાત્રિમસૌહાર્દમાપત્સ્વપિ ન મુશ્ચતિ ॥ ૨૩૪ ॥

જે સ્વભાવ સિદ્ધ મિત્રો તે મહાભાગ્યથી મળે છે. તે મિત્રની પ્રીતિ કૃત્રિમ હોતી નથી. માટેજ તે વિપત્તિકાળે છોડતા નથી. ૨૩૪.

ન માતરિ ન દારેષુ ન સૌદર્યે ન ચાત્મજે ।

વિશ્વાસસ્તાદશઃ પુત્રાં શાદગ્મિત્રે સ્વભાવજે ॥૨૩૫॥

જેવો સ્વાભાવિક મિત્રપર હોડોનો વિશ્વાસ હોય છે, તેવો માતાપર હોતો નથી, ખેરીપર હોતો નથી, અને સગા ભાઈપર કે પેટના પુત્રપર પણ હોતો નથી.' ૨૩૫.

इति मुहुर्विचिन्त्य 'अहो दुर्दैवम् । यतः ।

એવો વારંવાર વિચાર કરીને, 'અહો ! એ મા-
રું કમનસીબ. કેમકે—

स्वकर्मसंतानविचेष्टितानि

कालान्तरावर्तिशुभाशुभानि ।

इहैव दृष्टानि मयैव तानि

जन्मान्तराणीव दशान्तराणि ॥ ૨૩૬ ॥

પોતપોતાના કર્મના પ્રવાહ પ્રમાણે કાલાંતરે મળનારી શુભ અથવા અશુભની અવસ્થા તે બીજા જન્મની પેઠે મેં આ જન્મમાંજ સર્વ અનુભવી. ૨૩૬.
અથર્થેત્યમેવૈતત્ । અથવા એ એમજ છે.

कायः संनिहितापायः संपदः पदमापदाम् ।

समागमाः सापगमाः सर्वमुत्पादि भंगुरम् ॥ ૨૩૭ ॥

શરીર સાથે નાશ સિદ્ધ છે. સંપત્તિ એ વિપત્તિનું સ્થાન છે, સંયોગ એ વિયોગવાળો છે, સર્વ જગત્ વિનાશવાળુંજ ઉત્પન્ન કર્યું છે. ૨૩૭.

पुनर्विमुक्ष्याह— ફરી વિચાર ફરી કહે છે—

‘શોકારાતિમયત્રાણં પ્રીતિવિશ્રમ્માજનમ્ ।

કેન રક્તમિદં સૃષ્ટં મિત્રમિત્યક્ષરદ્વયમ્ ॥ ૨૩૮ ॥

‘શોક, અને શત્રુભયથી રક્ષણ કરનાર, પ્રીતિ અને વિશ્વાસનું પાત્ર, એવું “મિત્ર” નામનું જે અક્ષરાત્મક રત્ન કોણે ઉત્પન્ન કર્યું ? ૨૩૮.

કિં ચ । કેમકે—

મિત્રં પ્રીતિરસાયનં નયનયોરાનન્દનં ચેતસઃ

પાત્રં યત્સુખદુઃખયોઃ સહ ભવેન્મિત્રેણ તદુર્લભમ્ ।

યે ચાન્યે સુહૃદઃ સમૃદ્ધિસમયે દ્રવ્યાભિલાષાકુલા-
સ્તેસર્વત્ર મિલન્તિ તત્ત્વનિકષપ્રાવાતુ તેષાં વિપત્ ॥૨૩૯॥

મિત્ર એ પ્રીતિરૂપ રસાયણ છે, નેત્રને આ-
નંદદાયક છે, મનમાં જે સુખદુઃખ હોય તેનો વિ-
ભાગી છે, એવો મિત્ર ખડું દુર્લભ છે. અને જે
બીજા મિત્ર કહેનારા, સંપત્તિ વખતે દ્રવ્યતા અ-
ભિલાષથી પાસે આવી રહેનાર સર્વ કોણે મ-
ળે છે, પરંતુ તેને ઓળખવાની કસોટી વિપત્તિ
એજ છે. ૨૩૯.

इति बहु विलप्य हिरण्यकश्चित्राङ्गलघुपतनका-
वाह—‘यावदयं व्याधो वनाञ्च निःसरति तावन्मथरं
मोचयितुं यत्नः क्रियताम् ।’ तावूचतुः—‘सत्वरं का-
र्यमुच्यताम् ।’ हिरण्को ब्रूते—‘चित्राङ्गो जलसमीपं
गत्वा मृतमिवात्मानं दर्शयतु । काकश्च तस्योपरि
स्थित्वा चञ्च्वा किमपि विलिखतु । नूनमनेन लुब्धकेन
तत्र कच्छपं परित्यज्य मृगमांसार्थिना सत्वरं गन्त-
व्यम् । ततोऽहं मन्थरस्य बन्धनं छेत्स्यामि । संनि-
हिते लुब्धके भवद्भयां पलायितव्यम् ।’ चित्राङ्गलघु-
पतनकाभ्यां शीघ्रं गत्वा तथानुष्ठिते सति स व्याधः
श्रान्तः पानीयं पीत्वा तरोरुधस्तादुपविष्टस्तथाविधं मृ-

ગમપશ્યત્ । તતઃ કર્તરિકામાદાય પ્રહૃષ્ટમના મૃગાન્તિ-
કં ચલિતઃ તન્નાન્તરે હિરણ્યકેનાગત્ય મન્થરસ્ય બન્ધ-
નં છિન્નમ્ । સ કૂર્મઃ સત્ત્વરં જલાશયં પ્રવિવેશ । સ
મૃગ આસન્નં તં વ્યાધં વિલોખ્યોત્થાય પલાયિતઃ ।
પ્રત્યાવૃત્ય લુબ્ધકો યાવત્તરુતલમાયાતિ તાવત્કૂર્મમ-
પશ્યન્નચિન્તયત્—‘ઉચિતમેવૈતન્મમાસમીક્ષ્યકારિણઃ ।
યત ।

એવો હિરણ્યકે ઘણો વિલાપ કરીને, ચિત્રાંગ
અને લઘુપત્તનક પ્રતિ કહ્યું—‘જ્યાં સૂધી આ પારા-
ધિ વનમાંથી ગયો નથી, ત્યાં સૂધી મંથરને છોડ-
વવાનો યત્ન કરો. તેઓ બોલ્યા, ‘જલદી કરો.’ હિ-
રણ્યક બોલ્યો, ‘ચિત્રાંગે પાણી પાસે જઈને, પોતે
મૂઆ જેવા થઈ પડવું. અને કાગડાએ તેનાપર બે-
સીને કંઈક ચાંચથી ટોચવો. પછી ખરેખર તે લો-
લી પારાધિ તે કાચબાને છોડીને, મૃગમાંસ મળ-
વાની ઇચ્છાથી, ઝટ તે તરફ જશે. પછી હું મંથ-
રનું બંધન તોડી નાખીશ. પારાધિ પાસે આવતાં
તમે બંનેએ પલાયણ કરવું. ચિત્રાંગ અને લઘુપ-
ત્તનક એ બેઉએ જલદી તેમ કરતાં, તે થાકેલો
પારાધિ પાણી પીને ઝાડ નીચે બેઠો. અને તેવો
મૃગ જોયો. પછી હાથમાં છરી લઈને, આનંદિત
મનથી મૃગ તરફ દોડ્યો. એટલા વખતમાં હિર-
ણ્યકે આવી મંથરનું બંધન તોડ્યું. પછી તે કાચ-
બો દોડીને જળાશયમાં પેઠો. તે મૃગે પારાધિને
નજીક આવતો જોઈને દોડ મૂકી. પછી પાછો આ-
વીને, તે પારાધિ ઝાડની નીચે બુએ છે તો કાચ-
બો ન મળે. એમ જોઈને વિચાર કરવા લાગ્યો અને

ખોડ્યો—‘અવિચારથી કામ કરનાર એવા મને આ યોગ્યજ છે કેમકે—

યો ધ્રુવાણિ પરિત્યજ્ય અધ્રુવાણિ નિષેવતે ।

ધ્રુવાણિ તસ્ય નશ્યન્તિ અધ્રુવં નષ્ટમેવ હિ’ ॥ ૨૪૦૦ ॥

.. ધ્રુવ (પોતાની પાસે અચળ) છે તે છોડીને, જે અધ્રુવ (જે પાસે નથી તે) ને લેવા જાય છે. તેનો ધ્રુવ પદાર્થ તો ગયો અને અધ્રુવનો તો નાશ સિદ્ધજ છે.’ ૨૪૦.

તતોऽસૌ સ્વકર્મવશાન્નિરાશઃ કટકં પ્રવિષ્ટઃ ।
મન્થરાદયઃ સર્વે ત્યક્તાપદઃ સ્વસ્થાનં ગત્વા યથાસુખ-
માસ્થિતાઃ ॥

પછી તે પોતાના કર્મના પરિપાકથી નિરાશ થઈને, ઘેર ગયો. મંથર વગેરે સર્વ વિપત્તિથી છૂટી પોતપોતાને સ્થાનકે જઈ સુખથી રહ્યા.

અથ રાજપુત્રઃ સાનન્દમુક્તમ્—‘સર્વે શ્રુતવન્તઃ
સુખિનો વયમ્ । સિદ્ધં નઃ સમીહિતમ્ ।’ વિષ્ણુશર્મા-
વાચ—‘एतावता भवतामभिलषितं संपन्नम् । अपर-
मपीदमस्तु—

પછી રાજપુત્રો આનંદથી ખોડ્યા, ‘આ સર્વ સાંભળીને અમે ખુશી થયા. અમારું ઇચ્છિત સિદ્ધ થયું.’ વિષ્ણુશર્મા કહે છે, ‘એટલાથીજ તમારી ઇચ્છા પૂરી થઈ? વળી એમ પણ થાયો.’

મિત્રં પ્રાપ્નુત સજ્જના જનપદૈર્લક્ષ્મીઃ સમાલમ્બતાં
ભૂપાલાઃ પરિપાલયન્તુ વસુધાં શશ્વત્સ્વધર્મે સ્થિતાઃ ।
આસ્તાં માનસતુષ્ટયે સુકૃતિનાં નીતિર્નવોદેવ વઃ
કલ્યાણં કુરુતાં જનસ્ય ભગવાંશ્ચન્દ્રાર્ધચૂડામણિઃ’ ॥ ૨૪૧

સબજન પુરુષોને મિત્ર મળો, દેશને લક્ષ્મી
મળો, રાબરો પોતાના ધર્મમાં રહીને હમેશ પૃ-
થ્વીનું પાલન કરો, નવી પરણેલી સ્ત્રીની પેઠે નીતિ
સુકૃતિ કરનારા લોકોના મનને આનંદદાયક થા-
ઓ. લગવાનું ચંદ્રશેખર શિવજી તમારું કલ્યા-
ણ કરો.' ૨૪૧.

इति हितोपदेशे मित्रलामो नाम प्रथमः

कथासंग्रहः समाप्तः ।

મિત્રલાલ નામક વાર્તાસંગ્રહનો પ્રથમ

ભાગ સમાપ્ત.

॥ सुहृદ્વેદः ॥

भित्रભેદ.

અથ રાજપુત્રા ડચુઃ—‘આર્ય, મિત્રલાભઃ શ્રુત-
સ્તાવદસ્સાભિઃ । હ્દાનીં સુહ્રદ્વેદં શ્રોતુમિચ્છાસઃ ।
વિષ્ણુશર્માવાચ—‘સુહ્રદ્વેદં તાવચ્છણુત, યસ્યાયમાદ્ય
શ્લોકઃ—

રાજપુત્ર પૂછેછે, ‘અહો આર્ય ! અમે મિત્રલા-
ભ તો સાંભળ્યો. હવે સુહ્રદ્ભેદ સાંભળવા ઈચ્છીએ
છીએ.’ વિષ્ણુશર્મા કહેછે—‘સુહ્રદ્ભેદ તમે સાંભળો.
તેનો આ પહેલો શ્લોક છે:—

વર્ધમાનો મહાસ્ત્રહો મૃગેન્દ્રવૃપયોર્વને ।

પિશુનેનાતિલુબ્ધેન જમ્બુકેન વિનાશિતઃ’ ॥ ૨૪૨ ॥

વનમાં મૃગેન્દ્ર (મિંહ) અને બળદ એ બેનો
ઘાટે રનેહ વધેલો હતો, તે ચાડીખોર, અતિલોભી,
એવા શિયાળે તોડાવ્યો.’ ૨૪૨.

રાજપુત્રૈરુક્તમ—‘કથમેતત્ ।’ વિષ્ણુશર્મા કથયતિ—

રાજપુત્ર બોલ્યા, ‘એ કેમ બન્યું?’ વિષ્ણુશ-
ર્મા કહેછે.

અસ્તિ દક્ષિણાપથે સુવર્ણવતી નામ નગરી । તત્ર
વર્ધમાનો નામ વણિશિવસતિ । તસ્ય પ્રચુરેઽપિ વિ-
ત્તેઽપરાન્બન્ધૂનતિસમૃદ્ધાન્સમીક્ષ્ય પુનરર્થવૃદ્ધિઃ કર-
ણીયેતિ મતિર્બભૂવ । યતઃ ।

દક્ષિણમાં સુવર્ણવતી નામની નગરી છે. ત્યાં
વર્ધમાન નામનો વાણીઓ રહેતો હતો. તેની પાસે
ઘણો પૈસો છતાં પણ, આપણા બીજા જ્ઞાતિબાંધવો

પાસે આપણા કરતાં વધારે પૈસો છે એમ જોઈને,
પોતે પણ વિશેષ પૈસો મેળવાની ઇચ્છા કરી. કેમકે
અધોઽધઃ પશ્યતઃ કસ્ય મહિમા નોપત્તીયતે ।

उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति ॥ ૨૪૩ ॥

આપણા કરતાં ઉતરતા ઉતરતાને જોતાં કેને
પોતાનું મહાત્મ્ય વધતું નથી. અને આપણા ક-
રતાં ચઢતા ચઢતાને જોતાં સર્વજ દરિદ્ર જેવાજ
થાય છે. ૨૪૩.

अपरं च । અને વળી,

ब्रह्महापि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनम् ।

शशिनस्तुल्यवंशोऽपि निर्धनः परिभूयते ॥ ૨૪૪ ॥

જેની પાસે પૈસો હોય તે જો બ્રહ્મહત્યા કરે
તોપણ પૂજ્ય કહેવાય છે, ચંદ્રવંશી રાજા જેવો હો-
ય તોપણ પૈસો પાસે ન હોય તો, સર્વ (લોકો)
તેનો તિરસ્કાર કરે છે. ૨૪૪.

अन्यच्च । અને વળી,

अव्यवसायिनमलसं दैवपरं साहसाच्च परिहीणम् ।

प्रमदेव हि वृद्धपतिं नेच्छत्युपगृहितुं लक्ष्मीः ॥ ૨૪૫ ॥

જે રીતે પ્રમદા નારી વૃદ્ધ પતિને આલિંગન
કરવાની ઇચ્છા કરતી નથી, તે પ્રમાણે અનુદાગી,
આળસુ, દૈવવાદી અને સાહસ ન કરનાર એવાને
લક્ષ્મી ભેટવાની ઇચ્છા કરતી નથી. ૨૪૫.

किं च । કેમકે—

आलस्यं स्त्रीसेवा सरोगता जन्मभूमिवात्सल्यम् ।

संतोषो भीरुत्वं षड् व्याघाता महत्त्वस्य ॥ ૨૪૬ ॥

આળસ, સ્ત્રીસેવા, રોગ, જન્મભૂમિપર પ્રેમ,

સંતોષ અને ખીડ એ છ મોટાઈ મળવામાં વિધિ હોય છે. ૨૪૬.

યતઃ । કેમકે—

સંપદા સુસ્થિતમન્યો ભવતિ સ્વલ્પયાપિ યઃ ।

કૃતકૃત્યો વિધિર્મન્યે ન વર્ધયતિ તસ્ય તામ્ ॥૨૪૭॥

જે મનુષ્ય થોડી સંપત્તિથી પણ, પોતે સારો છે એમ માની બેસે છે, તેનું દેવ પણ કૃતકૃત્ય થઈને, તેનું ધન વધારતું નથી, એમ હું માનું છું. ૨૪૭. અર્થઃ ચ । અને ખીજું,

નિરુત્સાહં નિરાનન્દં નિર્વીર્યમગ્નિનન્દનમ્ ।

મા સ્મ સીમન્તિની કાચિજનયેન્પુત્રમીદશમ્ ॥૨૪૮॥

જેને ઉત્સાહ નથી, જેને આનંદ નથી. અને જેનામાં વીર્ય નથી અને જે શત્રુને આનંદ કરતાર છે એવા પુત્રને કોઈ પણ સ્ત્રીએ જન્મ દેવો નહિ. ૨૪૮.

તથા ચોક્તમ્— તેમજ કહ્યું છે કે—

અલઘ્નં ચૈવ લિપ્સેત લઘ્નં રક્ષેદવક્ષયાન્ ।

રક્ષિતં વર્ધયેત્સમ્યગ્નૃદ્ધં તૌર્યેષુ નિશ્ચિપેન્ ॥ ૨૪૯ ॥

જે નહિ મળ્યું હોય તે મળવાની ઇચ્છા કરવી, મળેલું હોય તેનું નાશથી રક્ષણ કરવું, અને જે રક્ષણ કરેલું છે તેમાં નીતિથી વધારવું, અને વધ્યા પછી તીર્થ (સત્પાત્ર)માં નાખવું.* ૨૪૯.

* આજ નીતિશાસ્ત્રનો ખરો સાર છે. મારેજ ભારત માર્તંડ પંડિત શ્રી ગદ્દલાલજીએ, એજ શ્લોકનો અર્થ ગૂંજરાતીમાં નીચે પ્રમાણે દોહરામાં મૂક્યો છે.

ન્યાયે અર્જન ધનતાણું, રક્ષણ વર્ધન સાર;

અર્પણ સારા સ્થાનમાં, એ છે નીતિ વિચાર.

યતો લબ્ધમિચ્છતોઽર્થયોગાદર્થસ્ય પ્રાપ્તિરેવ ।
 લબ્ધસ્યાપ્યરાક્ષિતસ્ય નિધેરપિ સ્વયં વિનાશઃ । અપિ
 ચ । અવર્ધમાનશ્ચાર્થઃ કાલે સ્વલ્પવ્યયોઽપ્યજ્ઞનવત્ક્ષ-
 યમેતિ । અનુપમુજ્યમાનશ્ચ નિષ્પયોજન एव सः ।
 तथा चोक्तम्—

કેમકે જે મળેલું છે તેની ફરી ઇચ્છાથી તે-
 નું તેજ. (અર્થાત્ નવી તરેહ મેળવવું). જે મળેલું
 હોય તેનું જે રક્ષણ ન કીધું તો મોટો ભંડાર પણ
 આપોઆપ નાશ થશે, અને જે તેને વધારવામાં ન
 આવે તો, થોડો થોડો તેમાંથી ખર્ચ કરતાં પણ
 કાળજીની પેઠે કેટલેક કાળે તેનો નાશ થશે. જે-
 નો ઉપલોગ ન કર્યો તે દ્રવ્ય વ્યર્થજ છે. એમ
 કહ્યું છે કે—

धनेन किं यो न ददाति नाश्नुते

बलेन किं यश्च रिपून् बाधते ।

श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरे-

त्किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् ॥૨૫૦॥

જે (સત્પાત્રને) આપતો નથી અને (પોતે)
 ભોગવતો નથી, તેનું દ્રવ્ય શા કામનું? જે શત્રુનો
 નાશ કરતો નથી તેનું બળ શા કામનું? જે ધર્મા-
 ચરણ કરતો નથી, તેનું જ્ઞાન શા કામનું? જે ઇન્દ્રિ-
 યોને તાબે રાખતો નથી તેના આત્મા (મન, બુ-
 દ્ધિ)થી ફળ શું? ૨૫૦.

यतः । કેમકે—

जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः ।

स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥૨૫૧॥

જેમ જળનું ટીપું ટીપું કમથી નાખતાં ઘડો

ભરાય છે, તેજ રીત સર્વ વિદ્યા, ધર્મ અને ધન એ-
ને લાગુ પડે છે. ૨૫૧.

दानोपभोगरहिता दिवसा यस्य यान्ति वै ।
स कर्मकारमस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवाति' ॥ ૨૫૨ ॥

જેનો દહાડો દાન અને ઉપભોગ વગર જાય
છે, તે મનુષ્યનો શ્વાસોચ્છવાસ કારીગર (લોહાર)ની
ધમણ પેઠે વ્યર્થ છે.' ૨૫૨.

इति संचिन्त्य नन्दकसंजीवकनामानौ वृषभौ
धुरि नियोज्य शकटं नानाविधद्रव्यपूर्णं कृत्वा वाणि-
ज्येन गतः काश्मीरं प्रति । अन्यच्च ।

એવો વિચાર કરીને નન્દક અને સંજીવક ના-
મના જે જેલ ગાડે જોડીને, ગાડીમાં અનેક પ્રકાર-
ની ચીજવસ્તુ ભરીને વેપાર કરવા કાશ્મિર દેશમાં
ગયો. અને વળી—

अञ्जनस्य क्षयं दृष्ट्वा चल्मीकस्य च संचयम् ।

अवन्व्यं दिवसं कुर्याद्दानाध्ययनकर्मसु ॥ ૨૫૩ ॥

અંજનનો ક્ષય થાય છે તે જોઈને, અને રાફ-
ડાનો સંચય થાય છે, તે જોઈને દાન, અધ્યયન અ-
ને કર્મ એ કરવામાં દિવસ વ્યર્થ ગાળવો નહિ. ૨૫૩.

यतः । કેમકે—

कोऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् ।

को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥ ૨૫૪ ॥

સમર્થને ભાર શો ? ઉદ્યોગીને દૂર શું ? વિદ્વા-
નને પરદેશ કયો ? અને મધુર બોલનારને પારકો
કોણ ? ૨૫૪.

અથ ગચ્છતસ્તસ્ય સુદુર્ગનાદિ મહારણ્યે સંજીવકો ભગ્નજાતુર્નિપતિતઃ । તમાલોક્ય વર્ધમાનોઽચિન્તયત્—

પછી ચાલતાં ચાલતાં માર્ગમાં સુદુર્ગ નામનાં અરણ્યમાં સંજીવક નામનો બગદ, તેનું ઘૂંટણ લાગતાં નીચે પડ્યો. તે બેઠને વર્ધમાન વિચાર કરવા લાગ્યો કે—

‘કરોતુ નામ નીતિજ્ઞો વ્યવસાયમિતસ્તતઃ ।

ફલં પુનસ્તદેવાસ્ય યદ્વિધેર્મનસિ સ્થિતમ્ ॥ ૨૫૫ ॥

‘નીતિકુશલ મનુષ્ય આમતેમ ઘણો ઉદ્યોગ કરે, પરંતુ દેવના મનમાં હોય તેજ તેને ફળ મળે છે. ૨૫૫.

કિં તુ । પરંતુ—

વિસયઃ સર્વથા હેયઃ પ્રત્યૂહઃ સર્વકર્મણામ્ ।

તસ્માદ્વિસયમુત્સૃજ્ય સાધ્યે સિદ્ધિર્વિધાયતામ્ ॥૨૫૬॥

વિસ્મયઃ સર્વથા છોડવો, કેમકે તે સર્વ કર્મમાં વિઘ્નરૂપ છે. માટે વિસ્મય છોડીને સાધ્ય વસ્તુની સિદ્ધિ કરવી. ૨૫૬.

इति संचिन्त्य संजीवकं तत्र परित्यज्य वर्धमानः पुनः स्वयं धर्मपुरं नाम नगरं गत्वा महाकायमन्यं वृषभमेकं समानीय धुरि नियोज्य चलितः । ततः संजीवकोऽपि कथंकथमपि खुरत्रये भरं कृत्वोत्थितः । यतः ।

એવો વિચાર કરીને, સંજીવક (પડેલા બગદ)ને ત્યાં મૂકી, વર્ધમાન પોતે ધર્મપુર નામક નગર

* સંપત્તિ કે વિપત્તિમાં કર્તવ્યનું વિસ્મરણ થઈ, શું કરું કેમ કરું એના વિચારમાં ગુન્ચવાનું તેને વિસ્મય કહેછે.

રમાં જઈને શરીરે મોટો રૂપુષ્પ બીજે એક બળદ લાવ્યો. અને તેને ગાડીએ જોડીને ગાડું હંકાર્યું. પછી પૂર્વે છોડેલો તે સંજીવક બળદ ઘણા શ્રમથી ત્રણ પગપર ભાર દઈને ઊઠ્યો. કેમકે—

નિમગ્નસ્ય પયોરાશૌ પર્વતાત્પતિતસ્ય ચ ।

તક્ષકેણાપિ દષ્ટસ્ય આયુર્મર્માણિ રક્ષતિ ॥ ૨૫૭ ॥

સમુદ્રમાં ખૂડતાં, પર્વતપરથી પડતાં, સાપે ચાવતાં પણ, તે મનુષ્યના મર્મસ્થાનનું આયુષ્ય રક્ષણ કરે છે. ૨૫૭.

નાકાલે મ્રિયતે જન્તુર્વિન્દ્રઃ શરશતૈરપિ ।

કુશાગ્રેણૈવ સંસ્પૃષ્ટઃ પ્રાપ્તકાલો ન જીવતિ ॥ ૨૫૮ ॥

કાલ આગ્યાવિના, સંકટે બાણોથી વિંધાય તોપણ તે મરતો નથી, અને તેજ કાલ આવતાં દર્ભિની આણી અડકાડતાંજ મરણ પામે છે. ૨૫૮.

અરક્ષિતં તિષ્ઠતિ દૈવરક્ષિતં

સુરક્ષિતં દૈવહતં વિનશ્યતિ ।

જીવત્યનાથોઽપિ વને વિસર્જિતઃ

કૃતપ્રયત્નોઽપિ ગૃહે ન જીવતિ ॥ ૨૫૯ ॥

અરક્ષિત (મનુષ્ય પ્રયત્નની સંભાળ વગરનું) પરંતુ દૈવરક્ષિત (પ્રારબ્ધ યોગે સંભાળાતું) તે રહે છે, અને સુરક્ષિત (મનુષ્ય પ્રયત્નથી રાખેલું) પરંતુ દૈવહત (પ્રારબ્ધની હદથી છૂટેલું) એવું હોય તે નાશ પામે છે; અનાથ હોઈને વનમાં છોડી દીધો તોપણ જીવતો રહે છે અને ઘરમાં પ્રયત્ન કર્યાવિના મરણ પામે છે. ૨૫૯.

તતો દિનેષુ ગચ્છત્સુ સંજીવકઃ સ્વેચ્છાહારવિહારં કૃત્વારણ્યં આમ્યન્દ્રુપુષ્પાન્નો વલવન્નનાદ । તસ્મિન્

ન્વને પિફ્ફલકનામા સિંહઃ સ્વમુજોપાર્જિતરાજ્યસુખમ-
નુભવન્નિવસતિ । તથા ચોક્તમ્—

પછી કેટલાક દિવસ વીતતાં, સંજીવક બળદ
ત્યાં યથેચ્છ આહાર વિહાર કરીને અરણ્યમાં ફર-
નારો અંગે દૃષ્ટપુષ્પ થએલો, મોટેથી આરડવા લા-
ગ્યો. તે વનમાં પિંગલક નામનો સિંહ પોતાની
ભૂજથી સંપાદન કરેલા રાજસુખનો અનુભવ લઈ
રહેતો હતો. તેમજ કહ્યું છે કે—

નાભિષેકો ન સંસ્કારઃ સિંહસ્ય ક્રિયતે મૃગૈઃ ।

વિક્રમાર્જિતરાજ્યસ્ય સ્વયમેવ મૃગેન્દ્રતા ॥ ૨૬૦ ॥

પશુઓએ સિંહને રાજ્યાભિષેક કે સંસ્કાર
કંઈ કર્યો નથી, પરંતુ પરાક્રમથી રાજ મેળવતાં તે
પોતેજ મૃગેન્દ્ર (વનરાજ) થઈ પડે છે. ૨૬૦.

સ ચૈકદા પિપાસાકુલિતઃ પાનીયં પાતું યમુ-
નાકચ્છમગચ્છત્ । તેન તત્ર સિંહેનાનુભૂતપૂર્વકમકા-
લઘનગર્જિતામિવ સંજીવકનર્દિતમશ્રાવિ । તચ્છૃત્વા
પાનીયમપીત્વા સ ચકિતઃ પરિવૃત્ય સ્વસ્થાનમાગત્ય
કિમિદમિત્યાલોચયંસ્તૂર્ણીં સ્થિતઃ । સ ચ તથાવિથ્રઃ
કરટકદમનકાભ્યામસ્ય મન્ત્રિપુત્રાભ્યાં શૃંગાલાસ્યાં દ-
ષ્ટઃ । તં તથાવિથ્રં દૃષ્ટ્વા દમનકઃ કચ્છકમાહ—‘સખે,
કરટક, કિમિત્યયમુદકાર્થીં સ્વામીં પાનીયમપીત્વા સ-
ચકિતો મન્દં મન્દમવતિષ્ઠતે ।’ કરટકો બ્રૂતે—‘મિત્ર
દમનક, અસ્મન્મતેનાસ્ય સંવૈવ ન ક્રિયતે । યદિ તથા
ભવતિ તર્હિ કિમનેન સ્વામિચેષ્ટાનિરૂપણેનાસ્માકમ્ ।
યતોઽનેન રાજા વિનાપરાધેન ચિરમવધીરિતાભ્યામા-
વાભ્યાં મહદુઃસમનુભૂતમ્ ।

તે સિંહ કોઈએક વખતે તરસથી બ્યાકૂળ થ-

ઈ, પાણી પીવાને યમુના તીરે ગયો. તે સિંહે તે ઠેકાણે કદી પૂર્વે જેનો અનુભવ ન હતો એવો અકાલિક મેઘ ગર્જના જેવો સંજીવકનો અવાજ સાંભળ્યો. તે સાંભળી પાણી ન પીતાં, ગભરાઈને પાછો ફરી પોતાના સ્થાનમાં આવી એ શું છે તેનો વિચાર કરતો ચૂપકીથી બેઠો. તે પ્રકારનો રાજા મંત્રિ-પુત્ર કરટક અને દમનક એ નામના બે શિયાળે જો-યો. તે પૈકી દમનક રાજાને તેમ જોઈ કરટકને કહે છે. ‘મિત્ર કરટક! શા માટે આપણો આ રાજા પાણી પીવાની ઇચ્છા છતાં, પાણી ન પીતાં ચકિત થઈને મંદ થઈ બેલો છે?’ કરટક કહે છે—‘હિ મિત્ર દમન-ક! અમારે મન તો એની સેવાજ ગમતી નથી. જો એમ છે તો સ્વામિ શું કહે છે, તે જોઈને અમ-ને શું કામ છે? કેમકે આ રાજાએ અપરાધ ન છતાં ઘણા દિવસથી અમારું અપમાન કર્યું છે. ત્યા-રથી અમે ઘણું દુઃખ ભોગવ્યું.

સેવયા ધનમિચ્છન્નિઃ સેવકૈઃ પश्य यत्कृतम् ।

स्वातन्त्र्यं यच्छरीरस्य मूढैस्तदपि हारितम् ॥૨૬૧॥

ચાકરી કરી દ્રવ્ય મેળવવાની ઇચ્છાવાળા આ-કરે, જો શું કર્યું? જે પોતાના શરીરની સ્વતંત્રતા, તેપણ મૂળાએ ગુમાવી દીધી. ૨૬૧.

अपरं च । અને વળી,

शीतवातातपक्लेशान्सहन्ते यान्पराश्रिताः ।

तदंशेनापि मेधावी तपस्तप्त्वा सुखी भवेत् ॥૨૬૨॥

પારકા આશ્રયી ચાકરો દાઢ, તડકો, અને વાયુના જેટલા કલેશો વેઠે છે, તેના લેશભાગથી પણ બુદ્ધિમાન તપ કરે તો સુખી થાય, ૨૬૨.

અન્યથા । અને—

एतावज्जन्मसाफल्यं यदनायत्तवृत्तिता ।

ये पराधीनतां यातास्ते वै जीवन्ति के मृताः ॥૨૬૩॥

“ ખીજના હાથમાં આપણી આજીવિકા ન હોવી, એજ જન્મની સફળતા છે. જે પરાધીન થવા, તે જીવે છે કે મૃત્યુ છે? અર્થાત્ તેનું જીવન અને મરણ બેઉ સરખુંજ છે. ૨૬૩.

अपरं च । अने वणी,

एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ वद मौनं समाचर ।

एवमाशाग्रहग्रस्तैः क्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः ॥૨૬૪॥

આવ, જા, પડ, ઊભો રહે, બોલ, ચૂપ રહે, એવી રીતે આશાઝૂપી ગ્રહથી ગ્રસાયલા ગરીબથી ધનવાન લોક કીડા કરે છે. ૨૬૪.

किं च । કેમકે—

अबुधैरर्थलाभाय पण्यस्त्रीभिरिव स्वयम् ।

आत्मा संस्कृत्य संस्कृत्य परोपकरणीकृतः ॥ ૨૬૫ ॥

પણ્ય સ્ત્રી (ધન લઈને શરીર દેનારી)ની પેઠે, મૂર્ખ લોકોએ પૈસા મેળવવા માટે પોતાનો દેહ ઉત્તમ સંસ્કાર કરી કરીને ખીજના કામમાં લગાડ્યો. ૨૬૫.

किं च । કેમકે—

या प्रकृत्यैव चपला निपतत्वशुचावपि ।

स्वामिनौ बहु मन्यन्ते दृष्टिं तामपि सेवकाः ॥૨૬૬॥

જે સ્વામી દૃષ્ટિ સ્વભાવથી ચપલ છે, અને અપ્રવિત્ર સ્થાનપર પણ પડે છે, તેવી દૃષ્ટિને સેવકો બહુ માન આપે છે. ૨૬૬.

અપરં ચ । અને વળી,

મૌનાન્મૂર્ખઃ પ્રવચનપદુર્ધાતુલો જલ્પકો વા

જ્ઞાન્ત્યા મીર્યદિ ન સહતે પ્રાયશો નામિજાતઃ ।

ધૃષ્ટઃ પાર્શ્વે વસતિ નિયતં દૂરતશ્ચાપ્રગલ્ભઃ

સેવાધર્મઃ પરમગહનો યોગિનામપ્યગમ્યઃ ॥૨૬૭॥

મુગો રહે તો મૂઢ કહે, ઘણું બોલે તો વા-
ચાળ કહે, સહન કરીને શાંત બેસે તો બીકણ કહે,
જે કંઈ સહન ન કરે તો હલકો, જે પાસે રહે તો
ધૃષ્ટ, જે દૂર રહે તો અચતુર, એવી રીતે આ સે-
વાધર્મ ઘણાજ ગહન છે. યોગી પણ તેને બાણી
શકતો નથી ૨૬૭.

વિશેષતઃ । વિશેષે કરીને,

પ્રણમત્યુન્નતિહેતોર્જીવિતહેતોર્વિમુચ્ચતિ પ્રાણાન્ ।

દુઃસ્વીયતિ સુખહેતોઃ કો મૂઢઃ સેવકાદન્યઃ' ॥૨૬૮॥

પોતાને મોટાઈ મેળવવા માટે નમન કરે છે,
અને પોતાનો જીવ બચાવવા માટે પ્રાણ છોડે છે,
સુખ મેળવવા માટે દુઃખી થાય છે, ત્યારે ચાકર
કરતાં મૂર્ખ બીજે કોણ ? ૨૬૮.

દમનકો વ્રૂતે—‘મિત્ર, સર્વથા મનસાપિ નૈતત્ક-
ર્તવ્યમ્ । યતઃ ।

દમનક કહે છે, ‘મિત્ર ! સર્વ પ્રકારથી મનમાં
પણ એમ ન ધારવું. કેમકે—

કથં નામ ન સેવ્યન્તે યત્નતઃ પરમેશ્વરાઃ ।

અચિરેણૈવ યે તુષ્ટાઃ પૂરયન્તિ મનોરથાન્ ॥ ૨૬૯ ॥

યત્નથી રાજાઓની સેવા કેમ ન થઈ શકે ?
કેમકે જે તુષ્ટ થતાં જલદી સર્વ મનોરથ સહજ
સફળ થાય છે. ૨૬૯.

અન્યથા પશ્ય । વળી જો,

કુતઃ સેવાવિહીનાનાં ચામરોદ્ધૂતસંપદઃ ।

ઉદ્દણ્ડઘવલચ્છત્રં વાજિવારણવાહિની' ॥ ૨૭૦ ॥

સેવા ન કરનારા લોકોને જેમાં ચામર ફરે
એવી સંપત્તિ, સ્વચ્છ ઢાંડીવાળું છત્ર, હાથી ઘેડા-
નું સૈન્ય, કયાંથી હોય ?' ૨૭૦.

કરટકો બ્રૂતે—‘તથાપિ કિમનેનાસ્માકં વ્યાપારેણ । યતોઽવ્યાપારેષુ વ્યાપારઃ સર્વથા પરિહરણીયઃ ।
પશ્ય ।

કરટક કહે છે—‘તથાપિ આપણને એ વાતનું
શું કામ છે ? કેમકે—

અવ્યાપારેષુ વ્યાપારં યો નરઃ કર્તુમિચ્છતિ ।

સ ભૂમૌ નિહતઃ શેતે કીલોત્પાટીઘ વાનરઃ' ॥૨૭૧॥

અવ્યાપાર (અયોગ્ય ઉદ્યોગ)માં વ્યાપાર એ
ત્યાગ્ય છે. જુઓ. જે માણસ અવ્યાપારમાં વ્યા-
પાર કરવાની ઇચ્છા કરે છે, તે કાચડ ઉખેડનાર
વાંદરાની પેઠે મરીને ભોંયપર પડે છે.’ ૨૭૧.

દમનકઃ પૃચ્છતિ—‘કથમેતત્ ।’ કરટકઃ ક-
થયતિ—

દમનક કહે છે—‘એ કેમ બન્યું ?’ કરટક કહે છે—

કથા ૭ સપ્તમી । કિલોત્પાટિનો વાનરસ્ય ॥

વાર્તા ૭ મી. કાચડ ઉખેડનાર વાંદરાની.

અસ્તિ મગધદેશે ધર્મારણ્યસીનીહતવસુધાયાં શુ-
ભદત્તનામ્ના કાયસ્થેન વિહારઃ કર્તુમારબ્ધઃ । તત્ર ક-
રપત્રદાર્યમાણૈકસ્મસ્તય કિયદૂરસ્ફાટિતસ્ય કાષ્ઠસ્થ-

ઞડદ્વયમધ્યે કીલકઃ સૂત્રધારેણ નિહિતઃ । તત્ર બલ-
વાન્વાનરયૂથઃ ક્રીડન્નાગતઃ । ઇકો વાનરઃ કાલપ્રેરિત
ઇવ તં કીલકં હસ્તાભ્યાં ધૃત્વોપવિષ્ટઃ । તત્ર તસ્ય
મુષ્કદ્વયં લમ્બમાનં કાષ્ઠસ્વળદ્વયાભ્યન્તરે પ્રવિષ્ટમ્.
અનન્તરં સ ચ સહજચપલતયા મહતા પ્રયત્નેન તં
કીલકમાકૃષ્ટવાન્ । આકૃષ્ટે ચ કીલકે ચૂર્ણિતાળદ્વયઃ
પશ્ચત્ત્વં ગતઃ । અતોઽહં બ્રવીમિ—‘અવ્યાપારેષુ વ્યા-
રમ્’ ઇત્યાદિ’ ॥ દમનકો વ્રૂતે—‘તથાપિ સ્વામિચેષ્ટા-
નિરૂપણં સેવકેનાવશ્યં કરણીયમ્ ।’ કરટકો વ્રૂતે—
‘સર્વસ્મિન્નધિકારે ય ઇવ નિયુક્તઃ પ્રધાનમન્ત્રી સ ક-
રોતુ । યતોઽનુજીવિના પરાધિકારચર્ચા સર્વથા ન
કર્તવ્યા । પશ્ય ।

મગધ દેશમાં ધર્મારણ્યની પાસે ભૂતળપર એક
બાગ બનાવવાનો શુભદત્ત નામે કાયસ્થે આરંભ
કર્યો હતો. ત્યાં કરવતથી કાપેલા એક થાંભલાનો
થોડો ભાગ ફાડીને તે બે ફાડિયા મળી ન બીય
માટે વચમાં એક ફાયડ કારીગર (કરધ)એ ખોસી
મૂકી હતી. ત્યાં એક મોટું વાંદરાનું ટોળું કીડા ક-
રતું કરતું આવી ચઢ્યું. તેમાંનો, જેને કાળે પ્રેરણા
કરેલી એવો, એક વાંદરો હાથથી તે ફાયડ પકડીને
તે ઉપર બેઠો. તેથી તેના બે લાંબા વૃષણ તે બે
ફાડની વચ્ચે આવી ગયાં. પછી પોતાની સ્વાભાવિક
ચપલાઈથી, તેણે મહા મહેનતે તે ફાયડ ખેંચી
કહાડી. ફાયડ ખેંચતાં તેનાં બે વૃષણ તેમાં ભચડાઈ
ચૂરો થતાં તે મરણ પામ્યો. માટેજ હું કહું છું કે—

દાહરો.

નહિ કરવાનું કામ નર, કરવા ઇચ્છે જેહ;
ફાયડ ખેંચક કપિ પઠે, ભોંય નખાયે તેહ.

દમનક કહેછે—‘તથાપિ આપણે સેવક છીએ, માટે સ્વામી શું શું કરે છે તે જોવું એ આપણું અવશ્ય કર્તવ્ય છે.’ કરટક બોલ્યો, ‘જેને સર્વ અધિકાર આપ્યો છે એવા મુખ્ય મંત્રીને તે કામ કરવા દો. કેમકે ચાકરે ખીજના અધિકારના કામની ચર્ચા કરી કરવી નહિ. જુઓ.

પરાધિકારચર્ચાં યઃ કુર્યાત્સ્વામિહિતેચ્છયા ।

સ વિષીદતિ ચીત્કારાદ્ગર્દભસ્તાહિતો યથા’ ॥૨૭૨॥

જે પ્રમાણે ચિત્કાર શબ્દથી માર ખાનારો ગધેડો દુઃખ પામ્યો, તેમ જે સ્વામીના હિતની ઈચ્છાથી, ખીજના અધિકારની ચર્ચા કરે છે, તે દુઃખ પામે છે. ૨૭૨.

દમનકઃ પૃચ્છતિ—‘કથમેતત્’ । કરટકો વ્રૂતે—
દમનક પૂછેછે, ‘એ કેમ થયું?’ કરટક બોલેછે.

કથા ૮ અષ્ટમી । ગર્દભ શ્વાનયોઃ ॥

વાર્તા ૮ મી ગધેડો અને કૂતરો.

અસ્તિ વાગાણસ્યાં કર્પૂરપટકો નામ રજકઃ । સ
ચામિનવવયસ્કયા વધ્વા સહ પ્રસુમઃ । તદનન્તરં તદ્ગૃ-
હદ્રવ્યાણિ હર્તું ચૌરઃ પ્રવિષ્ટઃ । તસ્ય પ્રાક્ષણે ગર્દભો વદ્ધ-
સ્તિષ્ઠતિ, કુકુરશ્ચોપવિષ્ટોઽસ્તિ । અથ ગર્દભઃ શ્વાન-
માહ—‘સખે, ભવતસ્તાવદયં વ્યાપારઃ । તત્કિમિતિ
ત્વમુચૈઃ શબ્દં કૃત્વા સ્વામિનં ન જાગરયસિ ।’ કુકુરો
વ્રૂતે—‘ભદ્ર, મમ નિયોગસ્ય ચર્ચા ત્વયા ન કર્તવ્યા ।
ત્વમેવ કિં ન જાનાસિ યથા તસ્યાહર્નિશં ગૃહરક્ષાં
કરોમિ । યતોઽયં ચિરાન્નિર્વૃતો મમોપયોગં ન જાના-

તિ । તેનાધુનાપિ મમાહારદાને મન્દાદરઃ । યતો વિના વિધુરદર્શનં સ્વામિન ઉપજીવિષુ મન્દદરા ભવન્તિ ।’
ગર્દભો વ્રૂતે—‘શ્રુણુ રે વર્વર,

વારાણુશી (કાશી) નગરીમાં કપૂરપટક નામનો એક ઘોભી હતો. તે પોતાની નવી વહુ સાંધે સૂતો. ત્યાર પછી દ્રવ્યની ચોરી કરવા માટે એક ચોર તેના ઘરમાં ભરાયો. તેના બારણામાં એક ગધેડો બાંધેલો બિલો હતો. અને કૂતરો બેઠો હતો. પછી તે ગધેડાએ કૂતરાને કહ્યું, ‘હિ મિત્ર ! આ તારું કામ છે. ત્યારે કેમ મોટેથી ભસીને તારા સ્વામીને જગાડતો નથી?’ કૂતરાએ કહ્યું, ‘મારા કામની તું ચર્ચા કરીશ મા.. તને ખબર નથી કે રાત્રને દિવસ હું તેના ઘરનું રક્ષણ કરું છું, માટેજ આ મારો શેઠ ઘણા કાળથી નિશ્ચિંત થયો છે, પણ હવે તે મારી કીમત સમજતો નથી અને તેથીજ હમણા મને ખાવાનું આપવામાં બેદરકાર થયો છે, માટે સ્વામીને કંઈ સંકટ બતાવ્યા વિના, સ્વામી આકર વિષે બેદરકાર રહે છે.’ ગધેડો કહે છે. ‘અલ્યા વાચાળ, સાંભળ.

याचते कार्यकाले यः स किंभृत्यः स किंसुहृत् ।’

જે કામની વખતે માંગે તે આકર કુત્સિત અને તેવો મિત્ર પણ કુત્સિત બાણવો.’

कुकुरो व्रूते— कूतरो जोइयो—

भृत्यान्संभाषयेद्यस्तु कार्यकाले स किंप्रभुः ॥२७३॥

કામ પડે ત્યારેજ જે આકરની સાથે વાતચીત કરેછે, તે શેઠ પણ કુત્સિત છે. ૨૭૩.

યતઃ । કેમકે—

આશ્રિતાનાં ભૃતૌ સ્વામિસેવાયાં ધર્મસેવને ।

પુત્રસ્યોત્પાદને ચૈવ ન સન્તિ પ્રતિહસ્તકાઃ' ॥૨૭૪॥

આશ્રિત જનોનું પોષણ કરવું અર્થાત્ તેને પ-
ગાર વગેરે આપવામાં, સ્વામીની સેવા કરવામાં, અ-
ને ધર્માચરણ કરવામાં, તથા પુત્ર ઉત્પન્ન કરવામાં
પણ પ્રતિનિધિ (એકને બદલે બીજે) ચાલી શકતો
નથી.' ૨૭૪.

તતો ગર્દભઃ સકોપમાહ—‘અરે દુષ્ટમતે, પાપી-
યાંસ્ત્વં યદ્વિપત્તૌ સ્વામિકાર્ય ઉપેક્ષાં કરોષિ । ભવતુ
તાવત્ । યથા સ્વામી જાગરિષ્યતિ તન્મયા કર્તવ્ય-
મ્ । યતઃ ।

પછી ગર્દભ કોપથી બોલ્યો, ‘અરે ! દુષ્ટબુદ્ધિ !
તું મહાપાપી છે, કેમકે વિપત્તિ આવ્યા છતાં, તું
શેઠના કામમાં ઉપેક્ષા કરે છે. ભલે તેમ કર. (પણ)
જે રીતે સ્વામી જાગે, તેમ મારે કરવું બેઈએ.
કેમકે—

પૃષ્ઠતઃ સેવયેદર્કં જઠરેણ હુતાશનમ્ ।

સ્વામિનં સર્વભાવેન પરલોકમમાયયા' ॥ ૨૭૫ ॥

સૂર્યના તાપનું સેવન પીઠપર કરવું, અને દે-
વતા (અગ્નિ)ના તાપનું સેવન પેટપર કરવું, અને
સ્વામીની સેવા સર્વ પ્રકારે કરવી, અને પરલોક મા-
ટેની સેવા નિષ્કપટભાવથી કરવી.' ૨૭૫.

इत्युक्त्वातीव चीत्कारशब्दं कृतवान् । ततः स
रजकस्तेन चीत्कारेण प्रबुद्धो निद्रामङ्गकोपादुत्थाय
गर्दभं लगुडेन ताडयामास । तेनासौ पञ्चत्वमगमत् ।
अतोऽहं प्रवीमि—‘पराधिकारचर्चाम्’ इत्यादि ॥ पश्य ।

પશુનામન્વેષણમેવાસન્નિયોગઃ । સ્વનિયોગચર્ચા ક્રિય-
તામ્ । (વિમૃશ્ય ।) ‘કિંત્વચ તયા ચર્ચયા ન પ્રયો-
જનમ્ । યત આવયોર્મક્ષિતશેષાહારઃ પ્રચુરોઽસ્તિ ।’
દમનકઃ સરોષમાહ—‘કથમાહારાર્થી ભવાન્કેવલં રા-
જાનં સેવતે । एतदयुक्तमुक्तं त्वया । यतः ।

એમ કહીને તે ખૂબ ભૂંકવા લાગ્યો. તે ગધે-
ડાનાભૂંકવાથી તે ઘોભી બાગી ઉઠ્યો, અને ઊંધ ઉડી
જવાથી ગુસ્સે થઈ હાથમાં એક લાકડી લઈને ગ-
ધેડાને મારવા લાગ્યો, તેથી તે ગધેડો મરણ પા-
મ્યો. માટે હું કહું છું કે—

દાહરો.

“શેઠ હિતાર્થે જે કરે, ચર્યાં પર અધિકાર;
માર ખાય પીડાય તે, જેવો ખર ચિત્કાર.”

જુઓ, પશુનો શોધ કરી લાવવો એ આપણું કામ
છે. તે આપણા પોતાના કામનો આપણે વિચાર ક-
રવો. આજ આપણને તે ચર્યાની જરૂર નથી. કેમ-
કે આપણને તો રાજાના ઉચ્છિષ્ટનો આહાર પણ પ-
રિપૂર્ણ છે.’ દમનક ચીડાઈને બોલ્યો—‘તું કેવલ પે-
ટને માટેજ રાજસેવા કરેછે? એ તું અયોગ્ય બો-
લ્યો. કેમકે—

सुहृदामुपकारकारणा-

द्विषतामप्यकारकारणात् ।

नृपसंश्रय इष्यते बुधै-

जैठरं को न बिभर्ति केवलम् ॥ २७६ ॥

મિત્રપર ઉપકાર કરવા માટે, શત્રુને અપકાર
કરવા માટે, વિક્ષાનુ જનો રાજાના આશ્રયની ઈચ્છા

કરે છે, (સંજ્ઞાશ્રયવિના પણ) એકલું પોતાનું પેટ
કોણ ભરતું નથી? ૨૭૬.

जीविते यस्य जिवन्ति विप्रा मित्राणि बान्धवाः ।
सफलं जीवितं तस्य आत्मार्थे को न जीवति ॥२७७॥

જેના જીવિતપર વેદપાઠી બ્રાહ્મણો, મિત્રો અને
બાંધુઓ જીવતા રહે છે, તેનું જીવિત સફળ છે.
પોતાને માટે કોણ જીવતું નથી? ૨૭૭.

अपि च । वणी પણ,

यस्मिं जीवति जीवन्ति बहवः स तु जीवतु ।
काकोऽपि किं न कुरुते चञ्च्वा स्वोदरपूरणम् ॥२७८॥

જે જીવતો રહેતાં ઘણાં જનો જીવે છે, તે
જીવંત રહે. કાગડો પણ પોતાની આંચથી પોતાનું
પેટ ભરતો નથી શું? ૨૭૮.

पश्य । जुઓ,

पञ्चभिर्याति दासत्वं पुराणैः कोऽपि मानवः ।
कोऽपि लक्षैः कृती कोऽपि लक्षैरपि न लभ्यत ॥२७९॥

કોઈ માણસ પાંચ રૂપીએ સેવક થાય છે. કોઈ
લાખ રૂપીએ સેવક થાય છે અને કોઈ લાખો
રૂપીઆ આપતાં પણ મળતો નથી. ૨૭૯.

अन्यच्च । અને વળી,

मनुष्यजातौ तुल्यायां भृत्यत्वमतिगर्हितम् ।
प्रथमो यो न तत्रापि स किं जीवत्सु गण्यते ॥२८०॥

મનુષ્યપણું જેઠમાં સમન છતાં, ચાકરપણું ઘ-
ણું નિંદ્ય છે. તેમાં જે મુખી નથી, તેની શું જીવ-
તાં મનુષ્યમાં ગણના થાય છે? ૨૮૦.

तथा चोक्तम्— તેમજ કહ્યું છે:—

વાજિવારણલોહાનાં કાષ્ઠપાષાણવાસસામ્ ।

નારીપુરુષતોયાનામન્તરં મહદન્તરમ્ ॥ ૨૮૧ ॥

ઘોડા, હાથી, હોખંડ, કાષ્ઠ, પાષાણ અને વસ્ત્ર, સ્ત્રી પુરુષ અને પાણી એ પદાર્થોમાં પરસ્પર ઘણો તફાવત દેખાય છે. ૨૮૧.

તથાહિ । સ્વલ્પમપ્યતિરિચ્યતે ।

તેજ કહું છું. થોડું પણ વધારે છે,

સ્વલ્પક્ષાયુવસાવશેષમલિનં નિર્માસમપ્યસ્થિકં

શ્વા લઙ્ઘ્વા પરિતોષમેતિ ન ભવેત્તસ્ય ક્ષુધઃ શાન્તયે ।

સિંહો જમ્બુકમઙ્કમાગતમપિ ત્યક્ત્વા નિહન્તિ દ્વિપં

સર્વઃ કૃચ્છ્રગતોઽપિ વાચ્છતિ જનઃ સસ્વાનુરુપં ફલમ્ ॥

જેમાં સ્નાયુ થોડા હોય છે, વસાનો થોડો અંશ બાકી હોવાથી મલીન, જેમાં માંસનું તો નામ પણ મળે નહિ એવું હાડકું મેળવીને કુતરો સંતોષ પામે છે. પણ તેથી કંઈ તેની ભૂખ મટતી નથી. સિંહ પોતાના ખોળાપર આવીને બેઠેલા શિયાળને છોડીને; હાથીને મારે છે. પ્રત્યેક પ્રાણી સંકટમાં હોય તો પણ પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે કૃષ્ણની ઈચ્છા કરે છે. ૨૮૨.

અપરં ચ । સૈવ્યસેવકયોરન્તરં પદ્ય ।

અને વળી, શેઠ અને ચાકર એ બેઉમાં ફરક બુઝો.

લાઙ્ગુલચાલનમધશ્ચરણાવપાતં

મૂમૌ નિપત્ય વદનોદરદર્શનં ચ ।

શ્વા પિન્ડદસ્ય કુરુતે ગજપુંગવસ્તુ

ધીરં વિલોકયતિ ચાદુસતૈશ્ચ મુક્તે ॥૨૮૩॥

કૂતરો પોતાને જે પિંડ (ખાવાનું) આપનાર તેની આગળ પૂછકી હલાવે છે, તેના પગમાં જઈને પડે છે; ભોંયપર ચત્તોપાટ સૂઈને પોતાનું મોં તથા પેટ દેખડાવે છે અને હાથી તો પિંડ (ખાવાનું) દેનાર તરફ ગંભીરતાથી જુએ છે, તથાપિ ઘણું મિથ્યાજ્ઞ ખાય છે. ૨૮૩.

કિં ચ । કેમકે,

यज्जीव्यते क्षणमपि प्रथितं मनुष्यै-

र्विज्ञानविक्रमयशोभिरभज्यमानम् ।

तन्नाમ जीवितमिह प्रवदन्ति तज्ज्ञाः

काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते ॥૨૮૩॥

માણસે વખાણેલો અને જ્ઞાન, પરાક્રમ, યશ એથી પરિપૂર્ણ જે ક્ષણભર જીવવું, તેનેજ વિદ્વાનો જીવવું સમજે છે. કાગડો પણ ઘણા દિવસ જીવે છે અને બલિ ભક્ષણ કરે છે. ૨૮૪.

अपरं च । અને વળી,

यो नात्मजे न च गुरौ न च भृत्यवर्गे

दीने दयां न कुरुते न च बन्धुवर्गे ।

किं तस्य जीवितफलेन मनुष्यलोके

काकोऽपि जीवति चिरं च बलिं च भुङ्क्ते ॥૨૮૪॥

જે પોતાના પુત્રપર, ગુરુપર, સેવકોપર, દી-મપર અને ખાંધવ જનોપર દયા કરતો નથી; આ મનુષ્ય લોકમાં તેના જીવતરનું શું ફળ છે? કાગ-ડો પણ ઘણા દિવસ જીવે છે અને બલિ ભક્ષણ કરે છે. ૨૮૫.

अपरमपि । અને વળી,

અહિતહિતાવિચારશૂન્યબુદ્ધેઃ

શ્રુતિસમયૈર્બહુમિસ્તિરસ્કૃતસ્ય ।

ઉદરભરણમાત્રકેવલેચ્છોઃ

પુરુષપશોઞ્ચ પશોઞ્ચ કો વિશેષઃ' ॥ ૨૮૬ ॥

હિત અને અહિત એના વિચારમાં જેની બુદ્ધિ સૂન્ય છે. અને વેદના સિદ્ધાંતથી છૂટેલો, કેવલ પેટ ભરવાનીજ ઇચ્છા કરનારો, એવા મનુષ્ય પશુ અને પ્રત્યક્ષ પશુમાં શો વિશેષ (ફેર) છે ?' ૨૮૮.

કરટકો બ્રૂતે—‘આવાં તાવદપ્રધાનૌ । તદાપ્યાવયોઃ કિમનયા વિચારણયા ।’ દમનકો બ્રૂતે—‘કિયતા કાલેનામાત્યાઃ પ્રધાનતામપ્રધાનતાં બા લભન્તે । યતઃ ।

કરટક કહે છે—‘આપણે જેઉ પ્રધાનપદે નથી. ત્યારે આપણે જેએ આ વિચાર કરીને શું કરવું છે ?’ દમનક કહેછે—‘અમાત્ય એ કોઈ વખતે પ્રધાન થાય છે અને કોઈવાર અપ્રધાન પણ થાય છે. કેમકે—

ન કસ્યચિત્કશ્ચિદિહ સ્વભાવાઃ

ઋવત્યુદારોઽભિમતઃ સ્વલો વા ।

લોકે ગુરુત્વં વિપરીતતાં વા

સ્વચેષ્ટિતાન્યેવ નરં નયન્તિ ॥ ૨૮૭ ॥

સ્વભાવથી કોઈ કોઈને ઉદાર થતો નથી, પ્રિય થતો નથી અને ખળ થતો નથી. લોકોમાં મનુષ્યનાં કેમો એજ તેને મહત્ત્વ કે નીચત્ત્વ આપે છે, ૨૮૭.

કિં ચ । કેમકે,

આરોપ્યતે શિલા શૈલે યક્ષ્મેન મહતા યથા ।

નિપાત્યતે ક્ષણેનાધસ્તથાત્મા ગુણદોષયોઃ ॥ ૨૮૮ ॥

જે પ્રમાણે મહાપરિશ્રમથી પર્વતપર પથ્થરો ચઢાવાય છે, અને એક ક્ષણમાં નીચે ફેંકી દેવાય છે તેમજ આત્માને ગુણદોષની અસર થાય છે. ૨૮૮.

યાત્યધોઽધો વ્રજત્યુચ્ચૈર્નરઃ સ્વૈરેવ કર્મભિઃ ।

કૂંપસ્ય સ્ખનિતા યદ્વત્પ્રાકારસ્યેવ કારકઃ ॥ ૨૮૯ ॥

જેમ કૂવો ખોદનારો (પોતાના કર્મથીજ) નીચો ઉતરે છે અને કોટ ચણનારો ઊંચો ચઢે છે, તેમજ મનુષ્ય પણ પોતાના કર્મથીજ ઊંચ અને નીચ બને છે. ૨૯૦.

તદ્ગદ્ગમ્ । સ્વયન્નાયત્તો હ્યાત્મા સર્વસ્ય ।’ કરટ્કો વ્રૂતે—‘અથ ભવાન્કિં વ્રવીતિ ।’ સ આહ—‘અયં તાવત્સ્વામી પિફ્ફલકઃ કુતોઽપિ કારણાત્સચકિતઃ પરિવૃત્યોપવિષ્ટઃ ।’ કરટ્કો વ્રૂતે—‘કિં તત્ત્વં જાનાસિ ।’ દમનકો વ્રૂતે—‘કિમત્રાવિદિતમસ્તિ ।’ ઉક્તં ચ ।

માટે ખરેખર દરેક જણનો આત્મા તેને આધીન છે.’ કરટક કહે છે—‘હવે તું શું કહે છે?’ તે કહે છે—‘આ ઝિંગલક સ્વામી કંઈ પણ મોટા કારણથી ચકિત થઈ પાછો ફરી બેઠો છે.’ કરટક કહે છે—‘તને એનું તત્ત્વ ખબર છે કે?’ દમનક કહે છે, ‘એમાં ન જણાય એવું શું છે? કહ્યુંજ છે કે—

उदीरितोऽर्थः पशुनापि गृह्यते

हयाश्च नागाश्च वहन्ति देशिताः ।

अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः

परोक्षितज्ञानफलं हि बुद्धयः ॥ ૨૯૦ ॥

ખોલેલાનો અર્થ પશુ પણ સમજે છે, ઇસારો કરવાથી ઘોડો અને હાથી આલ્યા જાય છે, અને પંડિત પુરુષ ખોલ્યાવિના પણ કલ્પનાથી જાણે છે.

કારણ ખીજના મનને ઈંગિતથી જાણવું એ બુદ્ધિનું પરિણામ છે. ૨૯૦.

આકારૈરિક્લિતૈર્ગત્યા ચેષ્ટયા ભાષणेन च ।

नेत्रवक्त्रविकारेण लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ ૨૯૧ ॥

આકારથી, ઈંગિતથી, ગમનથી, ચેષ્ટાથી, અને ભાષણથી અને આંખ તથા મુખના વિકારથી મનની વાત જાણી શકાય છે. ૨૯૧.

अत्र भयप्रस्तावे प्रज्ञाबलेनाहमेनं स्वामिनमात्मी-
यं करिष्यामि । यतः ।

આ ભયના ધાસ્કામાં પડેલા મારા સ્વામીને મારા બુદ્ધિબળથી મારે તાબે કરીશ. કેમકે—

प्रस्तावसदृशं वाक्यं सद्भावसदृशं प्रियम् ।

आत्मशक्तिसमं कोपं यो जानाति स पण्डितः' ॥૨૯૨॥

જે પ્રસંગાનુસાર વચન, અને સારા ભાવને અનુસાર પ્રિય કૃતિ, અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કોપ, એ જે જાણે છે તે પંડિત.' ૨૯૨.

करटको ब्रूते—'सखे, त्वं सेवानभिज्ञः । पश्य ।

करटक કહે છે—'હિ મિત્ર! તને સેવા કેમ કરવી તેની ખબર નથી. જો.

अनाहूतो विशेषस्तु अपृष्टो बहु भापते ।

आत्मानं मन्यते प्रीतं भूपालस्य स दुर्मतिः' ૨૯૩ ॥

ખોલાબ્યા વિના જે જાય છે, પૂછ્યા વિના જે ઘણું ખોલે છે, અને હું રાજાને પ્રિય છું એમ મનમાં માને છે, તેને દુર્બુદ્ધિ જાણવો.' ૨૯૩.

दमनको ब्रूते—'भद्र, कथमहं सेवानभिज्ञः । पश्य ।

દમનક કહે છે—‘ભલા ભાઈ! હું કેમ સેવા ન બાણુનાર? જો.

કિમપ્યસ્તિ સ્વભાવેન સુન્દરં વાપ્યસુન્દરમ્ ।

યદેવ રોચતે યસ્મૈ ભવેત્તત્તસ્ય સુન્દરમ્ ॥ ૨૧૪ ॥

વસ્તુ સ્વાભાવિક સારી હો કે માઠી હો, પરંતુ જે વસ્તુ જેને ગમે તે તેને સુંદરજ છે. ૨૯૪.

યતઃ । કારણ—

યસ્ય યસ્ય હિ યો ભાવસ્તેન તેન હિ તં નરમ્ ।

અનુપ્રવિશ્ય મેધાવી ક્ષિપ્રમાત્મવશં નયેત્ ॥ ૨૧૫ ॥

બુદ્ધિમાન મનુષ્ય, જેનો જેનો જેવો જેવો ભાવ હોય, તે તે ભાવે તે માણસ સાથે લપટાઈ રહીને, તેને પોતાને વશ કરેછે. ૨૯૫.

અન્યથા । અને વળી,

કોઽત્રેત્યહમિતિ બ્રૂયાત્સમ્યગાદેશયેતિ ચ ।

આજ્ઞામવિતથાં કુર્યાદ્યથાશક્તિ મહીપતેઃ ॥ ૨૧૬ ॥

અહીં કોણ છે? તો હું છું, મને આજ્ઞા કરો, એમ બોલવું. અને રાજાએ આજ્ઞા કરતાં, તે યથાશક્તિ સફળ કરવી. ૨૯૬.

અપરં ચ । અને વળી,

અલ્પેચ્છુર્ઘૃતિમાન્પ્રાજ્ઞશ્ચાયેવાનુગતઃ સદા ।

આદિષ્ઠો ન વિકલ્પેત સ રાજવસતૌ વસેત્ ॥ ૨૧૭ ॥

જે અલ્પસંતોષી, ધૈર્યવાન, પ્રાજ્ઞ અને છાયા પેઠે નિરંતર જોડે વસનાર અને આજ્ઞા થતાં, કદિ વિકલ્પ ન કરનાર; તે રાજગૃહમાં રહી શકેછે. ૨૯૭.

કરટકો બ્રૂતે—કદાચિત્ત્વામનવસરપ્રવેશાદવમ-

ન્યતે સ્વામી' । સ ચાહ—‘અસ્ત્વેવમ્ । તથાપ્યનુજી-
વિના સ્વામિસાંનિધ્યમવશ્યં કરણીયમ્ । યતઃ ।

કરટક કહે છે—‘કદાચિત્ કવેળાએ આવવા
માટે સ્વામી તારૂં અપમાન કરશે.’ દમનક કહે
છે—‘ભલે કરે. તથાપિ આકરે સ્વામી પાસે જવું
આવશ્યક છે. કારણ—

દોષર્મતેરનારમ્ભસ્ત્કાપુરુષલક્ષણમ્ ।

કૈરજીર્ણમયાન્નાતર્મોજનં પરિહીયતે ॥ ૨૧૮ ॥

દોષના ભયથી આરંભજ ન કરવો, એ કુત્સિ-
ત (નીચ) પુરુષનું લક્ષણ છે. ભાઈ! અગુણના ભ-
યથી કોણે ભોજન તજ્યું છે? ૨૫૮.

પદ્ય । જો,

આસન્નમેવ નૃપતિર્ભજતે મનુષ્યં

વિદ્યાવિહીનમકુલીનમસંગતં વા ।

પ્રાયેણ ભૂમિપતયઃ પ્રમદા લતાશ્ચ

યઃ પાર્શ્વતો વસતિ તં પરિવેષ્ટયન્તિ ॥૨૧૯॥

વિદ્યારહિત, અકુલીન, સંગત માટે અયોગ્ય,
તથાપિ પાસે રહેનાર એવા મનુષ્યનેજ રાજા ભજે
છે. ઘણું કરીને રાજાઓ, સ્ત્રીઓ અને લતાઓ જે
તેની પાસે રહે છે તેનીજ સાથે વિટલાય છે.’ ૨૫૯.

કરટકો વ્રૂતે—‘અથ તત્ર ગત્વા કિં વશ્યતિ મ-
વાન્’ । સ આહ—‘શૃણુ । કિમનુરક્તો વિરક્તો વા
મયિ સ્વામીતિ જ્ઞાસ્યામિ’ । કરટકો વ્રૂતે—‘કિં તજ્ઞા-
નલક્ષણમ્’ । દમનકો વ્રૂતે—‘શૃણુ ।

કરટક બોલ્યો—‘હમણા તું ત્યાં જઈને શું
કહેશે?’ તેણે કહ્યું સાંભળ. ‘મારાપર સ્વામી પ્રસન્ન

છે કે ગુસ્સે છે તે હું બાણીશ.' કરચક કહે છે—'તે બાણવાનું લક્ષણ શું?' દમનકે કહ્યું—'સાંભળ.

દૂરદાવેક્ષણં હાસઃ સંપ્રશ્નેષ્વાદરો મૃશમ્ ।

પ્રગેક્ષેઽપિ ગુણશ્લાઘા સ્મરણં પ્રિયવસ્તુષુ ॥ ૩૦૦ ॥

અસેવકે ચાનુરક્તિર્દાનં સપ્રિયમાયણમ્ ।

અનુરક્તસ્ય ત્રિહાનિ દોષેઽપિ ગુણસંગ્રહઃ ॥ ૩૦૧ ॥

દૂરથી જોવો, હસવું, પ્રશ્નમાં આદર કરવો, આપણી પાછળ આપણા ગુણ ગાવા, પ્રિય પદાર્થનું સ્મરણ; પોતાનો સેવક ન હોય તોપણ તેના પર પ્રેમ. પ્રિય ભાષણપૂર્વક દાન, દોષમાં પણ ગુણ માનવો, એ પ્રસન્નતાનું લક્ષણ છે. ૩૦૦-૩૦૧.

અન્યથા । અને વળી,

કાલયાપનમાશાનાં વર્ધનં ફલખણ્ડનમ્ ।

ચિરકેશ્વરચિહ્નાનિ જાનીયાન્મતિમાત્મરઃ ॥ ૩૦૨ ॥

વળત ગાળવો, આશા આપવી, ફળનો નાશ કરવો, એ ચિહ્નનો અપ્રસન્નતાનાં છે, એમ બુદ્ધિમાનોએ બાણવું. ૩૦૨.

एतज्ज्ञात्वा यथा चायं ममायत्तो भविष्यति तथा करिष्यामि । यतः ।

આમ બાણીને, જે રીતે તે મને વશ થશે, તેમ કરીશ. કારણ—

अपायसंदर्शनजां विपत्ति-

मुपायसंदर्शनजां च सिद्धिम् ।

મેઘાવિનો નીતિવિધિપ્રયુક્તાં

पुरः स्फुरन्तीमिव दर्शयन्ति' ॥ ૩૦૩ ॥

નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યા મુજબ અપાય કરવાથી વિ-

પત્તિ, ઉપાય કરવાથી સિદ્ધિ આપણી સન્મુખ આવી ઉભે છે, એમ વિદ્વાનો કહી દેખાડે છે.' ૩૦૩.

કરટકો વ્રુતે—'તથાપ્યપ્રાપ્તે પ્રસ્તાવે ન વચ્નુમર્હસિ । યતઃ ।

— કરટક કહે છે—'તોપણ જે બોલવાનો પ્રસંગ ન હોય, તેવું વચન બોલવા તું યોગ્ય નથી, કેમકે અપ્રાપ્તકાલવચનં બૃહસ્પતિરપિ વ્રુવન્ ।

પ્રાપ્તુયાદ્બુદ્ધયવજ્ઞાનમપમાનં ચ શાશ્વતમ્ ॥૩૦૪॥

બૃહસ્પતિ પણ સમયના વિચારવિના ન બોલવાનું બોલે તો, તેને લોકો અજ્ઞલાહીન કહે છે અથવા તો તેનું નિરંતર અપમાન કરે છે. ૩૦૪.

દમનકો વ્રુતે—'મિત્ર, મા ભૈષીઃ । નાહમપ્રાતાયસરં વચનં વદિપ્યામિ । યતઃ ।

દમનક કહે છે—'હે મિત્ર ! બેફિકર રહે. હું સમયવિનાનું વેણ બોલવાનો નથી. કેમકે,

આપદ્યુન્માર્ગગમને કાર્યકાલાત્યયેષુ ચ ।

અપૃષ્ટેનાપિ વક્તવ્યં મૃત્યુન હિતમિચ્છતા ॥ ૩૦૫ ॥

હિત ઇચ્છનાર આકરે, વિપત્તિ વખતે, કુમાર્ગે જતાં, અને કામનો વખત જતો રહેતો હોય તે વારે, વગર ખૂંધે પણ બોલવું. ૩૦૫.

યદિ ચ પ્રાપ્તાવસરેણાપિ મયા મન્ત્રો ન વક્તવ્યસ્તદા મન્ત્રિત્વમેવ મમાનુપપન્નમ્ । યતઃ ।

જે બોલવાનો પ્રસંગ આવ્યા છતાં હું જે મસલત ન કરું તો મારું મંત્રીપણું અયોગ્ય છે. કારણ—

કલ્પયતિ યેન વૃત્તિ, યેન ચ લોકે પ્રશસ્યતે સન્નિઃ ।
સ ગુણસ્તેન ચ ગુણિના રક્ષ્યઃ સંવર્ધનીયશ્ચ ॥૩૦૬॥

જેનાથી આપણી આજીવિકા ચાલે છે, અને
જેના યોગથી જગત્માં સત્પુરુષો આપણાં વખાણુ
કરે છે, તે ગુણ ગુણવાનોએ રક્ષણ કરવો, અને
વધારવો. ૩૦૬.

तद्भद्र, अनुजानीहि माम् । गच्छामि ।' करट-
को ब्रूते—'शुभमस्तु । शिवास्ते पन्थानः । यथामि-
लषितमनुष्ठीयताम्' इति । ततो दमनको विस्मित इव
पिङ्गलकसमीपं गतः ।

ત્યારે ભલા ! મને જવાની રજા આપ. હું
જાઉં છું' કરટક કહે છે—'તારું કડ્યાણુ થાઓ. તા-
રો માર્ગ નિર્વિઘ્ન થાઓ. જેવી ઇચ્છા છે તેમ
કરી લે.' પછી દમનક વિસ્મય પામતો પિંગલક
પાસે ગયો.

अथ दूरादेव सादरं राज्ञा प्रवेशितः साष्टाङ्गप्र-
णिपातं प्रणिपत्योपविष्टः । राजाह—'चिराद्दृष्टोऽसि' ।
दमनको ब्रूते—यद्यपि मया सेवकेन श्रीमदेवपादानां न
किञ्चित्प्रयोजनमस्ति तथापि प्राप्तकालमनुजीविना सां-
निध्यमवश्यं कर्तव्यमित्यागतोऽसि । किं च ।

પછી દૂરથીજ મોટા માનપૂર્વક રાજાએ તેને
ખોલાવ્યો. સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરી તેની પાસે બેઠો.
રાજાએ કહ્યું—'ઘણે દહાડે તને દીઠો.' દમનક ખો-
લ્યો—'જોકે મહારાજાના ચરણને અમારા જેવા
આકરની કંઈ જરૂર નથી, તથાપિ વેળ પડે ત્યારે
આકરે અવશ્ય આવવું જોઈએ. માટે હું આવીએ
છું. કેમકે—

દન્તન્સ્ય નિર્ઘર્ષેણકેન રાજ-

ન્કર્ણસ્ય કણ્ઠ્યનકેન વાપિ ।

તૃણેન કાર્યં ભવતીશ્વરાણાં

કિમઙ્ગ વાક્પાણિમતા નરેણ ॥ ૩૦૭ ॥

હે રાજા ! દાંતણુ તથા કાનકોતરણીની પણ જ-
રૂં પડે છે ત્યારે જેને વાચા તથા હાથ પણ છે,
એવા મનુષ્યની કેમ જરૂર નહિ પડે ? ૩૦૭.

यद्यपि चिरेणावधीरितस्य देवपादैर्मैर्बुद्धिनाशः
शङ्क्यते, तदपि न शङ्कनीयम् । यतः ।

જેકે મહારાજના ચરણે ઘણા દિવસથી મારા
તિરસ્કાર કર્યો છે માટે મારી બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ હશે
એવી શંકા ન લાવવી. કેમકે—

कदर्थितस्यापि च धैर्यवृत्ते-

बुद्धेर्विनाशो नहि शङ्कनीयः ।

अथः कृतस्यापि तनूनपातो

नाथः शिखा याति कदाचिदेव ॥ ૩૦૮ ॥

જે ધૈર્યવાન પુરુષ છે તેનો ગમે તેવો તિર-
સ્કાર કરે તોપણ તેની બુદ્ધિ નષ્ટ થતી નથી. બુદ્ધિ
અગ્નિને નીચો નાખીએ તોપણ તેની જ્વાલા કદી ની-
ચી જવાની નથી. ૩૦૮.

देव, तत्सर्वथा विशेषज्ञेन स्वामिना भवितव्य-
म् । यतः ।

મહારાજ ! માટે સ્વામીએ સર્વ રીતે યોગ્યતા
જાણવાની જરૂર છે. કારણ—

मणिलुठति पादेषु काचः शिरसि धार्यते ।

यथैवास्ते तथैवास्तां काचः काचो मणिर्मणिः ॥૩૦૯॥

(કોઈવાર) હીરાકણી પગે અથડાય, અને કાચ મસ્તકપર મૂકાય છે. જેમ થાય તેમ થવા દો. તથાપિ કાચ તે કાચ, અને મણી તે મણી. ૩૦૯.

અન્યથા । અને વળી,

त्रिविंशे यदा राजा समं सर्वेषु वर्तते ।

तदोद्यमसमर्थानामुत्साहः परिहीयते ॥ ૩૧૦ ॥

જ્યારે રાજા આકરોની યોગ્યતા ન વિચારતાં, સળી ઘોડે બારે ટકે એ રીતે વર્તે છે, ત્યારે ઉદ્યોગ કરનારા લોકોનો ઉત્સાહ ભંગ થાય છે. ૩૧૦.

કિં ચ । કેમકે—

त्रिविधाः पुरुषा राजन्नुत्तमाधममध्यमाः ।

नियोजयेत्तथैवैतांस्त्रिविधेष्वेव कर्मसु ॥ ૩૧૧ ॥

હે રાજા ! ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ એવા ત્રણ પ્રકારના પુરુષો હોય છે, તે પ્રમાણે તેઓને ત્રણ પ્રકારનાં કામોપર યોજવા. ૩૧૧.

અતઃ । કેમકે—

स्थान एव नियोज्यन्ते भृत्याश्चाभरणानि च ।

न हि चूडामणिः पादे नूपुरं शिरसा कृतम् ॥ ૩૧૨ ॥

યોગ્યતા પ્રમાણે આકર અને ઘરેણાની યોજના કરવી. ચૂડામણી કોઈ પગે પહેરતું નથી અને ઝાંઝરને માથે ઘાલતું નથી. ૩૧૨.

અપિ ચ । અને વળી,

कनकभूषणसंग्रहणोचितो

, यदि मणिरूपणि प्रणिधीयते ।

न स विरौति न चापि न शोभते

भवति योजयितुर्वचनीयता ॥ ૩૧૩ ॥

સોનાના કુંદમમાં જડવા યોગ્ય જે મણી, તે-
ને જે સિસામાં બેસાડીએ, તો તે મણીનું સીસા-
ની પહે પાણી થતું નથી, અને શોભતો પણ નથી,
પરંતુ જડનારની મૂર્ખતા દેખાઈ પડે છે. ૩૧૩.

અન્યથા । અને વળી,

મુહુટે રોપિતઃ કાચશ્ચરણાભરણે મણિઃ ।

ન હિ દોષો મણેરસ્તિ કિંતુ સાધોરવિક્ષતા ॥૩૧૪॥

માથાપર કાચ ઘાલે, અને મણીને પગના ઘ-
રણામાં જડે તો તે દોષ મણીનો નથી, પણ પહે-
રનારનીજ મૂર્ખતા. ૩૧૪.

પદ્ય । બુદ્ધિ,

બુદ્ધિમાનનુરક્તોડયમયં શૂર હતો ભયમ્ ।

જાતે મૃત્યુવિચારણો મૃત્યૈરાપુર્યતે નૃપઃ ॥ ૩૧૫ ॥

આ બુદ્ધિમાન છે, આ અનુરક્ત છે, આ શૂર છે,
આથી ભય છે, એવી રીતે આકરોનો વિચાર કર-
નાર રાજા પાસે ઘણા આકરો આવે છે. ૩૧૫.

તથા હિ । તેજ કહું છું—

અશ્વઃ શસ્ત્રં શાસ્ત્રં વીણા વાણી નરશ્ચ નારી ચ ।

પુરુષવિશેષં પ્રાપ્ય હિ ભવન્તિ યોગ્યા અયોગ્યાશ્ચ ॥૩૧૬॥

ઘોડો, શસ્ત્ર, શાસ્ત્ર, વીણા, વાણી, મનુષ્ય અ-
ને સ્ત્રી એ જેવા યોગક હોય તે પ્રમાણે યોગ્ય કે
અયોગ્ય બને છે. ૩૧૬.

અન્યથા । અને વળી,

કિં ભક્તેનાસમર્થેન કિં શક્તેનાપકારિણાં ।

ભક્તં શક્તં ચ માં રાજન્નાવજ્ઞાતું ત્વમર્હસિ ॥૩૧૭॥

ભક્ત હોઈને અસમર્થ હોય તેનો શો ઉપયો,

ગ, શક્ત હોઈને અપકાર કરનાર હોય તો શો ઉપ-
યોગ? હે રાજા! હું ભક્ત હોઈને શક્ત છું, માટે
મારી અવજ્ઞા કરવી આપને યોગ્ય નથી. ૩૧૭.

યતઃ । કારણ—

અવજ્ઞાનાદ્રાક્ષો ભવતિ મતિહીનઃ પરિજનઃ

તતસ્તત્પ્રામાણ્યાન્નવતિ ન સર્મીપે બુધજનઃ ।

બુદ્ધૈસ્ત્યક્તે રાજ્યે ન હિ ભવતિ નીતિર્ગુણવતી

વિપજ્ઞાયાં નીતૌ સકલમવશં સીદતિ જગત્ ॥૩૧૮॥

રાજાએ અપમાન કરવાથી, આકરો મતિહીન
અને છે, અને તેનોજ દાખલો લઈને રાજાની પાસે
કોઈ વિદ્વાન્ રહેતો નથી. જે રાજામાં વિદ્વાન્ નથી,
તેમાં યથાયોગ્ય નીતિ ચાલતી નથી. નીતિ નષ્ટ થ-
તાં સર્વ પ્રજા સ્વતંત્ર થઈ જગત્ પીડાયછે. ૩૧૮.

અપરં ચ । અને વળી,

જનં જનપદા નિત્યમર્ચયન્તિ નૃપાર્ચિતમ્ ।

નૃપેણાવમતો યસ્તુ સ સર્વૈરવમન્યતે ॥ ૩૧૯ ॥

રાજા જેને માન આપે, તેને સર્વ લોકો નિ-
રંતર માને છે, જેનું રાજાએ અપમાન કર્યું, તેનું સર્વ
અપમાન કરે છે. ૩૧૯.

કિં ચ । કેમકે—

બાલાદપિ ગૃહીતવ્યં યુક્તમુક્તં મનોષિભિઃ ।

સ્વેરવિષયે કિં ન પ્રદીપસ્ય પ્રકાશનમ્ ॥ ૩૨૦ ॥

બાળકનું પણ સચુક્તિક વચન વિદ્વાનોએ સ્વી-
કારવું. સૂર્ય ન હોય ત્યારે દીવો પ્રકાશ કરતો
નથી કે? ૩૨૦.

પિફ્ફલકોઽવદત્—‘મદ્ર દમનક, કિમેતત્ । ત્વ-

મસદીયપ્રધાનામાતૃપુત્ર ઇચ્છન્તં કાલં યાવત્કુતોઽપિ
 સ્વલવાક્યાન્નાગતોઽસિ । દ્વદારીં યથાભિમતં બ્રૂહિ ।’
 દમનકો વ્રતે—‘દેવ, પૃચ્છામિ કિંચિત્ । ઉચ્યતામ્ ।
 ઉદકાર્થીં સ્વામી પાનીયમપીત્વા કિમિતિ વિસ્મિત ઇવ
 તિષ્ઠતિ ।’ પિફ્ફલકોઽવદત્—‘ભદ્રમુક્તં ત્વયા । કિં-
 ન્યંતદ્રહસ્યં વક્તું કાચિદ્વિશ્વાસભૂમિર્નાસ્તિ । તથાપિ
 નિમૃતં કૃત્વા કથયામિ । શૃણુ । સંપ્રતિ વનમિદમ-
 પૂર્વસત્ત્વાધિષ્ઠિતમતોઽસ્માકં ત્યાજ્યમ્ । અનેન હેતુના
 વિસ્મિતોઽસ્મિ । તથા ચ શ્રુતો મયાપિ મહાનપૂર્વશ-
 વ્દઃ । શબ્દાનુરૂપેણાસ્ય પ્રાણિનો મહતા બલેન ભવિ-
 તવ્યમ્ ।’ દમનકો વ્રતે—‘દેવ, અસ્તિ તાવદયં મહા-
 ન્મયહેતુઃ । સ શબ્દોઽસ્માભિરન્યાકર્ણિતઃ । કિંતુ સ
 કિંમન્ત્રી યઃ પ્રથમં ભૂમિત્યાગં પશ્ચાદુદ્ધં ચોપદિશતિ ।
 અસ્મિન્કાર્યસંદેહે ભૃત્યાનામુપયોગ એવ જ્ઞાતવ્ય । યતઃ ।

પિંગલક જોડ્યો, ‘લદ્ર દમનક ! આ શું ? તું
 અમારા મુખ્ય પ્રધાનનો પુત્ર છે. આટલા વખત
 સૂધી કોઈ પણ દુષ્ટ લોકોના જોલવાપર વિશ્વાસ
 રાખીને તું મારી પાસે આવ્યો નહિ. હવે જે તારે
 ઈચ્છા હોય તે કહે.’ દમનક જોડ્યો—‘હિ દેવ ! હું
 કંઈ પૂછું છું. કહો મહારાજ ! પાણી પીવાની ઈચ્છા
 છતાં, પાણી ન પીતાં, શા કારણથી વિસ્મિત પેટે
 અટકી રહ્યા ?’ પિંગલક જોડ્યો—‘તેં યોગ્ય કહ્યું. પ-
 રંતુ એ રહસ્ય છે, અને વિશ્વાસ યોગ્ય જગા (એ-
 કાંત) કોઈ નથી. તથાપિ એકાંત કરીને હું તને કહું
 છું. હમણા આ વનમાં કોઈ અપૂર્વ પ્રાણી આવીને
 રહ્યો છે, માટે આપણે આ(સ્થળ)નો ત્યાગ કરવો જો
 ઇચ્છે. આ કારણથી હું ચકિત થયો છું. તે પ્રાણીનો
 તેવોજ કદી ન સાંભળેલો એવો મોટો ઘાંટો પણ મેં

સાંભળ્યો. ઘાંટાને અનુસારે તેનું બળ પણ ઘણુંજ મોટું હોવું જોઈએ.’ ઇમનક જોડ્યો, ‘મહારાજ ! આ મોટા ભયનું કારણ છે. તે શબ્દ મેં પણ સાંભળ્યો. પરંતુ જે મંત્રી પ્રથમ સ્થાન ત્યાગ કરવા કહે અને પછી યુદ્ધ કરવાનું કહે તેને કુત્સિત (નીચ) મંત્રી જાણવો. આવા મહાન્ સંકટના કામમાં આ-કરનો ઉપયોગ જાણવો જોઈએ. કારણ—

बन्धुस्त्रीभृत्यवर्गस्य बुद्धेः सत्त्वस्य चात्मनः ।

आपन्निकषपाषाणे नरो जानाति सारताम् ॥૩૨૧॥

બંધુ, સ્ત્રી, ચાકરવર્ગ, પોતાની બુદ્ધિ અને પોતાનું સત્ત્વ, (બળ) એ સર્વની પરીક્ષા આપત્તિરૂપી કસોટીથી મનુષ્ય કરી શકે છે. ૩૨૧.

સિંહો વ્રૂતે—‘મદ્ર, મહતી શઙ્કા માં વાધતે ।’
દમનકઃ પુનરાહ સ્વગતમ્—‘અન્યથા રાજ્યસુખં પરિત્યજ્ય સ્થાનાન્તરં ગન્તું કથં માં સંમાપસે ।’ પ્ર-
કાશં વ્રૂતે—‘દેવ, યાવદહં જીવામિ તાવદ્ધયં ન ક-
ર્તવ્યમ્ । કિંતુ કરટ્કાદયોઽપ્યાશ્વાસ્યન્તાં યસ્મદા-
પત્પ્રતીકારકાલે દુર્લભઃ પુરુષસમવાયઃ ।’

સિંહ કહે છે—‘હિ ભદ્ર ! મોટી શંકા મને પીડા કરે છે.’ ઇમનક (આમ ન હોય તો રાજ્યસુ-
ખ છોડી, બીજે સ્થળે જવાનું મારી પાસે કેમ જોલે) એમ મનમાં ધારી પ્રકટ જોડ્યો, ‘મહારા-
જ ! જ્યાં સૂધી હું જીવું છું, ત્યાં સૂધી તમારે હર રાખવાનું કારણ નથી. પરંતુ કરટક વગેરેને પણ આપ આશ્વાસન આપી આપણા કરી રાખો. કારણ આપત્તિનું નિવારણ કરતી વખતે, પુરુષોનો સમુ-
દાય મળવો દુર્લભ થાય છે.’

તતસ્તૌ દમનકકરટકૌ રાજ્ઞા સર્વસ્થેનાપિ પૂ-
જિતૌ ભયપ્રતીકારં પ્રતિજ્ઞાય ચલિતૌ । કરટકો ગ-
ચ્છન્દમનકમાહ—‘સખે, કિં શક્યપ્રતીકારો ભયંહેનુ-
રશક્યપ્રતીકારો વેતિ ન જ્ઞાત્વા ભયોપદમં પ્રતિજ્ઞાય
કથમયં મહાપ્રસાદો ગૃહીતઃ । યતોઽનુપકુર્વાણો ન
કંસ્યાપ્યુપાયનં ગૃહ્ણીયાદ્વિશેષતો રાજ્ઞઃ । પદ્ય ।

પછી, તે બેઉ દમનક અને કરટકની રાજાએ
સર્વસ્થ આપી પૂજા કરી. લય દૂર કરવાની પ્રતિજ્ઞા
કરીને એ બેઉ ચાલી નીકળ્યા. કરટક ચાલતાં ચા-
લતાં દમનકને કહ્યું છે, ‘હું મિત્ર ! લયનું જે કાર-
ણ છે તેનું વારણ આપણે હાથે શક્ય છે કે નહિ ?
એ જાણ્યાવિના, લયની શાંતિ હું કરીશ, એવી પ્ર-
તિજ્ઞા કરીને તે આ રાજાની મોટી મહેરબાની કેમ
મેળવી ? કારણ ઉપકાર કર્યાવિના કોઈના તરફથી
પણ સત્કાર (ધનામ-લેટ-સોગત) સ્વીકારવો નહિ
જોઈએ. અને વિશેષે કરીને રાજાનો તો ન જ લેવો
જોઈએ. જો.

यस्य प्रसादे पद्मास्ते विजयश्च पराक्रमे ।

मृत्युश्च वसति क्रोधे सर्वतेजोमयो हि सः ॥ ૩૨૨ ॥

જે પ્રસન્ન થતાં લક્ષ્મી આપે છે, પરાક્રમ ક-
રીને જય મેળવે છે. જેના ક્રોધમાં મૃત્યુ રહે છે.
તે રાજા સર્વ તેજોમય છે. ૩૨૨.

तथा हि । तेभ्य कहुंछुं—

वालोऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिपः ।

महती देवता होषा नररूपेण तिष्ठति’ ॥ ૩૨૩ ॥

આ રાજા નાનો છે, અને આ આપણા જેવો!

મનુષ્ય છે, એમ ધારી તેનું અપમાન કરવું નહિ. કારણ મનુષ્યરૂપથી એ મોટો દેવ છે એમ બાણવું.’ ૩૨૩.

દમનકો વિહસ્યાહ—‘મિત્ર, તૂળ્ણીમાસ્યતામ્ ! જ્ઞાતં મયા ભયકારણમ્ । બલોવર્દનર્દિતં તત્ । વૃષ-
ભાશ્ચાસ્માકમપિ મક્ષ્યાઃ । કિં પુનઃ સિંહસ્ય ।’ કર-
ટકો બ્રૂતે—‘યદેવં તદા કિં પુનઃ સ્વામિત્રાસસ્તત્રૈવ
કિમિતિ નાપનોતઃ ।’ દમનકો વ્રૂતે—‘યદિ સ્વામિ-
ત્રાસસ્તત્રૈવમુચ્યતે તદા કથમયં મહાપ્રસાદલાભઃ સ્યા-
ત્ । અપરં ચ ।

દમનક હસીને બોલ્યો—‘હિ મિત્ર ! ચૂપ રહે. મેં ભયનું કારણ બાણવું છે. તે બળદનું આરડવું છે. બળદ તો અમારો પણ ભક્ષ છે, પછી સિંહની વાત શું?’ કરટક કહે છે, ‘જો એમ છે, તો પછી સ્વામીને કેમ બીવડાવ્યો. ત્યાંજ તેને કેમ કહીને નિર્ભય ન કર્યો.’ દમનક બોલ્યો—‘જો સ્વામીનો ભય તે વારેજ દૂર કર્યો હોત તો આપણને આ મોટા પ્રસાદનો લાભ કેમ થાત? અને વળી,

નિરપેક્ષો ન કર્તવ્યો ભૂત્યૈ સ્વામી કદાચન ।

નિરપેક્ષં પ્રભું કૃત્વા ભૂત્યઃ સ્યાદધિકર્ણવત્’ ॥૩૨૪॥

આકરોએ રાજાને આપણી ગરજ ન પડે, એ-
મ કહી પણ રાખવો નહિ. આકરે રાજાને નિરપેક્ષ
કરતાં દધિકર્ણની પેઠે કૃણ ભોગવવું પડે છે.’ ૩૨૪.

કરટકઃ પૃચ્છતિ—‘કથમેતત્ ।’ દમનકઃ ક-
થયતિ—

કરટક પૂછે છે—‘એ કેમ?’ દમનક કહે છે.

કથા ૯ નવમી । સિંહ મૂષિકયોઃ ॥

વાતા ૯ મી સિંહ અને ઉંદરની.

અસ્યુત્તરાપથેઽર્બુદશિખરનાન્નિ પર્વતે વુર્દાન્તો
નામ મહાવિક્રમઃ સિંહઃ । તસ્ય પર્વતકન્દરમધિશયાન-
સ્યં કેસરાગ્રં કશ્ચિન્મૂષિકઃ પ્રત્યહં છિનત્તિ । તતઃ
કેસરાગ્રં લૂનં દૃષ્ટ્વા કુપિતો વિવરાન્તર્ગતં મૂષિકમલ-
મમાનોઽચિન્તયત્—

ઉત્તર દિશામાં અર્બુદશિખર (આખુના પહાડ)
નામક પર્વતપર દુર્દાંત નામનો મહા પરાક્રમી સિંહ
રહેતો હતો. તે પર્વતની ગુફામાં ઊંઘતો હોય ત્યારે
તેની યાળના વાળને કોઈએક ઉંદર આવીને દરરોજ
કરડતો. પછી પોતાની યાળ કરડાયલી બોધને તે
સિંહ ગુસ્સે થયો. પણ ઉંદર દરમાં પેસી ગયો-
લો હોવાથી હાથ ન લાગ્યો, તેથી વિચાર કરવા
લાગ્યો કે—

‘ક્ષુદ્રશત્રુર્ભવેદ્યસ્તુ વિક્રમાન્નૈવ લભ્યતે ।

તમાહન્તું પુરસ્કાર્યઃ સદશસ્તસ્ય સૈનિકઃ’ ॥૩૨૫॥

જે શત્રુ ક્ષુદ્ર છે, તે પરાક્રમથી મળતો નથી,
તેને મારવા માટે તેના જેવો બીજો કોઈ સૈનિક શો-
ધવો બોધ્યો.’ ૩૨૫.

इत्यालोच्य तेन ग्रामं गत्वा विश्वासं कृत्वा द-
धिकर्णनामा बिडालो यत्नेनानीय मांसाहारं दत्त्वा स्व-
कन्दरे स्थापितः । अनन्तरं तद्भयान्मूषिकोऽपि बिलाग्न
निःसरति । तेनासौ सिंहोऽक्षतकेसरः सुखं स्वपिति ।
मूषिकशब्दं यदा यदा शृणोति तदा तदा मांसाहार-
दानेन तं बिडालं संवधयति ।

એવો વિચાર કરીને તે સિંહ ગામમાં જઈ-
ને, એક દધિકર્ણુ નામના ખિલાડાને વિશ્વાસ આ-
પીને લઈ આવ્યો. અને તેને માંસાહાર આપીને
પોતાની શુક્રામાં રાખ્યો. પછી તેના ભયથી ઉંદર
દરથી બહાર નીકળતો ન હતો. તેથી સિંહની યાજ્ઞ
કોઈ કાતરતું ન હતું. તેથી તે સુખથી ઉંઘ લેવા
લાગ્યો. જ્યારે જ્યારે ઉંદરનો ચૂંચું શબ્દ સાંભળાય
ત્યારે ત્યારે માંસાહાર આપીને તે ખિલાડાને રૂદ્ધ
પુદ્ધ કર્યા કરતો.

अथैकदा स मूषिकः क्षुधापीडितो बहिः संचर-
न्बिडालेन प्राप्तो व्यापादितश्च । अनन्तरं स सिंहोऽने-
ककालं यावन्मूषिकं न पश्यति तत्कृतरावमपि न शृ-
णाति तदा तस्यानुपयोगाद्विडालस्याप्याहारदाने म-
न्दादरो बभूव । ततोऽसावाहारविरहादुर्वलो दधिक-
र्णोऽवसन्नो बभूव । अतोऽहं ब्रवामि—‘निरपेक्षो न
कर्तव्यः’ इत्यादि ॥ ततो दमनककरटकौ संजीवकस-
मीपं गतौ । तत्र करटकस्तदुतले साटोपमुपविष्टः ।

પછી કોઈએક સમયે તે ઉંદર ભૂખથી પીડા-
ઈને બહાર નીસરતાં, તે ખિલાડાએ તેને પકડીને મા-
રી નાખ્યો. પછી સિંહ ઘણા દિવસ સુધી ઉંદરને
દીઠો પણ નહિ અને તેનો શબ્દ પણ ન સાંભળ્યો,
ત્યારે હવે આ ખિલાડાની આપણને જરૂર નથી,
એમ ધારી તે ખિલાડાને ખાવા આપવામાં બેદરકારી
રાખવા માંડી. પછી તે દધિકર્ણુ નામનો ખિલાડો,
ખાવા પીવા પૂરું ન મળવાથી દુર્બળ થઈ મરણુતોલ
થયો. માટે હું કહું છું કે—

દાહરો.

કદી ન કરવો ચાકરે, ગરજહીન નિજ શેઠ;
શેઠ ગરજ ટળતાં બને, દાસ દધિકણે પેઠ.

પછી દમનક અને કરટક સંજીવક (બગદ) પાસે જાય. ત્યાં કરટક ઝાડ નીચે ડોલ ધાલીને બેઠો.

દમનક: સંજીવકસમીપં ગત્વાબ્રવીત—‘અરે વૃ-
ષભ, ણ્યોડહં રાજા પિફ્ફલકેનારણ્યરક્ષાર્થં નિયુક્તઃ ।
સેનાપતિઃ કરટકઃ સમાજ્ઞાપયતિ—સત્ત્વરમાગચ્છ ।
ન ચેદસદરણ્યાદૂરમપસંર । અન્યથા તે વિરુદ્ધં ફલં
ભવિષ્યતિ ।’ ન જાને ક્રુદ્ધઃ સ્વામી કિં વિશ્વાસ્યતિ ।
તદ્ગૃત્વા સંજીવકશ્ચાયાત્ ।

દમનક સંજીવક પાસે જઈને બોલ્યો, ‘અરે !
બગદ ! પિંગલક રાજાએ અરણ્ય રક્ષણ માટે મને
નીમ્યો છે. સેનાપતિ કરટક એવી આજ્ઞા કરે છે
કે, જલદી ચાલ. નહિ તો આ અરણ્યથી દૂર જા.
એમ નહિ કરે તો તને વિરુદ્ધ ફળ મળશે. મ-
હારાજા કોધે ભરાતાં ડોલ બાણે શું કરશે, તે સાંભ-
ળીને સંજીવક આવવા તૈયાર થયો.

આજ્ઞામક્કો નરેન્દ્રાણાં બ્રાહ્મણાનામનાદરઃ ।

પૃથક્કશય્યા ચ નારીણામશસ્ત્રવિહિતો વધઃ ॥૩૨૬॥

રાજાઓની આજ્ઞાનો ભંગ, બ્રાહ્મણનો અના-
દર, સ્ત્રીઓની પતિથી બુદ્ધી તળાઈ, એ શસ્ત્રવિના
કરેલા વધ પ્રમાણે છે. ૩૨૬.

તતો દેશવ્યવહારાનભિજ્ઞઃ સંજીવકઃ સમયમુપ-
સૃત્ય સાષ્ટાઙ્ગપાતં કરટકં પ્રણતવાન્ । તથા ચોક્તમ—

પછી દેશ વ્યવહાર ન બાણનાર તે સંજીવક

બળદ લયથી પાસે જઈને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી કર-
દક પાસે ઉભો રહ્યો. તેમજ કહ્યું છે કે:—

મતિરેવ બલાઢરીયસી

યદમાવે કરિણામિયં દશા ।

इति घोषयतीव डिण्डिमः

करिणो हस्तिपकाहतः कणन् ॥ ३२७ ॥

બળ કરતાં બુદ્ધિ બળવાન છે, જે બુદ્ધિ ન
હોવાથી હાથીની પણ આવી દશા છે. એમ હાથી
પર બેઠેલો માવત પોતાના હાથીને ડંકો વગાડીને
કહી સંભળાવે છે. ૩૨૭.

अथ संजीवकः साशङ्कमाह—‘सेनापते, किं म-
या कर्तव्यम् । तदभिधीयताम् ।’ करटको ब्रूते—‘वृ-
षभ, अत्र कानने तिष्ठसि । अस्मद्देवपादारविन्दं प्र-
णम ।’ संजीवको ब्रूते—‘तदभयवाचं मे यच्छ । ग-
च्छामि ।’ करटको ब्रूते—‘भृणु रे बलीवर्द, अलम-
नया शङ्कया । यतः ।

પછી સંજીવક ઘણા લયથી બોલ્યો—‘હે સે-
નાપતિ! મારે હવે શું કરવું, તે ફરમાવો.’ કરટક
કહે છે, ‘હે બળદ! આ અરણ્યમાં તું રહે છે, મારે
અમારા મહારાજના ચરણકમળમાં જઈ પ્રણામ કર.’
સંજીવક કહે છે—‘ત્યારે મને અભય વચન આપો,
હું જાઉં છું.’ કરટક બોલે છે—‘અરે! બેલ! સાંભ-
ળ. બસ. એ શંકા ન રાખ. કેમકે—

प्रतिवाचमदत्त केशवः

शपमानाय न चेदिभूभुजे ।

अनुहुंकरते घनज्वर्नि

न हि गोमायुरहतानि केसरी ॥ ३२८ ॥

શ્રીકૃષ્ણે ચેદિશજ (શિશુપાલ)ને ગાળો દેતાં છ-
તાં, તેને પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ, કેમકે સિંહ મે-
ઘગર્જના પર સામી ગર્જના કરે છે, પરંતુ શિયા-
ળના કકળાટની સામે ગર્જતો નથી. ૩૨૮.

અન્યથા । અને વળી,

તૃણાનિ નોન્મૂલયતિ પ્રમજ્જનો

મૃદૂનિ નીચૈઃ પ્રણતાનિ સર્વતઃ ।

સંમુચ્છિતાનેવ તરુન્પ્રવાધતે

મહાન્મહત્યેવ કરોતિ વિક્રમમ્ ॥ ૩૨૯ ॥

પોચા અને ચારે તરફથી નમ્ર એવા ઘાસને
વાયુ ઉખેડી નાખતો નથી, ઊંચા વધેલા મોટા મો-
ટા વૃક્ષનેજ ઉખેડે છે, કેમકે મોટો માટાપરજ હ-
લો કરે છે. ૩૨૯.

તતસ્તૌ સંજીવકં કિયદૂરે સંસ્થપ્ય પિંગ્લકસ-
મીયં ગતૌ ।

પછી તે બેઉ સંજીવકને થોડેક દૂર બેસાડી,
પિંગ્લક પાસે ગયા.

તતૌ રાજા સાદરમવલોકિતૌ પ્રણમ્યોપવિષ્ટૌ ।

રાજાહ—‘ત્વયા સ દૃષ્ટઃ ।’ દમનકો બ્રૂતે—‘દેવ, દૃષ્ટઃ ।

કિંતુ યદેવેન જ્ઞાતં તત્તથા । મહાનેવાસૌ દૈવં દ્રષ્ટુ-
મિચ્છતિ । કિંતુ મહાબલોઽસૌ તતઃ સજ્જીભૂયોપવિ-
ષ્ય દૃશ્યતામ્ । શબ્દમાત્રાદેવ ન મેતવ્યમ્ । તથા
ચોક્તમ્—

પછી રાજાએ આદરપૂર્વક બેએલા તે બેઉ ન-
મસ્કાર કરીને બેઠા. રાજા બોલ્યો—‘તે પ્રાણી તે’
‘જોયો ?’ દમનક કહે છે—‘મહારાજ બેયો. જે પ્ર-
માણે મહારાજે જાણ્યું તેવોજ છે. એ ઘણો મોટો

છે. આપના દર્શનને ઇચ્છે છે. પરંતુ એ મહા બલવાન છે, માટે આપે યુદ્ધની તૈયારી કરીને તેને બેવો. કેવલ શબ્દથીજ ડરવું નહિ. તેમજ કહ્યું છે—

શબ્દમાત્રાજ્ઞ મેતવ્યમજ્ઞાત્વા શબ્દકારણમ્ ।

શબ્દહેતું પરિજ્ઞાય કુટ્ટની ગૌરવં ગતા' ॥ ૩૩૦ ॥

શબ્દનું કારણ જાણ્યાબિના, કેવલ શબ્દથી બાંધીવું નહિ. શબ્દનું કારણ જાણીને કુટિની મોટાદને પામી.' ૩૩૦.

રાજાહ—‘કથમેતત્ ।’ દમનકઃ કથયતિ—

રાજા બોલ્યો—‘એ કેમ ?’ દમનક કહે છે.

કથા ૧૦ દશમી । કરાલા નામક કુટ્ટની ચાતુર્યમ્ ॥

પાર્તા ૧૦ મી કરાલા નામની કુટિનીની ચતુરાઈ.

અસ્તિ શ્રીપર્વતમધ્યે બ્રહ્મપુરાશ્ચ નગરમ્ । તન્નિચ્છિસ્વરપ્રદેશે ઘણ્ટાકર્ણો નામં રાક્ષસઃ પ્રતિવસતીતિ જનપ્રવાદઃ શ્રૂયતે । એકદા ઘણ્ટામાદાય પલાયમાનઃ કશ્ચિચૌરો વ્યાઘ્રેણ વ્યાપાદિતઃ । તત્પાણિપતિતા ઘણ્ટા વાનરઃ પ્રાપ્તા । વાનરાસ્તાં ઘણ્ટામનુક્ષણં વાદયન્તિ । તતો નગરજનૈઃ સ મનુષ્યઃ સ્વાદિતો દૃષ્ટઃ પ્રતિક્ષણં ઘણ્ટારવશ્ચ શ્રૂયતે । અનન્તરં ઘણ્ટાકર્ણઃ કુપિતો મનુષ્યાન્વાદતિ ઘણ્ટાશ્ચ વાદયતીત્યુક્ત્વા સર્વે જના નગરાત્પલાયિતાઃ । તતઃ કરાલયા નામ કુટ્ટન્યા વિમૃશ્યાનવસરોઽયં ઘણ્ટાવાદઃ । તત્કિ મર્કટા ઘણ્ટાં વાદયન્તીતિ સ્વયં વિજ્ઞાય રાજા વિજ્ઞાપિતઃ—‘દેવ, યદિ કિયદ્ધનોપક્ષયઃ ક્રિયતે, તદાહમેનં ઘણ્ટાકર્ણં સાધયામિ ।’ તતો રાજા તસ્યૈ ધનં દત્તમ્ । કુટ્ટન્યા ચ

મળ્ડલં કૃત્વા તત્ર ગણિશાદિપૂજાગૌરવં દર્શયિત્વા સ્વયં
વાનરામિયફલાન્યાદાય વનં પ્રવિદ્ય ફલાન્યાકીર્ણાનિ ।
તતો ઘણ્ટાં પરિત્યજ્ય વાનરાઃ ફલાસક્તા બભૂવઃ ।
કુટ્તનો ચ ઘણ્ટા ગૃહીત્વા નગરમાગતા સર્વજનપૂજ્યા-
ભવત્ । અતોઽહં વ્રવોમિ—‘શબ્દમાત્રાન્ન ભેતવ્યમ્’ ઇ-
ત્યાદિ ॥ તતઃ સંજીવક આનીય દર્શનં કારિતઃ । પ-
શ્ચોત્તરૈવ પરમપ્રીત્યા નિવસતિ ।

શ્રીપર્વતમાં ગ્રહપુર નામનું નગર છે. તેના
શિખર (ટોચ) પર ઘંટાકર્ણુ નામનો રાક્ષસ રહે છે,
એવો જનાપવાદ સંભળાય છે. કોઈએક સમયે ઘંટા
લઈને દોડતા કોઈ એક ચોરને વાઘે માર્યો. તેના હા-
થમાંથી પડેલી ઘંટા વાંદરાને મળી. તે લઈને વાં-
દરાએ પ્રત્યક્ષ તે ઘંટા વગાડવા લાગ્યા. પછી નગર-
ના માણસો, તે માણસને ખાતો અમે દીડો. અને પ્ર-
ત્યક્ષ ઘંટાનાદ પણ સંભળાય છે. એમ જોલવા લાગ્યાં.
પછી ઘંટાકર્ણુ કોઈ ભરાયલાં મનુષ્યને ખાય છે, અને
ઘંટા વગાડે છે, એમ જોલતા સર્વ લોક ગામ બ-
હાર નાશી ગયા. પછી કરાલા નામની કુટિનીએ
વિચાર કરી, આ ઘંટા વાગવાનો સમય નથી. ત્યારે
હું વાંદરા ઘંટા વગાડે છે, એમ મનમાં જાણીને રા-
જની પ્રાર્થના કરી, ‘દેવ ! મહારાજ ! જો થોડા પૈ-
સાનો આપ ખર્ચ કરશો, તો હું આ ઘંટાકર્ણુને વશ
કરીશ.’ પછી રાજાએ તેને દ્રવ્ય આપ્યું. કુટિનીએ
મંડપ રચના કરી, ત્યાં ગણપતિ વગેરે દેવતાના
પૂજનનો આડંબર દેખાડાવીને, પોતે વાંદરાને પ્રિય
એવાં ફળો લઈને વનમાં જઈને ચોતરફ ફળો ઉ-
ડાડ્યાં. તેથી વાંદરા ઘંટા મૂકીને ફળ ખાવા દોડ્યા.

કુટિની તે ઘંટા લઇને નગરમાં આવી. અને સર્વ
લોકોમાં માન પામી. માટે હું કહું છું.—

દાહરો.

શબ્દમાત્રથી નહિ ડરો, શબ્દ હેતુનું જ્ઞાન;
મેળવતાં તો કુટિની, પામી અતિશય માન..

પછી સંજીવકને આણીને રાજાની મુલાકાત કરાવી,
પછી તે બળદ તેજ વનમાં મુખે રહેવા લાગ્યો.

અથ કદાચિત્તસ્ય સિંહસ્ય મ્રાતા સ્તબ્ધકર્ણના-
મા સિંહઃ સમાગતઃ । તસ્યાતિથ્યં કૃત્વા સમુપવેશ્ય-
પિંગ્લકસ્તદાહારાય પશું હન્તું ચલિતઃ । અત્રાન્તરે
સંજીવકૌ વદતિ—‘દેવ અથ હતમૃગાણાં માંસાનિ
ક’ । રાજાહ—‘દમનકકરટકૌ જાનીતઃ’ । સંજીવ-
કો વ્રૂતે—‘જ્ઞાયતાં કિમસ્તિ નાસ્તિ વા ।’ સિંહો વિ-
મૃશ્યાહ—‘નાસ્ત્યેવ તત્ ।’ સંજીવકો વ્રૂતે—‘કથમે-
તાવન્માસં તાભ્યાં જ્ઞાદિતમ્ ।’ રાજાહ—‘જ્ઞાદિતં વ્ય-
યિતમવધીરિતં ચ । પ્રત્યહમેષ ક્રમઃ ।’ સંજીવકો વ્રૂ-
તે—‘કથં શ્રીમદ્દેવપાદાનામગોચરેણૈવ ક્રિયતે ।’ રા-
જાહ—‘મદીયાગોચરેણૈવ ક્રિયતે ।’ અથ સંજીવકો
વ્રૂતે—‘નૈતદુચિતમ્ । તથા ચોક્તમ્—

પછી કોઇએક દહાડો તે સિંહનો ભાઈ સ્ત-
બ્ધકર્ણ નામનો બીજો સિંહ ત્યાં આવ્યો. તેનો
આદરસત્કાર કરી, તેને બેસાડી પિંગલક તેને ખા-
વાને આપવા માટે પશુ મારવા સારૂ નીકળ્યો. એ-
ટલામાં સંજીવક કહે છે—‘મહારાજ! આજ મારે-
લા મૃગનું માંસ કયાં છે?’ રાજા કહે—‘તે દમ-
નક અને કરટક બાણે.’ સંજીવક કહે—‘છે કે ન-
હિ, તેની તપાસ તો કરો.’ સિંહે શોધ કરી કહ્યું,

‘તે નથીજ.’ સંજીવકે કહ્યું—‘શું આટલું બધું માં-
સ એ બે જણા ખાઈ ગયા?’ રાજા કહે—‘ખા-
ધું, ખર્ચ કર્યું કે નાખી દીધું. દરરોજ એમજ
ચાલે છે.’ સંજીવક કહે—‘શું મહારાજાના ચરણની
રજાવિના એમ કરે, છે?’ રાજા કહે—‘મારી રજા
વગરેજ કરે છે.’ ત્યારે સંજીવક બોલ્યો—‘એ યોગ્ય
નથી. તેમજ કહ્યું છે કે—

માનિવેદ્ય પ્રકુર્વાત ભર્તુઃ કિંચિદપિ સ્વયમ્ ।

કાર્યમાપત્પ્રતીકારાદન્યથા જગતીપતે ॥ ૩૩૧ ॥

રાજાની પરવાનગી વિના પોતે બીજું કંઈ પણ
કરવું નહિ. હે રાજા ! વિપત્તિનો પ્રતિકાર (નિવા-
રણ) કરવા માત્રમાં રાજાની રજાની જરૂર નથી. ૩૩૧.
અન્યથા । અને વળી,

કમણ્ડલૂપમોઽમાત્યસ્તનુત્યાગો बहुग्रहः ।

નૃપતે કિંક્ષણો મૂર્ખો દરિદ્રઃ કિંચરાટકઃ ॥ ૩૩૨ ॥

હે રાજા ! ઝારી જેવા થોડું થોડું આપનાર
અને વધારે ભરી લેનાર પ્રધાન છે. હે રાજા ! ક્ષ-
ણમાં તે શું શીખાય, એમ બાણનાર મૂર્ખ રહે છે,
કોડીમાં તે શું એમ બાણનાર દરિદ્ર બને છે. ૩૩૨.

स ह्यमात्यः सदा श्रेयान्काकिर्नी यः प्रवर्धयेत् ।

કોશઃ કોશવતઃ પ્રાણાઃ પ્રાણાઃ પ્રાણા ન ભૂપતેઃ ॥ ૩૩૩ ॥

જે પૈસાને વધારે તેજ પ્રધાન ઉત્તમ, કેમકે
ભૂપતિનો પ્રાણ તે પ્રાણ નથી પણ રાજાનો ખજાનો
એ પ્રાણ છે, ૩૩૩.

किं चान्यैर्म कुलाचारैः सेव्यतामेति पुरुषः ।

ધનહીનઃ સ્વપત્ન્યાપિ ત્યજ્યતે કિં પુનઃ પરૈઃ ॥ ૩૩૪ ॥

ધનહીન માણસ બીજા કોઈપણ કુલાચારથી

શ્રેષ્ઠ ગણાતો નથી, ઘણું શું કહેવું? પોતાની આ
પણ તેને તજે છે. ત્યારે ખીબની શી વાત? ૩૩૪.

एतच्च राज्ञः प्रधानं दूषणम्—

એ રાજાનો મુખ્ય દોષ છે કે,

अतिव्ययोऽनपेक्षा च तथार्जनमधर्मतः ।

પોષણ દૂરસંસ્થાનાં કોશવ્યસનમુચ્યતે ॥ ૩૩૫ ॥

અતિશય ખર્ચ કરવો, બેદરકારી રાખવી, અ-
ન્યાયથી દ્રવ્ય મેળવવું, દૂર દૂરના સંસ્થાનોનું પો-
ષણ એ ચાર ભંડાર નાશના વ્યસનો છે. ૩૩૫.

यतः । डारणु—

क्षिप्रमायमनालोच्य व्ययमानः स्वच्छया ।

પરિક્ષીયત પવાસૌ ધની વૈશ્રવણોપમઃ' ॥ ૩૩૬ ॥

કુબેર સરખો ધનવાન હોય તો પણ પોતાની
આવક થોડી હોય તેનો વિચાર ન કરતાં, પોતાની
મરજી માફક ખર્ચ કરે તે નાશ પામે છે.' ૩૩૬.

स्तव्यकर्णो ब्रूते—‘शृणु भ्रातः, चिराश्रितावेतौ
दमनककरटकौ संधिविग्रहकार्याधिकारिणौ च कदा-
चिदर्थ्याधिकारे न नियोक्तव्यौ । अपरं च नियोगप्रस्ता-
वे यन्मया श्रुतं तत्कथ्यते ।

સ્તવ્યકર્ણ કહે છે—‘ઓ ભાઈ! સાંભળ. ધ-
ણા દિવસથી આપણા આશ્રયથી રહેલા દમનક અ-
ને કરટક એ બે સંધિવિગ્રહ કાર્યના અધિકારી છે.
એને કદી પણ ભંડાર ઉપર નીમવા નહિ. ખીબું
કોને કયાં નીમવા તે વિષે મેં જે સાંભળ્યું છે
તે કહું છું.

ब्राह्मणः क्षत्रियो बन्धुर्नाधिकारे प्रशस्यते ।

બ્રાહ્મણઃ સિદ્ધમપ્યર્થે કુચ્છેણાપિ ન યચ્છતિ ॥૩૩૭॥

પ્રાદ્ધાણ, ક્ષત્રીય અને બાંધવ એ ત્રણ અધિકારપર યોગ્ય નથી. પ્રાદ્ધાણ સિદ્ધ એવા અર્થને ધણે દુઃખે પણ આપતો નથી. ૩૩૭.

નિયુક્તઃ ક્ષત્રિયો દ્રવ્યે સ્વદ્દં દર્શયતે ધ્રુવમ્ ।

સર્વસ્વં વ્રણતે બન્ધુરાક્રમ્ય જ્ઞાતિભાવતઃ ॥ ૩૩૮ ॥

ક્ષત્રીને નીમ્યો હોય તો દ્રવ્યને બદલે તરવાર દેખડાવે છે. અને બાંધવને નીમતાં, તે જ્ઞાતિ સંબંધથી બધું ગળી જાય છે. ૩૩૮.

અપરાધેऽપિ નિઃશંકો નિયોગી ચિરસેવકઃ ।

સ સ્વામિનમવજ્ઞાય ચરેન્ન નિરવગ્રહઃ ॥ ૩૩૯ ॥

ધણા દિવસનો ચાકર, અપરાધ થાય તોપણ નિશંક રહીને સ્વામીનું અપમાન કરી નિરંકુશ ચાલે છે. ૩૩૯.

ઉપકર્તાધિકારસ્યઃ સ્વાપરાધં ન મન્યતે ।

ઉપકારં ધ્વજીકૃત્ય સર્વમેવાવલુમ્પતિ ॥ ૩૪૦ ॥

જે અધિકારપર રહીને ઉપકાર કરે છે, તે પોતાનો દોષ ભેતો નથી, અને ઉપકાર આગળ ધરીને સર્વસ્વ લૂટી લે છે. ૩૪૦.

ઉપાંશુક્રીડિતોઽમાત્ય સ્વયં રાજાયતે યતઃ ।

અવજ્ઞા ક્રિયતે તેન સદા પરિચયાદ્ધ્રુવમ્ ॥ ૩૪૧ ॥

નહાનપણમાં સાથે રમેલો અમાત્ય, પોતે રાજા જેવો થઈ રહે છે. અને નિરંતરનો અતિ પરિચય થવાથી તે રાજાનું અપમાન કરે છે. ૩૪૧.

અન્તર્દુષ્ટઃ ક્ષમાયુક્તઃ સર્વાનર્થકરઃ કિલ ।

સકુનિઃ શકટારથ દૃષ્ટાન્તાવત્ર ભૂપતે ॥ ૩૪૨ ॥

અંદરથી દુષ્ટ, બહારથી ક્ષમા દેખાડનાર, તે

સર્વ અનર્થ કરનાર હોય છે. હે રાજા ! એમાં શકુ-
ની^૧ અને શકટાર^૨ એ બે પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ છે. ૩૪૨.

સદામાત્યો ન સાધ્યઃ સ્યાત્સમૃદ્ધઃ સર્વ યવ હિ ।

સિદ્ધાનામયમાદેશ ઋદ્ધિશ્રિત્તવિકારિણી ॥ ૩૪૩ ॥

સમૃદ્ધિવાળો પ્રધાન નિરંતર વશ રહેતો ન-
થી, કેમકે સિદ્ધ પુરુષનો એવો ઉપદેશ છે કે, સ-
મૃદ્ધિ એ ચિત્તને વિશેષ ચંચલતા આણે છે. ૩૪૩.

પ્રાપ્તાર્થગ્રહણં દ્રવ્યપરીવર્તોઽનુરોધનમ્ ।

ઉપેક્ષા બુદ્ધિહીનત્વં ભોગોઽમાત્યસ્ય દૂષણમ્ ॥૩૪૪॥

મળેલો પૈસો લઈ લેવો, દ્રવ્યની આપલે કર-
વી, રાજાને અનુસરીને ચાલવું, કર્તવ્યની ડાળજી ન
રાખવી, અને બુદ્ધિહીનતા અને ઉપભોગ કરવો, એ
પ્રધાનમાં દોષો લેખાય છે. ૩૪૪.

નિયોગાર્થગ્રહોપાયો રાજાં નિત્યપરીક્ષણમ્ ।

પ્રતિપત્તિપ્રદાનં ચ તથા કર્મવિપર્યયઃ ॥ ૩૪૫ ॥

રાજાએ પોતાને આપેલા અધિકારનું યથાયો-
ગ્ય પાલન કરવું, નિરંતર પરીક્ષા કરવી, હુમેશા
ચુક્રિ દેખડાવવી, અને જે કંઈ વિરુદ્ધ કામ થ-
તું હોય તે દેખડાવવું. (એ પ્રધાનના ગુણો ગ-
ણાય છે.) ૩૪૫.

નિપીડિતા વમન્ત્યુચ્ચૈરન્તઃ સારં મહીપતે ।

દુષ્ટવ્રણા ઇવ પ્રાયો ભવન્તિ હિ નિયોગિનઃ ॥ ૩૪૬ ॥

હે રાજા ! દુષ્ટ ક્ષેત્રલાને દાખતાં પીઓ બ-
હાર નીકળે છે તેમ આકરોને ઘણો ત્રાસ આપ-

૧ દુર્યોધનનો મામે શકુની, જેની કથા મહાભાર-
તમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. અને ૨ શકટારની કથા અમે છપાવે-
લી ભારત ભાર્તકૃત “આશ્વાક્યની ચતુરાષ્ઠ”માં જોઈ લેવી.

તાં, પોતાને અંતરનો અભિપ્રાય બહાર ઓકી કાઢે છે. ૩૪૬.

મુહુર્નિયોગિનો બાધ્યા વસુધારા મહીપતે ।

સકૃત્કિ પીડિતં જ્ઞાનવશં મુચ્છેદ્યુતં પયઃ ॥ ૩૪૭॥

હે રાજા ! તીજેરી ખાતાના નોકરોને વારંવાર ટોકતાં રહેવું, કેમકે નાહતી વખતે પહેરેલા વસ્ત્રને એકજવાર નીચોવતાં સઘળું પાણી નીકળે શું ? ૩૪૭.

‘एतत्सर्वं यथावसरं ज्ञात्वा व्यवहर्तव्यम् ।’ सिं-
हो ब्रूते—‘अस्ति तावदेवम् । किंत्वैतौ सर्वथा न मम
वचनकारिणौ ।’ स्तब्धकर्णो ब्रूते—‘एतत्सर्वमनुचितं
सर्वथा । यतः ।’

આ સર્વનો ઉપયોગ હું પ્રસંગોપાત જાણીને કરીશ.’ સિંહે કહ્યું—‘એમ છે. પરંતુ આ બે (દમનક અને કરટક) મારી આજ્ઞા પાળતા નથી.’ સ્તબ્ધકર્ણ બોલ્યો, ‘એ સર્વ પ્રકારે અયોગ્ય છે. કારણ—

आज्ञाभङ्गकरान्ताजा न क्षमेत्स्वमुत्तानपि ।

विशेषः को नु राज्ञश्च राज्ञश्चिन्नगतस्य च ॥ ૩૪૮॥

પોતાનો પુત્ર પણ જે આજ્ઞાભંગ કરે તો રાજા સહન કરતો નથી. (તેમ ન હોય તો) પ્રત્યક્ષ રાજા અને ચિત્રમાં આજબેલા રાજામાં ફેર શું ? ૩૪૮.

स्तब्धस्य नश्यति यशो विषमस्य मैत्री

नष्टेन्द्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्मः ।

विद्याफलं व्यसनिनः कृपणस्य सौख्यं

राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य ॥ ૩૪૯॥

જે સ્તબ્ધ (જડ, આજસુ, અનુલોગી)નો યશ નાશ થાય છે, જે વિસમ (અસ્થિર ચિત્તવાળો) છે

તેની સાથે મિત્રતા ટકતી નથી; જેની ઇદ્રિયો વશ નથી, તેનું કુલ (કુલીનપણું) નાશ પામે છે; જે ધનમાંજ તત્પર હોય છે તેનો ધર્મ નાશ પામે છે; જે વ્યસની હોય છે તેની વિધાનું ક્ષણ નષ્ટ થાય છે, જે કંબુસ છે તેનું મુખ નાશ પામે છે, જે રાજાનો પ્રધાન પ્રમત્ત છે, તેનું રાજ નાશ પામે છે. ૩૪૯. અપરં ચ । અને વળી,

तस्करेभ्यो नियुक्तेभ्यः शत्रुभ्यो नृपवल्लभात् ।
नृपतिर्निजलोभाच्च प्रजा रक्षेत्पितेव हि ॥ ३५० ॥

ચોરથી, પોતાના નોકરોથી, શત્રુથી, રાજાના પ્રિય એવા મનુષ્યોથી, અને પોતાના લોભથી રાજાએ પિતા પ્રમાણે પ્રજાનું રક્ષણ કરવું. ૩૫૦.

भ्रातः, सर्वथास्मद्वचनं क्रियताम् । व्यवहारोऽप्यस्माभिः कृत एव । अयं संजीवकः सस्यभक्षकोऽर्थाधिकारे नियुज्यताम् ।' एतद्वचनान्तथानुष्ठिते सति तदारभ्य पिङ्गलकसंजीवकयोः सर्वबन्धुपरित्यागेन महता स्नेहेन कालोऽतिवर्तते । ततोऽनुजीविनामप्याहारदाने शैथिल्यदर्शनाद्दमनककरटकावन्योन्यं चिन्तयतः । तदाह दमनकः करटकम्—‘मित्र, किं कर्तव्यम् । आत्मकृतोऽयं दोषः । स्वयं कृतेऽपि दोषे परिदेवनमप्यनुचितम् । तथा चोक्तम्—

હે ભાઈ! સર્વ રીતે મારા કહેવાં પ્રમાણે તમે કરો. અમે એની સાથે કામ પાડીને પરીક્ષા કરી જોઈ છે, માટે આ સંજીવક ધાન્ય ખાનારો છે, માટે અર્થાધિકાર (ખજાના) પર એને નીમવો.' તેના કહેવા પ્રમાણે કરતાં તે દિવસથી સર્વ બાંધવોનો ત્યાગ કરીને પિંગલક અને સંજીવક ઘણા સ્નેહથી દિવસ

ગાળવા લાગ્યા. પછી નોકરોને પણ ખોરાક આપવામાં શિથિલતા થવા લાગી. તે જોઈને કરટક અને દમનક પરસ્પર વિચાર કરે છે. દમનક કરટકને કહે છે—‘હિ મિત્ર ! હવે શું કરવું ? આપણા પોતાના કર્મનો આ દોષ છે. પોતે કરેલા કામનો પરતાવિો કરવો અયોગ્ય છે. તેમજ કહ્યું છે—

उपायेन हि यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः ।

કાકયા કનકસૂત્રેણ કૃષ્ણસર્પો નિપાતિતઃ ॥ ૩૫૧ ॥

યુક્તિથી જે સાધ્ય છે તે પરાક્રમથી સિદ્ધ થતું નથી. જો, કાગડીએ સોનાના સૂત્રથી કાળો સાપ મારી નાખ્યો.’ ૩૫૧.

કરટકઃ પૃચ્છતિ—‘કથમેતત્’ દમનક કથયતિ—
કરટક પૂછે છે—‘એ કેમ થયું ?’ દમનક કહે છે.

કથા ૧૧. એકાદશી । કાકકૃષ્ણસર્પયોઃ ॥

વાર્તા ૧૧ મી કાગડા અને કાળા સાપની.

कस्मिंश्चित्तरौ वायसदंपती निवसतः । तयो-
श्चापत्यानि तत्कोटरावस्थितेन कृष्णसर्पेण खादितानि ।
ततः पुनर्गर्भवती वायसी वायसमाह—‘नाथ, त्यज-
तामयं तहः । अत्रावस्थितकृष्णसर्पेणावयोः संततिः
सततं भक्ष्यते । यतः ।

કોઈએક ઝાડપર કાગડાનું જોડું રહેતું હતું. તે નાં બન્ન્યાં તે ઝાડની બખોળમાં રહેનારા એક કાળા સાપે ખાધાં. પછી ફરી કાગડી ગર્ભવતી થતાં, પોતાનાં (પતિ) કાગડાને કહે છે—‘નાથ ! આ

ઝાડ છોડો. અહીં રહેનાર કાળો સર્પ આપણી સંત-
તિ હુમેશ ખાઈ જાય છે. કારણ—

દુષ્ટ માર્યા શઠ મિત્રં મૃત્યાશ્ચોત્તરદાયકાઃ ।

સસર્પે ચ ગૃહે વાસો મૃત્યુરેવ ન સંશયઃ' ॥૩૫૨॥

દુષ્ટ સ્ત્રી, શઠ મિત્ર, સામું બોલનાર ચાકર,
અને સર્પ જ્યાં હોય તે ઘરમાં નિવાસ એ ખરે-
ખર મૃત્યુજ છે.' ૩૫૨.

વાયસો વ્રૂતે—‘પ્રિયે, ન મેતવ્યમ્ । વારંવારં મ-
યૈતસ્ય મહાપરાધઃ સોઢઃ । દ્વદાર્ની પુનર્ન ક્ષન્તવ્યઃ ।’
વાયસ્યાહ—‘કથમેતેન બલવતા સાર્ધે મવાન્વિગ્રહીતું
સમર્થઃ ।’ વાયસો વ્રૂતે—‘અલમનયા શક્ત્યા । યતઃ ।

કાગડો કહેછે—‘હિ પ્રિયા ! ૩૨ મા. મેં વા-
રંવાર એનો અપરાધ સહન કીધો છે. પરંતુ હવે
સહન કરવાનો નથી.’ કાગડી બોલી—‘એ બલવાન
છે. એની સાથે તમે કેમ ટંટો કરી શકશો.’ કાગ-
ડો કહે—‘એ શંકાજ બસ છે. કેમકે—

બુદ્ધિર્યસ્ય બલં તસ્ય નિર્બુદ્ધેસ્તુ કુતો બલમ્ ।

પશ્ય સિંહો મદોન્મત્તઃ શશકેન નિપાતિતઃ’ ॥૩૫૩॥

જેને બુદ્ધિ છે તેનેજ બળ છે. નિર્બુદ્ધિને બ-
ળ ક્યાંથી ? જો મદોન્મત્ત સિંહ એક સસલાએ
મારી નાખ્યો.’ ૩૫૩.

વાયસી વિહસ્યાહ—‘કથમેતત્ ।’ વાયસઃ ક-
થયતિ—

કાગડી હસીને બોલી—‘એ કેમ ?’ કાગડો
કહે છે.

કથા ૧૨ દ્વાદશી । સિંહશશકયોઃ ॥

પાતા ૧૨ મી. સિંહ અને સસલાની.

અસ્તિ મન્દરનામ્નિ પર્વતે દુર્દાન્તો નામ સિંહઃ ।
સ ચ સર્વદા પશૂનાં વધં કુર્વન્નાસ્તે । તતઃ સર્વેઃ પ-
શુભિર્મિલિત્વાં સં સિંહો વિજ્ઞાતઃ—‘મૃગેન્દ્ર, કિમર્થમે-
કદા બહુપશુઘાતઃ ક્રિયતે । યદિ પ્રસાદો ભવતિ ત-
દા વયમેવ ભવદાહારાય પ્રત્યહમેકૈકં પશુમુપઢૌકયા-
મઃ ।’ તતઃ સિંહેનોક્તમ્—‘યદ્યેતદભિમતં ભવતાં તર્હિ
ભવતુ તત્ ।’ તતઃ પ્રમૃત્યેકૈકં પશુમુપકલ્પિતં મક્ષ-
યન્નાસ્તે । અથ કદાચિદ્વૃદ્ધશશકસ્ય વારઃ સમાયા-
તઃ । સોઽચિન્તયત્—

મંદર નામે પર્વતપર દુર્દાન્ત નામનો સિંહ
હતો. તે નિરંતર પશુઓનો વધ કરતો હતો. પછી
સર્વ પશુઓએ એકઠા થઈ, તે સિંહની પ્રાર્થના ક-
રી કે, ‘હિ મૃગેન્દ્ર ! એકદમ સર્વ પશુઓનો નાશ શા
સાડું કરોછો ? જો આપ કૃપા કરશો, તો અમેજ
દરરોજ તમને ખાવા માટે અકેક પશુ મોકલી આ-
પશું.’ પછી સિંહ બોલ્યો—‘જો એ વાત તમોને
કબૂલ હોય, તો ઠીક તેમ કરો.’ તે દિવસથી અકેક
મોકલેલો પશુ ખાઈને સિંહ રહેતો હતો. પછી કે-
ઝએક કાળે વૃદ્ધ સસલાનો વારો આવ્યો. તે વિ-
ચાર કરવા લાગ્યો.

‘ત્રાસહેતોર્વિનીતિસ્તુ ક્રિયતે જીવિતાશયા ।

પશ્ચત્ત્વં ચેદ્ગમિષ્યામિ કિં સિંહાનુનયેન મે ॥ ૩૫૪ ॥

‘આપણને ત્રાસ થાય છે માટે, તથા પોતા-
ના જીવિતની ઇચ્છાથી હું અન્યાય કરું છું કેમકે,

જે હું મરણ પામ્યો, તો પછી સિંહથી કૃપાથી મને
શે લાભ છે? ૩૫૪.

તન્મન્દમન્દં ગच्छामિ ।' તતઃ સિંહોઽપિ શ્વધા-
પીડિતઃ કોપાત્તમુવાચ—'કુતસ્ત્વં વિલમ્બ્ય સમાગ-
તોઽસિ ।' શશકોઽબ્રવીત્—'દેવ, નાહમપરાધી । આ-
ગच्छन्पथि सिंहान्तरेण बलाद्धतः । तस्याग्रे पुनराग-
मनाय शपथं कृत्वा स्वामिनं निवेदयितुमत्रાગતોઽસ્મિ ।'
સિંહઃ સકોપમાહ—'સત્ત્વરં ગત્વા દુરાત્માનં દર્શય
કં સ દુરાત્મા તિષ્ઠતિ ।' તતઃ શશકસ્તં ગૃહીત્વા
ગમીરકૂપં દર્શયિતું ગતઃ । 'તત્રાગત્ય સ્વયમેવ પશ્ય-
તુ સ્વામી' इत्युक्त्वा तस्मिन्कूपजले तस्य सिंहस्यैव
प्रतिबिम्बं दर्शितवान् । ततोऽसौ क्रोधाध्मातो दर्पा-
त्तस्योपर्यात्मानं निक्षिप्य पञ्चत्वं गतः । अतोऽहं ब्र-
वीमि—'बुद्धिर्यस्य' इत्यादि ॥ वायस्याह—'श्रुतं मया
सर्वम् । संप्रति यथा कर्तव्यं तद्ब्रूहि ।' वायसोऽव-
दत्—'अत्रासन्ने सरसि राजपुत्रः प्रत्यहमागत्य स्ना-
ति । स्नानसमये तदङ्गादवतारितं तीर्थशिलानिहितं
कनकसूत्रं चञ्च्वा विधृत्यानीयास्मिन्कोटरे धारयिष्य-
सि ।' अथ कदाचित्स्नातुं जलं प्रविष्टे राजपुत्रे वा-
यस्या तदनुष्ठितम् । अथ कनकसूत्रानुसरणप्रवृत्तौ रा-
जपुरुषैस्तत्र तरुकोटरे कृष्णसर्पो दृष्टो व्यापादितश्च ।
अतोऽहं ब्रवीमि—'उपायेन हि यच्छक्यम्' इत्यादि ॥
કરટકો બ્રૂતે—'યદ્યેવં તર્હિ ગચ્છ । શિવાસ્તે સન્તુ
પન્થાનઃ ।' તતો દમનકઃ પિફ્ફલકસમીપં ગત્વા પ્રણ-
મ્યોવાચ—'દેવ, આત્યયિકં કિમપિ મહાભયકારિ કાર્ય
મન્યમાનઃ સમાગતોઽસ્મિ । યતઃ ।

માટે ધીમે ધીમે જાઉં છું.' પછી સિંહ ભૂખ-
થી પીડાઈને ક્રોધથી તેને કહેવા લાગ્યો. તું મોડો

કેમ આવ્યો ?' સસલો બોલ્યો—‘મહારાજ ! એમાં મારો અપરાધ નથી. રસ્તામાં આવતાં બીજા એક સિંહે મને જોરથી પકડ્યો. તેની પાસે ફરી હું આવીશ એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને, મહારાજને નિવેદન કરવાને હું અત્રે આવ્યો છું.’ સિંહ ક્રોધથી બોલ્યો, ‘અલ અટ અતે તે દુષ્ટ મને દેખાઈ. એ દુષ્ટ કયાં રહેછે ?’ પછી તે સસલો તેને તેડીને એક ધણા ઊંડા કૂવામાં દેખડાવવા લાઈ ગયો. ત્યાં આવી ‘મહારાજ ! આપ પંડેજ બુઓ.’ એમ કહી, તે કૂવાના પાણીમાં તે સિંહને તેનું પોતાનું જ પ્રતિબિંબ દેખડાવ્યું. પછી તે ક્રોધથી ખૂબ તપેલો ગર્વથી તેના પર પોતાનો દેહ અપલાવીને મરણ પામ્યો. માટે હું કહું છું—

દાહરો.

બુદ્ધિમાન બલવાન પણ, અબુધ નહિ બલવાન;
બુઓ મદોન્મત સિંહનો, સસલે લીધો જાન.

કાગડી કહે, ‘મેં સર્વ સાંભળ્યું. હમણા જે કર્તવ્ય હોય તે કહો.’ કાગડો કહે છે, ‘અહીં પાસેના સરોવર પર રાજપુત દરરોજ આવીને સ્નાન કરે છે. તે સ્નાન સમયે પોતાના શરીર પરથી કાઢેલી સોનાની કંઠી કીનારા પરની શિલા પર મૂકે છે. તે કંઠી તું ચાંચથી પકડી આ સર્પની બખોળ આગળ લાવીને મૂક.’ પછી કોઈએક વખતે રાજપુત સ્નાન કરવા જળમાં પેસતાં, કાગડીએ તેમ કહ્યું. પછી તે કંઠી શોધવા આવેલા રાજપુરુષોએ તે ઝાડની બખોળમાં રહેલા સાપને મારી નાખ્યો. માટે હું કહું છું કે—

દાહુરો:

ઉપાયથી જે શક્ય તે, પરાક્રમે નહિ જાણુ;
કનકસૂત્રથી કાંક લે, કૃષ્ણ સર્પના પ્રાણ.

કરતક કહેછે—‘જે એમ છે તો જા. તારો મા-
ર્ગ સુખકર થાઓ.’ પછી દમનક પિંગલક પાસે જ-
ઈને નમસ્કાર કરીને બોલ્યો, ‘મહારાજ ! ઘણું મોટું
ભયંકર સંકટ આવ્યું છે એમ જોઈને હું આપની
પાસે આવ્યો છું. કારણ—

आपद्युन्मार्गगमने कार्यकालात्ययेषु च ।

कल्याणवचनं ब्रूयादपृष्टोऽपि हितो नरः ॥ ३५५ ॥

આપત્તિ કાળે, ખરાબ રસ્તે જતાં, અને કા-
મનો વખત જતો રહેતાં, પૂછ્યાવિના પણ હિતેચ્છુ
પુરુષે કલ્યાણકારક વચન કહેવાં. ૩૫૫.

अन्यच्च । अने वणी,

भोगस्य भाजनं राजा न राजा कार्यभाजनम् ।

राजकार्यपरिध्वंसी मन्त्री दोषेण लिप्यते ॥ ३५६ ॥

રાજા ભોગ ભોગવનાર છે, કંઈ કાર્ય કરનારા
રાજા નથી. રાજાનું કાર્ય નષ્ટ થતાં મંત્રી દોષપાત્ર
બને છે. ૩૫૬.

तथाहि पश्य । अमात्यानामेष क्रमः ।

તે કહું છું. જુઓ. પ્રધાન લોકોને એજ ક્રમ
હોય છે.

वरं प्राणपरित्यागः शिरसो वापि कर्तनम् ।

न तु स्वामिपदावाप्तिपातकेच्छोरुपेक्षणम् ॥ ३५७ ॥

પ્રાણ પરિત્યાગ સારો, કોઈ માથું કાપે તે ક-
બૂલ, પરંતુ સ્વામીનું પદ મેળવનારૂં પાપ કરવાને
ઈચ્છનારની ઉપેક્ષા કરવી સારી નથી. ૩૫૭.

પિંગલક: સાદરમાહ--‘અથ મવાન્નિક વક્તુમિ-
ચ્છતિ ।’ દમનકો બ્રૂતે--‘દેવ, સંજીવકસ્તવોપર્યસ-
દશવ્યવહારીવ લક્ષ્યતે । તથા ચાસ્મત્સન્નિધાને શ્રીમ-
દેવપાદાનાં શક્તિત્રયનિન્દાં કૃત્વા રાજ્યમેવાભિલયતિ ।’
એતદ્ભૂત્વા પિંગલક: સમયં સાશ્વર્યં મત્વા તૂર્ણાં સ્થિ-
ત: । દમનક: પુનરાહ--‘દેવ, સર્વામાન્યપરિત્યાગં કૃ-
ત્વૈક एवायं यत्त्वया सर्वाधिकारी कृतः स एव दो-
षः । यतः ।

પિંગલક માનપૂર્વક બોલ્યો, ‘હવે તું શું કહેવા
છરછે?’ દમનક કહે, ‘મહારાજ! સંજીવક તમા-
રી સાથે અયોગ્ય વ્યવહાર કરતો હોય એમ દે-
ખાય છે. કારણ અમારા દેખતાં શ્રીમંત મહારાજ-
ની ત્રણ* શક્તિની નિંદા કરી, પોતે જાતે રાજ
મેળવવાની ઇચ્છા દર્શાવી.’ એ સાંભળતાં પિંગલક
ઘોડો ભય ‘અને આશ્ચર્ય પામીને ચૂપ રહ્યો. દ-
મનક ફરી બોલ્યો, ‘મહારાજ! સર્વ પ્રધાનનો પરિ-
ત્યાગ કરી આ એકનેજ તમે સઘળો અધિકાર આ-
પ્યો તેનુંજ આ ફળ છે. કારણ--

अत्युच्छिद्यते मन्त्राणि पार्थिवे च

विष्टभ्य पादाबुपतिष्ठते श्रीः ।

सा स्त्रीस्वभावादसहा भरस्य

तयोर्द्वयोरेकतरं जहाति ॥ ૩૫૮ ॥

મંત્રી અતિ મોટો થતાં તેની તથા રાજાની વ-
ચ્ચે લક્ષ્મી પોતાના પગપર ભાર દઈને ઊભી રહે
છે. તે સ્વભાવે અબજા હોવાથી ભાર સહન કરી
શક્તી નથી. માટે બેમાંથી એકને છોડી દે છે. અ.

* ૧ પ્રભુ શક્તિ, ૨ મંત્ર શક્તિ, ૩ ઉત્સાહ શક્તિ.

ચીત્ તેણી પગપર બેસી રહી શકતી નથી માટે
જે તેને ઉપાડીને ખોળામાં બેસાડે તેને આધીન
થાય છે. ૩૫૮.

અપરં ચ । અને વળી,

एकं भूमिपतिः करोति सचिवं राज्ये प्रमाणं यदा
तं मोहाच्छ्रयते मदः स च मदालस्येन निर्भिद्यते ।
निर्भिन्नस्य पदं करोति हृदये तस्य स्वतन्त्रस्पृहा
स्वातन्त्र्यस्पृहया ततः स नृपते प्राणान्तिकं द्रुह्यति ॥૩૫૯

જે વખતે રાજા, પોતાના રાજ્ય ઉપર એક પ્ર-
ધાનનેજ મુખ્ય કરી રાખે છે, તે વખતે તે પ્રધાનને
મોહથી મદ પ્રાપ્ત થાય છે. મદ ચઢતાં, આગસ
વધે છે, આગસથી બેદરકારી વધે છે, બેદરકારી વ-
ધતાં, મનમાં સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છા ઉપજે છે, સ્વ-
તંત્ર થવાની ઇચ્છાથી, તે પ્રધાન રાજાના દેહાંત
સૂધીનો દ્રોહ કરે છે. ૩૫૯.

अन्यच्च । અને વળી,

विषदिग्धस्य भक्तस्य दन्तस्य चलितस्य च ।
अमात्यस्य च दुष्टस्य मूलादुद्धरणं सुखम् ॥૩૬૦॥

ઝેર ચોખેલો ભાત, હાલતો દાંત, અને દુષ્ટ
પ્રધાન, એને સમૂળ ઉખેડી નાખવાથીજ સુખ
થાય છે. ૩૬૦.

किं च । કેમકે,

यः कुर्यात्सचिवायत्तां श्रियं तद्व्यसने सति ।
सोऽन्धवज्रगतीपालः सीदेत्संचारकैर्विना ॥૩૬૧॥

જે રાજા પોતાની ભક્ષ્મી પ્રધાનને સોંપે છે,

તે પ્રધાનને વ્યસન વળગતાં દોરનાર વગરના આં-
ધળાની પેઠે તે રાજા દુઃખ પામે છે. ૩૬૧.

सर्वकार्येषु स्वेच्छातः प्रवर्तते । तदत्र प्रमाणं
स्वामी । एतश्च जानाति ।

• સર્વ કામમાં પોતાની ઇચ્છાથી વર્તે છે, એ વિ-
ષે પ્રમાણ આપ પડેજ છે. અને આપ સમજો
પણ છે.

न सोऽस्ति पुरुषो लोके यो न कामयते श्रियम् ।
परस्य युवतीं रम्यां सादरं नेक्षतेऽत्र कः' ॥ ૩૬૨ ॥

એવો જગતમાં કોઈ પુરુષ નથી, કે જે લ-
ક્ષ્મીની ઇચ્છા ન કરે. ખીજાની 'સુંદર તરુણ સ્ત્રીને
આદરપૂર્વક કોણ જોતું નથી? ૩૬૨.

सिंहो विमृश्याह—'भद्र, यद्यप्येवं तथापि सं-
जीवकेन सह मम महान्क्लेशः । पश्य ।

સિંહ વિચાર કરીને કહે છે, 'હિ ભદ્ર! જો
એમ છે, તોપણ સંજીવક સાથે મારો ઘાડો
સ્નેહ છે. જો,

कुर्वन्नपि व्यलीकानि यः प्रियः प्रिय एव सः ।
अशेषदोषदुष्टोऽपि कायः कस्य न वल्लभः ॥ ૩૬૩ ॥

ખરાબ કામ કરનાર પણ, જે આપણો પ્રિય
તે પ્રિયજ છે. આપણું શરીર અનેક દોષથી દૂષિત
છે, તોપણ કોને વહાલું નથી? ૩૬૩.

अन्यच्च । अने वणी,

अप्रियाण्यपि कुर्वाणो यः प्रियः प्रिय एव सः ।
वृग्धमन्दिरसारेऽपि कस्य बहावनादरः' ॥ ૩૬૪ ॥
અપ્રિય કરનાર પણ, જે પ્રિય તે પ્રિયજ. અ.

ખિયે ઘર બાળી નાખ્યું હોય તોપણ તેવા અખિયર કોઈ અનાદર કરે છે શું? ૩૬૪.

દમનકઃ પુનરેવાહ—‘દેવ, સ યવાતિદોષઃ । યતઃ ।

દમનક ફરી બોલે છે, ‘મહારાજ! તેજ મોટો દોષ છે. કારણ—

યસ્મિન્નેવાધિકં ચક્ષુરારોહયતિ પાર્થિવઃ ।

સુતેઽમાત્યેઽપ્યુદાસીને સ લક્ષ્મયાશ્રીયતે જનઃ ॥૩૬૫॥

રાજા જેનાપર પોતાની અધિક રહેમ નજર રાખે છે, તે પુત્ર, પ્રધાન, કે ઉદાસીન હોય તોપણ તે લક્ષ્મીનું પાત્ર બને છે. ૩૬૫.

ઋણુ દેવ, મહારાજ! સાંભળો,

અપ્રિયસ્યાપિ પથ્યસ્ય પરિણામઃ સુખાવહઃ ।

વક્તા શ્રોતા ચ યત્રાસ્તિ રમન્તે તત્ર સંપદઃ ॥૩૬૬॥

અપ્રિય પણ પથ્ય (હિતકર વચન)નું પરિણામ સુખકારક હોય છે, તેવા પથ્યને કહેનાર અને સાંભળનાર બંધાં હોય છે, ત્યાંજ સંપત્તિ રમે છે. ૩૬૬.

ત્વયા ચ મૂલભૂત્યાનપાસ્યાયમાગન્તુકઃ પુરસ્કૃતઃ ।
પ્રતજ્ઞાનુચિતં કૃતમ્ । યતઃ ।

તમે પરંપરાથી આવેલા પ્રધાનોને છોડીને આગતુકને માન આપ્યું એ અયોગ્ય કીધું. કારણ,

મૂલભૂત્યાનપરિત્યજ્ય નાગન્તૂન્પ્રતિ માનયેત્ ।

નાતઃ પરતરો દોષો રાજ્યભેદકરો યતઃ ॥ ૩૬૭ ॥

પરંપરાના નોકર છોડીને જે આગતુકને માન આપે છે, તેથી મોટો રાજને ઘાતક બીજો દોષ નથી. ૩૬૭.

સિંહો વ્રૂતે—‘કિમાશ્ચર્યમ્ । મયા ચદમયવાચં
દસ્વાનીતઃ સંવર્ધિતમ્ । તત્કથં મહા દ્રુહ્યતિ ।’ દમ-
નકો વ્રૂતે—‘દેવ,

સિંહ કહે, ‘શું આશ્ચર્ય? મેં જેને અ-
ભય વચન આપીને આણ્યો છે અને વધાર્યો છે, તે
કેમ મારી સાથે દ્રોહ કરે છે?’ કમનક કહે છે—
‘મહારાજ !

દુર્જનો નાર્જવં યાતિ સેવ્યમાનોઽપિ નિત્યશઃ ।

સ્વેદનાભ્યઞ્જનોપાયૈઃ શ્વપુચ્છમિવ નામિતમ્ ॥ ૩૬૮ ॥

જેમ વાંકી વળેલી કૂતરાની પૂંછડીને નવડાવી-
એ, તેલ ચોળીએ, તોપણ તે સ્ત્રીધી થતી ન-
થી, તેમ દુર્જનની ઘણી સેવા કરીએ તોપણ તે સ-
રળ થતો નથી. ૩૬૮.

અપરં ચ । અને વળી,

સ્વેદિતો મર્દિતશ્ચૈવ રજ્જુભિઃ પરિવેષ્ટિતઃ ।

મુક્તો દ્વાદશભિર્વર્ષૈઃ શ્વપુચ્છઃ પ્રકૃર્તિં ગતઃ ॥ ૩૬૯ ॥

કૂતરાની પૂંછડીને સ્નાન કરાવ્યું, મર્દન ક-
યું અને ૧૨ વર્ષ સૂધી દોરીથી બાંધી રાખી, પ-
છી છોડી ત્યારે તે પાછી પોતાના સ્વભાવ (વાંકા-
પણ) પર ગઈ. ૩૬૯.

અન્યથા । અને વળી,

વર્ધનં વાથ સન્માનં સ્વલનાં પ્રીતયે કુતઃ ।

ફલન્ત્યમૃતસેકેઽપિ ન પથ્યાનિ વિષદ્રુમાઃ ॥ ૩૭૦ ॥

સન્માન કીધું અથવા વધાર્યો તોપણ તેથી ખ-
ળની પ્રીતિ કેમ થાય? ઝેરી ઝાડને અમૃતનું સિ-
ન્ધન કરીએ તોપણ, તેથી સારું ફળ મળતું
નથી. ૩૭૦.

અતોઽહં પ્રવીમિ— માટે હું કહું છું.

અપૃષ્ઠોઽપિ હિતં વ્રૂયાદસ્ય નેચ્છેત્પરામવમ્ ।

एष एव सतां धर्मो विपरीतमतोऽन्यथा ॥ ૩૭૧ ॥

જેનો પરાભવ ન થવો જોઈએ, એવી આપણી ઈચ્છા હોય, તેને પૂછ્યાવિના પણ તેનું હિત કહી દેવું, એજ સત્પુરુષનો ધર્મ છે. એથી વિરુદ્ધ અ-
સત્પુરુષનો (ધર્મ) છે. ૩૭૧.

तथा चोक्तम्— તેમજ કહ્યું છે—

स स्निग्धोऽकुशलान्निवारयति यस्तत्कर्म यन्निर्मलं
सा स्त्री यानुविधायिनी स मतिमान्यः सद्भिरभ्यर्च्यते ।
सा श्रीयी न मदं करोति स सुखी यस्तृष्णया मुच्यते
तन्मित्रं यदकृत्रિમं स पुरुषो यः खिद्यते मेन्द्रियैः ॥ ૩૭૨ ॥

જે અકલ્યાણનું વારણ કરે તેજ સ્નેહી, જે
પાપરહિત તેજ કર્મ, જે આપણને અનુસરે તેજ
સ્ત્રી, જેનું સત્પુરુષ પૂજન કરેછે, તેજ બુદ્ધિમાન,
જે મદ ઉત્પન્ન ન કરે તેજ લક્ષ્મી, જેની તૃષ્ણા
છૂટી ગઈ તેજ સુખી, જે નિષ્કપટી હોય તેજ મિ-
ત્ર, જે ઈન્દ્રિયથી ખિન્ન ન થાય તેજ પુરુષ. ૩૭૨.

यदि संजीवकव्यसनार्दितो विज्ञापिऽतो स्वामी न
निवर्तते तदीदृशि भृत्ये न दोषः । तथा च ।

જે કે સંજીવકના વ્યસનથી રાજા હુઃખી થ-
યો છે અને તેની જો આપણે પ્રાર્થના કરી, તોપણ
જો સ્વામી તેને છોડતા નથી, તો પછી આપણા
જેવા આકરનો દોષ નથી. તેમજ—

नृपः कामासक्तो गणयति न कार्यं न च हितं
यथेष्टं स्वच्छन्दः प्रविचरति मत्तो गज इव ।

સતો માનધ્માતઃ સંપતતિ યદા શોકગર્હને
તદા મૃત્યે દોષાન્નિપતિ ન નિજં વેસ્યવિનયમ્ ॥૩૭૩॥

રાજા, કામનાથી આસક્ત થઈ, કાર્યને અને
હિતને ગણ્યો નથી, અને મહોન્મત્ત હાથી પેઠે
યથેચ્છ વર્તે છે. પછી જે વખતે મત્ત થઈને શોકરૂપ
મોટા ખાડામાં પડે છે ત્યારે ચાકરને માથે દોષ મૂકે
છે, પરંતુ પોતાનો અવિનય જોતો નથી.’ ૩૭૩.

પિંગલકઃ (સ્વગતમ્) । પિંગલક (મનમાં)

‘ન પરસ્યાપરાધેન પરેષાં દણ્ડમાચ્છરેત્ ।

આત્મનાવગતં કૃત્વા વધીયાત્પૂજયેચ્છ વા ॥ ૩૭૪ ॥

‘કોઈના અપરાધ માટે કોઈને દંડ આપવો ન-
હિ. પોતે જાતે તપાસ કરી, બંધનમાં નાખવો કે
પૂજા કરવી. ૩૭૪.

તથા ચોક્તમ્— તેમજ કહ્યું છે કે—

ગુણદોષાવનિશ્ચિત્ય વિધિર્ન ગ્રહનિગ્રહે ।

સ્થનાશાય યથા ન્યસ્તો દર્પાત્સર્પમુચ્ચે કરઃ ॥ ૩૭૫ ॥

જેમ ગર્વથી સર્પના મુખમાં ઘાલેલો આપણું
હાથ આપણા નાશનું કારણ બને છે, તેમજ ગુણ
કે દોષનો નિશ્ચય કર્યાવિના ગ્રહણ (સ્વીકાર) અથ-
વા નિગ્રહ (દંડ) કરવો નહિ. અર્થાત્ તેમ કરતાં
નાશ પમાય છે. ૩૭૫.

પ્રકાશં મૃતે—‘તદા સંજીવકઃ કિં પ્રત્યાદિશ્ય-
તામ્ ।’ વમનકઃ સસંમ્રમમાહ—‘દેવ, મા મૈવમ્ ।
પતાવતા મન્ત્રમેદો જાયતે । તથા શુક્તમ્—

(પ્રકટ બોલે છે) ‘ત્યારે શું સંજીવકને કાઢી
મૂકવો?’ હમનક ખીતો ખીતો બોલે છે, ‘નહિ, ન-
હિ. એમ કરવાથી મન્ત્રભેદ થશે. તેમજ કહ્યું છે—

મન્ત્રવીજમિદં ગુપ્તં રક્ષણીયં યથા તથા ।

મનાગપિ ન મિચેત તદ્વિષ્ણં ન પ્રરોહતિ ॥ ૩૭૬ ॥

ગમે તેમ કરીને મન્ત્રનું ખીજ ગુપ્ત રાખીને
રક્ષણ કરવું. તે જરા પણ કૂટવા દેવું નહિ. તે કૂ-
ટતાં ફળતું નથી. ૩૭૬.

કિં ચ । કેમકે,

આદેયસ્ય પ્રદેયસ્ય કર્તવ્યસ્ય ચ કર્મણઃ ।

ક્ષિપ્રમક્રિયમાણસ્ય કાલઃ પિબતિ તદ્રસમ્ ॥ ૩૭૭ ॥

લેવાની, દેવાની, કિંવા કર્તવ્ય કર્મ એ જલદી
ન કરવાથી કાળ તેનો રસ પી જાય છે, અર્થાત્ તે
કાર્ય પછી જોઈએ તેવું થતું નથી. ૩૭૭.

તદવશ્યં સમારબ્ધં મહતા પ્રયત્નેન સંપાદનીય-
મ્ । કિં ચ ।

માટે, જે વાતનો આપણે આરંભ કર્યો છે, તે
ઝોટા યત્નથી પૂર્ણ કરવો જોઈએ. કેમકે—

મન્ત્રો યોધ ઇવાધીરઃ સર્વાઙ્ગેઃ સંવૃતૈરપિ ।

ચિરં ન સહતે સ્થાતું પરેભ્યો મેદશક્કયા ॥ ૩૭૮ ॥

લડવૈયાની પેઠે મન્ત્ર ઘણો અધીર હોય છે,
તેનાં સર્વાંગ ઢાંકેલાં હોય તોપણ ખીજ તરફથી પો-
તાનો ભેદ થશે એ શંકાથી ઘણો વખત સ્થિર રહે-
તો નથી. ૩૭૮.

યદ્યસૌ દૃષ્ટદોષોઽપિ દોષાભિવર્ત્ય સંધાતવ્ય-
સ્તદતીવાનુચિતમ્ । યતઃ ।

જે આ સંજીવકના દોષ જોયા છતાં, તેનો દો-
ષ ન જોતાં, ફરી એની સાથે સંધાત (સ્તેહ) કરવો
એ તો ઘણુંજ અચેત્ન. કારણ—

સક્રુદુષ્ટં તુ યો મિત્રે પુનઃ સંધાતુમિચ્છતિ ।

સ મૃત્યુમેવ ગૃહ્ણતિ ગર્ભમશ્વતરી યથા' ॥ ૩૭૯ ॥

જેમ ખેતરી ગર્ભ ધારણ કરીને પછી મરણ પામે છે તેમ જે મનુષ્ય એકવાર દુષ્ટ થએલા મિત્રની સાથે ફરી રનેહ બાંધવા ઇચ્છે છે તે મૃત્યુ પામે છે.' ૩૭૯.

સિંહો શ્રૂતે—‘જ્ઞાયતાં તાવત્કિમસ્માકમસૌ કર્તું સમર્થઃ ।’ દમનક આહ—‘દેવ,

સિંહ કહે, ‘એ આપણું શું કરવાને સમર્થ છે ? તે જાણવું.’ દમનક કહે, ‘મહારાજ !

અંજાઙ્ગિભાવમજ્ઞાત્વા કથં સામર્થ્યનિર્ણયઃ ।

પદ્ય ટિદ્ધિમમાત્રેણ સમુદ્રો વ્યાકુલીકૃતઃ’ ॥ ૩૮૦ ॥

અંગ અને અંગી એનો સંબંધ જાણ્યાવિના, સામર્થ્યનો નિશ્ચય કેમ થાય ? જુઓ, ટીટવી પંખી-એ સમુદ્રને વ્યાકુળ કર્યો.’ ૩૮૦.

સિંહ પૂછતિ—‘કથમેતત્ ।’ દમનકઃ કથયતિ—

‘સિંહ પૂછેછે, ‘એ કેમ થયું ?’ દમનક કહે છે.

કથા ૧૩ ત્રયોદશી । ટિદ્ધિમસમુદ્રયોઃ ॥

વાર્તા ૧૩ મી. ટીટવા અને સમુદ્રની.

દક્ષિણસમુદ્રતીરે ટિદ્ધિમદંપતી નિવસતઃ । તત્ર ચાસન્નપ્રસવા ટિદ્ધિમી મર્તારમાહ—‘નાથ, પ્રસવયોગ્ય-સ્થાનં નિમૃતમનુસંધીયતામ્ ।’ ટિદ્ધિમોઽવદત્—‘માર્યે, નન્વિદમેવ સ્થાનં પ્રસૂતિયોગ્યમ્ । સા શ્રૂતે—‘સમુદ્ર-ચેલયા વ્યાપ્યતે સ્થાનમેતત્ ।’ ટિદ્ધિમોઽવદત્—‘કિમહં

નિર્બલઃ સમુદ્રે ગ નિગ્રહીતવ્યઃ ।' દિદિમી વિહસ્યાહ—
 'સ્વામિન્, ત્વયા સમુદ્રેણ ચ મહદન્તરમ્ । અથવા ।

દક્ષિણ મહાસાગરના કીનારા પર ટીટવા ટીટવીનું
 બેઠું રહેતું હતું. ત્યાં જેનો પ્રસવકાળ પાસે આવ્યો
 છે એવી ટીટવી તેના પતિને કહે છે, 'હે નાથ ! સૂ-
 વાવડને યોગ્ય કોઈ શુભ સ્થાન શોધી કહાડો.' ટી-
 ટવો કહે—'ભાર્યા ! આ સ્થાનજ સૂવાવડને લાયક
 છે.' તેણી બોલી—'સમુદ્રની ભરતીથી આ સ્થાન
 પર પાણી ફરી વળે છે.' ટીટવો બોલે છે—'હું નબ-
 બો છું માટે શું સમુદ્ર મારા પર હુલ્લો કરશે ?' ટી-
 ટવી હસીને બોલી, 'સ્વામી ! તમારામાં અને સમુ-
 દ્રમાં મહાન્ અંતર છે. અથવા

પરામવં પરિચ્છેત્તું યોગ્યાયોગ્યં ચ વૈત્તિ યઃ ।

અસ્તોહ યસ્ય વિજ્ઞાનં કુચ્છેણાપિ ન સીદતિ ॥૩૮૧॥

જે પરાભવનો નિશ્ચય કરવા માટે, જે યોગ્ય
 અથવા અયોગ્યને જાણે છે, અને જેને તેનો અનુ-
 ભવ છે તે સંકટ સમયે ખેદાતુર થતો નથી. ૩૮૧.
 અપિ ચ । વળી પણ,

અનુચિતકાર્યારમ્ભઃ સ્વજનવિરોધો બલીયસા સ્પર્ધા ।

પ્રમદાજનવિશ્વાસો મૃત્યોર્દ્વારાણિ ચત્વારિ' ॥ ૩૮૨ ॥

અયોગ્ય કામનો આરંભ, સ્વજનનો વિરોધ,
 બલવાન સાથે સ્પર્ધા, સ્ત્રીજનનો વિશ્વાસ, એ ચાર
 મૃત્યુના દ્વાર છે.' ૩૮૨.

તતઃ કુચ્છેણ સ્વામિવચનાત્સા તન્નૈવ પ્રસૂતા ।

પ્રતત્સર્વં શ્રુત્વા સમુદ્રેણાપિ તચ્છક્તિજ્ઞાનાર્થં તદ્વણ્ડા-
 ન્યપહૃતાનિ । તતઃપિદિમી શોકાર્તા મર્તારમાહ—'ના-
 થ, કદમાપતિતમ્ । તાન્યણ્ડાનિ મે નશ્યન્તિ ।' દિ-

દ્વિમોઽવદત્—‘પ્રિયે, મા મૈત્રીઃ ।’ इत्युक्त्वा पक्षिणां
 મેલકં કૃત્વા પક્ષિસ્થામિનો ગરુડસ્ય સમીપં ગતઃ ।
 તત્ર ગત્વા સકલવૃત્તાન્તં દિદ્વિમેન ભગવતો ગરુડસ્ય
 પુરતો નિવેદિતમ્—‘દેવ, સમુદ્રેણાહં સ્વગૃહાવસ્થિતો
 વિનાપરાધેનૈવ નિગૃહીતઃ ।’ તંતસ્તદ્વચનમાર્કર્ણ્ય ગરુ-
 ત્મતા પ્રભુર્ભગવાન્નારાયણઃ સૃષ્ટિસ્થિતિપ્રલયહેતુર્વિજ્ઞપ્તઃ ।
 સ સમુદ્રમણ્ડદાનાયાંદિદેશ । તતો ભગવદાજ્ઞાં મૌલૌ
 નિધાય સમુદ્રેણ તાન્યણ્ડાનિ દિદ્વિમાય સમર્પિતાનિ ।
 અતોઽહં વ્રવીમિ—अङ्गाङ्गिभावमज्ञात्वा’ इत्यादि ॥ रा-
 જાહ—‘કથમસૌ જ્ઞાતંવ્યો દ્રોહબુદ્ધિરિતિ ।’ દમનકો
 વ્રૂતે—‘यदासौ सदर्पः शृङ्गाग्रप्रहरणाभिमुखश्चकितमि-
 વાગચ્છતિ તદા જ્ઞાસ્યતિ સ્વામી ।’ एवमुक्त्वा सं-
 જીવકસમીપં ગતઃ । તત્ર ગતશ્ચ મન્દંમન્દમુપસર્પન્વિ-
 સ્મિતામિવાત્માનમંદર્શયત્ । સંજીવકેન સાદરમુક્તમ્—
 ‘मद्रं, कुशलं ते ।’ दमनको व्रूते—‘अनुजीविनां कुतः
 કુશલમ્ । યતઃ ।

પછી, સ્વામીના બોલવાપર વિશ્વાસ રાખી દુઃખ-
 થી તે ત્યાંજ પ્રસૂત થઈ. એ સર્વ સાંભળીને સમુદ્રે પણ
 તેની શક્તિ જાણવામાટે તેના ઈંડા તાણી લીધા. પ-
 છી ટીકવી, શોકથી પીડિત થઈ, ભર્તાને કહેછે—‘નાથ!
 મોટું સંકટ આવી પડ્યું. તે મારા ઈંડાં જતાં ર-
 હ્યાં.’ ટીકવો બોલ્યો, ‘હિ પ્રિયા! બીહીશ મા.’ એ-
 મ કહી પંખીઓને એકઠાં કરી, પંખીનો સ્વામી
 જે ગરુડ તેની પાસે ગયો. ત્યાં જઈ, ટીકવાએ લ-
 ગવાનું ગરુડને સર્વ વૃત્તાંત સાંભળાવ્યો, અને કહ્યું,
 ‘મહારાજ! હું મારા ઘરમાં બેઠો હતો છતાં અપ-
 રાધવિના સમુદ્રે મને દુઃખ હીધું છે.’ પછી તેનું

ભાવણુ સાંભળી ગરુડે, ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને નાશ-
ના કારણ એવા લગવાનું નારાયણની પ્રાર્થના કરી.
પછી, લગવાને સમુદ્રને તે ઇંડા આપવા ફરમાવ્યું.
પછી સમુદ્રે લગવાનની આજ્ઞા માથે ચઢાવી તે ઇંડા
ટીટવાને સોખ્યાં. માટે હું કહું છું—

દાહરે.

અંગાંગી ભાવ ન કળે, બળનો નિશ્ચય કેમ ?

ટીટલ પંખીથી બુઓ, વ્યાકુળ સાગર જેમ.

રાજા કહે—‘આ આપણી સાથે દ્રોહબુદ્ધિવા-
ળો છે એમ શી રીતે જાણવું ?’ દમનક કહે, ‘જે
વખતે એ ગર્વિષ્ઠ થઈને સિંગડાની આણીરૂપી આ-
ચુધ આગળ કરીને ચક્રિત બની સામો આવશે
ત્યારે સ્વામી જાણી શકશે.’ એમ કહી સંજીવક
પાસે ગયો. ત્યાં ધીમે ધીમે જઈને, પોતાનો વિ-
સ્મિત જેવો ચહેરો દેખાડ્યો. સંજીવકે આદરપૂર્વક
કહ્યું, ‘ભદ્ર ! તારું કુશલ છે ને ?’ દમનક કહે, ‘આ-
કરને કુશલ કયાંથી ? કેમકે—

સંપત્તયઃ પરાધીનાઃ સદા ચિત્તમનિર્વૃત્તમ્ ।

સ્વજીવિતેઽપ્યવિશ્વાસસ્તેષાં યે રાજસેવકાઃ ॥૩૮૨॥

જે રાજસેવકો છે તેની સંપત્તિ પરાધીન, તે-
ના ચિત્તમાં હંમેશાં અસુખ, અને તેના પોતાના
જીવિતનો પણ ભરોસો હોતો નથી. ૩૮૩.

અન્યથા । અને વળી,

કોઽર્થાન્પ્રાપ્ય ન ગર્વિતો વિષયિણઃ કસ્યાપદોઽસ્તં ગતાઃ

સ્ત્રીભિઃ કસ્ય ન લ્ખણ્ડિતં ભુવિ મનઃ કો વાસ્તિ રાજ્ઞાં પ્રિયઃ ।

કઃ કાલસ્ય ભુજાન્તરં ન ચ ગતઃ કોઽર્થી ગતો ગૌરવં

કો વા દુર્જનવાગુરાસુ પતિત ક્ષેમેણ યાતઃ પુમાન્ ॥૩૮૪॥

પૈસા મળતાં કોણ ગર્વિષ્ઠ થતું નથી, કયા વિ-
વથી પુરુષની વિપત્તિ દૂર થઈ છે? કોનું મન સ્ત્રી-
ઓએ ખંડિત કર્યું નથી? રાજાને કોણ વહાલો છે?
કાલની બાથમાં કોણ નથી સપડાયો? કયો યાત્ર્યક
સત્કાર પામે છે? કોણ પુરુષ દુર્જનની જાળમાં અપ-
હરિસુખથી છૂટો થયો છે? અર્થાત્ કોઈ નહિ.' ૩૮૪.

સંજીવકેનોક્તમ્—‘સખે, બ્રૂહિ કિમેતત્ ।’ દમ-
નક આહ—‘કિં બ્રૂવીમિ મન્દભાગ્યઃ । પશ્ય ।

સંજીવક કહે—‘મિત્ર કહે, એવું શું છે?’ દમ-
નક કહે—‘હું દુર્દૈવી શું કહું? જુઓ,

મજ્જન્નપિ પયોરાશૌ લબ્ધ્વા સર્પાવલમ્બનમ્ ।

ન મુશ્ચતિ ન ચાદત્તે તથા મુઘ્ધોઽસ્મિ સંપ્રતિ ॥૩૮૫॥

જે રીતે સમુદ્રમાં ખૂડતાને સર્પરૂપ આધાર
મળતાં તેને પકડતો પણ નથી, તેમ જવા પણ દિ-
તો નથી. તેમ હું હાલ મોહિત થયો છું. ૩૮૫.

યતઃ । કારણ—

एकत्र राजविश्वासो नश्यत्यन्यत्र वान्धवः ।

एक करोमि क गच्छामि पतितो दुःखसागरे’ ॥૩૮૬॥

એક તરફ રાજાનો વિશ્વાસ, બીજી તરફ પા-
લાના બાંધવનું મરણ પામે છે. હું શું કહું? કયાં
જાઉં? દુઃખસાગરમાં પડ્યો છું.’ ૩૮૬.

इत्युक्त्वा दीर्घं निःश्वस्योपविष्टः । संजीवको
ब्रूते—‘मित्र, तथापि सविस्तरं मनोगतमुच्यताम् ।’
दमनकः सुनिभृतमाह—‘यद्यपि राजविश्वासो न क-
थनीयस्तथापि भवानस्मदीयप्रत्ययादागतः । मया प-
रलोकार्थिनावश्यं तव हितमाख्येयम् । शृणु । अयं

સ્વામી તવોપરિ વિકૃતબુદ્ધી રહસ્યુક્તવાન્—‘સંજીવ-
કમેવ હત્વા સ્વપરિવારં તર્પયામિ ।’ એતच्छૃત્વા સં-
જીવકઃ પરં વિષાદમગમત્ । દમનકઃ પુનરાહ—‘અલં
વિગદેન । પ્રાત્કાલકાર્યમનુષ્ઠીયતામ્ ।’ સંજીવકઃ
ક્ષણં વિમૃદ્યાહ સ્વગતમ્—‘સુષ્ટુ શાલ્વિદમુચ્યતે ।
કિં વા દુર્જનત્રેષ્ઠિતં ન વેત્યેતદ્વ્યવહારાન્નિર્જેતું ન શ-
ક્યતે । યતઃ ।

એમ કહીને, મોટો નિસાસો મૂકી બેઠો. સંજીવક
કહે—‘મિત્ર ! તોપણ તારા મનની વિસ્તારપૂર્વક વાત
મને કહે.’ દમનક (એકાંતમાં બેઠો બોલે છે) ‘જો કે
રાજાની છુપી વાત બીજાને કહેવી નહિ એમ છે
તોપણ અમારા ભરોસાથી તમે અહીં આવ્યા છો.
માટે પરલોકની ઇચ્છાવાળા મારે તમારું હિત તમને
કહેવું જોઈએ. સાંભળો, આ સ્વામીની બુદ્ધિ તમારે
વિશે વિકાર પામી છે, એમ તેણે મને એકાંતમાં
કહ્યું કે—સંજીવકનેજ ઠાર મારીને હું મારા કુટુંબ-
ને તૃપ્ત કરીશ.’ આ સાંભળીને સંજીવકને ઘણો ખેદ
થયો. દમનક ફરી બોલ્યો—‘ખેદ બહુ થયો, હમણા
જે કર્તવ્ય છે તે કર.’ સંજીવક ક્ષણભર વિચાર
કરી મનમાં બોલે છે—‘તું કહે છે તે ખરું છે.
કિંવા આ સર્વ દુર્જનનું કરેલું કામ છે કે નહિ ?
તેનો નિર્ણય કરવો વ્યવહારથી શક્ય નથી. કારણ—
દુર્જનગમ્યા નાર્યઃ પ્રાયેણાપાત્રમૃદ્ધવતિ રાજા ।

કૃપણાનુસારિ ચ ધનં દેવો ગિરિજલાગ્રિવર્ષી ચ ॥૩૮૭॥

શ્રીઓ દુર્જન પુરુષને મળવા યોગ્ય હોય છે,
રાજા ધણું કરીને અયોગ્યનું પોષણ કરનાર હોય છે,

અને દ્રવ્ય નિરંતર કંબુસ પાસે રહેનાર હોય છે,
અને વર્ષાદ પર્વત અને સમુદ્ર પર વધારે પડે છે. ૩૮૭.

કાશ્ચિદાશ્રયસૌન્દર્યાદ્વત્તે શોભામસજ્જનઃ ।

પ્રમદાલોચનન્યસ્તં મલીમસમિવાજ્જનમ્ ॥ ૩૮૮ ॥

જેમ સ્ત્રીની આંખમાં આંજેલું મલીન પણ
કાજળ શોભે છે તેમ કોઈ દુર્જન મનુષ્ય આશ્રયના
સૌંદર્યથી શોભે છે. ૩૮૮.

તત્ર વિચિન્ત્યોક્તમ્ । કષ્ટં કિમિદમાપતિતમ્ । યતઃ ।

ત્યાં વિચાર કરી કહ્યું. આ કષ્ટ કેમ આવ્યું ?

કારણ—

આરાધ્યમાનો નૃપતિઃ પ્રયત્ના-

ન્ન તોષમાયાતિ કિમત્ર ચિત્રમ્ ।

અયં ત્વપૂર્વપ્રતિમાવિશેષો

યઃ સેવ્યમાનો રિપુતામુપૈતિ ॥ ૩૮૯ ॥

પ્રયત્નપૂર્વક રાજાની સેવા કર્યા છતાં, તે સંતોષ
પામતો નથી એમાં શું આશ્ચર્ય ? આ તો એક અ-
પૂર્વ વિશેષ પ્રતિમા છે કે જેની સેવા કરીએ તે
શત્રુ બને. ૩૮૯.

તદયમશક્યાર્થઃ પ્રમેયઃ । યતઃ ।

ત્યારે એનો પ્રમેય (ગુઠ કારણનું જ્ઞાન) અશ-
ક્ય છે. કારણ—

નિમિત્તમુદ્દિશ્ય હિ યઃ પ્રકુપ્યતિ

ધ્રુવં સ તસ્યાપગમે પ્રસીદતિ ।

અકારણદ્વેષિ મનસ્તુ યસ્ય વૈ

કથં જનસ્તં પરિતોષયિષ્યતિ ॥ ૩૯૦ ॥

જે કંઈ કારણથી કોપે છે, તે કારણનો નાશ

થતાં ખરેખર શાંત થાય છે. જેનું મન કારણવિના દુષ્ટી છે, તેને મનુષ્ય કેમ શાંત કરશે? ૩૯૦.

કિં મયાપકૃતં રાજ્ઞઃ । અથવા નિર્નિમિત્તાપકારિણશ્ચ ભવન્તિ રાજાનઃ' । દમનકો વ્રૂતે—‘एवमेतत् । शृणु ।

મેં રાજાનો શો અપરાધ કર્યો? અથવા રાજાઓ વિનાકારણ અપકાર કરનાર હોય છે.’ દમનક બોલ્યો—‘એ એમજ છે. સાંભળ.

विज्ञैः स्निग्धैरुपकृतमपि द्वेष्यतामेति कैश्चित्साक्षादन्यैरुपकृतमपि प्रीतिमेवोपयाति ।

चित्रं चित्रं किमथ चरितं नैकभावाश्रयाणां

सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥૩૯૧॥

વિદ્વાન્ અને સ્નેહી એવા કેટલાક લોકોએ ઉપકાર કર્યા છતાં તે અપકાર જણાય છે. અને બીજા કેટલાકોએ પ્રત્યક્ષ અપકાર કર્યા છતાં, તેના પર પ્રીતિ ઉપજે છે. જેના મનને! એક નિશ્ચય નથી, તેનું ચરિત્ર એવુંજ હોય છે. એમાં શું આશ્ચર્ય? માટેજ સેવાધર્મ ઘણો દુષ્કર છે અને તે યોગીને પણ અગમ્ય છે. ૩૯૧.

अन्यच्च । અને વળી,

कृतशतमसत्सु नष्टं सुभाषितशतं च नष्टमबुधेषु ।

वचनशतमवचनकरे बुद्धिशतमचेतने नष्टम् ॥ ૩૯૨ ॥

અસત્પુરુષ પર કરેલા સો ઉપકારો નિષ્ફળ થાય છે, અને મૂર્ખ આગળ સુભાષિતની સેંકડો વાતો નકામી છે, જે કહેલું સાંભળતોજ નથી, તેને સો આજ્ઞા કરીએ તોપણ વ્યર્થ, અને અચેતન ઉપર સેંકડો બુદ્ધિ નિરુપયોગી છે. ૩૯૨.

કિં ચ । કેમકે,

ચન્દનતરુષુ ભુજંગા જલેષુ કમલાનિ તત્ર ચ ગ્રાહાઃ ।
ગુણવાતિનશ્ચ ભોગે સ્વલા ન ચ સુખાન્યવિગ્નાનિ ॥૩૧૩॥

ચંદન વૃક્ષપર સર્પ, પાણીમાં કમળ, તેમાં વ-
ળી-ગ્રાહ, અને ઉપભોગમાં ગુણનાશક બળ હોય છે
માટે સુખ એ નિર્વિદ્ધ નથી. ૩૯૩.

અન્યથા । અને વળી,

મૂલં ભુજંગૈ કુસુમાનિ મૃદ્ગૈઃ
શાસ્ત્રાઃ પ્લવઙ્ગૈઃ શિશ્વરાણિ મલ્લૈઃ ।

નાસ્ત્યેવ તચ્ચન્દનપાદપસ્ય
યન્નાશ્રિતં દુષ્ટતરૈશ્ચ હિંસ્રૈઃ ॥ ૩૧૪ ॥

જેનો મૂળ ભાગ સર્પથી વિંટાયો છે, કૂલ ભ-
મરાથી વિટલાયલા છે, શાખા વાંદરાથી વિંટલાઈ છે,
શિખર રીંછથી વ્યાપ્ત છે, એમ છે માટે ચંદનવૃક્ષ-
નો એવો કોઈ ભાગ રહ્યા નથી કે જે ઉપર હિંસક
પ્રાણીનો નિવાસ ન હોય. ૩૯૪.

અયં તાવત્સ્વામો વાચિ મધુરો વિષહૃદયો જ્ઞા-
તઃ । યતઃ ।

આ અમારો રાજા તો બોલવામાં મીઠો છે,
પણ અંદરથી ઝેર જેવો છે. એ અમને જણાયું.
કારણ—

દૂરાદુચ્છિન્નપાણિરાદ્રનયનઃ પ્રોત્સારિતાર્થાસાનો
ગાઢાલિન્નતત્પરઃ પ્રિયકથાપ્રશ્નેષુ દત્તાદરઃ ।
અન્તર્ભૂતવિષો બહિર્મધુમયશ્ચાતીવ માયાપદુઃ
કો નામાયમપૂર્વનાટકવિધિર્યઃ શિક્ષિતો દુર્જનૈઃ ॥૩૧૫॥

દૂરથી હાથ ઊંચા કરી આદર કરનાર, સજલ

નેત્રવાળો, પોતાનું અર્ધું આસન આપનારો, દૃઢ આલિંગન દેવાને તત્પર, પ્રિય કથાલાપમાં આદર-વાળો, અને અંદરથી ઝેરથી ભરેલો, અને બહારથી મધુમય એવો એ કપટમાં અતિ ચતુર છે. દુર્જને શીખવેલા આ અપૂર્વ નાટકનો આ (કાણ બાણે) કયે પ્રકાર છે? ૩૯૫.

તથા હિ । તેમજ

પોતો દુસ્તરવારિરાશિતરણે દીપોઽન્ધકારાગમે
નિર્વાતે વ્યજનં મદાન્ધકરિણાં દર્પોપશાન્ત્યૈ સૃણિઃ
इत्थं तद्भुवि नास्ति यस्य विधिना नोपायचिन्ता कृता
मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धातापि भग्नोद्यमः' ॥૩૯૬॥

દુસ્તર સાગર તરવાને નૌકા, અંધકાર દૂર કરવાને દીવો, નિર્વાત સ્થાનમાં વાયુ ઉપજાવવા માટે પંખો, મદાંધ હાથીનો મદ શાંત કરવાને અંકુશ, એમ જેને માટે ગ્રહાએ ઉપાય ન કર્યો હોય એવી વસ્તુ જગતમાં કોઈ નથી, પણ દુર્જનની ચિત્ત વૃત્તિનો નિરોધ કરવામાં ગ્રહદેવ પણ થાકી ગયો છે, એમ મને લાગે છે, (કેમકે તેનો કંઈ ઉપાય તેણે ઘડ્યો નથી) ૩૯૬.

સંજીવકઃ પુનર્નિઃશ્વસ્ય—‘કપ્ટં મોઃ । કથમહં
સસ્યમક્ષકઃ સિંહેન નિપાતયિતવ્યઃ । યતઃ ।

સંજીવક ફરી નિસાસો મૂકી, ‘શી આપત્તિ !
શું અનાજ ખાનારો હું તેને સિંહે મારવા તૈયાર થવું. કારણ—

द्वयोरेव समं वित्तं द्वयोरेव समं बलम् ।

तयोर्विवादो मन्तव्यो नोत्तमाधमयोः क्वचित् ॥૩૯૭॥

જે જેડનો પૈસો સમાન, જે જેનું બળ સર-

ખું, તે બેઉનીજ સ્પર્ધા યોગ્ય છે. ઉત્તમ અને અધમની સ્પર્ધા કદી પણ યોગ્ય નથી. ૩૯૭.

(પુનર્વિચિન્ત્ય ।) કેનાયં રાજા મમોપરિ વિકારિતઃ । ન જાને । ભેદમુપગતાદ્રાજ્ઞઃ સદા ભેતવ્યમ્ । યતઃ ।

(ફરી વિચાર કરીને) આ રાજાને મારે વિષે કોણે ભેરવી માર્યું? કોણે બાણે? લેદ પામેલા રાજાની હુમેશા ડરતા રહેવું. કારણ—

मन्त्रिणा पृथिवीपालचित्तं विघटितं क्वचित् ।
बलयं स्फटिकस्येव को हि संघातुमीश्वरः ॥ ૩૯૮ ॥

જેમ સ્ફટિક માણીનું કડું ફૂટતાં સંઘાતું અશક્ય છે, તેમ કદી રાજાનું પ્રધાન વિષે ભભેરાયલું ચિત્ત સુધારવાને કોણુજ સમર્થ છે? ૩૯૮.

अन्यच्च । અને વળી,

वज्रं च राजतेजश्च द्वयमेवातिभीषणम् ।
एकमेकत्र पतति पतत्यन्यत्समन्ततः ॥ ૩૯૯ ॥

વજ્ર અને રાજતેજ એ બે ઘણા ભયંકર છે, પરંતુ તે પૈકી વજ્ર એકજ ઠેકાણે પડે છે અને રાજતેજ સર્વ ઠેકાણે ફેલાય છે. ૩૯૯.

ततः संग्रामे मृत्युरेव वरम् । इदानीं तदाज्ञानुवर्तनमशुक्तम् । यतः ।

માટે યુદ્ધમાં મરવું એ ઉત્તમ. હવે તેની આજ્ઞા પાળવી એ અયોગ્ય છે. કારણ—

मृतः प्राप्नोति वा स्वर्गं शत्रुं हत्वा सुखानि वा ।
उमावपि हि शूराणां गुणावेतौ सुदुर्लभौ ॥ ૪૦૦ ॥

મરતાં સ્વર્ગ મળે છે કે શત્રુને મારતાં સુખ

મળે છે, આમ અતિ દુર્લભ જે બે લાભો તે શૂર પુરુષને નક્કી પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૦૦.

યુદ્ધકાલધ્યાયમ્ । અને આ યુદ્ધનો સમય છે.

યત્રાયુદ્ધે ધ્રુવં મૃત્યુર્યુદ્ધે જીવિતસંશયઃ ।

તમેવ કાલં યુદ્ધસ્ય પ્રવદન્તિ મર્નાષિણઃ ॥ ૪૦૧ ॥

જ્યાં યુદ્ધ ન કરતાં મોતનો નિશ્ચય છે અને યુદ્ધ કરતાં મરણનો સંશય છે, તેજ વેળા યુદ્ધ માટે યોગ્ય છે એમ વિદ્વાનો કહે છે. ૪૦૧.

યતઃ । કારણ—

અયુદ્ધે હિ યદા પશ્યેન્ન કિંચિદ્ધિતમાત્મનઃ ।

યુધ્યમાનસ્તદા પ્રાક્ષો ધ્રિયતે રિપુણા સહ ॥ ૪૦૨ ॥

જ્યારે યુદ્ધ ન કરીએ તેમાં આપણું હિત આપણને દેખાતું નથી, તે વખતે પ્રાક્ષ પુરુષ શત્રુ સાથે યુદ્ધ કરી પ્રાણ છોડે છે. ૪૦૨.

જયે ચ લભતે લક્ષ્મીં મૃતેનાપિ સુરાક્ષનામ્ ।

ક્ષણવિધ્વંસિનઃ કાયાઃ કા ચિન્તા મરણે રણે ॥ ૪૦૩ ॥

યુદ્ધમાં જય મળતાં લક્ષ્મી મળે છે, મરતાં અપ્સરા મળે છે, આ શરીર ક્ષણભંગુર છે, ત્યારે રણમાં મરણમાં ચિંતા શી? ૪૦૩.

एतच्चिन्तयित्वा संजीवक आह—‘भो मित्र, कथमसौ मां जिघांसुर्जातव्यः ।’ दमनको ब्रूते—‘यदसौ पिङ्गलकः समुन्नतलांगूल उन्नतचरणो विवृतास्यस्त्वां पश्यति तदा त्वमेव स्वविक्रमं दर्शयिष्यसि । यतः ।

એવો વિચાર કરી સંજીવકે કહ્યું—‘હો મિત્ર ! આ મને મારવા ઇચ્છે છે, એમ મારે શી રીતે સ-

મજવું.' દમનક કહેછે—'જે વખતે આ પિંગલક પોતાની પૂછડી ઊંચી કરે, પગ ઊંચા કરે અને મુખ ફાડીને તારી તરફ જુએ, ત્યારે તું તારૂં પરાક્રમ દેખાડજે. કારણ,

बलवानपि निस्तेजाः कस्य नाभिभवास्पदम् ।

निःशङ्कं दीयते लोकैः पश्य भस्मचये पदम् ॥૪૦૪॥

ખળવાન હોઇને જે પોતાનું પરાક્રમ દેખાડવો નથી તેનો કોણ તિરસ્કાર કરતું નથી? જુઓ, જગતમાં રાખના ઢગલાપર સર્વે નિશંક પગ મૂકે છે. ૪૦૪.

किंतु सर्वमेतत्सुगुप्तमनुष्ठातव्यम् । नो चेन्न त्वं नाहम् ।' इत्युक्त्वा दमनकः करटकसमीपं गतः । करटकेनोक्तम्—'किं निष्पन्नम् ।' दमनकेनोक्तम्—'निष्पन्नोऽसावन्योन्यभेदः ।' करटको ब्रूते—'कोऽत्र संदेहः । यतः ।

પરંતુ એ સર્વ ગુપ્ત રીતે કરવું જોઈએ. નહિ તો તું નહિ કે હું નહિ.' એમ કહીને દમનક કરટક પાસે ગયો. કરટકે કહ્યું, 'શું સાર કાઢ્યો?' દમનક ખેલ્યો, 'ખેડનો પરસ્પર લેહ સિદ્ધ કર્યો?' કરટક કહે—'એમાં શું આશ્ચર્ય? કારણ—

बन्धुः को नाम दुष्टानां कुप्यते को न याचितः ।

को न हृष्यति वित्तेन कुकृत्ये को न पण्डितः ॥૪૦૫॥

દુષ્ટને બંધુ કોણ? માંગવાથી કોણ રીસ કરતું નથી? ધનથી કોણ શાંત થતું નથી અથવા ધનથી કોને ગર્વ થતો નથી? (અને) ખરાબ કામ કરવામાં કોણ પંડિત નથી? ૪૦૫.

અન્યથા । અને વળી,

દુર્વૃતઃ ક્રિયતે ધૃતૈઃ શ્રીમાનાત્મવિવૃદ્ધયે ।

કિં નામ ચલસંસર્ગઃ કુરુતે નાશ્રયાશવત્ ॥ ૪૦૬ ॥

પોતાની ચઢતી થવા માટે ખળ લોકો શ્રી-
મંત્રોને દુરાચારી બનાવે છે, અગ્નિ જેવો દુષ્કર્મો
સંસર્ગ શું (ખરાબી) કરતો નથી ? ૪૦૬.

તતો દમનકઃ પિંગ્લકસમીપં ગત્વા 'દેવ, સ-
માગતોઽસૌ પાપાશયઃ । તતઃ સંજીભૂય સ્થીયતામ્'
इत्युक्त्वा पूर्वोक्ताकारं कारयामास । संजीवकोऽप्या-
गत्य तथाविधं विकृताकारं सिंहं दृष्ट्वा स्वानुरूपं वि-
क्रमंचकार । ततस्योर्युद्धे संजीवकः सिंहेन व्यापादितः ।

પછી દમનક પિંગલક પાસે જઈને, 'મહારા-
જ ! તે પાપમતિ મનુષ્ય આવ્યો છે, માટે આપે
તૈયારી કરી રાખવી.' એમ કહીને, પૂર્વે સંજીવકને
કહ્યા પ્રમાણે પ્રકાર સિંહ પાસે કરાવ્યો. સંજીવકે
પણ આવીને, તેવા વિકૃત વેષવાળા સિંહને જોઈને,
પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પરાક્રમ કર્યું. જેડિનું યુદ્ધ
થતાં સિંહથી સંજીવક માર્યો ગયો.

अथ संजीवकं सेवकं पिंगलको व्यापाद्य वि-
श्रान्तः सशोक इव तिष्ठति । ब्रूते च 'किं मया दा-
रुणं कर्म कृतम् । यतः ।

પછી પોતાના સેવક સંજીવકને મારી વિશ્રાંતિ
લઈ પિંગલક શોક કરવા લાગ્યો. અને જોડ્યો, 'કે
મેં કેવું અધાર કર્મ કર્યું ? કેમકે

परैः संभुज्यते राज्यं स्वयं पापस्य भाजनम् ।

धर्मातिक्रमतो राजा सिंहो हस्तिबन्धादिव ॥ ૪૦૭ ॥

જેમ સિંહે હાથીને મારતાં, પાપભાગી સિંહ અને ખાનારા ખીજા સર્વ હોય છે તેમ રાજ્યસુખ ખીજા પણ ભોગવે છે, અને ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરતાં પાપનું પાત્ર રાજ થાય છે. ૪૦૭.

અપરં ચ । અને વળી,

ભૂમ્યેકદેશસ્ય ગુણાન્વિતસ્ય

ભૂતસ્ય વા બુદ્ધિમતઃ પ્રણાશઃ ।

ભૂત્યપ્રણાશો મરણં નૃપાણાં

નથાપિ ભૂમિઃ સુલભા ન ભૂત્યાઃ' ॥ ૪૦૮ ॥

જમીનનો એક ટુકડો, અને ગુણવાન અને બુદ્ધિમાન સેવકનો નાશ એ બેમાંથી રાજાએ ચા- કરનો નાશ પોતાના મરણ સમાન જાણવો, કેમકે જમીન જતાં ફરી મળી શકે છે પણ મૂવેલો સેવક ફરી મળતો નથી.' ૪૦૮.

દમનકો વ્રતે—સ્વામિન્, કોડયં નૂતનો ન્યાયો ચદરાતિં હત્વા સંતાપઃ ક્રિયતે । તથા ચોક્તમ્—

દમનક કહે—‘મહારાજ ! આ ક્યાંથી નવો ન્યાય કાઢ્યો ? કે શત્રુને મારીને ખેદ કરોછો ? તે- મજ કહ્યું છે—

પિતાં વા યદિ વા મૃતાં પુત્રો વા યદિ વા સુહૃત ।
પ્રાણંછેદકરા રાજા હન્તવ્યા ભૂતિમિચ્છતા ॥૪૦૯॥

વૈભવેચ્છુ રાજાએ પોતાનો જીવ લેનાર, જે પા- પ, કે ભાઈ કે પુત્ર કે મિત્ર હોય તો પણ તેનો વધ કરવો. ૪૦૯.

અપિ ચ । વળી પણ,

ધર્માર્થકામતત્ત્વજ્ઞો નૈકાન્તકરુણો ભવેત્ ।

નહિ હસ્તસ્પર્શ્યકં ક્ષમાવાન્ભક્ષિતું ક્ષમઃ ॥ ૪૧૦ ॥

ધર્મ, અર્થ, કામ એનું તત્ત્વ જાણનારે અતિ-
શય દયાળુ થવું નહિ, કારણ જે અતિ દયાળુ છે તે
ખોતાના હાથમાં રહેલો ખોરાક પણ ખાઈ શકતો
નથી. ૪૧૦.

કિં ચ । કેમકે—

ક્ષમા શત્રૌ ચ મિત્રે ચ યતીનામેવ ભૂષણમ્ ।

અપરાધિષુ સત્ત્વેષુ નૃપાણાં સૈવ દૂષણમ્ ॥ ૪૧૧ ॥

શત્રુ અને મિત્ર ઉપર ક્ષમા, એ સંન્યાસીનું-
જ ભૂષણ છે. પરંતુ અપરાધી પ્રાણીને ક્ષમા કરવી
તે રાજાને તો દૂષણજ છે. ૪૧૧.

અપરં ચ । અને વળી,

રાજ્યલોભાદંકારાદિચ્છતઃ સ્વામિનઃ પદમ્ ।

પ્રાયશ્ચિત્તં તુ તસ્યૈકં જીવોત્સર્ગો ન ચાપરમ્ ॥ ૪૧૨ ॥

રાજલોભ અને અહંકાર એ બેથી સ્વામીનું
પદ મેળવવાને ઇચ્છનારનો પ્રાણ લેવો એજ તેનું
પ્રાયશ્ચિત છે. બીજું નથી. ૪૧૨.

અન્યચ્ચ । અને વળી,

રાજા ઘૃણી બ્રાહ્મણઃ સર્વભક્ષઃ

સ્ત્રી ચાવશા દુષ્પ્રકૃતિઃ સહાયઃ

પ્રેમ્યઃ પ્રતીપોઽધિકૃતઃ પ્રમાદી

ત્યાજ્યા ઇમે યશ્ચ કૃતં ન વેત્તિ ॥ ૪૧૩ ॥

દયાળુ રાજા, સર્વલક્ષી ગ્રાહ્યણ, સ્વતંત્ર સ્ત્રી,
દુષ્ટ મદદનીશ, કહ્યું ન કરનારો સેવક, અને પ્રમા-
દી અધિકારી, અને જે પોતા ઉપર થએલા ઉપકા-
રને જાણતો નથી એ સર્વ ત્યાજ્ય છે. ૪૧૩,

વિશેષતઃ । અને વિશેષે કરીને

સત્યાનૃતા ચ પરુષા પ્રિયવાદિની ચ
હિંસા દયાલુરપિ ચાર્થપરા વદાન્યા ।

નિત્યવ્યયા પ્રચુરરત્નધનાગમા ચ

વારાક્કનેવ નૃપનીતિરનેકરૂપા' ॥ ૪૧૪ ॥

વારાંગના (ગણિકા)ની પેઠે રાજાની નીતિ ખે-
રીખોટી, કઠોર તથા મધુર ભાષણ કરનારી, હિંસક
અને દયાળુ, ધન હરનારી અને દેનારી, હમેશા
ખર્ચાળુ અને ઘણો સંચય કરનારી, એમ પરસ્પર
વિરૂદ્ધ દેખાતા અનેક પ્રકારવાળી હોય છે.' ૪૧૪.

इति दमनकेन संतोषितः पिङ्गलकः स्वां प्रकृ-
तिमापन्नः सिंहासनं समुपविष्टः । दमनकः प्रहृष्टमनाः
'विजयतां महाराजः । शुभमस्तु' सर्वजगताम्' इत्यु-
क्त्वा यथासुखमवस्थित ॥

આ રીતે દમનકે પિંગલકને સંતોષ પમાડી
ઠેકાણે આણ્યો અને સિંહાસન પર બેસાડ્યો. દમ-
નક પ્રસન્ન મનથી, 'મહારાજ ! આપનો વિજય થા-
યો. સર્વ જગતનું કલ્યાણ થાયો.' એમ કહીને
સુખથી બેઠો.

विष्णुशर्मावाच—‘सुहृद्भेदः श्रुतस्तावद्भवद्भिः ।’
राजपुत्रा उचुः—‘भवत्प्रसादच्छ्रुतः । सुखिनो भूता
वयम् ।’ विष्णुशर्माब्रवीत्—‘अपरमर्षादमस्तु—

વિષ્ણુશર્મા કહેછે—‘હે રાજપુત્રો ! તમે મિત્ર-
લેદ સાંભળ્યો ?’ રાજપુત્ર કહેછે—‘આપની કૃપા-
થી સાંભળ્યો, અમે સુખી થયા.’ વિષ્ણુશર્મા કહે-
‘ખીણું’ પણ આમ હો.

सुहृद्भेदस्तावद्भवतु भवतां शत्रुनिलये
खलः कालकृष्टः प्रलयमुपसर्पत्प्रहस्तः ।

जनो नित्यं भूयात्सकलसुखसंपत्तिवसतिः

कथारम्भे रम्ये सततमिह बालोऽपि रमताम् ॥४१५॥

નિરંતર આપના શત્રુના ઘરમાં મિત્રભેદ રહ્યા,
ખૂબ કાલથી ખેંચાઈને નાશ પામો, લોકો નિત્ય સ-
કલ સુખ સંપત્તિથી પરિપૂર્ણ થાઓ, અને આ ર-
મ્ય વાર્તાના આરંભમાં બાલકો પણ હૃમેશાં આનંદ
પામો.' ૪૧૫.

इति हितोपदेशे सुहृद्भेदो नाम द्वितीयः

कथासंग्रहः समाप्तः

एते रीते मित्रभेद नामक वार्तासंग्रहो

श्रीमे ભાગ સમાપ્ત.

॥ विग्रहः ॥

विग्रह (६५५)

पुनः कथारम्भकाले राजपुत्रा ऊचुः—‘आर्य, राजपुत्रा वयम् । तद्विग्रहं श्रोतुं नः कुतूहलमस्ति ।’
विष्णुशर्मणोक्तम्—‘यदेवं भवद्भयो रोचते कथयामि ।’
विग्रहः श्रूयतां यस्यायमाद्यः श्लोकः—

इरी वार्ताना प्रारंभमां राजपुत्रो કહેછે—‘આર્ય ! અમે રાજપુત્ર છએ, માટે વિગ્રહ સાંભળવાનું અમને ધણું ડૉતુક છે.’ વિષ્ણુશર્મા કહેછે—‘જો તમને એ જામે છે, તો હું તે કહું છું. વિગ્રહ સાંભળો. જેનો આ પહેલો શ્લોક છે.

हंसैः सह मयूराणां विग्रहे तुल्यविक्रमे ।

विश्वास्य वञ्चिता हंसाः काकैः स्थित्वारिमन्दिरे’ ॥४१६॥

હંસ અને મોર એ બેઉનું બળ સમાન હો-
ઈને યુદ્ધ થતાં, કાગડાએ શત્રુના ઘરમાં રહીને હં-
સને વિશ્વાસ ઉપજાવી ફસાવ્યો.’ ૪૧૬.

राजपुत्रा ऊचुः—‘कथमेतत् ।’ विष्णुशर्मा क-
थयति—

રાજપુત્ર કહે—‘એ કેમ ?’ વિષ્ણુશર્મા કહેછે.

अस्ति कर्पूरद्वीपे पद्मकेलिनामध्रेयं सरः । तत्र
हिरण्यगर्भो नाम राजहंसः प्रतिवसति । स च स-
र्वैर्जलचरपक्षिभिर्मिलित्वा पक्षिराज्येऽभिषिक्तः । यतः ।

કપૂરબેટમાં પદ્મકેલી નામનું સરોવર છે. ત્યાં
હિરણ્યગર્ભ નામનો રાજહંસ રહેતો હતો. સર્વજ-

સચર પંખીઓએ એકઠા થઈ તેને રાજ્યાભિષેક કર્યો હતો. કારણ—

यदि न स्यान्नरपतिः सम्यग्नेता ततः प्रजा ।

अकर्णधारा जलधौ विप्लवेतेह नौरिव ॥ ४१७ ॥

જેમ ખલાસી સિવાય નૌકા સમુદ્રમાં ખૂટે છે, તેમ નિયામક રાજા વિના સર્વ પ્રજા નાશ પામે છે. ૪૧૭.

अपि च । वणी पणु,

प्रजां संरक्षति नृपः सा वर्धयति पार्थिवम् ।

वर्धनाद्रक्षणं श्रेयस्तदभावे सदप्यसत् ॥ ४१८ ॥

રાજા પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે અને પ્રજા રાજાને વધારે છે, વધારવા કરતાં રક્ષણ વિશેષ છે, કેમ કે તેના અભાવમાં સત્ પણ અસત્ જાણવું. મતલબ કે રક્ષણ ન કરવામાં આવે તો વધારો થવાનોજ નહિ. ૪૧૮.

एकदासौ राजहंसः सुविस्तीर्णकमलपर्यङ्के सु-
खासीनः परिवारपरिवृतस्तिष्ठति । ततः कुतश्चिद्देशा-
दागत्य दीर्घमुखो नाम बकः प्रणम्योपविष्टः । राजो-
वाच—‘दीर्घमुख, देशान्तरादागतोऽसि । वार्ता कथ-
य ।’ स ब्रूते—‘देव, अस्ति महती वार्ता । तां वक्तुं
सत्त्वरमागतोऽहम् । श्रूयताम् । अस्ति जम्बुद्वीपे वि-
न्ध्यो नाम गिरिः । तत्र चित्रवर्णो नाम मयूरः पक्षि-
राजो निवसति । तस्यानुचरैश्चरद्भिः पक्षिमिरहं द-
ग्धारण्यमध्ये चरन्नबलोकितः पृष्ठश्च—‘कस्त्वम् । कुतः
समागतोऽसि ।’ तदा मयोक्तम्—‘कर्पूरद्वीपस्य रा-
जचक्रवर्तीनो हिरण्यगर्भस्य राजहंसस्यानुचरोऽहम् ।
कौतुकाद्देशान्तरं द्रष्टुमागतोऽस्मि ।’ एतच्छ्रुत्वा पक्षि-

ભિરુક્તમ્—‘અનયોર્દેશયોઃ કો દેશો મદ્રતરો રાજા
ચ ।’ મયોક્તમ્—‘આઃ, કિમેવમુચ્યતે । મહદન્તરમ્ ।
યતઃ કર્પૂરદ્વીપઃ સ્વર્ગ એવ રાજહંસશ્ચ દ્વિતીયઃ સ્વર્ગ-
પતિઃ । અત્ર મરુસ્થલે પતિતા યૂયં કિં કુરુથ । અસ્મ-
દેશે ગમ્યતામ્ ।’ તતોઽસ્મદ્વચનમાકર્ણ્ય સર્વે સકોપા
બમૂઁઃ । તથા ચોક્તમ્—

કોઈ એક વખતે તે રાજહંસ વિશાળ કમલ
પલંગપર સપરિવાર સુખથી બેઠો હતો. પછી દી-
ર્ઘમુખ નામનો બગલો કોઈ દેશથી આવીને નમ-
સ્કાર કરી ત્યાં બેઠો. રાજા કહેછે—‘હિ દીર્ઘમુખ !
તું પરદેશથી આવ્યો છે. કંઈ સમાચાર કહે.’ તે
કહેછે—‘મહારાજ ! ઘણી લાંબી વાત છે, તે કહેવા
માટે હું જલદી આવ્યો છું. સાંભળો. જંબુદ્વીપ-
માં વિંધ્ય નામનો પર્વત છે ત્યાં ચિત્રવર્ણ નામનો
મોર પંખીઓનો રાજા રહેતો હતો. તેના ફરતા
આકરોએ મને દગ્યારણ્યમાં ફરતો દીડો. અને પૂ-
છ્યું, ‘તું કોણ ? કયાંથી આવ્યો ?’ ત્યારે મેં કહ્યું,
‘કર્પૂરબેટના ચક્રવર્તી હિરણ્યગર્ભ નામક રાજહંસ-
નો હું સેવક છું. કૌતુકથી બીજો દેશ જોવા આવ્યો
છું.’ એ સાંભળીને પંખી બોલ્યાં, ‘આ બે દેશમાં-
થી કયો દેશ અને કયો રાજા સારો ?’ મેં કહ્યું,
‘અહુઃ એ શું કહોછો ? ઘણોજ મોટો અંતર. કા-
રણ કર્પૂરબેટ તો સ્વર્ગજ છે અને રાજહંસ એ બી-
જો સ્વર્ગપતિ (ઇંદ્ર)જ છે. અહીંઆ મારવાડમાં પ-
ડેલા તમે શું કરોછો ? અમારા દેશમાં ચાલો.’ પ-
છી માફ બોલવું સાંભળી, સર્વને રીસ ચઢી. તેમજ
કહ્યું છે:—

પયઃપાનં ભુજંગાનાં કેવલં વિષવર્ધનમ્ ।

ઉપદેશો હિ મૂર્ખાણાં પ્રકોપાય ન શાન્તયે ॥૪૧૯॥

સાપને દૂધ પીવડાવવું એ કેવલ ઝેરનો વધારો કરવા જેવું છે, તેમ મૂર્ખને ઉપદેશ કરવો એ કોપનું જ કારણ છે, શાંતિનું નથી. ૪૧૯.

અન્યથા । અને વળી,

વિદ્વાનેવોપદેષ્યો નાવિદ્વાંસ્તુ કદાચન ।

વાનરાનુપદિશ્યાથ સ્થાનભ્રષ્ટા યયુઃ સ્વગાઃ' ॥ ૪૨૦ ॥

વિદ્વાન્ જ ઉપદેશ કરવા યોગ્ય છે, અવિદ્વાન્ તો જરાએ ઉપદેશને પાત્ર નથી. વાંદરાને ઉપદેશ કરવાથી પંખીઓ સ્થાનભ્રષ્ટ થયાં. ૪૨૦.

રાજોવાચ—‘કથમેતત્ ।’ દીર્ઘમુખઃ કથયતિ—

રાજા પૂછેછે, ‘એ કેમ થયું?’ દીર્ઘમુખ કહેછે.

કથા ૧૪ ચતુર્દશી । પક્ષિણાં વાનરાણાંચ ॥

વાર્તા ૧૪ મી. પંખીઓ અને વાંદરાની.

અસ્તિ નર્મદાતીરે વિશાલઃ શાલ્મલીતરુઃ । તત્ર નિર્મિતનીડકોડે પક્ષિણો નિવસન્તિ સુખેન । અથૈક-
દા વર્ષાસુ નીલપટલૈરાવૃતે નભસ્તલે ધારાસારૈર્મહતી-
વૃષ્ટિર્વભૂત । તતો વાનરાંશ્ચ તરુતલેઽવસ્થિતાઞ્શીતાકુ-
લાન્કમ્પમામાનવલોક્ય કૃપયા પક્ષિમિરુક્તમ્—‘મો મો
વાનરાઃ, શૃણુત ।

નર્મદા તીરપર વિશાળ શાલમ્લી (સીમલા)નું
ઝાડ છે. ત્યાં બનાવેલા માળામાં પંખીઓ સુખથી
રહેતા હતાં. કોઈએક સમયે વર્ષાઋતુમાં સર્વ આ-
કાશ કાળા વાદળાંથી છવાઈ રહ્યું અને ઉપરથી મો-

તે મૂશળધાર વર્ષાદ વરસ્યો. પછી ઝાડની નીચે ટાઢથી ગલરાઇને ફુંકવાતા વાંદરાને જોઇને પંખીઓએ દયાથી કહ્યું ‘અલ્યા ! વાંદરા, સાંભળ.

અસ્માભિર્નિર્મિતા નીડાશ્ચચુમાત્રાદૃતૈસ્તૃણૈઃ ।

હસ્તપાદાદિસંયુક્તા યૂયં કિમિતિ સીદથ’ ॥ ૪૨૧ ॥

ફક્ત આંચથીજ તણુખલાં આણુનારા અને, માળાઓ બાંધ્યા છે, અને તમે તો હાથ પગ છા-
ત્યાદિ અવયવોવાળા છતાં, આવું દુઃખ કેમ ભો-
ગવો છો ?’ ૪૨૧.

તચ્છ્રુત્વા વાનરૈર્જાતામર્ષેરાલોચિતમ્—‘અહો નિ-
ર્વાતનીડગર્ભાવસ્થિતાઃ સુખિનઃ પક્ષિણોઽસ્માન્નિન્દન્તિ ।
ભવતુ તાવદ્વદ્ધેરુપશમઃ । અનન્તરં શાન્તે પાનીયવર્ષે
તૈર્વાનરૈર્વૃક્ષમારુહ્ય સર્વે નીડા ભગ્નાસ્તેષામણ્ડાનિ ચા-
યઃ પાતિતાનિ । અતોઽહં બ્રવીમિ—‘વિદ્વાનેવોપદેષ્ટવ્યઃ’
इत्यादि ॥ રાજોવાચ—‘તતસ્તૈઃ કિં કૃતમ્ ।’ વકઃ
કથયતિ—‘તતસ્તૈઃ પક્ષિમિઃ કોપાદુક્તમ્—‘કેનાન્તો
રાજહંસો રાજા કૃતઃ । તતો મયોપજાતકોપેનોક્તમ્—
‘યુષ્મદીયમયૂરઃ કેન રાજા કૃતઃ ।’ एतच्छ्रुत्वा ते स-
र्वे मां हन्तुमुद्यताः । ततो मयापि स्वविक्रमो दर्शितः । यतः ।

તે સાંભળતાં વાંદરાએ ગુસ્સો કરી, તેના ત-
રફ જોયું. અને બોલ્યો, ‘અરે ! નિર્વાત (જેમાં પ-
વન ન પેસે એવા) ઘરની વચ્ચે બેસીને, આ મુખી
પંખીઓ અમારી નિંદા કરે છે. વર્ષાદ બંધ પડ-
વા દો.’ પછી વર્ષાદ વર્ષતો બંધ પડતાં, તે વાં-
દરાએ ઝાડપર ચઢીને, તેનાં બધા માળા ભાંગી

નાખ્યા, અને ઈડા નીચે નાખી દીધાં. માટે હું
કહું છું કે—

દાહરો.

સમજી પાત્ર ઉપદેશનું, જરા ન અજ ગણાય;
દેતાં મર્કટ બોધ ઝટ, સ્થાન રહિત ખગ થાય.

રાજા બોલ્યો, ‘પછી તેમણે શું કર્યું?’ બગલો
કહે છે—‘પછી તે પંખીઓએ ગુસ્સે થઈ, એમ ક-
હ્યું કે, ‘એ રાજહાસને કોણે રાજા સ્થાપ્યો?’ પછી
મેં પણ કોધથી કહ્યું, ‘તમારા મોરને કોણે રાજા
કર્યો?’ એ સાંભળી તે સર્વે મને મારવા તૈયાર થ-
યા. પછી મેં પણ માફ પરાક્રમ દેખડાવ્યું. કારણ-
અન્યદા મૂષણં પુંસાં ક્ષમા લજ્જેવ યોષિતામ્ ।

પરાક્રમઃ પરિમલે વૈયાલ્યં સુરતેષ્વિવ’ ॥ ૪૨૨ ॥

જેમ સ્ત્રીઓને રતિપ્રસંગ સિવાય, બીજે કે-
કોણે લજ્જા એ ભૂષણ છે તેમ પુરુષોને પણ પરા-
લવ સિવાય બીજે પ્રસંગે ક્ષમા એ ભૂષણ છે.’ ૪૨૨.

રાજા વિહસ્યાહ— રાજા હસીને બોલ્યો,

આત્મનશ્ચ પરેષાં ચ યઃ સમીક્ષ્ય બલાવલમ્ ।

અન્તરં નૈવ જાનાતિ સ તિરાસ્ક્રિયતેઽરિભિઃ ॥૪૨૩॥

જે પોતાનાં અને પારકાં બળ અબળને જોઈ-
ને, તેમાંનો તફાવત સમજતો નથી, તે શત્રુથી પ-
રાલવ પામે છે. ૪૨૩.

અન્યથા । અને વળી,

સુચિરં હિ ચરન્નિત્યં ક્ષેત્રે સસ્યમવુદ્ધિમાન્ ।

દ્વીપિર્ચર્મપરિછન્નો વાગ્દોષાદ્ઘર્દમો હતઃ’ ॥ ૪૨૪ ॥

વાઘનું ચામડું ઓઢીને એક બુદ્ધિહીન ગધે-

ॐ धाया वभत सुधी जेतर्भांनुं अनाज भातो ड-
तो. परंतु पोताना वाग्दोषथी ते भरणु पाभ्यो. ४२३.

बकः पृच्छति—‘कथमेतत् ।’ राजा कथयति—
अगलो पूछेछे, ‘अे डेम थयुं?’ राजा डडेछे.

कथा १५ पंचदशी । व्याघ्रवेषधारक गर्दभस्य ॥

वार्ता १५ भी. पाधनो वेष धरनार गधेडानी.

अस्ति हस्तिनापुरे विलासो नाम रजकः । त-
स्य गर्दभोऽतिवाहनाद्बलं मुमूर्षुरिवभवत् । तत-
स्तेन रजकेनासौ व्याघ्रचर्मणा प्रच्छाद्यारण्यसमीपे
सस्यक्षेत्रे नियुक्तः । ततो दूरात्तमवलोक्य व्याघ्रबुद्ध्या
क्षेत्रपतयः सत्वरं पलायन्ते । अथैकदा केनापि स-
स्यरक्षकेण धूसरकम्बलकृततनुत्राणेन धनुःकाण्डं स-
ज्जीकृत्यानतकायेनैकान्ते स्थितम् । तं च दूराद्दृष्ट्वा ग-
र्दभः पुष्टाङ्गो यथेष्टसस्यभक्षणजातबलो गर्दभोऽयमि-
ति मत्वोच्चैः शब्दं कुर्वाणस्तदभिमुखं धावितः । स-
स्यरक्षकेण चीत्कारशब्दान्निश्चित्य गर्दभोऽयमिति ली-
लयैव व्यापादितः । अतोऽहं ब्रवीमि—‘सुचिरं हि
चरन्नित्यम्’ इत्यादि ॥ दीर्गमुखो ब्रूते—ततः पक्षिभि-
रुक्तम्—‘अरे पाप दुष्ट बक, अस्माकं भूमौ चरन्नस्मा-
कं स्वामिनमधिक्षिपसि तन्न क्षन्तव्यमिदानीम्’ इत्यु-
क्त्वा सर्वे मां चञ्चुभिर्हत्वा सकोपो उचुः—‘पश्य
रे मूर्ख, स हंसस्तव राजा सर्वथा मृदुः । तस्य
राज्याधिकारी नास्ति । यत एकान्तमृदुः करतलस्थ-
मप्यर्थं रक्षितुमक्षमः । स कथं पृथिवीं शास्ति रा-
ज्यं वा तस्य किम् । किंतु त्वं च कूपमण्डूकः । तेन
तदाश्रयमुपदिशसि । शृणु ।

હસ્તિનાપુરમાં વિલાસ નામનો ઘોભી હતો. તે ઘોભીનો એક ગધેડો ઘણો ભાર ઉપાડવાથી દુઃખલો થઈ મરણતોલ પડ્યો હતો. પછી તે ઘોભીએ તેને વાઘનું ચામડું ચોરાડીને, અરણ્ય પાસે એક અનાજના ખેતરમાં છોડી મૂક્યો. તે પછી દૂરથી તેને જોઈને, એ વાઘ છે એમ જાણી ખેડુત જલંદી નાસી જતો. પછી એક દહાડે કોઈએક અનાજનો રક્ષક, ગધેડાના રંગની એક ધાબળીથી પોતાનું શરીર ઢાંકીને ધનુષ્ય તૈયાર કરી, શરીર વાડું વાળી એકાંતમાં ભરાઈ ખેડો. તેને દૂરથી જોઈને, શરીરે પુષ્પ થએલો, અને યથેચ્છ ધાન્ય ખાવાથી જે ઘણો બલિષ્ઠ થયો છે, એવો તે ગધેડોજ છે એમ માની, મોટેથી ભૂંકતો તેની સામે દોડ્યો. ખેડુતે તેના ચીત્કાર શબ્દથી એ ગધેડો છે એમ નિશ્ચય કરી સહજ મારી નાખ્યો. માટે હું કહું છું.

દોહરો.

વાઘાંખર ચોઢી સુખે, નિત્યે ખેતર ખાય;
વાગ્દોષે ઝટ રાસલો, અક્કલહીન હણાય.

દીર્ઘમુખ (ખગલો) કહે છે, ‘પછી પંખીઓ એમ ખોડ્યા કે, ‘અરે! પાપી! દુષ્ટ ખગલા. અમારી હદમાં તું ફરતાં છતાં, અમારા રાજની નિંદા કરેછે? તે હવે અમે સહન કરવાના નથી.’ એમ કહીને સર્વે મને ચાંચથી પ્રહાર કરીને ક્રોધથી ખોડ્યા, ‘જે રે મૂર્ખા! તે તારો હુંસ રાજ સર્વ પ્રકારે કોમળ છે. તેને રાજનો અધિકાર નથી. કારણ, જે અત્યંત કોમળ છે તે હથેલીમાં રહેલા પદાર્થને પણ સાચવવામાં સમર્થ હોતો નથી. ત્યારે તે પૃથ્વીનું પાલણુ

કેમ કરી શકે? તેને વળી રાત્ર્ય કેલું? પરંતુ તું
કૂપમંડુક (કૂવાનો દેડકો) છે, માટે તેના આશ્રય-
નાં અમારી પાસે વખાણ કરે છે. સાંભળ!

સેવિતવ્યો મહાવૃક્ષઃ ફલચ્છાયાસમન્વિતઃ ।

યદિ દૈવાત્ફલં નાસ્તિ ચ્છાયા કેન નિવાર્યતે ॥૪૨૫॥

ફલ અને છાયા એથી યુક્ત એવાં મોટાં વૃ-
ક્ષનો આશ્રય કરવો યોગ્ય છે. જો દૈવયોગે ફળ
ન મળે, તોપણ તેની છાયાનો કોણ અટકાવ ક-
રનાર છે? ૪૨૫.

અન્યથા । અને વળી,

હીનસેવા ન કર્તવ્યા કર્તવ્યો મહાદાશ્રયઃ ।

પયોઽપિ શૌણ્ડિકીહસ્તે વારુણીત્યંભિધીયતે ॥ ૪૨૬ ॥

નીચની સેવા કરવી નહિ, મોટાનો આશ્રય ક-
રવો, કારણ કલાલણના હાથમાં જો દૂધ હોય તોપ-
ણ તેને લોકો મદિરા કહે છે. ૪૨૬.

અન્યથા । અને વળી,

મહાનપ્યલ્પતાં યાતિ નિર્ગુણે ગુણવિસ્તરઃ ।

આધારાધેયભાવેન ગજેન્દ્ર ઇવ દર્પણે ॥ ૪૨૭ ॥

જે પ્રમાણે હાથી નાના આરસામાં, આધાર
આધેય ભાવથી મોટો છતાં નાનો દેખાય છે, તેમ
મોટો મનુષ્ય પણ નિર્ગુણ પાસે પોતાના ગુણનો વિ-
સ્તાર કરવાથી નાનો થાય છે. ૪૨૭.

વિશેષતઃ । વિશેષ કરીને,

વ્યપદેશેઽપિ સિદ્ધિઃ સ્યાદતિશક્તે નરાધિપે ।

શશિનો વ્યપદેશેન શશકાઃ સુખમાસતે' ॥ ૪૨૮ ॥

અતિ બલવાન શબ્દ હોવાથી, તેના નામથીજ

કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. બુઝો કે ચંદ્રને નામે સર્વ સ-
સલાં સુખથી રહે છે.’ ૪૨૮.

મયોક્તમ્—‘કથમેતત્’ । પક્ષિણઃ કથયન્તિ—
મેં કહ્યું, ‘એ કેમ?’ પંખીઓ કહે છે.

કથા ૧૬ ષોડશી । ગજશશકયોઃ ॥

વાર્તા ૧૬ મી. હાથી અને સસલાની.

કદાચિદપિ વર્ષાસુ વૃષ્ટેરભવાન્નૃપાર્તો ગજયૂથો
યૂથપતિમાહ—‘નાથ, કોઽભ્યુપાયોઽસ્માકં જીવનાય ।
નાસ્તિ શુદ્રજન્તૂનાં નિમજ્જનસ્થાનમ્ । વયં ચ નિમ-
જ્જનસ્થાનાભાવાન્મૃતાહૃં ઇવ । કિં કુર્યઃ । કં યામઃ’ ।
તતો હસ્તિરાજો નાતિદૂરં ગત્વા નિર્મલં હૃદં દર્શિત-
વાન્ । તતો દિનેષુ ગચ્છત્સુ તત્તીરાવસ્થિતાગજપાદા-
હતિભિશ્ચૂર્ણિતાઃ શુદ્રશશકાઃ । અનન્તરં શિલીમુખો
નામ શશકાશ્ચિન્તયામાસ—‘અનેન ગજયૂથેન પિપાસા-
કુલિતેન પ્રત્યહમત્રાગન્તવ્યમ્ । અતો વિનશ્યત્યસ્તકુ-
લમ્’ । તતો વિજયો નામ વૃદ્ધશશકોઽવદત્ । મા
વિર્ષાદત્ । મયાત્ર પ્રતીકારઃ કર્તવ્યઃ ।’ તતોઽસૌ પ્ર-
તિજ્ઞાય ચલિતઃ । ગચ્છતા ચ તેનાલોચિતમ્—‘કથં ગ-
જયૂથસમીપે સ્થિત્વા વક્તવ્યમ્ । યતઃ ।

કોઇએક વખતે ચોમાસામાં વર્ષાદ ન હોવાથી,
તરસથી પીડાયલા હાથીના ટોળાએ પોતાના સ્વા-
મીને કહ્યું, ‘મહારાજ ! અમારે જીવવામાટે શો ઉ-
પાય કરવો ? શુદ્ર જંતુને પણ સ્નાન યોગ્ય જળા-
શય નથી, અને અમે તો, સ્નાનયોગ્ય સ્થાન ન હો-
વાથી, મરવા જેવા થયા છીએ : શું કરવું ? કયાં જ-

વું ?' પછી ગજરાજે થોડે દૂર જઈને, એક મોટો
હઠ દેખાડ્યો. ત્યાં ટેટલાક દિવસ જતાં, તે હઠના
તીરપર રહેલા હાથીના પગના પ્રહારથી નાના ના-
ના સસલા છૂંદાઈ ગયા. ત્યારે શિલિમુખ નામનો
સસલો વિચાર કરવા લાગ્યો કે, આ હાથીનું ટોળું
દરરોજ તરસથી આકૂળ થઈને અહીં આવે છે, તેથી
મારું કુલ નાશ પામે છે. પછી વિજય નામનો વૃદ્ધ
સસલો બોલ્યો, 'ગભરાશો મા. હું એનો ઇલાજ
કરું છું.' પછી તે પ્રતિજ્ઞા કરી નીકળ્યો. રસ્તે આ-
લતાં એવો વિચાર થયો કે, હાથીના ટોળા પાસે
બોલી કેમ શકાય ? કારણ—

સ્પૃશન્નપિ ગજો હન્તિ જિવ્રન્નપિ ભુજંગમઃ ।

પાલયન્નપિ ભૂપાલઃ પ્રહસન્નપિ દુર્જનઃ ॥ ૪૨૧ ॥

હાથી સ્પર્શ કરીને પણ મારે છે, સાપ ભુંધીને
પણ મારે છે, રાજા પાળણ કરીને પણ મારે છે,
અને દુર્જન હુમ્મીને પણ મારે છે. ૪૨૫.

અતોઽહં પર્વતશિખરમારુહ્ય યૂથનાથં સંવાદયા-
મિ ।' તથાનુષ્ટિતે યૂથનાથ ઉવાચ—“કસ્ત્વમ્ । કુનઃ
સમાયાતઃ ।' સ બ્રૂતે—“શશકોઽહમ્ । ભગવતા ચ-
ન્દ્રેણ ભવદન્તિકં પ્રેષિતઃ ।' યૂથપતિરાહ—“કાર્યમુચ્ય-
તામ્ ।' વિજયો બ્રૂતે—

એટલામાટે હું પર્વતના શિખરપર બેસીને, ટોળા-
ના અધિપતિ ગજરાજ સાથે વાત કરીશ.' તેમ કરતાં
યુથપતિ બોલ્યો, 'તું કોણ ? ક્યાંથી આવ્યો ?' તેણે
કહ્યું, 'હું સસલો છું, ભગવાન ચંદ્રમાએ મને આ-
પની પાસે મોકલ્યો છે.' યુથપતિ કહે છે—‘શું કામ
છે તે કહો,' વિજય કહે છે.

‘ઉચ્ચતેષ્વપિ શસ્ત્રેષુ દૂતો વદતિ ભાન્યથા ।

સદૈવાવધ્યમાવેન યથાર્થસ્ય હિ વાચકઃ ॥ ૪૩૦ ॥

‘શસ્ત્ર ઉગામીએ તોપણ હૈત ખોટું બોલતો નથી. હુમેશા તે અવધ્ય છે, માટે તે યથાર્થ બોલી શકે છે. ૪૩૦.

તદહં તદાક્ષયા બ્રવીમિ । શૃણુ । યદેતે ચન્દ્ર-
સરોરક્ષકાઃ શશકાસ્ત્વયાનિ સારિતાસ્વનુચિતં કૃતમ્ ।
તે શશકાશ્ચિરમસ્માકં રક્ષિતાઃ । અત એવ મે શશાઙ્ક
હતિ પ્રસિદ્ધિઃ ।’ એવમુક્તવાન્નિ દૂતે યૂથપતિર્ભયાદિદ-
માહ—‘પ્રણિષ્થેહિ । इदमज्ञानतः कृतम् । पुनर्न कर्त-
व्यम् ।’ દૂત ઉવાચ—‘યદેવં તદગ્ર સરાસિ કોપાત્ક-
મ્પમાનં મગવન્તં શશાઙ્કં પ્રણમ્ય પ્રસાદ્ય ગચ્છ ।’ ત-
તો રાજો યૂથપતિં નીચ્છા જલે નિચ્છલં ચન્દ્રચિન્નં દ-
ર્શયિત્વા યૂથપતિઃ પ્રણામં કારિતઃ । ઉક્તં ચ તેન—
‘દેવ, અજ્ઞાનાદનેનાપરાધઃ કૃતઃ । તતઃ ક્ષમ્યતામ્ ।
નૈવં વારાન્તરં વિદ્યાસ્યતે ।’ इत्युक्त्वा प्रस्थापितः ।
અતોઽહં બ્રવીમિ—‘ન્યપદેશેઽપિ સિદ્ધિઃ સ્યાત્’ इति ॥
તતો મયોક્તમ્—‘સ એવાસ્મત્પ્રભૂ રાજહંસો મહાપ્રતા-
પોઽતિસમર્થઃ । त्रैलोक्यस्यापि प्रभुत्वं तत्र युज्यते किं
पुना राज्यम्’ इति । તદાહં તૈઃ પક્ષિભિઃ ‘દુષ્ટ, કથ-
મસ્મદ્ભૂમૌ ચરાસિ’ इत्यभिधाय राज्ञश्चित्रवर्णस्य समीपं
નીતઃ । તતો રાજ્ઞઃ પુરો માં પ્રદર્શ્ય તૈઃ પ્રણમ્યોક્તમ્—
‘દેવ, अवधीयतामेष दुष्टो बको यदस्मद्देशे चरन्नापि
देवपादानधिक्षिपति ।’ રાજાહ—‘કોઽયમ્ । કુતઃ સ-
માયાતઃ ।’ त ऊचुः—‘हिरण्यगर्भनाम्नो राजहंसस्या-
मुचरः कर्पूरद्वीपादागतः ।’ અથાહં ગૃધ્રેણ મન્ત્રિણા
પૃષ્ઠઃ—‘कस्तत्र मुख्यो मन्त्री’ इति । મયોક્તમ્—‘सर्व-

શાસ્ત્રાર્થપારગઃ સર્વજ્ઞો નામ ચક્રયાકઃ ।' ગૃધ્રો વ્રુ-
તે—'યુજ્યતે । સ્વદેશજોઽસૌ । યતઃ ।

ત્યારે હું તેની આજ્ઞાથી આપને કહું છું. સાં-
ભળો. ચંદ્રસરોવરનું રક્ષણ કરનાર જે આ સસલા
મેંઘણા દિવસથી રક્ષણ કરેલા છે માટેજ માફ શશાં-
ક એવું પ્રસિદ્ધ નામ છે.' એમ દ્વતને બોલતાં સાંભળી
તે યૂથપતિ ભયથી બોલ્યો, 'માફ કરો. આ મેં અ-
બળતા કીધું. ફરી કરવાનો નથી.' દ્વત કહેછે—'જે
એમ છે તો, આ સરોવરમાં કોપથી કંપાયમાન થ-
એલા લગવાન શશાંક (ચંદ્રમા)ને પગે લાગી પ્ર-
સન્ન કર.' પછી રાત્રે યૂથપતિને તેડી જઈ, પાણી-
માંનું અંચલ ચંદ્રખિંબ દેખડાવીને તેની પાસે ન-
મસ્કાર કરાવ્યો. અને તે બોલ્યો, 'ચંદ્રમહારાજ !
આ ગજરાજે અજ્ઞાનથી અપરાધ કર્યો છે તેને માફ
કરો. ફરી આમ કરશે નહિ.' એમ કહીને તેને વ-
દાય કર્યો. માટે હું કહું છું.

દોહરો.

બલિષ્ઠ નરેન્દ્ર નામથી, થાય સિદ્ધ સૌ કામ,
શશાંક નૃપના નામથી, સસલાં સુખી તમામ.

પછી મેં કહ્યું, 'તે અમારો પ્રભુ રાજહંસ મ-
હા પરાક્રમી અને સમર્થ છે. ત્રૈલોક્યનું પણ પ્રભુત્વ
એને યોગ્ય છે. ત્યારે (આ લોકની) રાજ્યની તો શી
વાત?' તે વખતે તે પંખીઓએ કહ્યું, 'હિ દુષ્ટ ! બગલા,
તું અમારી હુદમાં કેમ ફરે છે?' એમ કહીને ચિ-
ત્રવર્ણ રાજા પાસે મને પકડી ગયા. પછી રાજા પા-
સે મને દેખડાવી, તેમણે પ્રભામ કરી કહ્યું, 'મહા-
રાજ ! આ દુષ્ટ બગલાને મારી નાખો. કારણ એ

આપણી હૃદમાં રહીને દેવચરણની નિંદા કરે છે.’
રાજા કહેછે—‘એ કોણ છે ? કયાંથી આવ્યો ?’ તે-
ઓ કહેછે, ‘હિરણ્યગર્ભ નામક રાજહુંસનો આ અ-
નુચર છે અને કર્પૂર બેટમાંથી આવ્યો છે.’ પછી
મંત્રી ગીધે મને પૂછ્યું, ‘ત્યાં મુખ્ય મંત્રી કોણ
છે ?’ મેં કહ્યું, ‘સર્વ શાસ્ત્ર પારંગત સર્વજ્ઞ નામનો
ચક્રવાક છે.’ ગીધ બોલ્યો, ‘યોગ્ય છે. એ અમારા
દેશનોજ છે. કારણ—

સ્વદેશજં કુલાચારં વિશુદ્ધમથવા શુચિમ્ ।

મન્ત્રજ્ઞમવ્યસનિનં વ્યભિચારવિવર્જિતમ્ ॥ ૪૩૧ ॥

અધીતવ્યવહારાર્થં મૌલં સ્થાતં વિપાશ્રિતમ્ ।

અર્થસ્યોત્પાદકં ચૈવ વિદધ્યાન્મન્ત્રિણં નૃપઃ ॥ ૪૩૨ ॥

પોતાના દેશમાં જન્મેલો, કુલાચારવાળો, નિ-
ર્મળ મનવાળો, અને અંગે પવિત્ર એવો, મંત્ર જ્ઞ-
ણનાર, નિર્વ્યસની, અવ્યભિચારી, સર્વ વ્યવહાર-
જ્ઞાન કુશલ, પરંપરાથી આવેલો, વક્તા, વિદ્વાન
અને પૈસા પેદા કરનાર એવાને રાજાએ પ્રદાનપદે
નીમવો. ૪૩૧-૪૩૨.

અત્રાન્તરે શુકેનોક્તમ્—‘દેવ, કર્પૂરદ્વીપાદયો લ-
ઘુદ્વીપા જમ્બુદ્વીપાન્તર્ગતા एव । तत्रापि देवपादाना-
मेवाधिपत्यम्’ । તતો રાજાપ્યુક્તમ્—‘एवमेव । यतः ।

એટલામાં શુક (પોપટ) બોલ્યો, ‘મહારાજ !
જંબુદ્વીપની અંદરનાજ કર્પૂરદ્વીપ વગેરે નાના નાના
દ્વીપો છે. અને ત્યાં પણ દેવચરણની સત્તા છે.’ પછી
રાજાએ પણ કહ્યું, ‘એમજ છે. કારણ—

राजा मत्तः शिशुश्चैव प्रमादो धनगर्वितः ।

अप्राप्यमपि वाञ्छन्ति किं पुनर्लभ्यतेऽपि यत् ॥ ૪૩૩ ॥

રાજા, મત્ત, ખાંલક, પ્રમાદી, અને ધનગર્વિષ્ટ એ પાંચે ન મળવા લાયક ચીજની ઈચ્છા કરે છે, ત્યારે મળતી વસ્તુની ઈચ્છા કરે તેમાં તો શું કહેવું ? ૪૩૩.

તતો મયોક્તમ્—‘યદિ વચ્ચનમાત્રેણૈવાધિપત્યં સિદ્ધયતિ તદા જમ્બુદ્વીપેઽપ્યસ્મત્પ્રમોર્હિરણ્યગર્ભસ્ય સ્વામ્યમસ્તિ ।’ શુકો વ્રૂતે—‘કથમત્ર નિર્ણયઃ ।’ મયોક્તમ્—‘સંગ્રામ એવ ।’ રાજા વિહસ્યોક્તમ્—‘સ્વસ્વામિનં ગત્વા સજ્જીકુરુ ।’ તદા મયોક્તમ્—‘સ્વદૂતોઽપિ પ્રસ્થાપ્યતામ્ ।’ રાજોવાચ—‘કઃ પ્રયાસ્યતિ દોત્યૈન યત એવંભૂતો દૂતઃ કાર્યઃ ।

પછી મેં કહ્યું, ‘જો કેવલ બોલવાથીજ આધિપત્ય સિદ્ધ થતું હોય, તો જંબુદ્વીપમાં પણ અમારા રાજા હિરણ્યગર્ભની સત્તા છે.’ શુક બોલ્યો, ‘આનો નિર્ણય કેમ કરવો ?’ મેં કહ્યું, ‘યુદ્ધથીજ.’ રાજા હસીને બોલ્યો, ‘તું પોતાના રાજા પાસે જઈને તેને (યુદ્ધ માટે) તૈયાર કર.’ ત્યારે મેં કહ્યું—‘આપના હૃતને પણ મોકલો.’ રાજાએ કહ્યું—‘હૃતનું કાર્ય કરવા કોણુ જશે ? કેમકે હૃત એવો જોઈએ કે-મક્તો ગુણી શુચિર્દક્ષઃ પ્રગલ્ભોઽવ્યસની ક્ષમી । બ્રાહ્મણઃ પરમર્મજ્ઞો દૂતઃ સ્યાત્પ્રતિભાવવાન્’ ॥૪૩૪॥

લક્ષ્મ, ગુણી, પાપભીર, ચતુર, નિહર, વ્યસનરહિત, સહનશીલ, બ્રાહ્મણ, પારકો મર્મ જાણનાર, અને પ્રતિભાવવાળો. એવો હૃત જોઈએ* ૪૩૪.

યુક્તિપર પ્રત્યુક્તિની યોજના તત્કાળ કરી શકે એવો બુદ્ધિમાન.

ગૃધ્રો વદતિ—‘સન્યેવ દૂતા બહવઃ । કિંતુ બ્રા-
હ્મણ એવ કર્તવ્યઃ । યતઃ ।

ગીધ બોલ્યો—‘હૂતો તો ધણાજ છે. પરંતુ
પ્રાહ્મણુજ કરવો. કારણ—

પ્રસાદં કુરુતે પત્યુઃ સંપત્તિં નાભિવાચ્છતિ ।

કાલિમા કાલકૂટસ્ય નાપૈતીશ્વરસંગમાત્ ॥ ૪૩૫ ॥

સ્વામીને પ્રસન્ન કરે અને સંપત્તિની ઈચ્છા
કરતો નથી, જુઓ કાલકૂટ ઝેરની કાળાશ ઈશ્વરના
સંગથી પણ છૂટતી નથી. જેમ કાળકૂટની કાળાશ
ઈશ્વર સંગથી જતી નથી, તેમ પ્રાહ્મણુ હૂત પોતા-
ના સ્વામી કરતાં વધારે ધનવાનનો સંગ મળે તે-
મણુ તે પોતાના સ્વામીને છોડતો નથી. ૪૩૫.

રાજાહ—‘તતઃ શુક એવ વ્રજતુ । શુક, ત્વમે-
વાનેન સહ ગત્વાસદમિલષિતં બ્રૂહિ’ । શુકો વ્રતે—
‘યથાજ્ઞાપયતિ દેવઃ । કિંત્વયં દુર્જનો વકઃ । તદનેન
સહ ન ગચ્છામિ । તથા ચોક્તમ્—

રાજા કહેછે—‘ત્યારે શુકનેજ મોકલો. હે શુક !
તુંજ એની સાથે જઈને, અમારૂં ઈચ્છિત કહે.’ શુક
કહે છે—‘જેવી મહારાજની આજ્ઞા. પરંતુ આ બ-
ગલો દુર્જન છે, માટે એની સાથે હું જતો નથી.
તેમજ કહ્યું છે—

શ્વલઃ કરોતિ દુર્વૃત્તં નૂનં ફલતિ સાધુષુ ।

દશાનનોહરેત્સીતાં બન્ધનં સ્યાન્મહોદયે ॥ ૪૩૬ ॥

જે બાળ છે તે દુરાચાર કરેછે અને તેનું ફળ
સજ્જન પુરુષને મળે છે. જુઓ, રાવણે સીતાનું
હરણ કર્યું અને સમુદ્રને બંધન થયું. ૪૩૬.

અપરં ચ । અને વળી,

ન સ્થાતવ્યં ન ગન્તવ્યં દુર્જનેન સમં ક્વચિત્ ।

કાકસજ્ઞાદ્વતો હંસસ્તિષ્ઠન્ગચ્છંશ્ચ વર્તકઃ' ॥ ૪૩૭ ॥

દુર્જનની સાથે કદી પણ રહેવું નહિ અને જવું પણ નહિ. કાગડાની સોબતથી હંસ, તથા તેની સાથે રહેનાર તથા જનાર વર્તક પણ મરણ પામ્યો.' ૪૩૭

રાજોવાચ—'કથમેતત્ ।' શુકઃ કથયતિ—

રાજાએ કહ્યું—'એ કેમ ?' શુક કહે છે.

કથા ૧૭ સપ્તદશી । હંસકાકયોઃ ॥

વાર્તા ૧૭ મી. હંસ અને કાગડાની.

અસ્ત્યુજ્જયિનીવર્ત્મપ્રાન્તરે પ્લક્ષતરુઃ । તત્ર હંસ-
કાકૌ નિવસતઃ । કદાચિદ્ગ્રીષ્મસમયે પરિશ્રાન્તઃ ક-
શ્ચિત્પથિકસ્તત્ર તરુતલે ધનુઃકાણ્ડં સંનિધાય સુપ્તઃ ।
તત્ર ક્ષણાન્તરે તન્મુસ્માદ્વૃક્ષચ્છાયાપગતા । તતઃ સુર્ય-
તેજસા તન્મુખં વ્યાપ્તમવલોક્ય તદ્વૃક્ષસ્થિતેન હંસેન
કૃપયા પક્ષૌ પ્રસાર્ય પુનસ્તન્મુખે છાયા કૃતા । તતો
નિર્મરનિદ્રાસુખિના તેન મુખવ્યાદાનં કૃતમ્ । અથ પ-
રસુખમસહિષ્ણુઃ સ્વભાવદૌર્જન્યેન સ કાકસ્તસ્ય મુ-
ખે પુરીષોત્સર્ગં કૃત્વા પલાયિતઃ । તતો યાવદસૌ
પાન્થ ઉત્થાયોર્ધ્વં નિરીક્ષતે તાવત્તેનાવલોકિતો હંસઃ
કાણ્ડેન હતો વ્યાપાદિતઃ ॥

ઉજ્જયનીના રસ્તાની બાબુપરના વનમાં પ્લક્ષ
(પીપળા)નું ઝાડ છે. ત્યાં હંસ અને કાગડો રહેતો
હતો. ત્યાં કોઈએક વખતે ગ્રીષ્મ ઋતુમાં થાકેલો
કોઈએક વટેમાર્ગુ તે ઝાડની નીચે ધનુષ્ય મૂકીને

સૂતો. ત્યાં થોડીવાર પછી તેના મોં ઉપરના આડની છાયાં દૂર ગઈ તેથી સૂર્યના તેજથી તેનું મોં છવાઈ જતું જોઈને, તે આડપર રહેલા હંસે દયાથી, પોતાની પાંખ પસારી તેના મોંપર પહેલાં જેવી છાયાં કરી. પછી ગાઢનિદ્રાના સુખમાં તેણે પોતાનું મોં પોહોળું કર્યું. પછી બીજાનું સુખ ન સહન કરનાર કાગડો, પોતાના દુર્જન સ્વભાવથી તેના સુખમાં ચરફીને ઉડી ગયો. પછી તે વટેમાર્ગુ ઊઠી જાયે જુએ છે તો હંસને દીઠો. પછી ધનુષ્યના ખાણથી તેને મારી નાખ્યો.

વર્તકકથામપિ કથયामि—

વર્તક (લાવડા)ની વાત કહું છું.

કથા ૧૮ અષ્ટાદશી । વર્તકકાકયોઃ ॥

વાર્તા ૧૮ મી. વર્તક અને કાગડાની.

एकदा भगवतो गरुडस्य यात्राप्रसङ्गेन सर्वे पक्षिणः समुद्रतीरं गताः । ततः काकेन सह वर्तकश्चलितः । अथ गोपालस्य गच्छतो दधिभाण्डाद्वारंवारं तेन काकेन दधि खाद्यते । ततो यावदसौ दधिभाण्डं भूमौ निधायोर्ध्वमवलोकते तावत्तेन काकवर्तको दृष्टौ । ततस्तेन खेदितः काकः पलायितः । वर्तकः स्वभावानिरपराधो मन्दगतिस्तेन प्राप्तो व्यापादितः । अतोऽहं ब्रवीमि—‘न स्वातव्यं न गन्तव्यम्’ इत्यादि ॥ ततो मयोक्तम्—‘भ्रातः शुक, किमेवं ब्रवीषि । मां प्रति यथा श्रीमद्देवस्तथा भवानपि ।’ शुकनोक्तम्—‘अस्त्वेवम् । किंतु ।’

કોઈએક સમયે ભગવાન્ ગરુડના પ્રવાસ પ્રસંગે સર્વ પંખીઓ સમુદ્ર તીરે એકઠાં ગયાં. તેમાં વર્તક (લાવડો) કાગડાની સાથે ચાલ્યો. ત્યારે રસ્તામાં ચાલતા એક ગોવાળીઆની દહીંની મટુકીમાંથી કાગડો વારંવાર દહીં ખાતો હતો. પછી મહીની મટુકી નીચે મૂકી તે ગવળીએ ઊંચે જોતાં, કાગડો તથા વર્તક બેને દીઠાં. કાગડો તરત ચેતીને ઊડી ગયો, અને કોઈનો પણ અપરાધ ન કરે એવા સ્વભાવવાળો વર્તક ધીમે ધીમે ચાલતો હતો. તેને પકડીને ગોવાળે મારી નાખ્યો. માટે હું કહું છું કે—

દાહરો.

દુર્જન સાથ ન ચાલવું, કદી ન કરવો વાસ;
પામ્યા વર્તક હંસ બે, કાગ સંગથી નાશ.’

પછી મેં કહ્યું—‘ભાઈ! શુક એમ શું બોલે છે? જેવા મને મારો સ્વામી તેવાજ તમે છો.’ શુક બોલ્યો, ‘ભલે તેમ હો. પરંતુ—

दुर्जनैरुच्यमानानि संमतानि प्रियाण्यपि ।

अकालकुसुमानीव भयं संजनयन्ति हि ॥ ૪૩૮ ॥

અકાલિક આવેલાં ફૂલોની પેઠે, દુર્જનોએ કરેલાં મધુર તથા અનુકૂલ લાભણો પણ લયકારક હોય છે. ૪૩૮.

दुर्जनत्वं च भवतो वाक्यादेव ज्ञातं यदनयो-
र्भूपालयोर्विग्रहे भवद्वचनमेव निदानम् ।

તારી દુર્જનતા તારા બોલવાપરથીજ સમજાઈ કારણ આ બે રાજાઓની લડાઈ થવામાં તારૂં ભાગ્યજ મૂળ કારણ છે.

તતોઽહં તેન રાજા યથાવ્યવહારં સંપૂજ્ય પ્રસ્થાપિતઃ । શુકોઽપિ મમ પશ્ચાદાગચ્છન્નાસ્તે । एतत्सर्वं
 वरिज्ञाय यथाकर्तव्यमनुसंधीयताम् ।' चक्रवाको वि-
 हस्याह—‘देव, बकेन तावद्देशान्तरमपि गत्वा यथा-
 शक्ति राजकार्यमनुष्ठितम् । किंतु देव, स्वभाव एष
 मूर्खाणाम् । अतः ।

પછી તે રાજાએ માફ યથાયોગ્ય સન્માન કરી
 મને રવાના કર્યો. શુક પણ મારી પાછળ આવે છે.
 આ સર્વ બાણીને જે કર્તવ્ય હોય તે આપે કરવું.’
 ચક્રવાક હસીને બોલ્યો—‘મહારાજ ! બગલાએ પ-
 રદેશમાં જઈને પણ, યથાશક્તિ રાજકાર્ય કર્યું છે.
 પરંતુ મહારાજ ! મૂર્ખોનો સ્વભાવજ એવો હોય
 છે. કારણ—

शतं दद्यान्न विवदेदिति विज्ञस्य संमतम् ।
 विना हेतुमपि द्वन्द्वमेतन्मूर्खस्य लक्षणम्’ ॥ ४३९ ॥
 સો આપવા પણ વાદ ન કરવો, એવો અનુ-
 ભવી વિદ્વાનનો મત છે. કારણ વગર વાદ કરવો એ
 મૂર્ખનું લક્ષણ છે.’ ૪૩૯.

राजाह—‘किमतीतोपालम्भनेन । प्रस्तुतमनुसं-
 धीयताम् ।’ चक्रवाको ब्रूते—‘देव, विजने ब्रवीमि ।
 अतः ।

રાજા કહેછે—‘ગઈ ગુજરીના મેણાટોણાથી શું
 લાભ ? જે હમણા આપણે કર્તવ્ય હોય તે કરવું.’
 ચક્રવાક કહેછે—‘મહારાજ ! એકાંતમાં કહીશ. કારણ
 ધર્માકારપ્રતિધ્વાનૈર્નેત્રવક્રવિકારતઃ ।

अप्यूहन्ति मनो धीरास्तस्माद्रहसि मन्त्रयेत्’ ॥ ४४० ॥
 વણ, આકાર, પ્રત્યુત્તર, અને આંખ તથા મુ-

ખના વિકાર એથી બુદ્ધિમાન પુરુષ મન પારખી શકે છે. માટે. મસલત એકાંતમાંજ કરવી.' ૪૪૦.

રાજા મન્ત્રી ચ તત્ર સ્થિતૌ । અન્યેઽન્યત્ર ગ-
તાઃ । ચક્રવાકો ब्रूते—‘દેવ, અહમેવં જાનામિ । ક-
સ્યાપ્યસ્મન્નિયોગિનઃ પ્રેરણયા બકેનેદમનુષ્ટિતમ્ । યતઃ ।

રાજા ને મંત્રી ત્યાંજ રહ્યા અને બીજા સર્વે
ઊઠી બીજે સ્થળે ગયા. ચક્રવાક કહેછે, ‘મહારાજ !
હું એમ સમજું છું કે, આપણી પાસે રહેનારામાંથી
કોઈની પ્રેરણાથી બગલાએ આ કામ કર્યું હોય એ-
મ લાગે છે ? કારણ —

वैद्यानामातुरः श्रेयान्व्यसनी यो नियोगिनाम् ।
विदुषां जीवनं मूर्खः सद्वर्णो जीवनं सताम् ॥ ૪૪૧ ॥

રોગી વૈદ્યનું, પાસે રહેનારનું વ્યસની અને
જે મૂર્ખ તે વિદ્વાનોનું જીવન છે, અને સત્પુરુષનું
જીવન સદ્વર્ણ (સાચું વચન) છે.’ ૪૪૧.

राजाब्रवीत्—‘भवतु । कारणमत्र पश्चान्निरूप-
णीयम् । संप्रति यत्कर्तव्यं तन्निरूप्यताम् ।’ चक्रवा-
की ब्रूते—‘देव, प्रणिधिस्तावत्प्रहीयताम् । ततस्तद-
नुष्ठानं बलाबलं च जानीमः । तथा हि ।

રાજા કહેછે—‘હશે. એના કારણનો વિચાર પ-
છી કરીશું. હાલ જે કર્તવ્ય છે તેનો વિચાર કરી-
એ.’ ચક્રવાક કહે છે, ‘મહારાજ ! ત્યાં સૂધી ફત
મોકલવો. પછી કર્તવ્ય, અને બલાબલનો વિચાર
કરવો એમ હું જાણું છું. અને તેમજ કહ્યું છે—

भवेत्स्वपरराष्ट्राणां कार्याकार्यावलोकने ।
चारचक्षुर्महीभर्तुयस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥ ૪૪૨ ॥

પોતાનું રાજ્ય અને પારકું રાજ્ય, એમાં કાર્ય શું અને અકાર્ય શું તે જોવાને રાજાને હૃત એજ નેત્ર છે. તે જેને નથી તે આંધળોજ છે. ૪૪૨.

स च द्वितीयं विश्वासपात्रं गृहीत्वा यातु ।
तेनासौ स्वयं तत्रावस्थाय द्वितीयं तत्रत्यमन्त्रकार्यं सु-
निभृतं निश्चित्य निगद्य प्रस्थापयति । तथा चोक्तम्—

તે હૃતે ખીજે એક વિશ્વાસુ મનુષ્ય સાથે લ-
ઈને જવું, એટલે પોતે ત્યાં રહીને, ત્યાંની સલાહ-
મસલતનો ગુપ્ત રીતે નિશ્ચય કરીને, ખીજાને તે
કહીને અહીં મોકલશે. તેમજ કહ્યું છે—

तीर्थाश्रमंसुरस्थाने शास्त्रविज्ञानहेतुना ।

तपस्विग्नज्ञानोपेतैः स्वचरैः सह संवदेत् ॥ ४४३ ॥

પોતે શાસ્ત્રનું વિજ્ઞાન મેળવવા માટે તીર્થ, આ-
શ્રમ, દેવસ્થાનમાં, તપસ્વીનો વેશ ધરીને પોતાના
સાથે સંલાપણ કરતા રહેવું. ૪૪૩.

गूढचारश्च यो जले स्थले चरति । ततोऽसावेव
वको नियुज्यताम् । एतादृश एव काश्चिद्वको द्वितीय-
त्वेन प्रयातु । तद्गृहलोकाश्च राजद्वारे तिष्ठन्तु । कि-
न्तु देव, एतदपि सुगुप्तमनुष्ठातव्यम् । यतः ।

જે જળમાં અને સ્થળમાં ફરી શકે તે ગુપ્ત
હૃત. માટે આ બગલાને હૃત કરવો. આવોજ ખી-
જે એક બગલો એની સાથે સહાયક આપવો. અ-
ને તેના ઘરના જે માણસો હોય તેને રાજદ્વારમાં
રાખવા. પરંતુ મહારાજ! એ પણ બહુ ગુપ્ત રીતે
કરવું જોઈએ. કારણ—

षट्कर्णो भिद्यते मन्त्रस्तथा प्राप्तश्च वार्तया ।

इत्यात्मनाद्वितीयेन मन्त्रः कार्यो महीभृता ॥ ४४४ ॥

છઠે કાને અર્ધાત્ર ત્રીજાએ જાણવાથી મંત્ર ફૂટે છે. તેમજ વાર્તામાંથી મળેલો મંત્ર પણ ફૂટે છે, માટે રાજાએ પોતેજ બીજો થઈને વિચાર કરવો. ૪૪૪.

પણ । બુઝો.

મજ્જભેદેऽપિ ये दोषा भवन्ति पृथिवीपते: ।

न शक्यास्ते समाधातुमिति नीतिविदां मतम् ॥૪૪૫॥

મંત્ર ફૂટતાં જે નુકસાન રાજાને થાય છે, તે નુકસાન ભરતી આવવું શક્ય નથી, એવો નીતિજ્ઞ લોકોનો મત છે. ૪૪૫.

રાજા શ્રિમૃશ્યોવાચ—‘પ્રાપ્તસ્તાવન્મયોત્તમઃ પ્રણિધિઃ’ । મન્ત્રી બ્રૂતે—‘તદા સંગ્રામવિજયોऽપિ પ્રાપ્તઃ ।

રાજા વિચાર કરીને કહેછે—‘મને ઉત્તમ હત મલ્યો.’ મંત્રી કહેછે—‘ત્યારે સંગ્રામમાં જય પણ મલ્યો.

અત્રાન્તરે પ્રતીહારઃ પ્રવિશ્ય પ્રજામ્યોવાચ—‘દેવ, જમ્બુદ્વીપાદાગતો દ્યારિ શુકસ્તિષ્ઠતિ ।’ રાજા ચક્રવાકમાલોકતે । ચક્રવાકેણોક્તમ્—‘તાવદ્રત્વાધાર્ણે તિષ્ઠતુ પશ્ચાદાનીય દ્રષ્ટવ્યઃ’ । પ્રતીહારસ્તમાવાસસ્થાનં નીત્વા ગતઃ । રાજાહ—‘વિગ્રહસ્તાવત્સમુપસ્થિતઃ’ । ચક્રો બ્રૂતે—‘દેવ, પ્રાગેવ વિગ્રહો ન વિધિઃ યતઃ ।

એટલામાં દ્વારપાળ આવીને નમસ્કાર કરી કહે છે, ‘મહારાજ ! જંબુદ્વીપથી આવેલો શુક દ્વારપર ઉભો છે.’ રાજા, ચક્રવાક તરફ જુએ છે, ચક્રવાક કહેછે—‘તેને એક મકાનમાં ઉતારો આપો. પછી તેને બોલાવી મળીશું.’ દ્વારપાળ તેને એક ઉતારાપર તેડી ગયો. રાજા કહે છે, ‘લડાઈ પાસે આવી છે.’

વક્રવાક કહેછે—‘મહારાજ! પ્રથમથી લડાઈ કંઈ વિ-
ધિ નથી. કારણ—

સ કિં મૃત્યઃ સ કિં મન્ત્રી ય આદાવેવ ભૂપતિમ્ ।
યુદ્ધોદ્યોગં સ્વભૂત્યાગં નિર્દિશત્યવિચારિતમ્ ॥ ૪૪૬ ॥

જે વિચારવિના અગાઉથી રાજાને યુદ્ધની સ-
લાહ આપે છે, અને પોતાનું સ્થાન છોડવા કહેછે,
તે વાકર કુત્સિત અને તે મંત્રી પણ કુત્સિત. ૪૪૬.
અપરં ચ । અને વળી,

વિજેતું પ્રયતેતારીઞ્ચ યુદ્ધેન કદાચન ।

અનિત્યો વિજયો યસ્માદ્દૃશ્યતે યુધ્યમાનયોઃ ॥૪૪૭॥

શત્રુને યુદ્ધથી જીતવાની કદી ઈચ્છા ન કર-
વી, કારણ યુદ્ધ કરતાં, વિજય મળવો એ સંશ-
યાત્મક દેખાય છે, ૪૪૭.

અન્યથા । અને વળી,

સામ્રા દાનેન મેદેવ સમસ્તૈરથવા પૃથક્ ।

સાધિતું પ્રયતેતારીઞ્ચ યુદ્ધેન કદાચન ॥ ૪૪૮ ॥

સામથી, દાનથી, તથા ભેદથી અથવા ત્રણે ઉ-
પાય છૂટા કે સામટાં કરીને, શત્રુને જીતવાની ઈચ્છા
કરવી, યુદ્ધથી કદી પણ ન કરવી. ૪૪૮.

અપરં ચ । અને બીજું,

સર્વ ઇવ જનઃ શૂરો હ્યનાસાદિતવિગ્રહઃ ।

અદૃષ્ટપરસામર્થ્યઃ સદર્પ કો ભવેન્નાહિ ॥ ૪૪૯ ॥

જ્યાંસૂધી લડવાનો પ્રસંગ આવ્યો નથી, ત્યાં
સૂધી દરેક મનુષ્ય શૂરોજ છે, કારણ બીજાનું બળ
જેણે જોયું નથી તેવો કોણ ગર્વ કરતો નથી ? ૪૪૯,
કિં ચ । કેમકે,

ન તથોત્થાપ્યતે ગ્રીવા પ્રાણિભિર્દારુણા યથા ।

અલ્પોપાયાન્મહાસિદ્ધિરેતન્મન્ત્રફલં મહત્ ॥ ૪૫૦ ॥

લાકડાના ટેકણથી જેમ મોટો પથ્થર ઉપડે છે, તેમ મનુષ્યના જોરથી ઉપડતો નથી. થોડા ઉપાયથી મોટી સિદ્ધિ થવી એ મંત્રનું ક્ષણ છે. ૪૫૦.

કિંતુ વિગ્રહમુપસ્થિતં વિલોક્ય વ્યવહિયતામ્ !
યતઃ ।

પરંતુ લડાઈ પાસે આવેલી જોઈને, તેવો ઉદ્યોગ કરવા. કારણ—

યથાકાલકૃતોદ્યોગાત્કૃપિઃ ફલવતી ભવેત્ ।

તદ્વન્નીતિરિયં દેવ ચિરાત્ફલતિ રક્ષણાત્ ॥ ૪૫૧ ॥

જેમ યોગ્ય કાલે ઉદ્યોગ કરવાથી ખેતી સફળ થાય છે, તેમ આ નીતિનું રક્ષણ કરવાથી, ઘણા સમયે ક્ષણ આપે છે. અર્થાત્ તત્કાળ ક્ષણતી નથી. ૪૫૧.

અપરં ચ । અને વળી,

મહતો દૂરભીરુત્વમાસન્ને શૂરતા ગુણઃ ।

વિપત્તૌ ચ મહાલોકે ધીરતામનુગચ્છતિ ॥ ૪૫૨ ॥

મોટા માણસને વિપત્તિ દૂર હોય ત્યારે ભય લાગે છે, પાસે આવે ત્યારે શૂરતા ઉપજાવે છે, અને મોટો માણસ વિપત્તિ માથે પડતાં ધૈર્ય ધરે છે. ૪૫૨.

અન્યથા । અને વળી,

પ્રત્યૂહઃ સર્વસિદ્ધીનામુત્તાપઃ પ્રથમઃ કિલ ।

અતિશીતલમપ્યમ્મઃ કિં મિનત્તિ ન ભૂમૃતઃ ॥ ૪૫૩ ॥

પ્રથમથીજ પસ્તાવો એ સર્વ સિદ્ધિમાં વિગ્રહ કરતા છે. આત ઠંડુ પાણી પણ શું પર્વતને ફાડતું નથી કે ? ૪૫૩.

વિશેષતઃ મહાબલોઽસૌ ચિત્રવર્ણો રાજા । યતઃ ।

ઘણુંકરીને આ ચિત્રવર્ણ રાજા ઘણો બલવાન છે. તેટલા માટે

बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनम् ।

તદ્યુદ્ધં હસ્તિના સાર્થે નરાણાં મૃત્યુમાવહેત્ ॥૪૫૪॥

બળવાન સાથે યુદ્ધ કરવું એમ નીતિશાસ્ત્રમાં કોઈ પણ સ્થળે કહ્યું નથી. અને તેવું યુદ્ધ થતાં, હાથી અને મનુષ્યની લડાઈની પેઠે મરણ પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૫૪.

अन्यच्च । અને વળી,

स मूर्खः कालमप्राप्य योऽपकर्तरि वर्तते ।

કલિર્બલવતા સાર્થે કીટપક્ષોદ્યમો યથા ॥ ૪૫૫ ॥

જેમ કીડીનો (ખીજા પંખીની) પાંખ તોડવાનો ઉદ્દેશ વ્યર્થ છે, તેમ સમય જોયા વિના અપકાર કરનાર બલવાન શત્રુ ઉપર ચઢી જાય તે મૂર્ખ બાણવો. ૪૫૫.

किं च । કેમકે,

कौर्म संकोचमास्थाय प्रहारमपि मर्षयेत् ।

પ્રાપ્તકાલે તુ નીતિજ્ઞ ઉત્તિષ્ઠેત્કૂરસર્પવત્ ॥ ૪૫૬ ॥

કાચખો અંગને સંકોડીને પ્રહારને સહન કરે છે, તેમ વખત આવતાં નીતિજ્ઞ પુરુષે કૂર સર્પ પ્રમાણે ઊઠવું. (પણ કવખતે સામે ન થવું.) ૪૫૬.

महत्यल्पेऽप्युपायज्ञः सममेव भवेन्क्षमः ।

સમુન્મૂલયિતું વૃક્ષાંસ્તૃણાનીચ નદીરયઃ ॥ ૪૫૭ ॥

જેમ નદીનો વેગ વૃક્ષ તથા તૃણને સમૂલ ઉખેડવાને સરખો હોય છે તેમ યુક્તિ બાણના

૨ પુરુષ નાના અને મોટા વિષે સરખોજ સમર્થ
બને છે. ૪૫૭.

અતસ્તદ્દૂતોઽપ્યાશ્વાસ્ય તાવદ્વિયતાં યાવદુર્ગઃ સ-
જીક્રિયતે । યતઃ ।

• માટે તેના દૂતને પણ આશ્વાસન દઈને, જ્યાં
સૂધી આપણો ગઠ તૈયાર થાય છે, ત્યાં સૂધી તેને
અહીં રાખવો. કેમકે—

एकः शतं योधयति प्राकारस्थो धनुर्धरः ।
शतं शतसहस्राणि तस्मादुर्गं विशिष्यते ॥ ૪૫૮ ॥

કોટપર રહેલો એક ધનુર્ધર નીચે રહેલા સો
સાથે લડી શકે છે, અને ઉપરના સો નીચેના સો
હજારો (લાખ) સાથે યુદ્ધ કરી શકે છે માટે ગઠ
એ વિશેષ શ્રેષ્ઠ છે. ૪૫૮.

किं च । કેમકે—

अदुर्गो विषयः कस्य नारः परिभवास्पदम् ।
अदुर्गोऽनाश्रयो राजा पोतच्युतमनुष्यवत् ॥ ૪૫૯ ॥

જે રાજ્યમાં કિલ્લો નથી, તે દેશ કયા શત્રુ-
થી પરાજય નહિ પામે? વહાણમાંથી પડેલા મનુ-
ષ્યની પેઠે, કિલ્લા વગરનો રાજા નિરાધાર બને છે. ૪૫૯.

दुर्गे कुर्यान्महाखातमुच्चप्राकारसंयुतम् ।
सयन्त्रं सजलं शैलसरिन्मरुवनाश्रयम् ॥ ૪૬૦ ॥

૧ કિલ્લાની આસપાસ મોટી ખાઈ જોઈએ
અને ૨ તેની ભીત ઘણી ઊંચી જોઈએ, અને ૩
તે પર્વત, નદી કિંવા નિર્જળ વનના આશ્રયે હોવો
જોઈએ. તેમાં ૪ યંત્ર (યુદ્ધના સાંચા) અને જળ
જોઈએ. ૪૬૦.

વિસ્તીર્ણતાતિવેષમ્યં રસધાન્યેધ્મસંગ્રહઃ ।

પ્રવેશશ્ચાપસારશ્ચ સમૈતા દુર્ગસંપદઃ' ॥ ૪૬૧ ॥

પ તે વિસ્તીર્ણુ તથા ઘણું વિસમ એટલે ચ-
ઢવાને મુશ્કેલ એવો હોવો જોઈએ, તેમાં ૬ રસ,
પદાર્થ, ધાન્ય, લાકડાં એનો સંગ્રહ જોઈએ. ૭ કો-
ઈને ખખર ન પડે તેવી રીતે અંદર જવાનો તથા
અંદરથી બહાર નાસી જવાનો રસ્તો જોઈએ. એ
સાત કિલ્લાની સંપત્તિ ગણાય છે. ૪૬૧.

રાજાહ—‘દુર્ગાનુસંધાને કો નિયુજ્યતામ્ ।’ ચ-
ક્રો બ્રૂતે—

રાજા કહેછે—‘કિલ્લો તૈયાર કરવાને કોની યો-
જના કરે છે.’ ચક્રવાક કહેછે.

‘યો યત્ર કુશલઃ કાર્યે તં તત્ર વિનિયોજયેત્ ।

કર્મસ્વદૃષ્ટકર્મા યઃ શાસ્ત્રજ્ઞોઽપિ વિમુહ્યતિ ॥ ૪૬૨ ॥

‘જે, જે કામમાં કુશલ હશે, તેની તે કામમાં
યોજના કરવી. શાસ્ત્ર જાણનાર હોઈને, જે પ્રયો-
ગ કરવામાં ખીન અનુભવી હોય, તો તે મોહ
પામે છે. ૪૬૨.

તદાહ્યતાં સારસઃ ।’ તથાનુષ્ઠિતે સત્યાગતં સા-
રસમાલોક્ય રાજોવાચ—ભોઃ સારસ, ત્વં સત્ત્વરં દુ-
ર્ગમનુસંધેહિ ।’ સારસઃ પ્રણમ્યોવાચ—‘દેવ, દુર્ગ તા-
વદિદમેવ ચિરાત્સુનિરૂપિતમાસ્તે મહત્સરઃ । કિંત્વત્ર
મધ્યવર્તિદ્વીપે દ્રવ્યસંગ્રહઃ ક્રિયતામ્ । યતઃ ।

માટે સારસ પક્ષીને બોલાવો.’ તેમ કરતાં સા-
રસને આવેલો જોઈને રાજા કહેછે—‘હિ સારસ ! તું
જલદી ગઢ તૈયાર કર.’ સારસ નમસ્કાર કરીને કહે
છે, મહારાજ ! ઘણું દિવસ થયાં બારીક રીતે શો-

ધી રાખેલું, આ મોટું સરોવર એજ કિલ્લો છે. પરંતુ તેના મધ્યભાગમાં રહેલા ખેટમાં દ્રવ્ય સંગ્રહ કરવો બેઠએ. કેમકે—

धान्यानां संग्रहो राजन्नुत्तमः सर्वसंग्रहात् ।
निक्षिप्तं हि मुखे रत्नं न कुर्यात्प्राणधारणम् ॥ ૪૬૩ ॥

હે રાજા ! સર્વ સંગ્રહમાં ધાન્યનો સંગ્રહ ઉત્તમ છે, કારણ મોંમાં રત્ન મૂકતાં કંઈ પ્રાણ બચાવી શકાતો નથી. ૪૬૩.

किं च । કેમકે—

ख्यातः सर्वरसानां हि लवणो रस उत्तमः ।
गृहीतं च विना तेन व्यञ्जनं गोमयायते' ॥ ૪૬૪ ॥

સર્વ રસોમાં સળરસ (મીઠું, લુણ) એ ઉત્તમ રસ છે, કેમકે તેના વિના શાકભાજી પણ છાણ જેવાં લાગે છે.' ૪૬૪.

રાજાહ—‘सत्वरं गत्वा सर्वमनुतिष्ठ ।’ पुनः प्रविश्य प्रतीहारो ब्रूते—‘देव, सिंहलद्वीपादागतो मेघवर्णो नाम वायसः सपरिवारो द्वारि तिष्ठति । देवपादं द्रष्टुमिच्छति ।’ राजाह—‘काकाः पुनः सर्वज्ञा बहुद्रष्टारश्च । तद्भवति संग्राह्य इत्यनुवर्तते ।’ चक्रो ब्रूते—‘देव, अस्त्येवम् । किंतु काकः स्थलचरः । तेनास्मद्विपक्षे नियुक्तः कथं संग्राह्य । तथा चोक्तम्—

રાજા કહેછે—‘જલદી જઈને સર્વ કામ કર.’ ફરી દ્વારપાળ આવીને કહેછે—‘મહારાજ ! સિંહલ-દ્વીપથી મેઘવર્ણુ નામનો કાગડો સપરિવાર આવીને દ્વારમાં ઉભો છે. આપના ચરણકમળનાં દર્શનને ઇચ્છેછે.’ રાજા કહેછે—‘કાગડા સર્વજ્ઞ અને બહુદ્રષ્ટા

હોય છે. માટે તે સંગ્રહ કરવા યોગ્ય છે.’ ચક્રવાક કહેછે—‘મહારાજ ! એ ખરૂં છે. પરંતુ કાગડો સ્થળચર છે, માટે અમારા શત્રુપક્ષમાં તેની ગણના છે. તેને કેમ રાખવો ? તેમજ કહ્યું છે કે—

આત્મપક્ષં પરિત્યજ્ય પરપક્ષેષુ યો રતઃ ।

સ પરૈર્હન્યતે મૂઢો નીલવર્ણશૃગાલવત્ ॥ ૪૬૫ ॥

પોતાનો પક્ષ છોડીને, જે બીજાના પક્ષમાં પ્રેમથી ભરાય છે, તે મૂર્ખ નીલવર્ણ શિયાળની પેઠે, બીજાથી હુણાય છે.’ ૪૬૫.

રાજોવાચ—‘કથમેતત્ ।’ મન્ત્રી કથયતિ—

રાજા કહેછે—‘એ કેમ ?’ મન્ત્રી કહે છે.

કથા ૧૯ એકોનવિંશી । નીલવર્ણશૃગાલસ્ય ॥

વાર્તા ૧૯ મી. ગળીના રંગવાળા શિયાળની.

અસ્ત્યરણ્યે કશ્ચિચ્છૃગાલઃ સ્વેચ્છયા નગરોપાન્તે
 આમ્યશ્રીલીમાણ્ડે પતિતઃ । પશ્ચાત્તત ઉત્થાતુમસમર્થઃ
 પ્રાતરાત્માનં મૃતવત્સંદર્શ્ય સ્થિતઃ । અથ નીલીમાણ્ડ-
 સ્વામિના મૃત ઇતિ જ્ઞાત્વા તસ્માત્સમુત્થાપ્ય દૂરે ની-
 ત્વાપસારિતસ્તસ્માત્પલાયિતઃ । તતોઽસૌ વનં ગત્વા
 સ્વકીયમાત્માનં નીલવર્ણમવલોક્યાચિન્તયત્—‘અહમિ-
 દાનીમુક્તમવર્ણઃ । તદાહં સ્વકીયોત્કર્ષે કિં ન સાધ-
 યામિ ।’ इत्यालोच्य शृगालानाहूय तेनोक्तम्—‘अहं
 भगवत्या वनदेवतया स्वहस्तेनारण्यराज्ये सर्वौषधि-
 रसेनाभिषिक्तः । तद्धारभ्यारण्येऽस्मदाज्ञया व्यवहारः
 कार्यः ।’ शृगालाश्च तं विशिष्टवर्णमवलोक्य साष्टाङ्ग-
 पातं प्रणम्योचुः—‘यथाज्ञापयति देवः ।’ इत्यनेनैव क्र-

મેળ સર્વેષ્વરણ્યવાસિષ્વાધિપત્યં તસ્ય વમ્ભૂવ । તત-
સ્તેન સ્વજ્ઞાતિભિરાવૃતેનાધિક્યં સાધિતમ્ । તતસ્તેન
વ્યાગ્રસિંહાદીનુત્તમપારિજનાન્પ્રાપ્ય સદસિ શૃગાલાન-
વલોક્ય લજ્જમાનેનાવજ્ઞયા સ્વજ્ઞાતયઃ સર્વે દૂરીકૃતાઃ ।
તતો વિષળ્ણાઞ્શૃગાલાનવલોક્ય કેનચિદ્વદ્ધશૃગાલેનૈ-
તત્પ્રતિજ્ઞાતમ્—‘મા વિષોદત । યદનેનાનભિજ્ઞેન નીતિ-
વિદો મર્મજ્ઞા વયં સ્વસમોપાત્પરિભૂતાસ્તદ્યથાયં નશ્ય-
તિ તથા વિધેયમ્ । યતોઽમી વ્યાગ્રાદયો વર્ણમાત્ર-
વિપ્રલબ્ધાઃ શૃગાલમજ્ઞાત્વા રાજાનામિમં મન્યન્તે । ત-
દ્યથાયં પરિચિતો ભવતિ તથા કુરુત । તત્ર ચૈવમનુ-
ષ્ટેયમ્ । યતઃ સર્વે સંધ્યાસમયે સંનિધાને મહારાવમે-
કદૈવ કરિણ્યથ । તતસ્તં શબ્દંમાકર્ણ્ય જાતિસ્વભાવા-
ત્તેનાપિ શબ્દઃ કર્તવ્યઃ ।’ તતસ્તથાનુષ્ટિતે સતિ ત-
દ્વૃત્તમ્ । યતઃ ।

કોઈએક વનમાં રહેનાર એક શિયાળ પોતા-
ની ઇચ્છાથી નગરમાં ફરતાં ફરતાં ગળીના હુડમાં
પડ્યો. પછી તેમાંથી નીકળવાને અસમર્થ થતાં, સ-
વારે પોતે મૂઆ જેવો પડી રહ્યો. પછી ગળીઆ-
રાએ તેને મૂએલો ધારી, ત્યાંથી તેને ઊંચકીને લઈ
જઈ દૂર નાંખ્યો. ત્યાંથી તે નાસી ગયો. પછી તે
શિયાળ વનમાં જઈને, પોતાનું શરીર નીલવર્ણનું
જોઈને વિચાર કરવા લાગ્યો. હવે મને ઉત્તમ વર્ણ
મળ્યો છે, માટે હું મારો ઉત્કર્ષ કેમ સાધી ન લ-
ઉં ? એમ ધારી સર્વ શિયાળને બોલાવીને કહ્યું—
‘ભગવતી વનદેવતાએ, પોતાને હાથે આ વનના રા-
જ્યપર, સર્વ ઔપધીના રસથી મને અભિષેક કર્યો
છે. તો આજથી વનમાં મારી આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વેએ

આલવું.' પછી સર્વ શિયાળે તેને વિશિષ્ટ રંગનેા જોઈને, સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરીને ખોડ્યા, 'મહારાજ ! જેવી આપની આજ્ઞા. એજ રીતે સર્વ જંગલી જનાવરોપર તેનું સ્વામીત્વ સ્થાપન થયું. પછી તેણે પોતાની જ્ઞાતિમાંથી આધિપત્ય મેળવ્યું, પછી વાઘ વાઘ, સિંહ વગેરે મોટા પ્રાણીઓને મેળવી સભા કરી. તે સભામાં પોતાના જ્ઞાતિલા જે શિયાળો હતા તેને જોઈને પોતાને શરમ લાગી, તેથી તેમનો તિરસ્કાર કરી બહાર કાઢ્યા. પછી તે દુઃખી થયેલા શિયાળોને જોઈને, તેમાંના એક વૃદ્ધ શિયાળે પ્રતિજ્ઞા કરી કે, તમે જેદ ન પામો. આ મૂર્ખે નીતિ જાણનાર અને મર્મજ્ઞ એવા અમારો તિરસ્કાર કરી અમને હાંધી કાઢ્યા છે. તો જેથી એનો નાશ થાય તેમ હું કરીશ. કેમકે આ સર્વ વાઘ વગેરે ફક્ત વર્ણ જોઈને ફસાયેલા એને શિયાળ ન સમજતાં એને રાજા માનેછે. તો જેથી કરીને આનો અને એનો પરિચય થાય તેમ કરીશું. હવે એવી યુક્તિ કરવી, સર્વેએ સાંજની વખતે એની પાસે જઈને એકદમ મોટો શબ્દ કરવો. પછી તે શબ્દ સાંભળીને એ પણ પોતાના જ્ઞાતિ સ્વભાવથી ઘાંટો કહાડશે. તેમ થતાં તે ઓળખાઈ જશે. કારણ—

यः स्वभावो हि यस्यास्ति स नित्यं दूरतिक्रमः ।

श्वा यदि क्रियते राजा तर्त्तिक नाश्नात्युपानहम् ॥૪૬૬॥

જે જેનો સ્વભાવ છે તે બદલાવો અશક્ય છે, જુઓ, જો કૂતરાને રાજા કરીએ, તોપણ તે આમડાને આવતો નથી કે ? ૪૬૬.

ततः शब्दादभिज्ञाय स व्याघ्रेण हतः । तथा

चोक्तम्—

પછી શબ્દ ઉપરથી તે શિયાળ છે એમ જાણી વાઘે તેને ઠાર માર્યો. તેમજ કહ્યું છે—

છિદ્રં મર્મ ચ વીર્યં ચ સર્વં વેત્તિ નિજો રિપુઃ ।
દહત્યન્તર્ગતશ્ચૈવ શુષ્કં વૃક્ષમિવાનલઃ ॥ ૪૬૭ ॥

જે રીતે કાષ્ટની અંદરનો અગ્નિ સૂકા આડને અટ બાળી શકે છે, તેમ પોતાની જાતનો શત્રુ છિદ્ર, મર્મ, અને વીર્ય સર્વ જાણે છે, તેથી તે અટ વિનાશ કરી શકે છે. ૪૬૭.

અતોઽહં વ્રवीમિ—‘આત્મપક્ષં પરિત્યજ્ય’ इत्यादि ॥ राजाह—यद्येवं तथापि दृश्यतां तावदयं दूरादागतः । तत्संग्रहे विचारः कार्यः । चक्रो घृते—‘देव, प्रणिधिः प्रहितो दुर्गश्च सजीकृतः । अतः शुकोऽप्यानीय प्रस्थाप्यताम् । यतः ।

માટે હું કહું છું—

દાહરો.

પોતાનો પણ પરિતજી, પરપણમાં જે પ્રેમ; રાખે મૂઠ હણાય તે, નીલા શિયાળ જેમ.

રાજા કહે છે—‘જો એમ છે તો પણ આ દૂરથી આવે છે તેને જોવો. તેના સંગ્રહમાટે વિચાર કરવો.’ ચક્રવાક કહે છે, ‘મહારાજ ! દૂત મોકલ્યો, કિલ્લો તૈયાર થયો, માટે શુકને પણ બોલાવીને મોકલી દેવો. કારણ—

नन्दं जघान चाणक्यस्तीक्ष्णदूतप्रयोगतः ।

तदूरान्तरितं दूतं पश्येद्धीरसमन्वितः’ ॥ ४६८ ॥

આણાકયે તીક્ષ્ણ (ચાલાક) દૂતનો પ્રયોગ કર-

રીને નંદને માર્યો, માટે ધીર પુરુષે ધણે દૂરથી આવેલા દૂતનો વિચાર કરવો.’ ૪૬૮.

તતઃ સર્મા કૃત્વાદૃતઃ શુકઃ કાકશ્ચ । શુકઃ કિં
ચિદુન્નતશિરા દત્તાસન ઉપવિશ્ય વ્રૂતે—‘મો હિરણ્ય-
ગર્ભ, મહારાજાધિરાજઃ શ્રીમશ્ચિત્રવર્ણસ્ત્વાં સમાજ્ઞાપ-
યતિ । યદિ જીવિતેન શ્રિયા વા પ્રયોજનમસ્તિ તદા
સત્વરમાગત્યાસ્મશ્ચરણૌ પ્રણમ । ન ચેદવસ્થાતું સ્થા-
નાન્તરં ચિન્તય ।’ રાજા સકોપમાહ—‘આઃ, કોઽપ્ય-
સ્માકં પુરતો નાસ્તિ ય એનં ગલહસ્તયતિ ।’ ઉત્થાય
મેઘવર્ણૌ વ્રૂતે—‘દેવ, આજ્ઞાપય । હન્મિ દુષ્ટં શુકમ્ ।’
સર્વજ્ઞો રાજાનં કાકં ચ સાન્ત્વયન્વ્રૂતે—‘શૃણુ તાવત્ ।

પછી સભા ભંરીને કાગડાને તથા શુકને બો-
લાવ્યા. શુક આપેલા આસન પર બેસી સહજ મા-
થું ઊંચું કરીને બોલ્યો, ‘હું હિરણ્યગર્ભ ! અમારા
મહારાજાધિરાજ શ્રીમાન્ ચિત્રવર્ણ તમોને એવી આ-
જ્ઞા કરે છે કે, બે જીવિતની, રાજલક્ષ્મીની, આવ-
શ્યકતા હોય તો, જલદી આવીને અમારા ચરણમાં
પ્રણામ કરો. એમ નહિ કરો તો, બીજે સ્થળે જ-
વાનો વિચાર કરો.’ રાજા ક્રોધ કરી કહેછે—‘અહુઃ
શું કોઈ મારી પાસે મનુષ્ય નથી કે જે આની ગ-
ળચી દાખે.’ મેઘવર્ણ બેઠીને બોલ્યો, ‘મહારાજ !
આજ્ઞા કરો. હું દુષ્ટ શુકને મારું છું.’ સર્વજ્ઞ (શુકે) રા-
જાને તથા મેઘવર્ણ (કાગડા)ને ઠંડા પાડી કહ્યું,
‘જરા સાંભળો તો ખરા—

ન સા સમા યત્ર ન સન્તિ વૃદ્ધા

વૃદ્ધા ન તે યે ન વદન્તિ ધર્મમ્ ।

ધર્મઃ સ નો યત્ર ન સત્યમસ્તિ

સત્યં ન તદ્યચ્છલમભ્યુપૈતિ ॥ ૪૬૯ ॥

જેમાં વૃદ્ધ નહિ તે સભા નહિ, જે ધર્મ ન ક-
હે તે વૃદ્ધ નહિ, અને જ્યાં સત્ય નહિ ત્યાં ધ-
ર્મ નહિ, અને જેમાં કપટપ્રયોગ હોય તે સત્ય
નહિ. ૪૬૯.

યતો ધર્મશ્ચૈષઃ । કારણુ ધર્મ આવે છે.

દૂતો મ્લેચ્છોઽપ્યવધ્યઃ સ્યાદ્રાજા દૂતમુખો યતઃ ।
ઉદ્યતેષ્વપિ શસ્ત્રેષુ દૂતો વદતિ નાન્યથા ॥ ૪૭૦ ॥

હત જો કે મલેચ્છ હોય તોપણ તે અવધ્ય
છે, કારણુ રાજાનું મુખ હત છે. શસ્ત્ર ઉગામિયે તો-
પણ હત ખોટું ખોલતો નથી. ૪૭૦,

કિં ચ । કેમકે,

સ્વાપર્કર્ષે પરોત્કર્ષે દૂતોક્તૈર્મન્યંતે તુ કઃ ।
સદૈવાવધ્યભાવેન દૂતઃ સર્વં હિ જલ્પતિ' ॥ ૪૭૧ ॥

હતના વચનથી પોતાનો અપર્કર્ષ અને શત્રુનો
ઉત્કર્ષ એમ કોણુ સમજે છે? (કોઈ માનતો નથી)
કારણુ હત એ હુમેશાં અવધ્ય છે માટે તે સર્વ
(કંઈ) બબડી જાય છે.' ૪૭૧.

તતો રાજા કાકશ્ચ સ્વાં પ્રકૃતિમાપન્નો । શુકોઽ-
પ્યુત્થાય ચલિતઃ । પશ્ચાન્નક્રવાકેણાનીય પ્રવોધ્ય ક-
નકાલંકારાદિકં દત્ત્વા સંપ્રેષિતો યયૌ । શુકોઽપિ
વિન્ધ્યાચલરાજાનં પ્રણતવાન્ । રાજોવાચ—‘શુક, કા
વાર્તા । કીદૃશોઽસૌ દેશઃ ।’ શુકો વ્રૂતે—‘દેવ, સં-
ક્ષેપાદિયં વાર્તા । સંપ્રતિ યુદ્ધોદ્યોગઃ ક્રિયતામ્ । દે-
શશ્ચાસૌ કર્પૂરદ્વીપઃ સ્વર્ગેકદેશો રાજા ચ દ્વિતીયઃ
સ્વર્ગપતિઃ । કથં વર્ણયિતું શક્યતે ।’ તતઃ સર્વાઞ્જિ-
શ્નાનાહ્ય રાજા મન્ત્રાયિતુમુપવિષ્ટઃ । આહ ચ—સંપ્રતિ

કર્તવ્યવિગ્રહે યથાકર્તવ્યમુપદેશં બ્રૂત । વિગ્રહઃ પુનર-
વશ્યં કર્તવ્યઃ । તથા ચોક્તમ્—

પછી રાજા અને કાગડો પોતાની મૂળ સ્થિ-
તિપર આવ્યા અર્થાત્ શાંત પડ્યા. શુક પણ ઊઠી-
ને ચાલ્યો. પછી ચક્રવાકે જઈને તેને સમજાવીને,
સોનાના દાગીના આપીને વિદાય કરતાં, તે ગયો. શુકે
પણ વિંધ્યાચલ રાજાની પાસે જઈ નમસ્કાર કર્યો.
રાજા પૂછેછે—‘હે શુક ! શું વાત છે ? તે દેશ કેવો
છે ?’ શુક કહેછે—‘મહારાજ ! ટુંકમાં એટલીજ વાત
છે કે, હમણા યુદ્ધની તૈયારી કરો. એ કપૂરદ્વીપ
દેશ સ્વર્ગનો એક ભાગજ છે. રાજા ખીજે સ્વર્ગપતિ
છે, મારાથી તેનું વર્ણન કેમ થઈ શકે ? પછી બ-
ધા શિષ્ટોને બોલાવી રાજા મસલત કરવા બેઠો.
અને કહેછે—‘હમણા યુદ્ધ કરવાનું હોવાથી જે ક-
ર્તવ્ય હોય તે તમે મને કહો. યુદ્ધ તો આવશ્યક
કર્તવ્ય છે. તેમજ કહ્યું છે કે—

અસંતુષ્ટા દ્વિજા નષ્ટા સંતુષ્ટાશ્ચ મહીભુજઃ ।

સલજ્ઞા ગણિકા નષ્ટા નિર્લજ્ઞાશ્ચ કુલસ્રિયઃ’ ॥૪૭૨॥

સંતોષ વિનાનો ગ્રાહ્ય નાશ પામે છે. સંતો-
ષવાળો રાજા નષ્ટ થાય છે, લજ્જાવાનું વેશ્યાનો ના-
શ થાય છે, અને કુલીન સ્ત્રી નિર્લજ્જ હોય તો તેનો
પણ નાશ થાય છે.’ ૪૭૨.

દૂરદર્શી નામ મૃદ્ધો બ્રૂતે—‘દેવ, વ્યસનિતયા વિ-
ગ્રહો ન વિધિઃ । યતઃ ।

દૂરદર્શી નામનો ગીધ કહેછે—‘દેવ ! વ્યસન
પ્રાપ્ત થાય એટલે રાજ્ય અંગની ખામી થાય. ત્યા-
દેજ લડાઈ થાય. એમાં વિધિની જરૂર નથી. કારણ,

મિત્રામાત્યસુહૃદ્વર્ગા યદા સ્યુર્દદમક્તયઃ ।

શત્રૂણાં વિપરીતાશ્ચ કર્તવ્યો વિગ્રહસ્તદા ॥ ૪૭૩ ॥

જે વખતે મિત્ર, પ્રધાન, સુહૃદ્વર્ગ, એ ૬૬ લક્ષિતાણા હોય છે, અને શત્રુના એથી ઉલટા હોય છે, ત્યારે લડાઈ કરવી. ૪૭૩.

અન્યથા । અને વળી,

ભૂમિર્મિત્રં હિરણ્યં ચ વિગ્રહસ્ય ફલં ત્રયમ્ ।

યદૈતન્નિશ્ચિતં ભાવિ કર્તવ્યો વિગ્રહસ્તદા' ॥ ૪૭૪ ॥

જમીન, મિત્ર, પૈસા એ ત્રણ લડાઈનાં ફળ છે. જે વખતે એ ત્રણમાંથી એક મળવાનો નિશ્ચય હોય ત્યારે લડાઈ કરવી. ૪૭૪.

રાજાહ—‘મદ્વલં તાવદધલોકયતુ મન્ત્રી । તદૈ-
તેષામુપયોગો જ્ઞાયતાન્ । ઇવમાહૂયતાં મૌહૂર્તિકઃ ।
નિર્ણય શુભલગ્નં દદાતુ ।’ મન્ત્રી બ્રૂતે—‘તથાપિ સ-
હસા યાત્રાકરણમનુચિતમ્ । યતઃ ।

રાજા કહેછે—‘મારું બલ કેટલું છે તે મંત્રીએ
જેવું, અને એ બળનો ઉપયોગ શો છે તેની પણ
ચોકસી કરી જુઓ. મુહૂર્ત જોવા જોશીને તેડાવો.
તેણે ઉત્તમ લગ્ન શોધી આપવું.’ મંત્રી કહેછે—
‘તથાપિ એકાએક ચાલવા માંડવું અયોગ્ય છે. કારણ—
વિશન્તિ સહસા મૂઢા યેઽવિચાર્ય દ્વિષદ્વલમ્ ।

લક્ષ્મધારાપરિષ્વલ્લ લમન્તે તે સુનિશ્ચિતમ્’ ॥ ૪૭૫ ॥

જે શત્રુના બળનો વિચાર ન કરતાં, તેના પર
ચઢી જાય છે તે મૂર્ખ, ઓચિંતો પ્રવેશ કરતાં ન-
ક્ષી તરવારની ધારની ભેટ કરે છે.’ ૪૭૫.

રાજાહ—‘મન્ત્રિન્, મમોત્સાહમક્તઃ સર્વથા મા

કૃથાઃ વિજિગીષુર્યથા પરમૂમિમાક્રામતિ તથા કથ-
ય ।' ગૃધ્રો વ્રૂતે—'તત્કથયામિ । કિંતુ તદનુષ્ટિતમેવ
ફલપ્રદમ્ । તથા ચોક્તમ્—

રાબા કહેછે—'મંત્રી ! મારો ઉત્સાહભંગ તારે
સર્વથા ન કરવો. વિશેષે કરીને જીતવાની ઈચ્છા ક-
રનાર, જે રીતે શત્રુના દેશપર હુલ્લો કરી, સ્વાધી-
ન કરે છે, તે વાત કહે.' ગીધ કહેછે—'તે હું કહું
છું. પરંતુ તે પ્રમાણે કરવાથી ફળ મળે છે. તેમ-
જ કહું છે—

किं मन्त्रेणाननुष्ठानाच्छस्त्रवित्पृथिवीपतेः ।

न ह्यौषधपरिज्ञानाद्व्याधेः शान्तिः क्वचिद्भवेत् ॥૪૭૬॥

નીતિ બાળુનાર રાબાને ક્રિયા કર્યા વગર કેવલ
મંત્રથી ફળ મળતું નથી. જીઓ ઔષધના કેવલ
જ્ઞાનથી રોગ કદી પણ નાશ પામતો નથી. ૪૭૬.

राजादेशश्चानतिक्रमणायः । यथाश्रुतं तन्निवेद-
यामि । शृणु ।

રાબાની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરવી યોગ્ય નથી. જે
હશે તે હું આપને કહુંછું. સાંભળો.

नद्यद्रिवनदुर्गेषु यत्र यत्र भयं नृप ।

तत्र तत्र च सेनानीर्यायाद्व्यूहीकृतैर्बलैः ॥ ૪૭૭ ॥

નદી, ડુંગર, વન અને કિલ્લો એટલા ઠેકાણાં-
માંથી જ્યાં જ્યાં લય હોય ત્યાં ત્યાં સેનાપતિએ
સૈન્યની વ્યૂહરચના કરીને જવું. ૪૭૭.

बलाध्यक्षः पुरो यायात्प्रवीरपुरुषान्वितः ।

मध्ये कलत्रं स्वामी च कोश फल्गु च यद्वलम् ॥૪૭૮॥

બલાધ્યક્ષે (દૂકડીના ઉપરીએ) વીર પુરુષોને

સાથે લઈને અત્રલાગમાં રહેવું, સ્ત્રી અને સ્વામી (યુ-
વરાજ), ખજાનો અને થોડી મધ્ય ભાગમાં સેના. ૪૭૮.

પાર્શ્વયોરુમયોરશ્વા અશ્વાનાં પાર્શ્વતો રથાઃ ।

રથાનાં પાર્શ્વયોર્નાગા નાગાનાં ચ પદાતયઃ ॥ ૪૭૯ ॥

પશ્ચાત્સેનાપતિર્યાયાત્તિવન્નાનાશ્વાસયઙ્છનૈઃ ।

મન્ત્રિભિઃ સુમદૈર્યુક્તઃ પ્રતિગૃહ્ય બલં નૃપઃ ॥ ૪૮૦ ॥

બેઉ બાજુમાં ઘોડા, ઘોડાની બાજુમાં રથો,
રથોની બાજુમાં હાથી, હાથીની બાજુમાં પાયદલ,
(૪૭૯) તેની પાછળ સેનાપતિએ બિન્ન લોકોને ધી-
રજ આપતાં ધીમે ધીમે ચાલવું. પછી રાજાએ પ્ર-
ધાન, તેમજ મોટા યોદ્ધા, સહિત સૈન્ય સાથે લ-
ઈને જવું. ૪૮૦.

સૈમેયાદ્વિષમં નાગૈર્જલાદ્યં સમહીધરમ્ ।

સમમશ્વૈર્જલં નૌભિઃ સર્વત્રૈવ પદાતિભિઃ ॥ ૪૮૧ ॥

જ્યાં ઘણું જળ હોય, પર્વતો હોય એવા વિ-
સમ સ્થાનમાં હાથીને લઈ જવા, સમ સ્થાનમાં
ઘોડાને લઈ જવા, પાણીમાં નૌકા (મનવાર) લઈ
જવી, અને પાયદળ લઈને સર્વ ઠેકાણે જવું. ૪૮૧.

હસ્તિનાં ગમનં પ્રોક્તં પ્રશસ્તં જલદાગમે ।

તદન્યત્ર તુરંગાણાં પત્તીનાં સર્વદૈવ હિ ॥ ૪૮૨ ॥

ચોમાસામાં હાથીને લઈ જવા એજ ઉત્તમ
છે; અને બીજા આઠ માસમાં ઘોડાને લઈ જવા
યોગ્ય છે. અને પાયદળનો ઉપયોગ સર્વ સમયે
હોય છે. ૪૮૨.

શૈલેષુ દુર્ગમાર્ગેષુ વિધેયં નૃપરક્ષણમ્ ।

સ્વયોધૈ રક્ષિતસ્યાપિ શયનં યોગિનિદ્રયા ॥ ૪૮૩ ॥

પર્વતપર ચઢવાના કઠીણું માર્ગમાં રાજાનું રક્ષણ કરવું, રાજાનું રક્ષણ યોદ્ધાઓએ કરેલું હોય તોપણ તેણે યોગી જેવીજ ઊંધ લેવી (એટલે રાજાએ પોતે સાવચેત રહેવું.) ૪૮૩.

નાશયેત્કર્ષયેચ્છત્રૂન્દુર્ગકણ્ટકમર્દનૈઃ ।

પરદેશપ્રવેશે ચ કુર્યાદાટવિકાન્પુરઃ ॥ ૪૮૪ ॥

શત્રુના કિહ્વા, તેનું લશ્કર તેનો નાશ કરી, તેને કમળેર કરવો, તેને પકડી જવો. શત્રુની હદમાં પ્રવેશ કરવો હોય ત્યારે ભોમિયાને આગળ કરવો. ૪૮૪.

યત્ર રાજા તત્ર કોશો વિના કોશાન્ન રાજતા ।

સ્વમૃત્યેભ્યસ્તતો દદ્યાત્કો હિ દાતુર્ન યુધ્યતે ॥ ૪૮૫ ॥

જ્યાં રાજા ત્યાંજ ખજાનો, ખજાના વિના રાજત્વ નથી. કેમકે તેથીજ આકરોને પગાર અપાય છે. અને જે દાતા છે તેને માટે કોણ યુદ્ધ ન કરે? અર્થાત્ સર્વ કરે છે. ૪૮૫.

યતઃ । કારણ—

ન નરસ્ય નરો દાસો દાસસ્ત્વર્થસ્ય ભૂપતે ।

ગૌરવં લાઘવં વાપિ ધનાધનનિબન્ધનમ્ ॥ ૪૮૬ ॥

હે રાજા ! મનુષ્યનો આકર મનુષ્ય નથી, પણ પૈસાનો આકર મનુષ્ય છે. માટે સર્વ મોટાઈ અને હલકાઈ એ ધન અને અધન એને અવલંબીને રહે છે. ૪૮૬.

અમેદેન ચ યુધ્યેત રક્ષેષ્ઞૈવ પરસ્પરમ્ ।

ફલ્ગુ સૈન્યં ચ યત્કિંચિન્મધ્યે વ્યૂહસ્ય કારયેત્ ॥ ૪૮૭ ॥

પદાર્થીશ્ચ મહીપાલઃ પુરોડનીકસ્ય યોજયેત્ ।

ઉપરુખ્યારિમાસીત રાષ્ટ્રં ચાસ્યોપપીડયેત્ ॥ ૪૮૮ ॥

પરસ્પર સંપીને યુદ્ધ કરવું, અને એકમેકનું રક્ષણ પણ કરવું. તથા થોડીક સેના વ્યૂહના મધ્ય ભાગમાં રાખવી. (૪૮૭) રાજાએ પાયદળને આગળ કરવું. અને શત્રુને ઘેરી લેવો, અને તેના રાજ્યમાં પીડા ધાય તેવો યત્ન કરવો. ૪૮૮.

स्यन्दनाश्वैः समे युध्येदनूपे नौद्विपैस्तथा ।

वृक्षगुल्मावृते चापैरसिचर्मायुधैः स्थले ॥ ४८९ ॥

સમ સ્થાનમાં રથ અને ઘોડાથી લડવું, ક્ષીપ (ખેટ)માં હાથી અને નૌકાથી લડવું, ઝાડી જંગલમાં ધનુષ્યખાણ, ઢાલ, તરવાર વગેરે આયુધથી લડવું. ૪૮૯.

दूपयेद्यास्य सततं यवसाग्नौदकेन्धनम् ।

भिन्द्याच्चैव तडागानि प्राकारान्परिखास्तथा ॥ ४९० ॥

શત્રુનું અનાજ, જળ, ઘાસ અને લાકડાં એને જતાં અટકાવવાં તથા તેની ખરાબી કરવી, તલાવ ફેાડી નાખવાં, કોટ તોડવો, ખાઈ પૂરી નાંખવી. ૪૯૦.

बलेषु प्रमुखो हस्ती न तथान्यो महीपतेः ।

निजैरवयवैरेव માતક્કોઽષ્ટાયુધઃ સ્મૃતઃ ॥ ૪૯૧ ॥

બલવાનોમાં પ્રમુખ હાથી જેવો ખીન્ને કોઈ નથી, કારણ તેના ૮ અવયવો એજ આઠ આયુધ છે. માટે હાથીને આઠ આયુધવાળો કહેછે. ૪૯૧.

बलमश्वश्च सैन्यानां प्राकारो जङ्गमो यतः ।

तस्मादश्वाधिको राजा विजयी स्थलविग्रहे ॥ ४९२ ॥

સૈન્ય અને ઘોડા એ બે ચાલતા કોટ છે. મા-

ટે ભૂમિપરની લડાઈમાં જેની પાસે ઘોડા ઘણા હો-
ય તે વિજય મેળવે છે. ૪૯૨.

તથા ચોક્તમ્— તેમજ કહ્યું છે—

યુધ્યમાના હયારૂઢા દેવાનામપિ દુર્જયાઃ ।

અપિ દૂરસ્થિતાસ્તેષાં વૈરિણો હસ્તવર્તિનઃ ॥ ૪૯૩ ॥

જે ઘોડેસ્વાર યોદ્ધા છે તે દેવોને પણ દુર્જય
છે. તેના શત્રુ દૂર હોય તોપણ હસ્તગત છે એમ
સમજવું. ૪૯૩.

પ્રથમં યુદ્ધકારિત્વં સમસ્તબલપાલનમ્ ।

દિલ્માર્ગાણાં વિશોદ્ધિત્વં પત્તિકર્મ પ્રચક્ષતે ॥ ૪૯૪ ॥

સર્વ સૈનાનું રક્ષણ કરવું એજ પહેલું યુદ્ધ,
ચારે દિશાના માર્ગો શોધી કાઢવા એ પાયદલનું
કામ. ૪૯૪.

સ્વભાવશૂરમસ્ત્રજ્ઞમવિરક્તં જિતશ્રમમ્ ।

પ્રસિદ્ધક્ષત્રિયપ્રાયં બલં શ્રેષ્ઠતમં વિદુઃ ॥ ૪૯૫ ॥

સ્વભાવથી શૂર, અસ્ત્રવિદ્યા જાણનાર, ઉત્સાહ-
વાળા અને મહેનતને વેઠનાર, એવા પ્રસિદ્ધ ક્ષત્રીયો
જેમાં ઘણા હોય એવું સૈન્ય શ્રેષ્ઠ જાણવું. ૪૯૫.

યથા પ્રભુકૃતાન્માનાદ્યુધ્યન્તે ભુવિ માનવાઃ ।

ન તથા બહુભિર્દત્તૈર્દ્રવિઘ્નૈરપિ ભૂપતે ॥ ૪૯૬ ॥

હે ભૂપતિ! રાજા તરફથી સત્કાર થતાં, માણસ
જેમ ઉત્સાહથી લડે છે, તેવા ઘણા પૈસાં આપવા-
થી પણ લડતાં નથી. ૪૯૬.

વરમલ્પબલં સારં ન કુર્યાન્મુળ્લમ્બલીમ્ ।

કુર્યાદસારમક્કો હિ સારમક્કમપિ સ્ફુટમ્ ॥ ૪૯૭ ॥

થોડું ઉત્સાહી સૈન્ય સાફ, પણ નિરુત્સાહી

મુંડાઓની મંડળી કામની નહિ. કારણ નિરૂત્સાહી-
નો સમુદાય, ઉત્સાહીના ઉત્સાહનો પણ ભંગ
કરે છે. ૪૯૭.

અપ્રસાદોઽનધિષ્ઠાનં દેયાંશહરણં ચ યત્ ।

કાલયાપોઽપ્રતીકારસ્તદ્દૈરાગ્યસ્ય કારણમ્ ॥ ૪૯૮ ॥

પ્રભને રાજા ન રાખવી, રાજધાનીમાં ન રહે-
વું, આપેલી જાગીર પાછી લઈ લેવી, કિંવા આપ-
વાને યોગ્ય છતાં તેને ન આપવું, વખત લાંબાવ-
વો, અને સંકટનું વારણ ન કરવું એટલાં રાજાપર
વૈરાગ્ય થવામાં કારણો હોય છે. ૪૯૮.

આપીડયન્વલં શત્રોર્જિગીષુરતિશોષયેત્ ।

સુખસાધ્યં દ્વિપાં સૈન્યં દીર્ઘયાનપ્રપીડિતમ્ ॥ ૪૯૯ ॥

જીતવા ઈચ્છનારે શત્રુના લશ્કરને ચોતરફથી
પીડા કરવી, અને તેને ઘેરીને પકડી લેવું. ઘણું
હરથી ચાલીને થાકી આવેલું શત્રુનું સૈન્ય સહેલથી
વશ થાય છે. ૪૯૯.

દાયાંશદપરો મન્ત્રો નાસ્તિ ભેદકરો દ્વિપામ્ ।

તસ્માદુત્થાપયેદ્દાયાદં તસ્ય વિદ્વિષઃ ॥ ૫૦૦ ॥

રાજના સંબંધી દાયાદ સિવાય બીજો કોઈ પ-
ણ શત્રુ પાસે જઈ મંત્રભેદ કરનારો નથી. માટે ઘ-
ણા યત્નથી શત્રુ તરફના દાયાદને ફેાડી આપણો ક-
રી લેવો. ૫૦૦.

સંઘાય યુવરાજેન યદિ વા મુખ્યમન્ત્રિણા ।

અન્તઃપ્રકોપનં કાર્યમભિયોક્તુઃ સ્થિરાત્મનઃ ॥ ૫૦૧ ॥

યુવરાજ સાથે અથવા મુખ્ય પ્રધાન સાથે સંધાન-
કરીને, આપણા પર જે ચઢી આવનાર જે સ્થિરા-

તમા (નિશ્ચલ મનનો) હોય તેને પ્રકોપ ઉપજવી
ફૂટ પાડવી. ૫૦૧.

ઋં મિત્રં રણે ચાપિ મઙ્ગં દત્ત્વા વિઘાતયેત્ ।
અથવા ગોમ્રહાકૃષ્ટ્યા તલ્લક્ષ્યાશ્રિતબન્ધનાત્ ॥ ૫૦૨ ॥

(આપણો) મિત્ર છતાં, તે ફૂર થઈ શત્રુ તર-
ફથી લડતો હોય તો, તેને યુદ્ધમાં મરાવીને શત્રુનો
નાશ કરવો; અથવા ગાય ઢોર તથા તેના આશ્રિ-
તોને કેદ કરીને તેનો વિઘાત કરવો. ૫૦૨.

સ્વરાજ્યં વાસયેદ્રાજા પરદેશાવગાહનાત્ ।
અથવા દાનમાનાભ્યાં વાસિતં ધનદં હિ તત્ ॥ ૫૦૩ ॥

પરરાજ્ય જીતીને, તેના સારા સારા માણસો-
ને દાન, માનથી રાજી કરી પોતાનું રાજ્ય વ-
સાવવું. કારણ રાજ્ય વસતાં ખજાનો આપોઆપ
વધે છે. ૫૦૩.

રાજાહ—‘આઃ, કિં બહુનોદિતેન ।

રાજા કહેછે, ‘અરે ! ઘણું બોલીને શું કરવું છે ?
આત્મોદયઃ પરગ્લાનિર્દ્વયં નીતિરિતીયતી ।
તદૂરીકૃત્ય કૃતિભિર્વાચસ્પત્યં પ્રતીયતે’ ॥ ૫૦૪ ॥

આપણો ઉદય, અને શત્રુનો નાશ એ બેજ
રીતિની નીતિ છે. તેવી નીતિનો સ્વીકાર કરીને કુ-
શલ લોકો પોતાનું વાક્યાતુર્ય ચલાવે છે. ૫૦૪.

મન્ત્રિણા વિહસ્યોચ્યતે—‘સર્વમેતદ્વિરોષતઃ
ચ્યતે । કિંતુ ।

મંત્રી હસીને બોલેછે—‘એ સર્વ એમજ છે.
પરંતુ વિશેષ હું કહું છું. કેમકે—

અન્યદુષ્ટદુષ્ટલં સત્ત્વમન્યચ્છાસ્ત્રનિયન્ત્રિતમ્ ।

સામાનાધિકરણ્યં હિ તેજસ્તિમિરયોઃ કુતઃ' ॥૫૦૫॥

કોઈ ઠેકાણે પણ કુઠિત ન થાય એવું સામ-
ર્થ્ય એ બુદ્ધ છે, અને શાસ્ત્રથી નીમેલું સામર્થ્ય
બુદ્ધ છે. કારણ તેજ અને અધિકાર એકત્ર કેમ
રહેશે ?' ૫૦૫.

તત ઉત્થાય રાજા મૌહૂર્તિકાવેદિતલગ્ને પ્રાપ્તિતઃ ।

પછી ઊઠીને રાજા જોશીએ કહેલા મુહૂર્ત વ-
ખતે નીકળ્યો.

અથ પ્રહિતપ્રણિધિર્હિરણ્યગર્ભમાગત્યોવાચ—‘દેવ,
સમાગતપ્રાયો રાજા ચિત્રવર્ણઃ. । સંપ્રતિ મલયપર્વતા-
ધિત્યકાયાં સમાવાસિતકટકોઽનુવર્તતે । દુર્ગશોધનં
પ્રતિક્ષણમનુસંધાતવ્યં યતોઽસૌ ગૃધ્રો મહામન્ત્રી । કિં-
ચ કેનચિત્સહ તસ્ય વિશ્વાસકથાપ્રસન્નેનૈવ તદિક્ષિ-
તમવગતં મયા યદનેન કોઽપ્યસ્મદુર્ગે પ્રાગેવ નિયુક્તઃ ।’
ચક્રો બ્રૂતે—‘દેવઃ કાકં ઇવાસૌ સંભવતિ ।’ રાજાહ—
‘ન કદાચિદેતત્ । યદ્યેવં તદા કથં તેન શુકસ્યાભિ-
મ્બોદ્યોગઃ કૃતઃ । અપરં ચ । શુકસ્યાગમનાત્તસ્ય વિ-
ગ્રહોત્સાહઃ । સ ચિરાદત્રાસ્તે ।’ મન્ત્રી બ્રૂતે—‘તથા-
પ્યાગન્તુઃ શઙ્કનીયઃ ।’ રાજાહ—‘આગન્તુકા હિ ક-
દાચિદુપકારકા દૃશ્યન્તે । શૃણુ ।

પછી પૂર્વે મોકલેલો હૂત, હિરણ્યગર્ભ પાસે
આવીને કહે છે—‘મહારાજ ! ચિત્રવર્ણ રાજા આ-
વ્યા જેવોજ છે. મલય પર્વતના માથાપર સર્વ સૈ-
ન્યનો પડાવ નાંખી રહ્યો છે. પ્રત્યેક પળે કિલ્લાની
સંભાળ લેવી જોઈએ. કારણ આ ગીધ મહા વિચ-
ક્ષણ પ્રધાન છે. અને કોઈએક સાથે રહુસ્ય વાતના

પ્રસંગમાં તેનું ઇંગિત મેં જાણ્યું છે. કારણ એણે કોઈપણ એક આપણા કિલ્લાપર પ્રથમજ મોકલી રાખ્યો છે.’ ચક્રવાક કહેછે—‘મહારાજ ! આ કાગડોજ તે હશે.’ રાજા કહેછે—‘એ કદી નહિ હોય. જો એમ હોય તો, તે કાગડાએ શુકનો પરાભવ કે-રવાનો ઉદ્યોગ કેમ કર્યો અને શુકના આવવાથી તે-ને લડાઈનો ઉત્સાહ થયો છે. તે ઘણા દિવસથી અ-હીં રહેલો છે.’ મંત્રી કહેછે—‘તથાપિ તે આગંતુક છે, માટે તેની શંકા રાખવી જોઈએ.’ રાજા કહેછે—‘આગંતુક પણ કદાચિત્ ઉપકાર કરનાર હોય છે. સાંભળ—

પરોડપિ હિતવાન્વન્ધુર્વન્ધુરપ્યહિતઃ પરઃ ।

અહિતો દેહજો વ્યાધિર્હિતમારણ્યમૌપધ્રમ્ ॥ ૫૦૬ ॥

પારકો હોઈને જે હિત કરે તેને બાંધવ જાણવો, અને બાંધુ હોઈને જે હિત ન કરે તેને પર (શત્રુ) જાણવો. દેહમાંથી પેદા થએલો વ્યાધી એ શત્રુ છે. અને અરણ્યમાં ઉગેલું આપધ હિતકારક હોય છે. ૫૦૬.

અપરં ચ । અને વળી,

આસીદ્વીરવરો નામ શૂદ્રકસ્ય મહીભૂતઃ ।

સેવકઃ સ્વલ્પકાલેન સ દદૌ સુતમાત્મનઃ’ ॥૫૦૭॥

શૂદ્રક રાજાનો વીરવર નામનો એક નોકર હો-તો. તેણે થોડા વખતમાં પોતાનો પુત્ર (બલિદાનમાં) આપ્યો.’ ૫૦૭.

ચક્રઃ પૃચ્છતિ—‘કથમેતત્ ।’ રાજા કથયતિ—

ચક્રવાક પૂછેછે—‘એ કેમ ?’ રાજા કહેછે.

कथा २० विंशी । राजनिष्ठ वीरवरस्य ॥

पार्ता २० भी. राजनिष्ठ वीरवरनी.

अहं पुरा शूद्रकस्य राज्ञः क्रीडासरसि कर्पूरके-
लिनाम्नो राजहंसस्य पुत्र्या कर्पूरमञ्जरीं सहानुराग-
वानभवम् । तत्र वीरवरो नाम महाराजपुत्रः कुतश्चि-
द्देशादागत्य राजद्वारमुपगम्य प्रतीहारमुवाच—‘अहं
तावद्वेतनार्थी राजपुत्रः । राजदर्शनं कारय ।’ ततस्ते-
नासौ राजदर्शनं कारितो ब्रूते—‘देव, यदि मया से-
वकेन प्रयोजनमस्ति तदास्मद्वर्तनं क्रियताम् ।’ शूद्र-
क उवाच—‘किं ते वर्तनम्’ । वीरवरो ब्रूते—‘प्रत्यहं
सुवर्णपञ्चशतानि देहि ।’ राजाह—‘का ते सामग्री ।’
वीरवरो ब्रूते—‘द्वौ बाहू तृतीयश्च खड्गः ।’ राजाह—
‘नैतच्छक्यम् ।’ तच्छ्रुत्वा वीरवरश्चलितः । अथ म-
न्त्रिभिरुक्तम्—‘देव, दिनचतुष्टयस्य वर्तनं दत्त्वा ज्ञा-
यतामस्य स्वरूपं किमुपयुक्तोऽयमेतावद्वर्तनं गृह्णात्य-
नुपयुक्तो वेति ।’ ततो मन्त्रिवचनादाहूय वीरवराय
ताम्बूलं दत्त्वा पञ्चशतानि सुवर्णानि दत्तानि । तद्वि-
नियोगश्च राज्ञा सुनिभृतं निरूपितः । तदर्थं वीरवरेण
देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दत्तम् । स्थितस्यार्थं दुःखितेभ्यः ।
तदवशिष्टं भोज्यव्ययविलासव्ययेन । एवत्सर्वं नित्य-
कृत्यं कृत्वा राजद्वारमहर्निशं खड्गपाणिः सेवते । यदा
च राजा स्वयं समादिशति तदा स्वगृहमपि याति ।

हुं पूर्वे शूद्रक राजाना डीडा सरावरमां कर्पूरकेली
नामक राजहंसनी पुत्री कर्पूरमञ्जरी साथे प्रीति
करनार हुतो. त्यां कोठि अेक देशथी वीरवर नाम-
ना महाराजपुत्रे राजद्वार आगण आवी द्वार-
भरणे कहुं, हुं राजपुत्र पगारनी धरिछाथी आ-

બ્યો છું. મને રાજની મુલાકાત કરાવ.' પછી તેણે એને રાજની મુલાકાત કરાવી. પછી તે કહે છે— 'મહારાજ! જો મારી પાસે આપને સેવા લેવાની ઇચ્છા હોય તો મારો પગાર ઠેરવો.' શૂદ્રક કહે છે— 'તારો શો પગાર છે?' વીરવર કહે છે, 'દરરોજ પાંચસો સોનામોહોર મને આપો.' રાજ કહે— 'તારામાં ગુણ શું છે?' વીરવર કહે છે, 'જે હાથ અને ત્રીજી તરવાર.' રાજ કહે છે— 'તારું કહેવું શક્ય નથી.' તે સાંભળી વીરવર ચાલી નીકળ્યો. પછી પ્રધાનોએ કહ્યું, 'મહારાજ! ચાર દિવસ સૂધી એને પગાર આપી, એનું સ્વરૂપ કેવું છે તે જાણી લેવું કે ઉપયોગી થઈને પગાર લે છે, કે ઉપયોગ વગર પગાર ખાય છે.' પછી પ્રધાનના કહેવાથી, તેને બોલીને વીરવરને બીડું આપી ૫૦૦ મુદ્રા આપી. અને એ ૫૦૦ મુદ્રાનો શું ઉપયોગ કરે છે તેની રાજ્યે ગુપ્ત તપાસ રાખી. તે વીરવરે અર્ધા પૈસા દેવ અને બ્રાહ્મણના કાર્યમાં ખર્ચ્યા. બાકીના અર્ધમાંથી અર્ધા દુઃખિત લોકોને આપ્યા. બાકી બચેલા પૈસા ભોજન ખર્ચ, વિલાસ ખર્ચ વગેરેમાં વાપર્યા. એ સર્વ નિત્ય કૃત્ય કરીને રાત્રિદિવસ હાથમાં તરવાર સર્પ રાજદ્વાર પર ઉભો હતો. જે વખતે રાજ પોતે રજા આપે, ત્યારે પોતાને ઘેર જાય.

अथैकदा कृष्णचतुर्दश्यां रात्रौ राजा सकरुणं क्रन्दनध्वनिं श्रुत्वा । शूद्रक उवाच—'कः कोऽत्र द्वारि ।' तेनोक्तम्—'देव, अहं वीरवरः ।' राजोवाच—'क्रन्दनानुसरणं क्रियताम् ।' वीरवरः 'यथाज्ञापयति देवः' इत्युक्त्वा चलितः । राजा च चिन्तितम्—'नैतदुचितम् । अयमेकाकी राजपुत्रो मया सू-

ચીમેયે તમસિ પ્રેરિતઃ । તદનુ ગત્વા કિમેતદિતિ નિ-
રૂપયામિ ।’ તતો રાજાપિ સ્વદ્ગમાદાય તદનુસરણક્ર-
મેણ નગરાદ્વહેર્નિર્જગામ । ગત્વા ચ વીરવરેણ સા
રુદતી રૂપયૌવનસંપન્ના સર્વાલંકારભૂષિતા કાચિત્સ્ત્રી
દૃષ્ટા । પૃષ્ઠા ચ—‘કા ત્વમ્ । કિમર્થં રોદિષિ ।’ સ્ત્રિ-
યૌક્તમ્—‘અહમેતસ્ય શૂદ્રકસ્ય રાજલક્ષ્મીઃ । ચિરા-
દેતસ્ય ભુજચ્છાયાયાં મહતા સુખેન વિશ્રાન્તા । શ્દાઃ
નીમન્યત્ર ગમિષ્યામિ ।’ વીરવરો બ્રૂતે—‘યત્રાપાયઃ સં-
ભવતિ તત્રોપાયોઽપ્યસ્તિ । તત્કથં સ્યાત્પુનરિદ્ધાવલ-
મ્બનં ભવત્યાઃ ।’ લક્ષ્મીરુવાચ—‘યદિ ત્વમાત્મનઃ પુત્રં
શક્તિધરં દ્વાત્રિશલ્લક્ષણોપેતં ભગવત્યાઃ સર્વમદ્ગલાયા
ઉપહારીકરોષિ તદાહં પુનરત્ર સ્તુચિરં નિવસામિ’ इत्यु-
ક્ત્વાદૃશ્યાભવत् ।

પછી એક દિવસ કાળી ૧૪ ની રાત્રે રાજાએ
કોઈનું કરુણાજનક રૂદન સાંભળ્યું. શૂદ્રક કહેછે—
‘દ્વારપર કોણ છે?’ તે બોલ્યો, ‘મહારાજ! હું
વીરવર છું.’ રાજા કહેછે—‘જ્યાંથી રૂદન સંભળાય,
તે તરફ તું શોધ કર.’ વીરવર કહેછે—‘મહારાજ!
જેવી આપની આજ્ઞા.’ એમ કહી બોલ્યો. રાજાએ
વિચાર્યું, એ યોગ્ય નથી. કારણ આ એકલા રાજપુત્રને
મેં (શોધ કરવાને) ગાઢ અંધકારમાં મોકલ્યો છે. માટે
પાછળ જઈને એ શું કરે છે તે જોઉં. પછી રાજા
પણ તરવાર લઈને, તેની પાછળ પાછળ નગરની
બહાર નીકળ્યો. વીરવરે જઈને રૂપ અને તારૂંચથી
સંપન્ન, સર્વ અલંકારથી ભૂષિત એવી કોઈ એક સ્ત્રી-
ને રડતી દીઠી. તેને પૂછ્યું, ‘તું કોણ? શા માટે
રડે છે?’ તે સ્ત્રી બોલી, ‘હું આ શૂદ્રક રાજાની
રાજલક્ષ્મી છું. ઘણા દિવસ સૂધી આ રાજાની ભૂ-

જાણ્યામાં બહુ સુખથી હું રહી હતી. હવે હું બીજે સ્થળે જાઉં છું.’ વીરવર કહેછે—‘જ્યાં અપાય છે ત્યાં ઉપાય પણ હોવો જોઈએ. ત્યારે તારૂં અહીં ફરી રહેવું શી રીતે થશે?’ લક્ષ્મી કહેછે—‘જે તું તારો બત્રીસ* લક્ષણયુક્ત શક્તિધર નામનો પુત્ર સર્વમંગલા ભગવતી દેવીને બલિદાનમાં આપશે, તો હું અહીં ઘણા દિવસ રહીશ.’ એમ કહી તે અદશ્ય થઈ.

ततो वीरवरेण स्वगृहं गत्वा निद्रायमाणा स्व-
धूः प्रबोधिता पुत्रश्च । तौ निद्रां परित्यज्योत्थायोप-
बिष्टौ । वीरवरस्तत्सर्वं लक्ष्मीवचनमुक्तवान् । तच्छ्रु-
त्वा सानन्दः शक्तिधरो ब्रूते—‘धन्योऽहमेवंभूतः स्वा-
मिराज्यरक्षार्थं यन्ममोपयोगः श्लाघ्यः । तत्कोऽधुना
विलम्बस्य हेतुः । एवंविधे कर्मणि देहस्य विनियोगः
श्लाघ्यः । यतः ।

* ૧ સિંહ સરખું પરાક્રમ, ૨ બગલા પેઠે સ્વાર્થપર લક્ષ, ૩ (ફૂંડા પેઠે) વહેતું ઉઠતું, ૪ યુદ્ધમાં મર્યા રહેતું, ૫ હુટુંબનું પોષણ કરતું, ૬ પત્નીપર પ્રેમ રાખવો, ૭ (મોરની પેઠે) ઉચ પદપર રહેતું, ૮ શત્રુને છુંદવો, ૯ મધુર ભાષણ કરતું, ૧૦ સુંદર સ્વરૂપ, ૧૧ કળા (યુક્તિ) કરી જાણવી, ૧૨ ગર્વ ન ધરવો, ૧૩ (ફૂંડા પેઠે) થોડે ઘણે સંતોષ માનવો, ૧૪ જાંધ થોડી, ૧૫ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ, ૧૬ સહેજમાં ચેતવું, ૧૭ સ્વામીભક્તિ, ૧૮ શૌર્ય દેખાવવું, ૧૯ (ગધેડાની પેઠે) ભાર વહેવો, ૨૦ દંડ ન લેખવો, ૨૧ સંતોષી રહેવું, ૨૨ (કાગ પેઠે) કોઈનો જરા વિશ્વાસ ન કરવો, ૨૩ ગુપ્ત રતિ રમવી, ૨૪ નિ ભિમાન, ૨૫ વખતે સાધુ, ૨૬ અપલતા, ૨૭ (ઉત્તમ પુરુષ પેઠે) યુદ્ધમાં પરાક્રમ, ૨૮ પડતીમાં ધીરજ, ૨૯ અશ્વયુદ્ધમાં ક્ષમા, ૩૦ આતુર્ય, ૩૧ વક્તૃત્વ, ૩૨ યશની અભિશ્રિ. (નર્મકથા કોષ).

પછી વીરવરે. વેર જઈને નિદ્રાવશ થએલી પોતાની સ્ત્રી તથા પોતાના પુત્રને જગાડ્યાં. તેઓ ઊઘ ઊસડી ઊઠીને ખેડાં થયાં. વીરવરે લક્ષ્મીએ કહેલાં વચનો કહી સાંભળાવ્યાં. તે સાંભળીને શક્તિધર આનંદપૂર્વક બોલ્યો, ‘મને ધન્ય છે. કારણ સ્વામીના રાજ્યરક્ષણ માટે મારો ઉપયોગ થયો. સ્તુત્ય છે. હવે વિલાંબનું શું કામ? આવી રીતના કામમાં દેહ અર્પવો અતિ સ્તુત્ય છે. કારણ—

ધનાનિ જીવિતં ચૈવ પરાર્થે પ્રાજ્ઞ ઉત્સૃજેત્ ।
તન્નિમિત્તો વરં ત્યાગો વિનાશો નિયતે સતિ’ ॥૫૦૮॥

વિદ્વાન્ માણસો પૈસો અને આયુષ્ય એ બીજાને માટે છોડે છે. તે માટે ત્યાગ કરેલો ઉત્તમ, કારણ વિનાશ તો નિયમથી થવાનો જ છે. ૫૦૮. (સન્નિમિત્ત એવો પાઠ હોય ત્યાં “સારા નિમિત્તે” એવો અર્થ બાળવો.)

શક્તિધરમાતોવાચ—‘યદ્યેતન્ન કર્તવ્યં તત્કેનાપ્યન્યેન કર્મણા મુખ્યસ્ય મહાવર્તનસ્ય નિષ્ક્રયો ભવિષ્યતિ ।’ इत्यालोच्य सर्वे सर्वमङ्गलायाः स्थानं गताः । तत्र सर्वमङ्गलां संपूज्य वीरवरो ब्रूते—‘देवि, प्रसीद । विजयतां विजयतां शूद्रको महाराजः । गृह्यतामुपहारः ।’ इत्युक्त्वा पुत्रस्य शिरश्चिच्छेद । ततो वीरवराश्चिन्तयामास—गृहीतराजवर्तनस्य निस्तारः कृतः । अधुना निष्पुत्रस्य जीवनेनालम् ।’ इत्यालोच्यात्मनः शिरश्छेदः कृतः । ततः स्त्रियापि स्वामिपुत्रशोकार्तया तदनुष्ठितम् । तत्सर्वं दृष्ट्वा राजा साश्चर्यं चिन्तयामास—

શક્તિધરની માતા કહે છે—જો એમ ન કર્યું તો બીજા કયા કામથી, મોટા પગારનો ખદલો આપણે

વાળી શકીશું ? એમ વિચારી સર્વે જણા સર્વમંગળા દેવીના સ્થાનકે ગયાં. ત્યાં સર્વમંગળાની સારી રીતે પૂજા કરીને, વીરવર કહેછે—‘હિ દેવી ! પ્રસન્ન થાઓ. શુદ્રક મહારાજનો વિજય થાઓ. આ બલિ લ્યો. આમ કહી પુત્રનો શિરચ્છેદ કીધો. પછી વીરવર વિચાર કરવા લાગ્યો. રાજાનો પગાર ખાધો તેનો બદલો વાળ્યો. માટે હવે નિઃપુત્ર એવો જે હું તેના જીવિતરની હદ વળી. એમ વિચારી પોતાનો શિરચ્છેદ કર્યો. પછી, પતિ અને પુત્રના શોકથી પીડિત એવી સ્ત્રીએ પણ તેમ કર્યું. તે સર્વ જોઈને રાજા આશ્ચર્યથી ચિંતા (વિચાર) કરવા લાગ્યો—

‘जीवन्ति च म्रियन्ते च मद्बिधाः क्षुद्रजन्तवः ।

अनेन सदृशो लोके न भूतो न भविष्यति ॥૧૦૯॥

મારા જેવા ક્ષુદ્ર પ્રાણી જીવે છે અને મરે પણ છે. પણ આ લોકમાં આ વીરવર જેવો કોઈ થયો નથી અને થવાનો નથી. ૫૦૬.

तदेतेन परित्यक्तेन मम राज्येनाप्यप्रयोजनम् ।
ततः शूद्रकेणापि स्वशिरश्छेतुं खङ्गः समुत्थापितः ।
अथ भगवत्या सर्वमङ्गलया राजा हस्ते धृत उक्तश्च—
‘पुत्र, प्रसन्नास्मि ते । एतावता साहसेनालम् । जीवनान्तेऽपि तव राज्यभङ्गो नास्ति । राजा च साष्टाङ्गपातं प्रणम्योवाच—‘देवि, किं मे राज्येन । जीवितेन वा किं प्रयोजनम् । यद्यहमनुकम्पनीयस्तदा ममायुःशेषेणायं सदारपुत्रो वीरवरो जीवतु । अन्यथाहं यथाप्राप्तं गतिं गच्छामि ।’ भगवत्युवाच—‘पुत्र, अनेन ते सर्वोत्कर्षेण भृत्यवात्सल्येन च तव तुष्टास्मि । गच्छ । विजयी भव । अयमपि सपरिवारो राजपु-

જો જીવતુ ।’ इत्युक्त्वा देव्यदृश्याभवत् । ततो वी-
रवरः सपुत्रदारो गृहं गतः । राजापि तैरलक्षितः स-
त्वरमन्तःपुरं प्रविष्टः ।

ત્યારે એવાંનો દેહ છૂટ્યા પછી, મને રાજ્ય
પણ નિરૂપયોગી છે. પછી શૂદ્રકે પણ પોતાનું મસ્તક
છેદવા તરવાર ઉપાડી. એટલામાં સર્વમંગળા લગવ-
તીએ રાજાનો હાથ પકડીને કહ્યું—‘હિ પુત્ર ! હું ત-
ને પ્રસન્ન છું. એટલું સાહસ બસ થયું, તારું જીવિ-
ત પૂરું થશે તો પણ તારું રાજ્ય ભાંગવાનું નથી.’ રાજા
સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી બોલ્યો—‘હિ દેવી ! મને રા-
જ્યનો શો ઉપયોગ છે ? અને મારે જીવીને પણ
શું કરવું છે ? જો તારે મારાંપર કૃપા કરવી હોય
તો, મારાં બાકીના આયુષ્યથી સ્ત્રી પુત્રસહિત આ
વીરવર જીવતો થાઓ. નહિ તો હું મારે પ્રાપ્તગતિને
‘પામીશ.’ લગવતી કહે—‘હિ પુત્ર ! આ તારી ઉદા-
રતાથી અને આકર વિષે દયાળુપણાથી હું તારાપર
પ્રસન્ન છું. જા, વિજયી થા. આ રાજપુત્ર વીરવર
પણ સપરિવાર જીવતો થાઓ.’ એમ કહી દેવી અં-
તર્યાન થઈ. પછી વીરવર પુત્ર તથા સ્ત્રી સાથે ઘેર
આવ્યો. તેણે ન દીઠેલો રાજા પણ જલદી અંત-
પુરમાં આવી લાગ્યો.

अथ प्रभाते वीरवरो द्वारस्थः पूनर्मूपालेन पृष्टः
सज्जाह—‘देव, सा रुदती मामवलोक्यादृश्याभवत् ।
न काप्यन्या वार्ता विद्यते ।’ तद्वचनमाकर्ण्य राजा-
चिन्तयत्—‘कथमयं श्लाघ्यो महासत्त्वः । यतः ।

ખીજે દહાડે સવારે વીરવરને દ્વારમાં ઉભેલો
જોઈને રાજાએ પૂછતાં તે કહેછે—‘મહારાજ ! તે ર-

કનારી મને બોધને અદૃશ્ય થઈ. ખીણ કંઈ હકી-
કત મને ખબર નથી.' તેનાં તે વચનો સાંભળી રા-
જા વિચાર કરવા લાગ્યો. 'આ કેવો મહા ઉદાર
હિલનો શલાઘ્ય (વખાણુને પાત્ર) છે? કારણ—

પ્રિયં ઘ્રૂયાદકૃપણઃ શૂરઃ સ્યાદવિકત્યનઃ ।

દાતા નાપાત્રવર્ષી ચ પ્રગલ્ભઃ સ્યાદનિષ્કુરઃ ॥૫૧૦॥

જે મધુર બોલે છતાં કૃપણ હોય નહિ, જે
શૂર હોય છતાં પોતાની સ્તુતિ કરતો નથી, જે દાતા
હોય છતાં અપાત્રે દાન દેતો નથી, અને જે પ્રગ-
લ્ભ ધૈર્યવાન હોય તથાપિ નર્દય હોતો નથી. ૫૧૦.

एतन्महापुरुषलक्षणमेतस्मिन्सर्वमस्ति ।' ततः स
राजा प्रातः शिष्टसर्भां कृत्वा सर्ववृत्तान्तं प्रस्तुत्य प्र-
सादात्तस्मै कर्णाटराज्यं ददौ ॥ तत्किमागन्तुको जा-
तिमात्राहुष्टः । तत्राप्युत्तमाधममध्यमाः सन्ति ।' च-
क्रवाको ब्रूते—

એ મહા પુરુષોનાં સર્વ લક્ષણો આ વીરવરમાં
છે. પછી તે રાજાએ પ્રાતઃકાલે શિષ્ટ લોકોની સભા
કરી સર્વ વૃત્તાંતના વખાણ કરીને, પ્રસન્ન થઈને
તેને કર્ણાટકનું રાજ્ય આપ્યું. માટે આગતુક આ-
વેલો સ્વભાવથી દુષ્ટ હોય છે શું? તેમાં પણ ઉ-
ત્તમ, મધ્યમ અને અધમ હોય છે.' ચક્રવાક કહે છે—

‘योऽकार्यं कार्यवच्छास्ति स किमन्त्री नृपेच्छया ।
वरं स्वामिमनोदुःखं तन्नाशो न त्वकार्यतः ॥ ५११ ॥

“જે મંત્રી રાજાની ઈચ્છાને અનુસરીને અકાર્ય-
ને કાર્ય કહે છે, તે કુત્સિત મંત્રી બાણવો. સ્વામીને
દુઃખ લાગે તે સાફ, પરંતુ અકાર્યથી તેનો નાશ થ-
વો આશા નથી. ૫૧૧.

વૈદ્યો ગુરુશ્ચ મંત્રીં ચ યસ્ય રાજ્ઞઃ પ્રિયઃ સંદા ।

શરીરધર્મકોશેભ્યઃ ક્ષિત્રં સં પરિહીયતે ॥ ૫૧૨ ॥

જે રાજાને વૈદ્ય, ગુરુ, અને મંત્રી નિરંતર પ્રિય છે એટલે રાજાની ઈચ્છા પ્રમાણે હાજી હા કરે છે, તે રાજા કુમથી શરીર, ધર્મ અને ખજાનાથી જલદી બ્રષ્ટ થાય છે. ૫૧૨.

શ્વૃણુ દેવ । મહારાજ સાંભળો.

પુણ્યાલુબ્ધં યદેકેન તન્મમાપિ ભવિષ્યતિ ।

હત્વા મિશ્તું મહાલોભાન્નિધ્યર્થી નાપિતો હતઃ' ॥ ૫૧૩ ॥

એકને પુણ્યથી મળ્યો, તેમ મને પણ મળશે, એવી કલ્પના કરતાં, અતિ લોભથી નિધિની ઈચ્છા કરનાર હજામે ભીક્ષુકને માર્યો અને તેથી પોતે પણ મૂંઝ્યો. ૫૧૩.

રાજા પૃચ્છતિ—‘કંથમેતત્ ।’ મંત્રી કથયતિ—

રાજા પૂછેછે—‘એ કેમ ?’ મંત્રી કહેછે.

કથા ૨૧. એકવિંશી । ચૂડામણિક્ષત્રિય લુબ્ધ નાપિતયઃ ॥

વાર્તા ૨૧ મી. ચૂડામણી ક્ષત્રી અને લોભોઆ હજામની.

અસ્ત્યયોધ્યાયાં ચૂડામણિર્નામ ક્ષત્રિયઃ । તેન ધનાર્થિનાં મહતા ક્લેશેન ભગવાંશ્ચન્દ્રાર્ધચૂડામણિશ્ચિરમારાધિતઃ । તતઃક્ષીણપાપોઽસૌ સ્વપ્ને દર્શનં દર્શ્વા ભગવદાદે-શાઘક્ષેશ્વરેણાદિષ્ટઃ—‘યત્સ્વમય પ્રાપ્તઃ ક્ષૌરં કૃત્વા લગુડં હસ્તે કૃત્વા ગૃહે નિભૃતં સ્થાસ્યસિ । તતોઽસ્મિન્નેવાઙ્મને સમાગતં મિશ્તું પશ્યસિ । તં નિર્વયં લગુડપ્રહારેણ હનિષ્યસિ । તતઃ સુવર્ણકલશો ભવિષ્યતિ । તેન સ્વ-

યા યાવજીવં સુખિના મવિતવ્યમ્ ।' તતસ્તથાનુષ્ઠિતૈ
તદ્વ્રતમ્ । તત્ર ક્ષૌરકરણાયાર્નીતેન નાપિતેનાલોભ્ય
ચિન્તિતમ્—‘અયે, નિધિપ્રાપ્તેર્યમુપાયઃ । અહમપ્યેવં
કિં ન કરોમિ ।’ તતઃ પ્રભૃતિ નાપિતઃ પ્રત્યહં તથા-
વિધો લગુડહસ્તઃ સુનિમૃતં મિક્ષોરાગમનં પ્રતીક્ષતે ।
એકદા તેન પ્રાપ્તો મિક્ષુર્લગુડેન વ્યાપાદિતઃ । તસ્મા-
દપરાધાત્સોઽપિ નાપિતો રાજપુરુષૈર્વ્યાપાદિતઃ । અત્તોઽ
હં બ્રવીમિ—‘પુણ્યાલ્લબ્ધં યદેકેન’ इत्यादि । રાજાહ—

અથોઽધ્યામાં ચૂડામણિ નામનો ક્ષત્રીય છે. દ્ર-
વ્યની ઇચ્છા કરનાર તેણે મોટા કલેશથી ભજવાનું
ચંદ્રાર્ધચૂડામણિ (શિવજી)ની લાંબો વખત આરાધન
કરી. પછી તેનું પાપ ક્ષીણ થતાં, એના સ્વપ્નમાં
શિવજીની આજ્ઞાથી યક્ષેશ્વરે (કુબેરે) દર્શન દઈ આ-
જ્ઞા કરી. આજ પ્રાતઃકાલે તું ક્ષૌર (મૂછસહિત મું-
ડન) કરાવી, હાથમાં લાકડી લઈને, ઘરમાં ગુપ્ત રીતે
બેસ. પછી તારા બારણામાં જે ભિક્ષુકને તું બુઝે,
તે ભિક્ષુકને તું નિર્દય થઈને લાકડીના પ્રહારથી મારી
નાખશે, એટલે તે સોનાનો કલશ થઈ પડશે. તે
કલશથી તું જીવતા સૂધી સુખમાં રહે.’ તેના કહેવા
પ્રમાણે કરતાં, તેમ થયું. ત્યાં ક્ષૌર કરવા માટે આવે-
લા હજીમે એ બોઈને વિચાર કર્યો, ‘અહો ! પૈસા
મળવાનો આ ઉત્તમ ઉપાય છે. હું પણ એમ કાં ન
કરું ?’ તે દિવસથી હજીમ દરરોજ તે પ્રમાણે હાથમાં
લાકડી લઈ ભિક્ષુકની વાટ બેતો બેઠો. કોઈએક દિ-
વસ તે હજીમે આવેલા એક ભિક્ષુકને લાકડીના ક-
ટકાથી ઠાર માર્યો. તે અપરાધ માટે રાજપુરુષોએ
તે હજીમને પણ મારી નાખ્યો. માટે હું કહુંકું—

દાહરો.

પુણ્યે મધ્યું ધન ઐકને, મળે મને પણ આમ;
લિક્ષુક હણતાં લોલથી, આપ હણાય હનમ.
રાજા કહેછે.

‘પુરાવૃત્તકથોદ્ગારૈઃ કેયં નિર્ણયતે પરઃ ।

સ્યાન્નિષ્કારણબન્ધુર્વા કિં વા વિશ્વાસઘાતકઃ ॥૫૧૪॥

‘આ પરકીય માણસ, નિષ્કારણ બંધુ છે કિંવા
વિશ્વાસઘાતી છે, તેનો નિર્ણય પૂર્વના વૃત્તની કથા
કહેવાથી કેમ કરવો ? ૫૧૪.

યાતુ । પ્રસ્તુતમનુસંધીયતામ્ ।’ મંલયાધિત્ય-
કાયાં ચૈચ્ચિત્રવર્ણસ્તદધુના કિં વિધેયમ્ ।’ મન્ત્રી વ-
દતિ—‘દેવ, આગતપ્રણિધિમુખાન્મયા શ્રુતં તૈન્મહામ-
ન્ત્રિણો ગૃધ્રસ્યોપદેશે યચ્ચિત્રવર્ણેનાનાદરઃ કૃતઃ । તતોઽ
સૌ મૂઢો જેતું શક્યઃ । તંથા ચોક્તમ્—

હશે. જે હાલ ચાલતી વાત છે, તેજ અલાવો.
મલય પર્વતના માથાપર ચિત્રવર્ણ આવ્યો છે, ત્યા-
રે હવે શું કરવું ?’ મંત્રી કહે છે—‘મહારાજ !
આવેલા હૂતને મોઢે મેં એમ સાંભળ્યું છે, કે તેના
મહામંત્રી ગીધના ઉપદેશનો ચિત્રવર્ણ રાજાએ અના-
દર કર્યો છે. માટે આ મૂર્ખ રાજા જીતાવો શક્ય
છે. તેમજ કહ્યું છે—

લુબ્ધઃ ક્રૂરોઽલસોઽસત્યઃ પ્રમાદી ભીરુરશ્વિરઃ ।

મૂઢો યોધાવમન્તા ચ સુખચ્છેદો રિપુઃ સ્મૃતઃ ॥૫૧૫॥

લોભી, ક્રૂર, આળસુ, જૂઠો, પ્રમાદી, બીકણુ, અ-
ને અસ્થિર, મૂર્ખ, યોદ્ધાઓનું અપમાન કરનાર, એ-
વો શત્રુ સહેલથી હણી શકાય છે એમ કહ્યું છે. ૫૧૫.

તતોઽસૌ યાવદસદુર્ગદ્વારોધં ન કરોતિ તાવં-
નદ્યદ્રિવનવર્ત્મસુ તદ્વલાનિ હન્તું સારસાદયઃ સેનાપ-
તયો નિયુજ્યન્તામ્ । તથા ચોક્તમ્—

હવે એ જ્યાં સૂધી અમારા કિલ્લાનો દરવાજો
ન રોકે, ત્યાં સૂધીમાં નદી, પર્વત, વનના રસ્તા-
માં તેની સેનાને મારવા માટે સારસ વગેરે સેના-
પતિની યોજના કરવી. તેમજ કહ્યું છે—

દીર્ઘવર્ત્મપરિશ્રાન્તં નદ્યદ્રિવનસંકુલમ્ ।

ધોરાગ્નિભયસંત્રસ્તં શ્રુત્પિપાસાર્દિતં તથા ॥ ૫૧૬ ॥

પ્રમત્તં મોજનવ્યગ્રં વ્યાધિદુર્ભિક્ષપીડિતમ્ ।

અસંસ્યિતમભૂયિષ્ઠં વૃષ્ટિવાતસમાકુલમ્ ॥ ૫૧૭ ॥

પક્ષપાંશુજલાચ્છન્નં સુવ્યસ્તં દસ્યુવિદ્રુતમ્ ।

ષ્વંભૂતં મહીપાલઃ પરસૈન્યં વિઘાતયેત્ ॥ ૫૧૮ ॥

ધાણું ચાલવાથી થાકેલું, નદી, પર્વત અને વ-
નમાં ગભરાયલું, ભયંકર અગ્નિથી ત્રાસ પામેલું,
ભૂખ અને તરસથી પીડાયલું, તેમજ પ્રમત, ભોજ-
નમાં ગભરાયલું, રોગ કિંવા દુકાળથી પીડિત, યોગ્ય
રીતે ન રહેલું, થોડું, વર્ષાદં અને વાયુથી વ્યાકુળ
થયેલું, કાદવ, ધૂળ અને પાણીથી છવાયલું, છૂટું
ઘેરાયલું, ચોરોથી ઘેરાયલું, એવું શત્રુ સૈન્ય જોઈ-
ને તેનો રાજાએ નાશ કરવો. ૫૧૬-૫૧૭-૫૧૮.

અન્યથા । અને વળી,

અવસ્કન્દમયાદ્રાજા પ્રજાગરંકૃતશ્રમમ્ ।

દિવાસુપ્તં સમાહન્યાન્નિદ્રાવ્યાકુલસૈનિકમ્ ॥ ૫૧૯ ॥

(લડાઈમાં) પોતાનો નાશ થશે એ ભયથી, રા-
જાએ, જાગરણ કરીને થાકેલું, તેથી દિવસે સૂતેલું,

અને જેના સૈનિકો ઊંઘથી વ્યાકુલ થયા છે, તેવા સૈન્યનો નાશ કરવો. ૫૧૯.

અતસ્તસ્ય પ્રમાદિનો બલં ગત્વા યથાવકાશં દિ-
વાનિશં મ્રન્ત્વસ્મત્સેનાપતયઃ ।' તથાનુષ્ટિતે ચિત્રવર્ણ-
સ્થ, સૈનાપતયશ્ચ બહવો નિહતાઃ । તતશ્ચિત્રવર્ણો વિ-
ષ્ણુઃ સ્વમન્ત્રિણં દૂરદર્શિનમાહ—તાત, કિમિત્યસ્મદુ-
પેક્ષા ક્રિયતે । કિં કાપ્યાવિનયો મમાસ્તિ । તથા
સોક્તમ્—

માટે તે પ્રમાદી રાજાના સૈન્ય પાસે જઈને,
જ્યારે લાગ ફાવે ત્યારે કે રાતના કે દિવસના સે-
નાપતિએ નાશ કરવો.” એમ કરતા, ચિત્રવર્ણની
ધણી સેના અને સેનાપતિ મરણ પામ્યા. તેથી ચિત્ર-
વર્ણ દુઃખ પામી, દૂરદર્શી મંત્રીને કહેછે—‘તાત !
અમારી ઉપેક્ષા કેમ કરોછો ? શું મારો કંઈ અવિ-
નય છે ? તેમજ કહ્યું છે—

ન રાજ્યં પ્રાપ્તમિત્યેવ વર્તિતવ્યમસાંપ્રતમ્ ।

શ્રિયં હાવિનયો હન્તિ જરા રૂપમિવોત્તમમ્ ॥ ૫૨૦ ॥

પોતાને રાજ્ય મળ્યું છે, માટે અવિનયથી વ-
ર્તવું નહિ, કારણ જેમ ઘડપણ ઉત્તમ રૂપનો નાશ
કરેછે. તેમ અવિનય એ લક્ષ્મીનો નાશ કરેછે. ૫૨૦.

અપિ ચ । વળી પણ,

વક્ષઃ શ્રિયમગ્નિગચ્છતિ પથ્યાશી કલ્યતાં સુખમરોગી ।

ઉદ્ધુક્તો વિદ્યાન્તં ધર્માર્થયશાંસિ ચ વિનીતઃ’ ॥ ૫૨૧ ॥

જે ચતુર છે, તે લક્ષ્મી મેળવે છે, જે પ-
થ્યાથી રહે છે તે આરોગ્યતા મેળવે છે, જે નિરો-
ગી છે તે સુખ પામે છે, અને જે ઉદ્ધોગી છે તે

વિધાનો પાર પામે છે, જે વિનયવાળો છે તે ધર્મ,
અર્થ અને યશ ત્રણે મેળવે છે. ૫૨૧.

ગૃહોઽવદત્—‘દેવ, શ્રુણુ ।

ગીધ કહેછે—‘મહારાજ ! સાંભળો..

અવિદ્વાનપિ ભૂપાલો વિદ્યાવૃદ્ધોપસેવયા ।

પરાં અધ્યમવાગ્નોતિ જહાસન્નતરુર્યથા ॥ ૫૨૨ ॥

જેમ પાણીની પાસેનું ઝાડ, (ફૂલ, ફળ વગે-
રેની) સંપત્તિ મેળવેછે, તેમ અવિદ્વાન રાજા પણ
વિદ્યાવૃદ્ધની સંગતથી ઉત્તમ સંપત્તિ મેળવેછે. ૫૨૨.

અન્યથા । અને વળી,

પાનં સ્ત્રી મૃગયા દૂતમર્થદૂષણમેવ ચ ।

વાદ્ગ્વયોઽપિ પારુષ્યં વ્યસનાન્નિ મહીભુજામ્ ॥ ૫૨૩ ॥

મધ્યમાન, સ્ત્રીસેવન, મૃગયા (શિકાર), બુગાર,
અર્થદૂષણ,* વાણીથી કઠોર વેણુ ઉચ્ચારવા, અપરા-
ધની યોગ્યતા કરતાં વધારે શિક્ષા કરવી, એ રાજા-
નાં વ્યસનો છે. ૫૨૩.

કિં ચ । કેમકે,

ન સાહસૈકાન્તરસાનુવર્તિના

ન ત્રાપ્યુપાયોપહતાન્તરાત્મના ।

વિમૂતયઃ શક્યમવાપ્તુમૂર્જિતા

નયે ચ શૌર્યે ચ સસન્તિ સંપદઃ ॥ ૫૨૪ ॥

કેવલ સાહસમાં પ્રેમવાળાને સંપત્તિ મળવી
શક્ય નથી, તેમ કેવલ યુક્તિ વાપરવાથી પણ સં-
પત્તિ મળવી શક્ય નથી, પણ નીતિ (યુક્તિ) અ-
ને સાહસ (શૌર્ય) એ બેઉ ઉપર સંપત્તિનો આ-
ધાર છે. ૫૨૪.

* પૈસાનો દુરુપયોગ કરવો, અથવા જે યુક્તિસર વાત
કરે તે વાતના અર્થમાં દોષ કહાડી તેને અમાન્ય કરવી.

ત્વયા સ્વલોત્સાહમલોક્ય સાહસૈકવાસિના
મયોપન્યસ્તેષ્વપિ મન્ત્રેષ્વનવધાનં વાક્પારુષ્યં ચ ક્રુ-
તમ્ । અતો દુર્નીતિઃ ફલમિદમનુભૂયતે । તથા ચોક્તમ્—

સ્વબલનો ઉત્સાહ બેઠને કેવલ શૈયનું અવ-
લંબન કરી, મેં કહ્યા છતાં, યુક્તિનાં વચનો પર
આપિ વાણીનું પારુષ્ય (કઠોરપણું) વાપર્યું, તે દુર્ની-
તિનું આ ફળ આપે ભોગવવું બેઠએ. તેમજ કહ્યુંછે—

દુર્મન્ત્રિણં કમુપયાન્તિ ન નીતિદોષાઃ

સંતાપયન્તિ કમપથ્યભુજં ન રોગાઃ ।

કં શ્રીર્ન દર્પયતિ કં ન નિહન્તિ મૃત્યુઃ

કં સ્ત્રીકૃતા ન વિષયાઃ પરિતાપયન્તિ ॥૫૨૫॥

કયો દુષ્ટ મંત્રી નીતિ વિરૂદ્ધ આલતો નથી ?
કયા અપથ્ય ભોજન કરનારને રોગો ત્રાસ આપતા
નથી, લક્ષ્મી કેને મદ ઉપજવતી નથી. મૃત્યુ કેને
ઘાત કરતો નથી, સ્ત્રીકૃત વિષય* કેને પરિતાપ
દેતા નથી. ૫૨૫.

અપરં ચ । અને વળી,

મુદં વિષાદઃ શરદં હિમાગમ-

સ્તમો વિવસ્વાન્સુકૃતં કૃતઘ્નતા ।

પ્રિયોપપત્તિઃ શુચમાપદં નયઃ

શ્રિયઃ સમૃદ્ધા અપિ હન્તિ દુર્નયઃ' ॥૫૨૬॥

ખેદ આનંદનો, શિયાળો શરદ ઋતુનો, સૂર્ય
અંધકારનો, નીતિ આપત્તિનો, અને દુર્નીતિ સમૃ-
દ્ધિ સંપત્તિનો પણ નાશ કરે છે. ૫૨૬.

તતો મયાપ્યાલોચિતમ્—‘પ્રજ્ઞાહીનોઽયં રાજા ।

* સ્ત્રી કહે તે કામ વગર વિચારે કરવાથી.

મો ચેત્કર્ય નીતિશાસ્ત્રકથાકૌમુદી વાગુલ્કામિસ્તિમિ-
રયતિ । યતઃ ।

પછી મેં પણ વિચાર કર્યો, આ રાજા હીનબુ-
દ્ધિ છે એમ ન હોય તો, નીતિશાસ્ત્ર કથારૂપી ચાં-
દનીને પોતાની વાણીરૂપ ઉમાડીઆથી અંધકાર
માને છે. કારણ—

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम् ।
लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति' ॥૫૨૭॥

જેને આપબુદ્ધિ નથી, તેને શાસ્ત્ર શું કરશે ?
નેત્રહીનને આરસી શું કરશે ?' ૫૨૭.

इत्यालोच्य तूर्णौ स्थितः । अथ राजा बद्धाञ्ज-
लिराह—‘तात, अस्त्ययं समापराधः । इदानीं यथा-
बशिष्ठबलसहितः प्रत्यावृत्य विन्ध्याचलं गच्छामि त-
थोपदिश ।’ गृध्रः स्वगतं चिन्तयति—‘क्रियतामत्र
प्रतीकारः । यतः ।

એમ વિચાર કરી હું ચૂપ રહ્યો. તે પછી રાજા
હાથ જોડીને બોલે છે—‘બાપ ! આ મારો અપરાધ
છે. હવે જેટલી સેના બચેલી છે, તેટલી લઇને પાછો
ફરી વિંધ્યાચળપર જાઉં એવો રસ્તો બતાવ.’ ગી-
ધ મનમાં વિચાર કરે છે. અત્રે કંઈ ઉપાય યોજ-
વો જોઈએ. કારણ—

देवतासु गुरौ गोषु राजसु ब्राह्मणेषु च ।

नियन्तव्यः सदा कोपो बालवृद्धातुरेषु च' ॥૫૨૮॥

દેવતા, ગુરુ, ગાય, રાજા, બ્રાહ્મણ, બાળ, વૃ-
દ્ધ અને રોગી એમનાપર આવેલો ક્રોધ, રોડી
રાખવો. ૫૨૮.

મંત્રી પ્રહસ્ય વ્રતે—‘દેવ, મા મૈત્રી: । સમાશ્વ-
સિદ્ધિ । મૃત્યુ દેવ,

મંત્રી હસીને બોલ્યો—‘મહારાજ ! ગલરાઓ
નહિ. ધીર ધરો. મહારાજ સાંભળો.

મંત્રિણાં મિત્રસંધાને મિત્રજાં સંનિપાતકે ।

કર્મણિ વ્યજ્યતે પ્રજ્ઞા સુલ્ભે કો વા ન પળિહતઃ ॥૫૨૯॥

બ્યારે સંધિ કરવાનો લાગ ન હોય, ત્યારે
મંત્રીની બુદ્ધિ અને સંનિપાત બ્વરના સમયમાં વૈ-
ધની બુદ્ધિ બહાર પડે છે. શાંતિની વખતે કોણ
પંડિત નથી ? ૫૨૯.

અપરં ચ । અને વળી,

આરભસ્તેડલ્પમેવાશ્નાઃ કામં વ્યગ્રા ભવન્તિ .ચ ।

મહારમ્મા કૃતાધિયસ્તિષ્ઠન્તિ ચ નિરાકુલાઃ ॥ ૫૩૦ ॥

અજ્ઞાની નાના કામને આરંભે છે, અને તેમાં
અત્યંત ગલરાય છે, અને બુદ્ધિમાન પુરુષ મોટ
કામને આરંભે છે અને ખીલકુલ ગલરાતા નથી. ૫૩૦.

તદત્ર ભવત્પ્રતાપાદેવ દુર્ગે મહૂક્ત્વા કીર્તિપ્રતા-
પસહિતં ત્વામચિરેણ કાલેન વિન્ધ્યાચ્ચલં નેષ્યામિ ।’
રાજાહ—‘કથમધુના સ્વલ્પબલેન તત્સંપદ્યતે ।’ ગૃધ્રો
વદતિ—‘દેવ, સર્વે મવિષ્યતિ । યતો વિજિગીષોર્દા-
ર્ધસૂત્રતા વિજયસિદ્ધેરવશ્યંમાવિ લક્ષણં તત્સદ્દસૈવ
દુર્ગાવરોધઃ ક્રિયતામ્ ।’

ત્યારે હવે આપનાજ પ્રતાપથી આ કિલ્લાનો
ભંગ કરીને, કીર્તિ અને પ્રતાપસહિત આપને થો-
ડા સમયમાં વિન્ધ્યાચળપર પહોંચાડીશ.’ રાજા ક-
હેછે—‘હમણા થોડા લશ્કરથી આપણું કામ કેમ
સિદ્ધ થશે ?’ ગીધ કહેછે—‘મહારાજ ! સર્વ થશે.

કારણ, વિશેષે કરીને જીતવાની ઈચ્છા કરનાર પુરુ-
ષને ઝટપટ કામ કરવું એ ખાસ વિજયસિદ્ધિ થ-
વાનું લક્ષણ છે. માટે એકદમ એચિંતા જઈને
કિલ્લાને ઘેરી લેવો.'

પ્રહિતગ્રણિધિના ચક્રેનામત્ય હિરણ્યગર્ભસ્ય તત્ક-
થિતમ્—'દેવ, સ્વલ્પબલ एवायं राजा चित्रवर्णो गृध्र-
स्य मन्त्रोपस्तम्भेन दुर्गावरोधं करिष्यति ।' राजा-
ह—'सर्वज्ञ, किमधुना विधेयम् ।' चक्रो ब्रूते—'स्वब-
ले सारासारविचारः क्रियताम् ।' तज्ज्ञात्वा सुवर्णव-
स्त्रादिकं यथार्हं प्रसादप्रदानं क्रियताम् । यतः ।

મોકલેલા હૂત ખગલાએ આવીને હિરણ્યગર્ભ-
ને કહ્યું, 'મહારાજ! ગીધની સલાહ પ્રમાણે થોડું
સૈન્ય લઈનેજ ચિત્રવર્ણ રાજા કિલ્લાને ઘેરો ઘાલશે.'
રાજા કહેછે—'હે સર્વજ્ઞ! હવે કેમ કરવું?' ચક્રવાક
કહેછે—'આપણી સેનામાં સાર કોણુ છે? અને અ-
સાર (નિરુત્સાહી) કોણુ છે? તેનો વિચાર કરો. તે
જાણીને, યથાયોગ્ય રીતે તેમને પ્રસન્ન કરવા માટે
વસ્ત્રાલૂપણુ ઇત્યાદિનાં ઇનામ આપવાં. કારણ,

यः काकिनीमप्यपथप्रपन्नां

समुद्धरेन्निष्कसहस्रतुल्याम् ।

કાલેષુ કોટિષ્વપિ મુક્તહસ્ત-

स्तं राजसिंहं न जहाति लक्ष्मीः ॥ ५३१ ॥

જે રાજા ખરાખ માગે વાપરેલી એક કોડીને
પણ, હજાર સોનામોહર જેવી ગણીને, તેનું રક્ષણ
કરેછે, તેજ રાજા પ્રસંગ આવતાં કરોડો રૂપીઆ
આપવાને હાથ મોકલો મૂકેછે, એવા રાજસિંહને લ-
ક્ષ્મી છોડતી નથી. ૫૩૧.

અન્યથા । અને વળી,

ક્રતૌ વિવાહે વ્યસને રિપુક્ષયે
યશસ્કરે કર્મણિ મિત્રસંગ્રહે ।

પ્રિયાસુ નારીજ્વલનેષુ બાન્ધવે-

ત્વતિવ્યયો નાસ્તિ નરાધિપાટસુ ॥ ૫૩૨ ॥

હે રાજા ! યજ્ઞમાં, વિવાહમાં, સંકટમાં, શત્રુ-
ક્ષયમાં, યશસ્કર કામમાં, મિત્ર સંગ્રહ કરવામાં, મ-
નોહર સ્ત્રીની પ્રાપ્તિમાં, અને નિર્ધન બાંધવો એ
આઠ બાબતમાં ઘણો ખર્ચ કરવામાં હરકત નથી. ૫૩૨.

યતઃ । કારણ—

મૂર્ખઃ સ્વલ્પવ્યયત્રાસાત્સર્વનાશં કરોતિ હિ । "

ક્રઃ સુધીઃ સંત્યજેન્નાણં શુદ્ધસ્યૈવાતિસાધ્વસાત્ ॥ ૫૩૩ ॥

થોડા પૈસા ખર્ચાઈ જશે, એ લયથી, જે મૂ-
ર્ખ છે તે સમૂળગો ગુમાવે છે. કયો બુદ્ધિમાન જ-
ગતના લયથી સંપૂર્ણ પુંજનો ત્યાગ કરશે ?" ૫૩૩.

રાજાહ—‘કથમિહ સમયેઽતિવ્યયો યુજ્યતે ।’
ઠકું ચ—‘આપદર્થે ધનં રક્ષત્’ इति । મન્ત્રી વ્રતે—
‘શ્રીમતઃ કથમાપદઃ ।’ રાજાહ—‘કદાચિષ્ણલતે લ-
ક્ષ્મીઃ ।’ મન્ત્રી વ્રતે—‘સંચિતાપિ વિનશ્યતિ । તદેવ,
કાર્પણ્યં વિમુચ્ય દાનમાનાભ્યાં સ્વમટાઃ પુરસ્ક્રિયતા-
મ્ । તથા ચોક્તમ્—

રાજા કહેછે—‘આ વખતે આત ખર્ચ કરવો
ચોખ્ખ છે ? કહ્યું છે કે, આપત્તિને માટે ધનનું
રક્ષણ કરવું.’ મંત્રી કહે છે—‘શ્રીમંતોને આપ-
ત્તિ ક્યાંથી આવે ?’ રાજા કહેછે, ‘કદાચિત્ લક્ષ્મી
ચળે ત્યારે ?’ મંત્રી કહેછે, ‘સંચય કરેલો પૈસો પ-
ણ નષ્ટ થશે. માટે હે દેવ ! કંબુસાઈ છોડીને, દા-

ન, માનથી આપણા યોદ્ધાએનો સત્કાર કરો. તે-
મજ કહ્યું છે—

પરસ્વરજ્ઞાઃ સંદૃષ્ટાસ્ત્યક્તું પ્રાણાન્સુનિશ્ચિતાઃ ।

કુલીનાઃ પૂજિતાઃ સમ્યગ્વિજયન્તે દ્વિવદ્વલમ્ ॥૫૩૪॥

પરસ્પરને જાણનાર, આનંદ પામેલા, પોતાનો
પ્રાણ છેડવાનો નિશ્ચય કરનાર, કુલીન, એવાની
પૂજા કરતાં, ઉત્તમ રીતે શત્રુની સેનાને જીતી
શેકાય છે. ૫૩૪.

અપરં ચ । અને બીજું,

સુમટાઃ શીલસંપન્નાઃ સંહતાઃ કૃતનિશ્ચયાઃ ।

અપિ પચ્ચશતં શૂરા નિઘ્નન્તિ રિપુવાહિનીમ્ ॥ ૫૩૫ ॥

શૌર્યાદિ ગુણસંપન્ન, સંપન્ની રહેલા અને પ્રા-
ણાંત સૂધીનો નિશ્ચય કરનારા એવા ૫૦૦ શૂરવીરો
શત્રુની વાહિની (ચતુરંગ) સેનાને નાશ કરે છે. ૫૩૫.

કિં ચ । કેમકે—

શિષ્ટૈરંપ્યવિશેષજ્ઞ ઉગ્રઞ્ચ કૃતનાશકઃ ।

ત્યજ્યતે કિં પુનર્નાન્યૈર્યશ્ચાપ્યાત્મંભરિર્નરઃ ॥ ૫૩૬ ॥

પોતાનું અને પારકું ન સમજનાર, ઉગ્ર (કૂર),
કૃતજ્ઞ, અને કેવલ પોતાનું પેદ ભરનાર એવા મનુ-
ષ્યોનો શિષ્ટો પણ ત્યાગ કરે છે, ત્યારે બીજા કરે
એમાં શી નવાઈ? ૫૩૬.

યતઃ । કારણ—

સત્યં શૌર્યં દયા ત્યાગો નૃપસ્યૈતે મહાગુણાઃ

યમિર્મુક્તો મહીપાલઃ પ્રાપ્નોતિ ચ્ચલુ ઘાઘ્યતામ્ ॥૫૩૭॥

સત્ય, શૌર્ય, દયા, દાન, એ રાજાના મોટા ગુણો
છે. એ ગુણવિનાનો રાજા, લોકમાં નિંદાય છે. ૫૩૭.

ઈદંશિ પ્રસ્તાવેઽમાત્યાસ્તાવદેવ પુરસ્કર્તવ્યાઃ ।
તથા ચોક્તમ્—

આવે પ્રસંગે પ્રધાનનો સો ઘણોજ સત્કાર કરવો જોઈએ.

યો યેન પ્રતિબદ્ધઃ સ્યાત્સહ તેનોદયી વ્યયી ।
સ વિશ્વસ્તો નિયોક્તવ્યઃ પ્રાણેષુ ચ ધનેષુ ચ ॥૫૩૮॥
જે જેની સાથે બંધાય છે, અને જેનાથી ઉદય પામે છે, અને ખર્ચમાં પણ ઉતરે છે, તેવા વિશ્વાસપાત્રની પ્રાણ તથા ધનને વિષે યોજના કરવી. ૫૩૮.

યતઃ । કારણ—

ધૂર્તઃ સ્ત્રી વા શિશુર્યસ્ય મન્ત્રિણઃ સ્યુર્મહીપતેઃ ।
અનોતિપવનક્ષિતઃ કાર્યાઘૌ સ નિમજ્જતિ ॥ ૫૩૯ ॥

જે રાજાના ધૂર્ત, કિંવા સ્ત્રી કિંવા બાલક એવા મંત્રી હોય છે તે રાજા અન્યાયરૂપી પવનથી ખેંચાઈ જઈ, કાર્યરૂપી સમુદ્રમાં ખૂડે છે. ૫૩૯.

શ્રુણુ દેવ, મહારાજ સાંભળો.

હર્ષક્રોધૌ સમૌ यस્ય શાસ્ત્રાર્થે પ્રત્યયસ્તથા ।
નિત્યં ભૃત્યાનુપેક્ષા ચ તસ્ય સ્યાદ્ધનદા ધરા ॥૫૪૦॥

જેને હર્ષ અને ક્રોધ સમાન છે, અને જેનો શાસ્ત્ર વિષે પૂર્ણ વિશ્વાસ છે અને નિરંતર ચાકરની અપેક્ષા કરતો નથી, તેને પૃથ્વી ધન આપનાર બને છે. ૫૪૦.

વેપાં રાજા સહ સ્યાતામુચ્ચયાપચયૌ ધ્રુવમ્ ।
અમાત્યા ઇતિ તાન્પ્રાજા નાવમન્યેત્કદાચન ॥ ૫૪૧ ॥

ખરેખર જેની ચઢતી અને પડતી રાજાની સા-

થે થાય છે, એવા અમાત્યનું રાજ્યે કદી અપમાન કરવું નહિ. ૫૪૧.

યતઃ । કારણ—

મહીભુજો મદાન્ધસ્ય સંકીર્ણસ્યેવ દન્તિનઃ ।

સ્થલતો હિ કરાલમ્બઃ સુદૃત્સચિવચેષ્ટિતમ્ ॥૫૪૨॥

મદાંધ અને ઉન્મત્ત હાથી પેઠે, ખરાબ માર્ગે જનાર રાજાને હિતકર મિત્રનો ઉપદેશ એ હાથ લાકડી છે. ૫૪૨.

અથાગત્ય પ્રણમ્ય મેઘવર્ણો વ્રૂતે—‘દેવ, દષ્ટિપ્રસાદં કુરુ । इदानीं विपक्षो दुर्गद्वारि वर्तते । तदेवपादादेशाद्वहिर्निःसृत्य स्वविक्रमं दर्शयामि । तेन देवपादानामानृण्यमुपगच्छामि ।’ चक्रો व्रूते—‘मैवम् । यदि बहिर्निः सृत्य योद्धव्यं तदा दुर्गाश्रयणमेव निष्प्रयोजनम् । अपरं च ।

પછી આવીને નમસ્કાર કરી મેઘવર્ણ કહે છે, ‘મહારાજ ! કૃપાદષ્ટિ કરો. હમણા શત્રુ કિલ્લાના દરવાજાપર છે. માટે આપના ચરણકમલની આજ્ઞા હોય તો, હું બહાર નીકળી મારું પરાક્રમ દેખાડું. તેથી દેવપાદના ઋણથી હું મુક્ત થઈશ.’ ચક્રવાક કહે છે—‘એમ મા કર. જો બહાર નીકળી યુદ્ધ કરતો હોય તો કિલ્લાનો આશ્રય વ્યર્થ છે. અને વળી, વિષમો હિ યથા નક્રઃ સલિલાન્નિર્ગતો વશઃ ।

वनाद्विनिर्गतः शूरः सिंहोऽपि स्याच्छृगालवत् ॥५४३॥

જેમ નક (ગુડ) પોતાના સ્થાનમાં વિસમ હોય છે, તેજ પાણીથી બહાર નીકળતાં પરાધીન બને છે; સિંહ શૂર છે તોપણ વનની બહાર નીકળતાં શિયાળ જેવો બને છે. ૫૪૩.

દેવ, સ્વયં ગત્વાં દૃશ્યતાં યુદ્ધમ્ । યતઃ ।

મહારાજ ! પોતે જઈને યુદ્ધ જુઓ. કારણ—

પુરસ્કૃત્ય બલં રાજા યૌધ્યેદવલોકયન્ ।

સ્વામિનાધિષ્ઠિતઃ શ્વાપિ કિં ન સિદ્ધાયતે ધ્રુવમ્ ॥૫૪૪॥

રાજાએ પોતે સૈન્યની આગળ જઈને, તેની તરફ જોતાં જોતાં, તેમની પાસે યુદ્ધ કરાવવું. કારણ માલિક પાસે હોય ત્યારે કૂતરો પણ ખરેખર સિંહ જેવો બને છે. ૫૪૪.

અથ તે સર્વે દુર્ગદ્વારં ગત્વા મહાહવં કૃતવન્તઃ ।
અપરેશુશ્ચિત્રવર્ણે રાજા ગૃધ્રમુવાચ—‘તાત, સ્વપ્રતિજ્ઞા-
તમધુના નિર્વાહય ।’ ગૃધ્રો વ્રૂતે—‘દેવ, શૃણુ તાવત્ ।

પછી તે સર્વ કિલ્લાના દરવાજા પાસે જઈને, મોટું યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ખીજે દહાડે ચિત્રવર્ણ રાજા ગીધ પાસે આવીને કહે છે, ‘તાત ! તે જે પૂર્વે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે હવે પૂરી કર.’ ગીધ કહે છે, ‘મહારાજ ! સાંભળો.

અકાલસહમત્યર્ણં મૂર્ખવ્યસનિનાયકમ્ ।

અગુપ્તં મીર્યયોધં ચ દુર્ગવ્યસનમુચ્યતે ॥ ૫૪૫ ॥

ઘણા વખત સૂધી જ્યાં રક્ષણ થઈ ન શકે, અતિ અલ્પ, જેનો નાયક મૂર્ખ અને વ્યસની હોય, અને જેના યોદ્ધા ખીકણ હોય, અને જેનું રક્ષણ ઉત્તમ રીતે ન થયું હોય, એ પાંચ કિલ્લાના વ્યસનો (સંકટો) ગણાય છે. ૫૪૫.

તસાવદત્ર નાસ્તિ । તે આ ઠેકાણે નથી.

ઉપજાપદ્ધિરારોધોઽવસ્કન્દસ્તીવૃપૌરુષમ્ ।

દુર્ગસ્ય લક્ષ્મણોપાયઃ સ્વત્વારઃ કથિતા રમે ॥ ૫૪૬ ॥

પહેલાં અંદરના મનુષ્યોમાં ફાટફૂટ કરાવવી, અંદરના મનુષ્યોની આવળ બંધ કરવી, ચોતરફથી એકદમ ચઢાઈ કરવી, અને તીવ્ર પરાક્રમ કરવું, એ ચાર કોટને ઓળંગવાના ઉપાયો કહેલા છે. ૫૪૬.

अत्र यथाशक्ति क्रियते यत्नः । (कर्णे कथयति ।) एवमेव । ततोऽनुदित एव भास्करे चतुर्ष्वपि दुर्गद्वारेषु वृत्ते युद्धे दुर्गाभ्यन्तरगृहेष्वेकदा का-
 कैरग्निर्निक्षिप्तः । ततः 'गृहीतं गृहीतं दुर्गम्' इति कोलाहलं श्रुत्वा सर्वतः प्रदीप्ताग्निमवलोक्य राजहंस-
 सैनिका दुर्गवासिनश्च सत्वरं इदं प्रब्रिष्टाः । यतः ।

આ ઠેકાણે યથાશક્તિ અમે યત્ન કરીએ છીએ, (કાનમાં કહેછે) આમં, આમ. પછી સૂર્યોદય થવાની પહેલાં કિલ્લાના ચારે દરવાજે યુદ્ધ ચાલેછે. તેવામાં કિલ્લાની અંદર રહેલા ઘરોમાં કાગડાએ આગ લગાડી. પછી કિલ્લો લીધો, કિલ્લો લીધો; એવો મોટો કોલાહલ સાંભળી, ચારે બાજુએ આગ શળગેલી જોઈને; રાજહંસના સૈનિકો, અને કિલ્લામાં રહેનારા સર્વ ત્વરાથી ડાહ્યાં પેઠા. કાશ્યુ-
 સુમાન્વિતં સુવિક્રાન્તં સુયુદ્ધં સુપલાયિતમ્ ।

कार्यकाले यथाशक्ति कुर्यान्न तु विचारयेत् ॥५४७॥

કાર્યના વખતમાં પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઉત્તમ મસલત, ઉત્તમ ચઢાઈ, ઉત્તમ લડાઈ, અને ઉત્તમ પલાયણ કરવું. ત્યાં વિચાર ન કરવો. ૫૪૭.

राजहंसः स्वभावान्मन्दगतिः सारसद्वितीयश्च चि-
 त्रवर्णस्य सेनापतिना कुक्कुटेनागत्य वेष्टितः । हिरण्य-
 गर्भः सारसमाह—'सारस सेनापते, ममानुरोधादा-

આત્માનં કથં વ્યાપાદયિષ્યસિ । ત્વમધુના ગન્તું શક્તઃ ।
તત્કૃત્વા જલં પ્રવિશ્યાત્માનં પરિરક્ષ ॥ અસ્મત્પુત્રં શૂ-
દામણિનામ્માનં સર્વજસંમત્યા રાજાનં કરિષ્યસિ ।' સાર-
સો વ્રતે—'દેવ, ન વક્તવ્યમેવં દુઃસહં વચઃ । યાવ-
ન્મન્દ્રાકૌં દિવિ તિષ્ઠતસ્તાવદ્વિજયતાં દેવઃ । અહં દેવ,
દુર્ગાધિકારી । મન્માંસાસુગ્વિલિસેન દ્વારવર્ત્મના પ્રવિ-
શતુ શત્રુઃ । અપરં ચ ।

રાજહંસ સ્વભાવથી ધીમી આવનો, અને તે-
ની સાથે બીજો સારસ પક્ષી હતો, તેને ચિત્રવર્ણના
સેનાપતિ કુકડાએ આવીને ઘેરો ઘાલ્યો. હિરણ્ય-
શર્ભ સારસને કહે છે—'હે સારસ સેનાપતિ ! મારે
માટે તું પોતાનો જીવ શા માટે ગુમાવે છે ? તું
હમણા નાસી જવા સમર્થ છે. તેમ કરી પાણીમાં
જઈ તારા જીવનું રક્ષણ કર. ચુડામણિ નામના અમારા
પુત્રને સર્વજની સંમતિથી રાજા કરજો.' સારસ કહે છે,
'મહારાજ ! આવું દુઃસહ વચન બોલશે મા. જ્યાં
સૂધી ચંદ્ર સૂર્ય આકાશમાં છે, ત્યાં સૂધી દેવનો
વિજય હો. હે મહારાજ ! હું કિલ્લાપરનો અધિ-
કારી છું, મારા માંસ અને રક્તથી ભરેલા દરવાજા-
ના રસ્તાથી શત્રુને અંદર પ્રવેશ કરો. અને વળી,
દાતા ક્ષમી ગુણગ્રાહી સ્વામી દુઃસ્ત્રિન લભ્યતે ।'

દાતા, ક્ષમાવાન અને ગુણગ્રાહક એવો સ્વામી
મહા મહેનતે મળે છે.'

રાજાહ—'સત્યમેવૈતત્ । કિંતુ ।

રાજા કહે છે—'એ સર્વ ખરું છે. પરંતુ—

ગુચિર્દક્ષોઽનુરક્તઃ જાને મૃત્યોઽપિ દુર્લભઃ' ॥૧૪૯॥

પવિત્ર, હુશિયાર, અનુરક્ત એવો ચાકર પણ
દુર્લભ છે, એમ હું માનું છું.' ૫૪૮.

સારસો વ્રતે—'શ્રુણુ દેવ,

સારસ કહે છે—'મહારાજ સાંભળો.

યદિ સમરમપાસ્ય નાસ્તિ મૃત્યો-

ર્મયમિતિ યુક્તમિતોઽન્યતઃ પ્રયાતુમ્ ।

અથ મરણમવશ્યમેવ જન્તોઃ

કિમિતિ મુધા મલિનં યશઃ ક્રિયેત ॥૫૪૯॥

જો યુદ્ધનો ત્યાગ કરતાં, મોતનું ભય ન રહે-
તો હોય તો અહીંથી બહાર જવું યોગ્ય છે, પ-
રંતુ જંતુને મરણ તો અવશ્ય છેજ, ત્યારે પછી
વ્યર્થ મોતાની કીર્તિને કલંક કેમ લગાડવું? ૫૪૯.

અન્યથા । અને વળી,

મરેઽસિન્ધવનોદ્ધાન્તર્વાચિવિષ્ણમર્મગુરે ।

જાયતે પુણ્યયોગેન પરાયે જીવિતવ્યયઃ ॥ ૫૫૦ ॥

વાયુથી હાલતા મોળના વિલાસની પેઠે ક્ષણ-
ભંગુર એવા આ સંસારમાં, પુણ્યયોગથીજ બીજાને
માટે આયુષ્યનો વ્યય થાય છે. ૫૫૦.

સ્વામ્યમાત્યશ્ચ રાષ્ટ્રં ચ દુર્ગં કોશો બલં સુહૃત્ ।

મુજ્યાઙ્ગાનિ પ્રકૃતયઃ પૌરાણાં શ્રેણયોઽપિ ચ ॥૫૫૧॥

સ્વામી, અમાત્ય, રાજ્ય, કિફલો, બળનો, સે-
ના, મિત્ર, અને પ્રબળો સમુદાય એ આઠ રાજ્ય-
ના અંગ છે. ૫૫૧.

દેવ ત્વં ચ સ્વામી સર્વથા રક્ષણીયઃ । યતઃ ।

મહારાજ ! આપ સ્વામી છો, આપનું રક્ષણ
તો સર્વથા કરવુંજ જોઈએ, કારણ—

પ્રકૃતિઃ સ્વામિર્ન સ્વક્ત્વા સમૃદ્ધાપિ ન ઝીવતિ ।

અપિ ધન્વન્તરિવૈદ્યઃ કિં કરોતિ ગતાયુષિ ॥ ૫૫૨ ॥

સમૃદ્ધિવાળી પ્રજા પણ, રાજાવિના જીવતી નથી; ધનવંત્રી વૈદ્ય મળે તોપણ આયુષ્યવિના શું કરે ? ૫૫૨.

અપરં ચ । અને વળી,

નરેશો જીવલોકોઽયં નિમીલતિ નિમીલતિ ।

ઉદેત્યુદીયમાને ચ રવાવિવ સરોરુહમ્ ॥ ૫૫૩ ॥

જેમ સૂર્યોદય થતાં, કમલ પ્રકૃલિત થાય છે અને અસ્ત પામતાં ખીડાઈ જાય છે તેમ નરાધિપ (રાજા) ના ઉદયથી પ્રજાનો ઉદય અને રાજાના નાશથી સર્વ પ્રજાનો નાશ થાય છે. ૫૫૩.

અથ કુકુટેનાગત્ય રાંજહંસસ્ય શરીરે સ્વરતરન-
સ્વાઘાતઃ કૃતઃ । તદા સત્ત્વરમુપસૃત્ય સારસેન સ્વ-
દેહાન્તરિતો રાજા જલે ક્ષિપ્તઃ । અથ કુકુટૈર્નસ્વપ્રહાર-
જર્જરીકૃતેન સારસેન કુકુટસેના બહુશો હતાઃ । પ-
શ્ચાત્સારસોઽપિ ચઞ્ચુપ્રહારેણ વિભિદ્ય વ્યાપાદિતઃ ।
અથ ચિત્રવર્ણો દુર્ગે પ્રવિશ્ય દુર્ગાવસ્થિતં દ્રવ્યં ગ્રાહયિ-
ત્વા બન્દિભિર્જયશબ્દૈરાનન્દિતઃ સ્વસ્કન્ધાવારં જગામ ॥

તે પછી કૂકડાએ આવી રાજહંસના શરીરપર અત્યંત તીક્ષ્ણ નખોરીઆં દીધાં. તે વખતે ઝટ દઈને પાસે આવીને સારસે, પોતાના દેહથી રાજહંસનું શરીર ઢાંકીને તેને પાણીમાં મૂકી દીધો. તે પછી કૂકડાએ નખોરીઆંથી જર જર કરેલો, એવા સારસ પંખીએ કૂકડાની ઘણીખરી સેનાને મારી નાખી. પછી આંચેના પ્રહારથી સારસને પણ કૂકડાએ ટૂકડા કરીને મારી નાખ્યો. પછી કિલ્લામાં જે

સીને, કિલ્લામાંનું સર્વ દ્રવ્ય લેવરાવીને, બંદીજનેર પાસે જયઘોષ કરાવી, આનંદ પામી, ચિત્રવર્ણ પોતાની સેનામાં આવી પહોંચ્યો.

અથ રાજપુત્રૈરુક્તમ્—‘તસ્મિન્રાજબલે સ પુણ્યવા-
મ્સારસ एव येन स्वदेहत्यागेन स्वामी रक्षितः उ-
क्तं चैतत्—

પછી રાજપુત્ર કહેછે—‘તે રાજસેનામાં પુણ્ય-
વાન્ તે સારસજ છે. કારણ જેણે પોતાના દેહનો
ત્યાગ કરીને માલિકનું રક્ષણ કર્યું છે. કહ્યું છે કે,
जनयन्ति सुतान्गावः सर्वा एव गवाकृतीन् ।

विषाणोल्लिखितस्कन्धं काचिदेव गवां पतिम्’ ॥૫૫૪॥

સર્વજ ગાયો, ગાયના આકારના ઘણાંજ વાછ-
ડાં ઉત્પન્ન કરે છે, પરંતુ જેનાં સીંગડા ખાંધસૂધી
પહોંચ્યાં હોય એવા બલદનાપતિ સાંઢીઆને તો કો-
ઈક ગાયજ જન્મ આપે છે.’ ૫૫૪.

विष्णुशर्मोवाच—‘स तावद्विद्याधरीपरिजनः स्व-
र्गसुखमनुभवतु महासत्त्वः । तथा चोक्तम्—

વિષ્ણુશર્મા કહેછે—‘તે મહાસત્ત્વ સાર વિદ્યા-
ધરીઓ જેની દાસી છે એવા થઈને સ્વર્ગસુખ ભો-
ગવો. તેમજ કહ્યું છે—

आहवेषु च ये शूराः स्वाम्यर्थे त्यक्तजीविताः ।

भर्तृभक्ताः कृतज्ञाश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ૫૫૫ ॥

યુદ્ધમાં જે શૂર અને પોતાના માલિક માટે
જેણે પ્રાણ છોડ્યા છે, એવા ભક્તોના ભકતો અને
કૃતજ્ઞ તેજ સર્વ નરો સ્વર્ગ પામવા યોગ્ય છે. ૫૫૫.

યત્ર તત્ર હતઃ શૂરઃ શત્રુભિઃ પરિવેષિતઃ ।

અક્ષયંલુભતે લોકાન્યદિ ક્લેબ્યં ન ગચ્છતિ ॥ ૫૫૬ ॥

જો (રણાંગણમાંથી) નાશીને પાછો ન આવે
અને આમતેમ જ્યાં ત્યાં શત્રુથી ઘેરાયલો શૂર મ-
રણ પામે તો તે અક્ષય લોકને પામે છે. ૫૫૬.

અપરમપ્યેવમસ્તુ ।

અને ખીજું પણ એમ થાયો.

વિગ્રહઃ કરિતુરક્ષપત્તિભિ-

ર્નો કદાપિ ભવતાં મહીભુજામ્ ।

નીતિમન્ત્રપવનૈઃ સમાહતાઃ

સંત્રયન્તુ ગિરિગદ્ધરં દ્વિષઃ ॥ ૫૫૭ ॥

આપના રાજ્યમાં હાથી, ઘોડા અને પાયદળ
એઓમાં કદીપણ વિગ્રહ મ થાયો. નીતિના મંત્રરૂ-
પી પવનથી શત્રુ ઊડી જઈને પર્વતની ગુફાનો
આશ્રય ધરે. ૫૫૭.

इति हितोपदेशे विग्रहो नाम तृतीयः

कथासंग्रहः समाप्तः ।

એ રીતે હિતોપદેશનો વિગ્રહ નામનો ત્રીજો

કથા સંગ્રહ સમાપ્ત.

॥ સંધિ: ॥

સંધિ.

પુનઃ કથારમ્ભકાલે રાજપુત્રૈરુક્તમ્—‘આર્ય, વિ-
ગ્રહ શ્રુતોઽસ્માભિઃ । સંધિરધુનાભિધીયતામ્ ।’ વિ-
ષ્ણુશર્માનોક્તમ્—‘શ્રૂયતામ્ । સંધિમપિ કથયામિ ય-
સ્યાયમાદ્યઃ શ્લોકઃ—

ફરીથી કથારંભને વખતે રાજપુત્ર કહેછે—‘મ-
હારાજ ! અમે વિગ્રહ સાંભળ્યો. હવે અમને સંધિ
સાંભળાવો.’ વિષ્ણુશર્મા કહેછે—‘સાંભળો. સંધિ કહું
છું. જેનો પહેલો શ્લોક આ છે:—

વૃત્તે મહતિ સંગ્રામે રાજોર્નિહતસેનયોઃ ।

સ્થયાભ્યાં ગૃધ્રચક્રાભ્યાં વાચા સંધિઃ કૃતઃ ક્ષણાત્ ॥૫૫૮॥

જેઉ રાજાની સેના નાશ પામી, એવો મોટો
સંગ્રામ થતાં, બાકી રહેલા ગીધ અને ચક્રવાક એ
જેઉ મંત્રીએ તત્ક્ષણ વાચા સંધિ કરી.’ ૫૫૮.

રાજપુત્રા ઉચ્ચુઃ—‘કથમેતત્ ।’ વિષ્ણુશર્મા ક-
થયતિ—

રાજપુત્રો કહેછે—‘એ કેમ ?’ વિષ્ણુશર્મા કહેછે.

તતસ્તેન રાજહંસેનોક્તમ્—‘કેનાસ્મદુર્ગે નિક્ષિપ્તોઽ-
ગ્નિઃ । કિં પારક્યેણ કિંવાસ્મદુર્ગવાસિના કેનાપિ વિ-
પક્ષપ્રયુક્તેન ।’ ચક્રો બ્રૂતે—‘દેવ, ભવતો નિષ્કારણ-
બન્ધુરસૌ મૈઘવર્ણઃ સપરિવારો ન દૃશ્યતે । તન્મન્યે ત-
સ્યેવ વિચેષ્ટિતમિદમ્ ।’ રાજા ક્ષણં વિચિન્ત્યાહ—
‘અસ્તિ તાવદેવ મમ દુર્દૈવમેતત્ । તથા ચોક્તમ્—

તે પછી તે રાજહંસ બોલ્યો, ‘અમારા કિ-
લ્લામાં અગ્નિ કેાણે નાખ્યો ? શત્રુએ નાખ્યો કિંવા

શત્રુએ મોકલેલો અને અમારા કિલ્લામાં આવી રહેલા એવા કોઈએ નાખ્યો ?' ચક્રવાક કહેછે—‘મહારાજ ! આપનો નિષ્કારણ બંધુ મેઘવર્ણ, તે પોતાના પરિવાર સાથે અહીં દેખાતો નથી. માટે તેનુંજ આ કામ હોવું જોઈએ, એમ હું માનું છું.’ રાજા ક્ષણભર વિચાર કરીને કહેછે—‘આ મારુંજ કમનસીબ છે. તેમજ કહું છે—

अपराधः स दैवस्य न पुनर्मन्त्रिणामयम् ।

कार्यं सुचरितं कापि दैवयोगाद्धिनश्यति ॥ ૫૫૯ ॥

તે દૈવનોજ અપરાધ છે, પ્રધાનનો અપરાધ નથી. ઉત્તમ રીતે કરેલું કાર્ય પણ કોઈ વખત દૈવ-યોગથી નાશ પામે છે.’ ૫૫૯.

મન્ત્રી બ્રૂતે—‘उक्तमेवैतत् ।

મંત્રી કહેછે—‘પૂર્વેજ કહેવાયલું છે, કે

विषमां हि दशां प्राप्य दैवं गर्हयते नरः ।

आत्मनः कर्मदोषांश्च नैव जानात्यपण्डितः ॥ ૫૬૦ ॥

મનુષ્ય દુર્દશાને પામીને દૈવની નિંદા કરે છે, મૂર્ખ પોતાના કર્મનો દોષ જાણતા નથી. ૫૬૦.

अपरं च । અને વળી,

सुहृदां हितकामानां यो वाक्यं नाभिनन्दति ।

स कूर्म इव दुर्बुद्धिः काष्ठाद्भ्रष्टो विनश्यति ॥ ૫૬૧ ॥

જે હિતકર મિત્રનું વચન સાંભળતો નથી, તે દુર્બુદ્ધિ કાચબાની પેઠે લાકડાથી બ્રહ્મ થઈને નાશ પામે છે. ૫૬૧.

अन्यच्च । અને વળી,

रक्षितव्यं सदा वाक्यं वाक्याद्भवति नाशनम् ।

हंसाभ्यां नीयमानस्य कूर्मस्य पतनं यथा' ॥ ૫૬૨ ॥

બુઓ, જે હુંસે ઉપાડીને ચાલતાં, કાચખો જે-
મ ખોલવાથી પડ્યો તેમ નિરંતર વચનનું રક્ષણ
કરવું, વાક્યનું રક્ષણ ન કરતાં નાશ પમાય છે.’ ૫૬૨.

રાજાહ—‘કથમેતત્ ।’ મન્ત્રી કથયતિ—

રાજા કહે છે—‘એ કેમ ?’ મંત્રી કહેછે.

કથા ૨૨ દ્વાવિંશી । હંસયોઃ કચ્છપસ્યચ ॥

વાર્તા ૨૨ મી. હંસ તથા કાચખાની.

અસ્તિ મગધદેશે ફુલ્લોત્પલામિથ્રાનં સરઃ । તત્ર
ચિરં સંકટવિકટનામાનૌ હંસૌ નિવસતઃ । તયોર્મિત્રં
કમ્બુગ્રીવનામા કૂર્મશ્ચ પ્રતિવસતિ । અથૈકદા ધીવરૈ-
રાગત્ય તત્રોક્તમ્—‘યદત્રાસ્માભિરદ્યોષિત્વા પ્રાતર્મત્સ્ય-
કૂર્માદયો વ્યાપાદયિતવ્યાઃ ।’ તદાકર્ણ્ય કૂર્મૌ હંસા-
વાહ—‘સુહૃદૌ, શ્રુતોઽયં ધીવરાલાપઃ । અધુના કિં
મયા કર્તવ્યમ્ ।’ હંસાવાહતુઃ—‘જ્ઞાયતામ્ । પુનસ્તા-
વત્પ્રાતર્યદુચિતં તત્કર્તવ્યમ્ ।’ કૂર્મૌ વ્રૂતે—‘મૈવમ્ ।
યતો દૃષ્ટવ્યતિકરોઽહમત્ર । તંથા ચોક્તમ્—

મગધ (વરાહ) દેશમાં ફુલોત્પલ નામનું સ-
રોવર છે. ત્યાં ઘણા દિવસ સૂધી સંકટ વિકટ ના-
મના જે હંસો રહેતા હતા. તે જેનો મિત્ર કંબુગ્રીવ
નામનો કાચખો રહેતો હતો. કેટલાક દિવસ ગયા
પછી માછી લોકોએ એક દહાડે આવીને કહ્યું કે
‘આજ આપણે અહીં રહીને સવારે મચ્છ કૂર્મ વગે-
રે મારી નાંખવા છે.’ તે સાંભળીને કૂર્મ હંસોને કહે
છે—‘હિ મિત્રો ! તમે આ માછીનું કહેવું સાંભળ્યું
કે ? હવે મારે આ વખતે શું કરવું ?’ હંસો કહેછે,

‘બાણુ. પ્રાતઃકાલે જે યોગ્ય હશે તે આપણે કરી-
શું.’ કૂર્મ કહેછે—‘એમ મા બોલો. કારણ, અહીં
મેં પ્રસંગ જોએલા છે. તેમજ કહ્યું છે—

અનાગતવિધાતા ચ પ્રત્યુત્પન્નમતિસ્તથા ।

દ્વાવેતૌ સુખમેધેતે યદ્ભવિષ્યો વિનશ્યતિ’ ॥ ૫૬૩ ॥

૧ અનાગત વિધાતા એટલે સંકટ આવતા પ-
હેલા તેના નિવારણનો વિચાર કરનારો. ૨ પ્રત્યુત્પ-
ન્નમતિ એટલે સમયાનુસાર અકલ દોડવી સંકટથી
પાર પડનારો. એ બે સુખથી વધે છે. ૩ યદ્ભવિ-
ષ્ય એટલે જે થવાનું હશે તે થશે એમ કહેનારો
નાશ પામે છે.’ ૫૬૩.

તાવાહતુઃ—‘કથમેતત્ ।’ કૂર્મઃ કથયતિ—

તે હંસ કહેછે—‘એ કેમ ?’ કૂર્મ કહે છે.

કથા ૨૩ ત્રયોવિંશી । ત્રયાણાં મત્સ્યાનામ્ ॥

વાર્તા ૨૩ મી. ત્રણ માછલાંની.

પુરાસ્મિન્નૈવ સરસ્યેવંવિધેષુ ધીવરેષૂપસ્થિતેષુ મ-
ત્સ્યત્રયેણાલોચિતમ્—‘તન્નાનાગતવિધાતા નામૈકો મ-
ત્સ્યઃ । તેનાલોચિતમ્—‘અહં તાવજ્જલાશયાન્તરં ગ-
ચ્છામિ’ इत्युक्त्वा હ્રદાન્તરં ગતઃ । અપરેણ પ્રત્યુત્પ-
ન્નમતિનાસ્ત્રા મત્સ્યેનાભિહિતમ્—‘ભવિષ્યદર્થે પ્રમાણ-
ભાવાત્કુત્ર મયા ગન્તવ્યમ્ । તદુત્પન્ને યથાકાર્યં ત-
દનુષ્ટયમ્ ।

પૂર્વે આ જ સરોવરમાં એવી રીતના માછી આ-
વતાં ૩ માછલાંએ વિચાર કર્યો. તેમાંથી અનાગત
વિધાતા નામના મચ્છે વિચાર કર્યો, ‘હું તો ખીજ

તલાવમાં જાઉં છું.’ એમ કહીને, બીજા ડોહમાં ગ-
યો. બીજો પ્રત્યુત્પન્નમતિ નામનો મચ્છ વિચાર કરી
બોલ્યો, ‘થવાની વાત વિષે નિશ્ચય ન હોવાથી, મા-
રે કયાં જવું? માટે પ્રસંગ આવતાં જે યોગ્ય હશે
તેમ કરીશ.’

તતો યદ્ભવિષ્યેણોક્તમ્—

તે પછી યદ્ભવિષ્ય બોલ્યો,

‘યદભાવિ ન તદ્ભાવિ ભાવિ ચેન્ન તદન્યથા ।

इति चिन्ताविषमोऽयमगदः किं न पीयते’ ॥ ૫૬૪ ॥

‘જે નહી બનવાનું તે બનશેજ નહિ, જે થ-
વાનું તે ટળવાનું નથી. ચિંતારૂપી ઝેરને ઉતારનાર
એવા નિશ્ચયરૂપ ઔષધ કેમ પીતા નથી?’ ૫૬૪.

તતઃ પ્રાતર્જાલેન બદ્ધઃ પ્રત્યુત્પન્નમતિર્મૃતવદાત્મા-
નં સંદર્શ્ય સ્થિતઃ । તતો જાલાદપસારિતો યથાશક્ત્યુ-
ત્પ્તુત્ય ગમીરં નીરં પ્રવિષ્ટઃ । યદ્ભવિષ્યશ્ચ ધીવરૈઃ પ્રા-
પ્નો વ્યાપાદિતઃ । અતોઽહં વ્રવીમિ—‘અનાગતવિધાતા’
इत्यादि ॥ તથાહમન્યહદં પ્રાપ્નોમિ તથા ક્રિયતામ્ ।’
હંસાવાહતુઃ—‘જલાશયાન્તરે પ્રાપ્તે તવ કુશલમ્ । સ્થ-
લે ગચ્છતસ્તે કો વિધિઃ ।’ કૂર્મ આહ—‘યથાહં ભ-
વદ્ભ્યાં સહાકાશવર્ત્મના યામિ તથા વિધીયતામ્ ।’
હંસૌ વ્રૂતઃ—‘કથમુપાયઃ સંભવતિ ।’ કચ્છપો વદ-
તિ—‘યુવાભ્યાં ચન્ચુધૃતં કાષ્ઠલ્ખણ્ડમેકં મયા મુખે-
નાવલમ્બ્ય ગન્તવ્યમ્ । યુવયોઃ પક્ષવલેન મયાપિ સુ-
સ્થેન ગન્તવ્યમ્ ।’ હંસૌ વ્રૂતઃ—‘સંભવત્યેષ ઉપાયઃ ।
કિંતુ

પછી પ્રાતઃકાળે જાળમાં સપડાયલો પ્રત્યુત્પ-
ન્નમતિ મૂઆ જેવો પોતાને દેખાડતો પડી રહ્યો.

પછી જળમાંથી યુક્તિથી નીકળીને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ખાણીમાં કુદીને ઘણા ઉંડાણમાં ભરાઈ ગયો. અને યદ્દલવિષય નામના માછલાને માછીએ પકડીને મારી નાખ્યો. માટે હું કહું છું કે—

દોહરો.

‘અગમખુદ્ધિ નર તથા, અવસર સૂચક હોય;
જેઉ સુખી પણ જીવને, દૈવભરોસી ખોય.

માટે જે રીતે હું બીજા હૃદમાં જઈ પહોંચું તેમ કરો.’ હંસ બોલ્યા—‘બીજું જળાશય મળ્યા પછી તારું ક્ષેમ છે, પરંતુ જમીનપર ચાલતાં તારું કેમ થશે?’ કૂર્મે કહેછે—‘જે રીતે હું તમારી સાથે આકાશ માર્ગે જઈ શકું તેમ તમે કરો.’ હંસ કહે છે, ‘કયો ઉપાય સંભવશે?’ કાચબો કહેછે—‘તમે જેઉએ પોતાની ચાંચથી પકડેલો લાકડાનો કટકો હું મારા મુખથી પકડીને રહીશ. જેથી તમારી પંખના બળથી હું પણ ચાલી જઈશ.’ હંસ કહેછે—ત્યાં ઉપાય સંભવિત છે. પરંતુ

उपायं चिन्तयन्प्राज्ञो ह्यपायमपि चिन्तयेत् ।

पश्यतो बकमूर्खस्य नकुलैर्भક્ષिताः प्रजाः ॥ ૫૬૫ ॥

પ્રાજ્ઞ પુરુષે ઉપાયનો વિચાર કરતાં, અપાયનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. જુઓ, મૂર્ખ બગલાનાં બચ્ચાં નોળીઆએ ખાધાં.’ ૫૬૫.

कूर्मः पृच्छति—‘कथमेतत् ।’ तौ कथयतः—

કાચબો પૂછેછે—‘તે કેમ?’ તે બે હંસો કહેછે.

कथा २४ चतुर्विंशी । नकुल बकयोः ॥

वार्ता २४ भी. नाणीया अने अगज्ञानी.

अस्त्युत्तरापथे गृध्रकूटनाग्नि पर्वते महान्पिप्पलवृक्षः । तत्रानेकबका निवसन्ति । तस्य वृक्षस्याधस्ताद्विवरे सर्पो बालापत्यानि खादति । अथ शोका-
र्तातां बकानां विलापं श्रुत्वा केनचिद्वकेनाभिहितम्—
'एवं कुरुत । यूयं मत्स्यानुपादाय नकुलविवरादार-
भ्य सर्पविवरं यावत्पाङ्क्तिर्मण विकिरत । ततस्तदा-
हारलुब्धैर्नकुलैरागत्य सर्पो द्रष्टव्यः स्वभावद्वेषाद्या-
पादयितव्यश्च ।' तथानुष्ठिते तद्वृत्तम् । ततस्तत्र वृक्षे
नकुलैर्बकशावकंरावः श्रुतः । पश्चात्तैर्वृक्षमारुह्य बक-
शावकाः खादिताः । अत आवां ब्रूवः—'उपायं चिन्त-
यन्' इत्यादि ॥ आवाभ्यां नीयमानं त्वामवलोक्य लो-
कैः किञ्चिद्वक्तव्यमेव । तदाकर्ण्य यदि त्वमुत्तरं दा-
स्यसि तदा त्वन्मरणम् । तत्सर्वथात्रैव स्थीयताम् ।'
कूर्मो वदति—'किमहमप्राज्ञः । नाहमुत्तरं दास्यामि ।
किमपि न वक्तव्यम् । तथानुष्ठिते तथाविधं कूर्ममालो-
क्य सर्वे गोरक्षकाः पश्चाद्भावन्ति वदन्ति च । कश्चि-
द्वदति—'यद्ययं कूर्मः पतति तदात्रैव पक्त्वा खादित-
व्यः ।' कश्चिद्वदति—'अत्रैव दग्ध्वा खादितव्योऽयम् ।
कश्चिद्वदति—'गृहं नीत्वा भक्षणीयः' इति । तद्वचनं
श्रुत्वा स कूर्मः कोपाविष्टो विस्मृतपूर्वसंस्कारः प्रा-
ह—'युष्माभिर्भस्म भक्षितव्यम् ।' इति वदन्नेव पति-
तस्तैर्व्यापादितश्च । अतोऽहं ब्रवीमि—'सुहृतां हित-
मानाम्' इत्यादि ॥ अथ प्रणिधिर्बकस्तत्रागत्योवाच—
'देव, प्रागेव मया निगदितम् । दुर्गशोधनं हि प्रति-
क्षणं कर्तव्यमिति । तच्च युष्माभिर्न कृतं तदनवधानस्य

फलमनुभूतम् । दुर्गदाहो मेघवर्णेन वायसेन गृध्रप्र-
युक्तेन कृतः ।' राजा निःश्वस्यह—

ઉત્તર દિશામાં ગૃધ્રકોટ નામના પર્વતપર મો-
ટું પીપલાનું ઝાડ છે. ત્યાં અનેક બગલા રહે છે.
તે ઝાડની નીચે એક બખોળમાં સર્પનાના બચ્ચાં-
ને ખાય છે, માટે શોકપીડિત બગલાનો વિલાપ
સાંભળીને કોઈએક બગલો બોલ્યો, 'અહો ! એમ
કરો. તમે મત્સ લઈને નોળીઆના દરથી આરંભી-
ને સર્પની બખોળ સૂધી હારદોર મૂકી જાઓ. પ-
છી તે ખાવાના લોભથી નોળીઓ ત્યાં આવી સર્પને
જેશે, અને સ્વાભાવિક વૈરને લીધે તેને મારી ના-
ખશે. તેમ કરતાં તેમજ થયું. પછી તે ઝાડપર નો-
ળીઆએ બચ્ચાંનો ઘાંટો સાંભળ્યો. પછી તે નો-
ળીઆએ ઝાડપર ચઢી બગલાનાં બચ્ચાં પણ ખાધાં,
માટે હું કહું છું કે—

દોહરો.

ઉપાય સાથ અપાયનો, વિદ્વદ્ કરો વિચાર;
મતિવણ બકબચ્ચાં થયાં, સકલ નકુલ આહાર.

માટે અમે જેઉ તને લઈને જતાં જોઈને, લો-
કો કંઈપણ બોલશેજ. તે સાંભળીને, જો તું કંઈ
જવાબ દેશે, તો તારું મોત થશે, માટે તેમ કરવું
હોય તો તું અહીંજ રહે,' કાચબો કહે છે—'શું હું
મૂર્ખ છું ? હું ઉત્તર નહિ દઉં. કંઈ પણ નહિ બો-
લું.' પછી તેવી રીતે હુંસો કાચબાને લઈ જતાં,
તેવા કાચબાને જોઈને સર્વે ગોવાળીઆ પાછલ દો-
ડીને બોલ્યા. કોઈ કહે છે, 'જો આ કાચબો નીચે
પડે તો અહીંજ એને પકાવીને અમે ખાઈ જઈશું.'
કોઈ કહે છે, 'અહીંજ એને સેકીને ખાઈ જાઉં.' કો-

ઈ કહેછે, ‘ઘેર લઈ જઈને ખાઉં.’ આ સર્વ વચન સાંભળી. તે કાચખાને કોધ ચઢતાં, પહેલાની બધી વાત વીસરીને બોલ્યો કે, ‘તમે ભરમ ખાઓ.’ એમ બોલતાંજ નીચે પડ્યો અને તેણે માર્યો. માટે હું કહું છું—

દાહરો.

હિતકર મિત્રતાણું વચન, જે નહિ ધારે કાન;
તે લક્ષ્મણ તજ કર્મ વત, દુર્બુધ ખુવે જાન.

પછી બગલો દૂત ત્યાં આવીને કહેછે—‘મહારાજ ! પૂર્વેજ મેં કહ્યું હતું કે, પ્રતિપળ કિલ્લાનો શોધ કરતા રહેવું. તે આપે કર્યું નહિ. તે બેસાવધપણાનું ફળ આપે ભોગવ્યું. ગીધના કહેવાથી મેઘવર્ણ નામના કાગડાએ કિલ્લાને ખાળી મૂક્યો.’ રાજા નિસાસો મૂકી કહેછે.

‘प्रणयादुपकाराद्वा यो विश्वसिति शत्रुषु ।

स सुप्त इव वृक्षाग्रात्पतितः प्रतिबुध्यते’ ॥ ૫૬૬ ॥

‘જેમ આડની ટોચપર સૂતેલો માણસ પડે ત્યારે જાગે છે, તેમ જે પ્રીતિથી અથવા ઉપકાર કરવાથી શત્રુપર વિશ્વાસ રાખેછે તેનું તેમજ થાય છે.’ ૫૬૬

प्रणिधिर्वाच--‘इतो दुर्गद्वाहं विधाय यदा गतो मेघवर्णस्तदा चित्रवर्णेन प्रसादितेनोक्तम्--‘अयं मेघवर्णोऽत्र कर्पूरद्वीपराज्येऽभिषिच्यताम् । तथा चोक्तम्--

દૂત કહેછે—‘અહીં કિલ્લાનો દાહ કરીને જ્યારે મેઘવર્ણ આવ્યો, ત્યારે ચિત્રવર્ણ પ્રસન્ન થઈને બોલ્યો, ‘આ મેઘવર્ણનો આ કર્પૂરદ્વીપના રાજ્યપર અભિષેક કરો, તેમજ કહ્યું છે—

કૃતકૃત્યસ્ય ભૃત્યસ્યં કૃતં નૈવ પ્રણાશયેત્ ।

ફલેન મનસા વાચા દૃષ્ટ્યા ચૈનં પ્રહર્ષયેત્ ॥૫૬૭॥

જે ચાકર કૃતકૃત્ય છે, તેનું કરેલું કામ કદી પણ વ્યર્થ જવા દેવું નહિ. ક્ષણથી, મનથી, વાણીથી તથા નજરથી પણ તેને રાજી કરવો.' ૫૬૭.

ચક્રવાકો ब्रूते--'ततस्ततः ।' प्रणिधिरुवाच--
'ततः प्रधानमन्त्रिणा गृध्रेणाभिहितम्--'देव, नेदमु-
चितम् । प्रसादान्तरं किमपि क्रियताम् । यतः ।

ચક્રવાક કહેછે--'પછી શું થયું?' દૂત કહેછે,
'પછી પ્રધાનમંત્રી ગીધે કહ્યું, 'મહારાજ ! એ યો-
ગ્ય નથી. એને ખીજી કંઈ જાગીર આપો. કારણ-

अविचारयतो युक्तिकथनं तुषखण्डनम् ।

नीचेषूपकृतं राजन्वालुकास्त्रिव मूद्रितम् ॥ ૫૬૮ ॥

વિચાર કર્યાવિના યુક્તિ કહેવી એ છાલાને
ખાંડવા જેવું છે, તેમ હે રાજા ! નીચપર ઉપકાર
કરવો એ રેતીમાં લેખ લખવા જેવું છે. ૫૬૮.

महतामास्पदे नीच कदापि न कर्तव्यः । तथा
चोक्तम्--

મોટાના સ્થાનપર નીચની નેમણુંક કદી પણ
કરવી નહિ. તેમજ કહ્યું છે--

नीचः श्लाघ्यपदं प्राप्य स्वामिनं हन्तुमिच्छति ।

मूषिको व्याघ्रतां प्राप्य मुनिं हन्तुं गतो यथा' ॥૫૬૯॥

જેમ ઉંદર વાઘ ખનીને મુનિને મારવા ગયો,
તેમ નીચ માણસ શ્રેષ્ઠ પદને પામતાં સ્વામીને માર-
વાની ઇચ્છા કરેછે.' ૫૬૯.

चित्रवर्णः पृच्छति--‘कथमेतत् ।’ मन्त्री कथयति--

चित्रवर्णः पूछेछे--‘ते केम ?’ मन्त्री छेछे.

कथा पंचविंशी । मुनिमूषकयोः ॥

पार्ता २५ भी. मुनि अने उद्देशनी.

अस्ति गौतमस्य महर्षेस्तपोवने महातपा नाम मुनिः । तत्र तेन मुनिना काकेन नीयमानो मूषिक-शावको दृष्टः । ततः स्वभावदयात्मना तेन मुनिना नीवारकणैः संवर्धितः । ततो विडालस्तं मूषिकं खादितुमुपधावति । तमलोक्य मूषिकस्तस्य मुनेः क्रोडे प्रविवेश । ततो मुनिनोक्तम्--‘मूषिक, त्वं मार्जारो भव ।’ ततः स विडालः कुकुरं दृष्ट्वा पलायते । ततो मुनिनोक्तम्--‘कुकुराद्विभेषि । त्वमेव कुकुरो भव ।’ स च कुकुरो व्याघ्राद्विभेति । ततस्तेन मुनिना कुकुरो व्याघ्रः कृतः । अथ तं व्याघ्रं मुनिर्मूषिकोऽयमिति पश्यति । अथ तं मुनिं दृष्ट्वा व्याघ्रं च सर्वे वदन्ति--‘अनेन मुनिना मूषिको व्याघ्रतां नीतः ।’ एतच्छ्रुत्वा स व्याघ्रोऽचिन्तयत्--‘यावदनेन मुनिना स्थातव्यं तावदिदं मे स्वरूपाख्यानमकीर्तिकरं न पलायिष्यते’ इत्यालोच्य मूषिकस्तं मुनिं हन्तुं गतः । ततो मुनिना तज्ज्ञात्वा ‘पुनर्मूषिको भव’ इत्युक्त्वा मूषिक एव कृतः अतोऽहं ब्रवीमि--‘नीचः श्लाघ्यपदम्’ इत्यादि ॥ अपरं च । सुकरमिदमिति न मन्तव्यम् । शृणु ।

મહર્ષિ જોતમંના તપોવનમાં મહાતપ નામનો મુનિ છે. તે મુનિયે કાગડાએ આણેલું એક ઉંદરનું બચ્ચું જોયું. પછી સ્વાભાવિક દયાથી તે મુનિયે તેને અનાજના દાણા ખવરાવીને મોટું કર્યું. પછી એક ખિલાડો તે ઉંદરને ખાવાને દોડી આવ્યો. તેને જોઈને તે ઉંદર મુનિના પેટમાં પેઠો. પછી મુનિ જોડ્યો, ‘હિ ઉંદર! તું ખિલાડો થા.’ તેમ થતાં, તે ખિલાડો કુતરાને જોઈને નાસવા લાગ્યો. ત્યારે મુનિ જોડ્યો—‘જો તું કુતરાથી ખીલે છે, ત્યારે તું કુતરાજ થા.’ તે કુતરો થઈને વાઘથી ખીવા લાગ્યો. પછી તે મુનિયે તે કુતરાને વાઘ કર્યો. પછી તે વાઘને આ ઉંદર છે એમ તે મુનિ સમજતો હતો. પછી તે મુનિને અને વાઘને જોઈને સર્વ જોલતાં કે આ મુનિયે ઉંદરનેજ વાઘ કર્યો છે. તે સાંભળીને તે વાઘ વિચાર કરવા લાગ્યો. ‘આ મારા સ્વરૂપના કથનથી મારી અપકીર્તિ થાય છે માટે જ્યાંસૂધી આ મુનિ (જીવે) છે ત્યાં સૂધી એ (અપકીર્તિ) ટળે તેમ નથી.’ એમ વિચારી તે ઉંદર તે મુનિને મારવા ગયો. ત્યારે મુનિયે તે જાણી, પાછો ઉંદર થા, એમ કહી ઉંદરજ કર્યો. માટે હું કહું છું—

દોહરો.

નીચ ઊંચ પદ પામતાં, સ્વામી હણવા ચ્હાય;
વાઘ થતાં ઉંદર યથા, મુનિને હણવા જાય.

અને એ સુલલ છે, એમ પણ હું માનતો નથી. સાંભળ.

મક્ષયિત્વા બહુન્મત્સ્યાનુત્તમાધમમધ્યમાન્ ।

અતિલોભાદ્વકઃ પશ્ચાન્મૃતઃ કર્કટકગ્રહાત્ ॥ ૫૭૦ ॥

ઉત્તમ, અધમ અને મધ્યમ એવા ઘણા મા-
છલાં ખાઈને, પછી અતિ લોભથી ખેડડાના પંજામાં
પકડાઈને બગલો મરણ પામ્યો.’ ૫૭૦.

ચિત્રવર્ણ: પૃચ્છતિ—‘કથમેતત્ ।’ મન્ત્રી ક-
થયતિ—

ચિત્રવર્ણ પૂછેછે—‘એ કેમ ?’ મન્ત્રી કહેછે.

કથા ૨૬ પદ્મવિંશી । બકકુલીરયોઃ ॥

વાર્તા ૨૬ મી. બગલા અને ખેડડાની.

અસ્તિ માલવદેશે પદ્મગર્ભનામધ્રેયં સરઃ । તત્રૈ-
કો વૃદ્ધો બકઃ સામર્થ્યહીન ઉદ્વિગ્નમિવાત્માનં દર્શ-
યિત્વા સ્થિતઃ । સ ચ કેનચિત્કુલીરેણ દૃષ્ટઃ પૃષ્ઠશ્ચ—
‘કિમિતિ ભવાનન્નાહારત્યાગેન તિષ્ઠતિ ।’ બકેનોક્તમ્—
‘મત્સ્યા મમ જીવનહેતવઃ । તે કૈવર્તૈરાગત્ય વ્યાપા-
દયિતવ્યા इति વાર્તા નગરોપાન્તે મથા શ્રુતા । અતો-
વર્તનાભાવાદેવાંસન્મરણમુપાસ્થિતમિતિ જ્ઞાત્વાહારેऽપ્ય-
નાદરઃ કૃતઃ ।’ સતો મત્સ્યૈરાલોચિતમ્—इह समये
તાવદુપકારક एवायं लक्ष्यते । तदयमेव यथाकर्तव्यं
पृच्छयताम् । तथा चोक्तम्—

માલવ (માલવા) દેશમાં પદ્મગર્ભ નામનું સ-
રોવર છે. ત્યાં એક સામર્થ્યહીન વૃદ્ધ બગલો, પોતાને
પીડિત જેવો દેખડાવતો બેઠો હોતો. તેને કોઈએક
ખેડડાએ દીઠો અને પૂછ્યું, ‘તમે ભોજનનો ત્યાગ કરીને
આમ કેમ રહો છો ?’ બગલાએ કહ્યું, ‘મારા જીવ-
નનું કારણ મરચ છે, અને તે મરચ માછી આવી-
ને મારવાનો છે, એમ મેં નગર પાસે સાંભળ્યું છે.

માટે માફ લોજને નષ્ટ થશે, અને મરણ થશે એમ જાણીને મેં ખાવા વિષે અનાદર કર્યો છે.' તે સાંભળતાં સર્વે મરહોએ વિચાર કર્યો કે આવી વખતે આ આપણો ઉપકારક છે. ત્યારે કેમ કરવું તે એનેજ પૂછવું. તેમજ કહ્યું છે.

ઉપકર્તારિણા સંધિર્ન મિત્રેણાપકારિણા ।

ઉપકારાપકારો હિ લક્ષ્યં લક્ષણમેતયોઃ' ॥ ૫૭૧ ॥.

ઉપકાર કરનાર શત્રુ સાથે પણ સંધિ કરવી, પરંતુ અપકાર કરનાર મિત્ર સાથે ન કરવી. કારણ ઉપકાર અને અપકાર એજ એ મિત્ર અને શત્રુનાં લક્ષણ બાણ્યાં.' ૫૭૧.

મત્સ્યા ઝચુઃ—‘મો બક, કોઽત્ર રક્ષણોપાયઃ ।’ બકો બ્રૂતે—‘અસ્તિ રક્ષણોપાયો જલાશયાન્તરાશ્રયણમ્ । તત્રાહમેકૈકશો યુષ્માન્નયામિ ।’ મત્સ્યા આહુઃ—‘એવમસ્તુ ।’ તતોઽસૌ બકસ્તાન્મત્સ્યાનેકૈકશો નીત્વા સ્વાદતિ । અનન્તરં કુલીરસ્તમુવાચ—‘મો બક, મામપિ તત્ર નય ।’ તતો બકોઽપ્યપૂર્વકુલીરમાંસાર્થી સાદરં તં નીત્વા સ્થલે ધૂતવાન્ । કુલીરોઽપિ મત્સ્યકણ્ઠકાકીર્ણે તત્સ્થલમાલોક્યાચિન્તયત્—‘હા, હતોઽસ્મિ મન્દભાગ્યઃ । ભવતુ । इदानीं समयोचितं व्यवहरिष्यामि’ इत्यालोच्य कुरीरस्तस्य ग्रीवां विच्छेद । स बकः पञ्चत्वं गतः । अतोऽहं ब्रवीमि—‘भक्षयित्वा बहुन्मत्स्यान्’ इत्यादि ॥ ततश्चित्रवर्णोऽवदत्—‘शृणु तावन्मन्त्रिन्, मयैतदालोचितमस्ति ।’ अत्रावस्थितेन मेघवर्णेन राज्ञा यावन्ति वस्तूनि कर्पूरद्वीपस्योत्तमानि तावन्त्यस्माकमुपनेतव्यानि । तेनास्माभिर्महासुखेन विन्ध्याचले स्वातव्यम् ।’ दूरदर्शी विहस्याह—‘देव,

માછલાં કહેછે—‘અરે ! બગલા ! અહીં બચવા-
નો કયો ઉપાય છે ?’ બગલો કહે છે, ‘ખીજા જ-
ળાશયનો આશ્રય કરવો એ રક્ષણનો ઉપાય છે.
ત્યાં હું તમો એકેકને ઉપાડી લઈ જઈશ.’ મચ્છે
કહ્યું, ‘ઠીક છે. લલે તેમ કરો.’ તે પછી બગલો તે-
માંથી એકેક મચ્છને લઈ જઈને ખાતો. પછી ખે-
કડાએ તેને કહ્યું, ‘અરે ! બગલા ! મને પણ ત્યાં
લઈ જા.’ પછી બગલો, આ અપૂર્વ એટલે અગા-
ઉ કદી ન ખાધેલું એવું ખેકડાનું માંસ ખાવાની
ઈચ્છા કરીને, ખુશીથી તેને લઈને ચાલ્યો. ખેકડા-
એ પણ મચ્છના હાડકાંથી ભરેલી તે જગા જોઈને
વિચાર કર્યો, ‘અરેરે ! હું મંદભાગી મૂચ્યો. હશે.
આ વખતે જે યોગ્ય તે વર્તન હું કરીશ.’ એમ વિ-
ચારી ખેકડાએ બગલાની ડોક મરડી નાખી. તેથી
તે બગલો મરણ પામ્યો. માટે હું કહું છું—

દાહરો.

ઉત્તમ મધ્યમ ને અધમ, ઘણાં માછલાં ખાઈ,
અતિલોભે બગલો મુચ્યો, ખેકડથી સપડાઈ.

તે પછી ચિત્રવર્ણ કહ્યું,—‘હિ મંત્રી ! મેં જે
વિચાર કર્યો છે તે સાંભળ. અહીં મેઘવર્ણ હતો ત્યા-
રે રાજાએ જેટલી જેટલી કર્પૂરદ્રીપની ઉત્તમ વસ્તુ
આપણને મોકલી હોય, તેટલી તેટલી વસ્તુ સાથે
એણે આપણી સાથે વિંધ્યાચલ પર રહેવું.’ દ્વરદ-
ર્શી મંત્રીએ હસીને કહ્યું, ‘મહારાજ !

અનાગતવર્તી ચિન્તાં કૃત્વા યસ્તુ પ્રહૃષ્યતિ ।

સ તિરસ્કારમાપ્નોતિ મગ્નમાન્ડો મિજો યથા’ ॥૧૭૨॥

કદી ન થએલી અથવા ન થનારી એવી વાત

વિચારીને જે આનંદ પામે છે, તે જેનાં હાંડલાં ફૂટેલાં છે, એવા દ્વિજની પેઠે તિરસ્કાર પામે છે.’ ૫૭૨.

રાજાંહ—‘કથમેતત્ ।’ મંત્રી કથયતિ—

રાજા કહેછે—‘એ કેમ ?’ મંત્રી કહેછે—

કથા ૨૭ સત્તવિંશી ॥ મંત્રભાંડ બ્રાહ્મણસ્ય ॥ •

પાર્તા ૨૭ મી. વાસણ ભાંગનાર બ્રાહ્મણની.

અસ્તિ દેવોકોટ્ટનામ્નિ નગરે દેવશર્મા નામ બ્રાહ્મણઃ । તેન મહાવિષુવત્સંક્રાન્ત્યાં સક્તુપૂર્ણશરાવ એકઃ પ્રાપ્તઃ । તમાદાયાસૌ કુમ્ભકારસ્ય માળ્ડપૂર્ણમળ્ડપૈકદેશૌ રૌદ્રેણાકુલિતઃ સુતઃ તતઃ । સક્તુરક્ષાર્થં હસ્તે દણ્ડમેકમાદાયાચિન્તયત્—‘યદ્યહં સક્તુશરાવં વિક્રીયં દશ કપર્દકાન્પ્રાપ્સ્યામિ તદાત્રૈવ તૈઃ કપર્દકૈર્ઘટશરાવાદિકમુપક્રીયાનેકથા વૃદ્ધૈસ્તદ્વનૈઃ પુનઃ પુનઃ પૂગવસ્ત્રાદિકમુપક્રીય વિક્રીય લક્ષસંખ્યાનિ ધનानિ કૃત્વા વિગ્રાહચતુષ્ઠયં કરિષ્યામિ । અનન્તરં તાસુ સપત્નીયુરૂપયૌવનવર્તી યા તસ્યામધિકાનુરાગં કરિષ્યામિ । સપન્ત્યો યદા દ્વન્દ્વં કરિષ્યન્તિ તદા કોપાકુલોઽહં તા લગુડેન તાડયિષ્યામિ’ इत्यभिधाय लगुडः क्षिप्तः । તેન સક્તુશરાવશ્ચૂર્ણિતો માળ્ડાનિ ચ બહૂનિ મગ્નાનિ । તતસ્તેન શબ્દેનાગતેન કુમ્ભકારેણ તથાવિધાનિ માળ્ડાન્યવલોક્ય બ્રાહ્મણસ્તિરસ્કૃતો મળ્ડપાદ્વહિષ્કૃતશ્ચ । અતોઽહં વ્રવીમિ—‘અનાગતવર્તી ચિન્તામ્’ इत्यादि ॥ તત્તો રાજા રહસિ ગૃધ્રમુવાચ—‘તાત, યથા કર્તવ્યં તથોપદિશ ।’ ગૃધ્રો વ્રૂતે—

દેવીકોટ નામના નગરમાં દેવશર્મા નામનો

બ્રાહ્મણ હતો. તેને મકરસંક્રાંતિમાં સાથવાની ભરેલી ઘણી હાંડલીઓ મળી. તે લઈને તે કુંભારને ઘેર જ્યાં ઘણી માટલીઓ ભરેલી હતી તેના ખૂણામાં, તાવથી ગભરાઈને સૂઈ ગયો. પછી સાથવાનું રક્ષણ કરવા માટે હાથમાં દંડુકો લઈને વિચાર કરવા લાગ્યો કે જો હું આ સાથવાની માટલી વેચી નાખીશ તો ૧૦ કપદક (કોડીઓ) મળશે. પછી અહીંજ તે કપદકથી ઘણી હાંડલી, ખરેખર વગેરે વેચાતાં લઈને, અનેક રીતે વધારીશ. અને ખડુ પૈસા એકઠા કરીશ. તે પૈસાથી ફરી ફરી સોપારી, વસ્ત્ર વગેરે વેચાતાં લઈ, તે વેચી લાખો રૂપીઆ મેળવીશ. પછી હું ચાર ઐરી પરણીશ. તે ચાર સ્ત્રીમાં જે અત્યંત રૂપાળી તરૂણી હશે તેના પર હું પ્રેમ બાંધીશ. તે વખતે બાકીની સ્ત્રીઓ પરસ્પર લડાઈ કરશે. તે વખતે હું ચીડાઈને આ દંડુકાથીજ તેને મારીશ, એમ બોલીને દંડુકો ઉરાડ્યો. તેથી સાથવાથી ભરેલી તે માટલીઓ કૂટીને ચૂરો થયો. તેનો અવાજ સાંભળીને કુંભાર જાગી ઉઠ્યો, અને ફૂટેલી હાંડલીઓ જોઈને તે બ્રાહ્મણને તિરસ્કાર કરી, પોતાના મંડપમાંથી બહાર કાઢ્યો. માટે હું કહું છું કે—

દાહરો.

મનોરથો અનુચિત કરી, મનમાં જે મલકાય;
ભગ્નભાંડ ભૂદેવ વત, તે ધિક્કાર પમાય.

પછી રાજા એકાંતમાં ગીધને પૂછવા લાગ્યો,
‘તાત! જે કર્તવ્ય હોય તે મને કહે.’ ગીધ કહે છે.

‘મદોદ્ધતસ્ય નૃપતેઃ સંકીર્ણસ્યેવ દમ્ભિનઃ ।

ગચ્છન્ત્યુન્માર્ગયાતસ્ય નેતારઃ સ્વર્લુ વાચ્યતામ્ ॥૫૭૩॥

‘મદોન્મત્ત ઝને વગર નાહેલાં હાથી પેઠે, મદોન્મત્ત રાજા ખસાખસ રસ્તે જતાં, તેના પર જે નેતા નિયામક (માહવત તેમજ રાજગુરુ) હોય છે તે નિંદાનું પાત્ર બને છે. ૫૭૩.

ઋણુ દેવ, કિમસ્માભિર્નલદર્પાદુર્ગ મંમમ્ । ન ।
કિંતુ તવ પ્રતાપાધિષ્ઠિતેનોપાયેન ।’ રાજાહ—‘ભવતા-
મુપાયેન ।’ ગૃધ્રો વ્રૂતે—‘યદ્યસ્મદ્વચનં ક્રિયતે તદા સ્વ-
દેશે ગમ્યતામ્ । અન્યથા વર્ષાકાલે પ્રાપ્તે પુનર્વિગ્રહે
સત્યસ્યાકં પરભૂમિષ્ઠાનાં સ્વદેશગમનમપિ દુર્લભં ભવિ-
ષ્યતિ । સુખશોભાર્થે સંધાય ગમ્યતામ્ । દુર્ગ મંમં
કીર્તિશ્ચ લબ્ધૈવ । મમ સંમતં તાવદેતમ્ । યતઃ ।

મહારાજ ! સાંભળો. ઝમે શું બળના ગર્વથી
કિલ્લો લાગ્યો છે કે ? નાં. ત્યારે આપના પ્રતાપથી
મને જે ઉપાય સૂજ્યો, તે ઉપાયથી લાગ્યો છે.’
રાજા કહેછે—‘તમારા ઉપાયથી તમે ક્યો.’ ગીધ કહે
છે, ‘જો મારું કહેવું આપે સાંભળવું હોય તો, આપ-
ણા દેશમાં આલ્યા જવું. નહિ તો ફરી વર્ષાદ આ-
વતાં, ફરી લડાઈ શરૂ થતાં, પરદેશમાં રહેનારા જે
આપણે તેને સ્વદેશમાં જવું પણ દુર્લભ થઈ પડશે.
માટે આપણું માન કાયમ રાખવા માટે સુખથી
સંધિ કરીને આલ્યા જવું. કિલ્લો તોડ્યો, ઝને
કીર્તિ પણ મળી. મને તો એ સંમત છે. કારણ—
યો હિ ધર્મે પુરસ્કૃત્ય હિત્વાં મર્તુઃ પ્રિયાપ્રિયે ।

અપ્રિયાણ્યાહ તથ્યાનિ તેન રાજા સંહાયવાંન ॥૫૭૪॥

જે માલિકનું ગમતું કે અણુગમતું ન જોતાં,
માત્ર ધર્મને વળગીને અપ્રિય પણ હિતકારક સત્ય
કહેછે, એવાનીજ ખરી મદદ રાજાને હોય છે. ૫૭૪.

અન્યથા । અને વળી,

સુદૃઢલં તથા રાજ્યમાત્માનં કીર્તિમેવ ચ ।

યુધિ સંદેહદોલાસ્થં કોહિ કુર્યાદબાલિશઃ ॥ ૫૭૨ ॥

મિત્રનું બલ, રાજ્ય; પોતે અને કીર્તિ એ ચારે વાતો યુદ્ધમાં ડોલાયમાન છે. માટે કોણ મૂર્ખ યુદ્ધ કરે છે ? ૫૭૫.

અપરં ચ । અને વળી,

સંધિમિચ્છેત્સમેનાપિ સંદિગ્ધો વિજયો યુધિ ।

સુન્દોપસુન્દાવન્યોન્યં નષ્ટૌ તુલ્યબલૌ ન કિમ્ ॥ ૫૭૬ ॥

સમાવડીઆ સાથે પણ સંધિ કરવી; કારણ યુદ્ધમાં વિજય સંશયાત્મક હોય છે. બુદ્ધો. સુન્દ અને ઉપસુન્દ સમાન બળવાળા હતા, તોપણ તેઓ મૂઝા કે નહિ ? ૫૭૬.

રાજોવાચ—‘કથમેતત્ ।’ મન્ત્રી કથયતિ—

રાજા કહેછે—‘એ કેમ ?’ મન્ત્રી કહેછે.

કથા ૨૮ અષ્ટાવિંશી । સુન્દોપસુન્દયોઃ ॥

પાર્તા ૨૮ મી. સુન્દ અને ઉપસુન્દની.

પુરા દૈત્યૌ મહોદારૌ સુન્દોપસુન્દનામાનૌ મહતાં ક્લેશેન ત્રૈલોક્યકામનયા ચિરાચ્ચન્દ્રશેખરમારાધિતવન્તૌ । તતસ્યોર્ભગવાન્પરિતુષ્ટઃ ‘વરં વરયતમ્’ इत्युवाच । અનન્તરં તયોઃ સમાધિષ્ઠિતયા સરસ્વત્યા તાવન્યદ્વક્તુકામાવન્યદભિહિતવન્તૌ । યદ્યાવયોર્ભગવાન્પરિતુષ્ટસ્તદા સ્વપ્રિયાં પાર્વતીં પરમેશ્વરો દદાતુ । અથ ભગવતા ક્રુદ્ધેન વરદાનસ્યાવશ્યકતયા વિચારમૂઢયોઃ પાર્વતી પ્રદત્તા । તતસ્તસ્યાં રૂપલાવણ્યલુચ્ચાભ્યાં જી-

ગદ્ગતિભ્યાં મનસોત્સુકાભ્યાં પાપતિમિરાભ્યાં મમેત્ય-
ન્યોન્યકલહાભ્યાં પ્રમાણપુરુષઃ કશ્ચિત્પૃચ્છયતામિતિ
મતૌ કૃતાયાં સ एव भट्टारको वृद्धद्विजरूपः समा-
गत्य तत्रोपस्थितः । अतन्तरम् 'आद्याभ्यामियं स्वबल-
लब्धा, कस्येयमावयोर्भवति' इति ब्राह्मणमपृच्छताम् ।
ब्राह्मणो ब्रूते—

પૂર્વે મોટા ઉદાર મુંદ અને ઉપમુંદ નામના
બે દૈત્યો હતા. તેમણે ત્રૈલોક મેળવવાની ઇચ્છાથી
મોટા કલેશથી ઘણા કાળ સૂધી શિવનું આરાધન
કર્યું. પછી તે બેઉપર શિવજીએ પ્રસન્ન થઈ વર માં-
ગવા કહ્યું. તે બેઉની સમાધિમાં રહેલી સરસ્વતી-
એ, અંદર રહીને, બોલવાનું હતું એક અને બો-
લાવ્યું બીજું. 'બે ભગવાન્ અમારાપર પ્રસન્ન થયા
હો તો આપની પ્રિયા પાર્વતી અમને આપો.' પછી
ભગવાન્ શિવજી ક્રોધાયમાન્ થઈ વર દેવો આ-
વશ્યક છે, પરંતુ આ વિચારમાં મૂઠ છે, એમ જા-
ણીને તેને પાર્વતી આપી. પછી તેના રૂપ લાવણ્ય-
થી લોભાઈને જગતનો સંહાર કરનાર તે બેઉ, મ-
નથી ઉત્સુક થએલા, પાપરૂપ અંધકારથી ઘેરાઈ-
ને, 'આ મારે જોઈએ, આ મારે જોઈએ,' એમ પ-
રસ્પર કલહ કરવા લાગ્યા. હવે આપણે કોઈ તિરા-
હિત પ્રમાણિક પુરુષને જઈ પૂછીએ. પછી તે કહે
તે પ્રમાણ. એમ નિશ્ચય કર્યો. એદલામાં વૃદ્ધ બ્રા-
હ્મણનું રૂપ લીધેલ એક ભટ્ટારક ત્યાં આવી ચઢયો.
પછી બેઉએ 'અમારા બળથી આ મળેલી છે. ત્યારે
એ કોની છે?' એમ બ્રાહ્મણને પૂછ્યું. બ્રાહ્મણે કહ્યું,
'वर्णश्रेष्ठो द्विजः पूज्यः क्षत्रियो बलवानपि ।
घनधान्याधिको वैश्यः शूद्रस्तु द्विजसेवया ॥૫૭૭॥

‘પ્રાદ્યણ વર્ણથી શ્રેષ્ઠ માટે ‘પૂજ્ય, અને ક્ષત્રીય બલવાન હોય તે પૂજ્ય, વૈશ્ય ધનધાન્યથી અધિક તે પૂજ્ય, અને શૂદ્ર દ્વિજની સેવાથી પૂજ્ય. ૫૭૭.

તદુષાં ક્ષત્રધર્માનુગૌ । યુદ્ધ એવ યુવયોર્નિયમઃ ।’
 इत्यभिहिते सति ‘साधूक्तमनेन’ इति कृत्वान्योन्यतु-
 ल्यबोध्यौ समकालमन्योन्यघातेन विनाशमुपगतौ अ-
 तोऽहं ब्रवीमि—‘संधिमिच्छेत्समेनापि’ इत्यादि ॥ रा-
 जाह—‘प्रागेव किं नोक्तं भवद्भिः ।’ मन्त्री ब्रूते—‘म-
 द्वचनं किमवसानपर्यन्तं श्रुतं भवद्भिः ।’ तदापि मम
 संमत्या नायं विग्रहारम्भः । साधुगुणयुक्तोऽयं हिर-
 ण्यगर्भो न विग्राह्यः । तथा चोक्तम्—

માટે તમે બેઉ ક્ષાત્ર ધર્મવાળા છો. માટે ત-
 મારા બેનો યુદ્ધથીજ નિશ્ચય કહેવાય. એમ કહેતાં
 બેઉએ કહ્યું, ‘એ વાત યોગ્ય છે,’ એમ કહી તે સ-
 માન બળવાળાઓએ એકે સમયે પરસ્પર પ્રહાર
 કર્યો અને નાશ પામ્યા. માટે હું કહું છું—

દાહરો.

અડે સંધિસુખ યુદ્ધમાં, વિજય તણા સંદેહ;
 સુન્દોપસુન્દ તુલ્ય પણ, લડતાં છોડી દેહ.

રાજા કહેછે—‘તમે મને પૂર્વે કેમ ન કહ્યું?’
 મંત્રી કહેછે—‘મારું કહેવું તમે છેષટ સૂધી સાંભ-
 લ્યું કે? તે વખતે પણ મારી સંમતિથી લડાઇનો
 આરંભ થયો નથી, કારણ આ હિરણ્યગર્ભ સાધુગુ-
 ણથી યુક્ત છે, આ લડાઇને યોગ્ય નથી. તેમજ
 કહ્યું છે—

सत्यायौ धार्मिकोऽनायौ भ्रातृसंघातवान्बली ।

अनेकयुद्धविजयी संघेयाः सप्त कीर्तिताः ॥ ५७८ ॥

સત્ય જોલનારં, આર્ય, ધાર્મિક, અનાર્ય, જે-
ને ભાઈનો સમુદાય છે એવો, જલવાન, અનેક યુ-
દ્ધમાં વિજય મેળવનાર, એ સાત સંધિ કરવા
યોગ્ય છે. ૫૭૮.

સત્યોઽનુપાલયેત્સત્યં સંધિતો નૈતિ વિક્રિયામ્ ।

પ્રાણબાધઽપિ સુવ્યક્તમાર્યો નાયાત્યનાર્યતામ્ ॥૫૭૯॥

સત્ય જોલનાર સત્યજ પાળે છે. સંધિ ડીધા-
પછી તે વિકૃત થતો નથી. જે આર્ય હોય છે તે
સ્પષ્ટ રીતે પ્રાણ જવાનો પ્રસંગ આવે તોપણ અ-
નાર્ય (અપવિત્ર) કામ કરતો નથી. ૫૭૯.

ધાર્મિકસ્યાભિયુક્તસ્ય સર્વ એવ હિ યુધ્યતે ।

પ્રજાનુરાગાદ્ધર્માન્ન દુઃખોચ્છેદ્યોં હિ ધાર્મિકઃ ॥૫૮૦॥

જે ધાર્મિક તે દુલીન હોવાથી, તે સર્વ રીતે
યોગ્ય હોય છે. કારણ તે ધર્મથી વર્તે છે, માટે પ્ર-
જાની પ્રીતિ મેળવે છે, સળગ તેનો ઉચ્છેદ કરવો
દુઃખથી પણ મુશ્કેલ છે. ૫૮૦.

સન્ધિઃ કાર્યોઽવ્યનાર્યેણ વિનાશો સમુપસ્થિતે ।

વિના તસ્યાશ્રયેનાર્યઃ કુર્યાન્ન કાલયાપનમ્ ॥ ૫૮૧ ॥

વિનાશકાલ આવતાં અનાર્ય સાથે પણ સંધિ
કરવી, કારણ તેનો આશ્રય લીધા વિના, આર્યથી
સુદ્ધા સુખથી વખત કઢાતો નથી. ૫૮૧.

સંહતત્વાદ્યથા વેણુર્નિબિડૈઃ કણ્ટકૈર્વૃતઃ ।

ન શક્યતે સમુચ્છેતું ભ્રાતૃસંઘાતવાંસ્તથા ॥ ૫૮૨ ॥

જેમ વાંસ ઘણા કાંટાથી વીટલાયલો હોવાથી,
અને ગાંઠોવાળો હોવાથી, તોડવો અશક્ય છે, તેમ
જેને ભાઈઓનો સમૂહ છે તેને તોડવો અશક્ય છે
(માટે તેની સાથે સંધિ કરવી.) ૫૮૨.

બલિના સહ યોદ્ધવ્યમિતિ નાસ્તિ નિર્દર્શનમ્ ।
પ્રતિવાતં નહિ ઘનઃ કદાચિદુપસર્વતિ ॥ ૫૮૩ ॥

બલવાન સાથે યુદ્ધ કરવાનું નીતિમાં કહ્યું નથી, કારણ મેઘ વાયુની સામે કદી પણ જઈ શકતો નથી. ૫૮૩.

જમદગ્નેઃ સુતસ્યેવ સર્વઃ સર્વત્ર સર્વદા ।
અનેકયુદ્ધજયિનઃ પ્રતાપાદેવ ભુજ્યતે ॥ ૫૮૪ ॥

જમદગ્નિ પુત્ર પર્શુરામની પેઠે નિરંતર સર્વ ઠેકાણે અનેક યુદ્ધમાં વિજય પામનાર હોય, તે પોતાના પરાક્રમથીજ ભોગવે છે. ૫૮૪.

અનેકયુદ્ધવિજયી સંધાનં યસ્ય ગચ્છતિ ।
તત્પ્રતાપેન તસ્યાશુ વશમાયાન્તિ શત્રવઃ ॥ ૫૮૫ ॥

જેની સાથે, અનેક યુદ્ધ વિજયીનું સંધાન થયું છે તેના પ્રતાપથીજ તે રાજાના સંપૂર્ણ શત્રુ તાબે થાય છે. ૫૮૫.

તત્ર તાવદ્વહુભિર્ગુણૈરુપેતઃ સંધેયોઽયં રાજા ।
ચક્રવાકોઽવદત્—‘પ્રણિધે, સર્વત્રાવવ્રજ । સર્વમવગતમ્ । ગત્વા પુનરાગમિષ્યસિ ।’ રાજા ચક્રવાકં પૃષ્ઠવાન્—‘મન્ત્રિન્, અસંધેયાઃ કતિ । તાઞ્શ્રોતુમિચ્છામિ ।’ મન્ત્રી વ્રૂતે—‘દેવ, કથયામિ । શ્રણુ ।

ત્યારે ત્યાં હવે ઘણા ગુણથી યુક્ત આ રાજા સંધિ કરવા યોગ્ય છે.’ ચક્રવાક કહેછે—‘ હે હૃત ! સર્વ ઠેકાણે ફર. સર્વ જોઈ આવ્યો, કે જઈને ફરી આવશે.’ રાજા ચક્રવાકને પૂછેછે, ‘હે મંત્રી ! સંધાન ન કરવા યોગ્ય કોણ તે કહે. મને સાંભળવાની ઇચ્છા છે.’ મંત્રી કહેછે, ‘મહારાજ ! કહું છું. સાંભળો.

બાલો વૃદ્ધો દીર્ઘરોગી તથા જ્ઞાતિબહિષ્કૃતઃ ।

મીરુકો મીરુજનકો લુબ્ધો લુબ્ધજનસ્તથા ॥ ૫૮૬ ॥

વિરક્તપ્રકૃતિશ્ચૈવ વિષયેષ્વતિસક્તિમાન્ ।

અનેકચિત્તમન્ત્રસ્તુ દેવબ્રાહ્મણનિન્દકઃ ॥ ૫૮૭ ॥

દૈવીપહતકશ્ચૈવ તથા દૈવપરાયણઃ ।

દુર્મિશ્વસ્યસનોપેતો બલવ્યસનસંકુલઃ ॥ ૫૮૮ ॥

અદેશસ્થો વહુરિપુર્યુક્તઃ કાલેન યશ્ચ ન ।

સત્યધર્મવ્યપેતશ્ચ વિંશતિ પુરુષા અમી ॥ ૫૮૯ ॥

एतैः संधि न कुर्वीत विगृह्योयात्तु केवलम् ।

एते विगृह्यमाणा हि क्षिप्रं यान्ति रिपोर्विशम् ॥ ૫૯૦ ॥

૧ બાલક, ૨ વૃદ્ધ, ૩ દીર્ઘરોગી, ૪ ન્યાતબ-
હાર થએલો, ૫ ખીકણ, ૬ જેની પાસેના ચાકરો
ખીકણ હોય છે એવો, ૭ લોભી, તથા ૮ જેની પાસે
લોભી ચાકર હોય છે તે, (૫૮૬). ૯ જેનાપર પ્રભુ ના-
ખુશ હોય તે, ૧૦ વિષય સુખમાં અતિ આસક્ત,
૧૧ અનેક મનુષ્યોની સલાહ પ્રમાણે ચાલનાર,
૧૨ દેવ બ્રાહ્મણની નિંદા કરનાર, (૫૮૭). ૧૩ કમ-
નસીબ, તથા ૧૪ દૈવપરજી વિશ્વાસ રાખનાર, ૧૫
દુકાળ અને વ્યસનથી ઘેરાયેલો, ૧૬ જેની સેનામાં
કાટકૂટ હોય તે, (૫૮૮). ૧૭ પોતાના દેશમાં ન
રહેનાર, ૧૮ જેને શત્રુ ઘણા હોય તે, ૧૯ જે વ-
ખત વિચારી કામ ન કરે તેવો, ૨૦ સત્ય અને
ધર્મથી છૂટેલો, એવા ૨૦ જણ છે. (૫૮૯). એની
સાથે કદી પણ સલાહ કરવી નહિ. તેમની સા-
થે તો યુદ્ધજ કરવું. યુદ્ધ કરતાં તે જલદી વશ
થાય છે. ૫૯૦.

બાલસ્યાલ્પપ્રભાવત્વાન્ન લોકો યોન્દુમિચ્છતિ ।

યુદ્ધાયુદ્ધફલં યસ્માજ્ઞાતું શક્તો ન બાલિશઃ ॥૫૯૧॥

નાનો બાલક અલ્પ સામર્થવાળો હોવાથી, તેની સાથે લોક યુદ્ધની ઈચ્છા કરતા નથી. અને યુદ્ધ કરવું અને યુદ્ધ ન કરવું એના ફળનો વિચાર બાલક (અજ્ઞાન) ને હોતો નથી. ૫૯૧.

ઉત્સાહશક્તિહીનત્વાદ્દુદ્ધો દીર્ઘામયસ્તથા ।

સ્વૈરેવ પરિભૂયેતે દ્વાવપ્યેતાવસંશયમ્ ॥ ૫૯૨ ॥

ઘરડા તથા દીર્ઘરોગીમાં ઉત્સાહ તથા શક્તિ ન હોવાથી, તેના પોતાના માણસોથીજ તે નક્કી પરાજય પામેલો હોય છે. અર્થાત્ શત્રુથી તેનો પરાજય થાય એમાં શું નવાઈ? ૫૯૨.

સુખોચ્છેદ્યો હિ ભવતિ સર્વજ્ઞાતિવહિષ્કૃતઃ ।

ત एवैनं विनिघ्नन्ति ज्ञातयस्त्वात्मसात्कृतः ॥ ५९३ ॥

આખી ન્યાતે બહાર કાઢેલા, મનુષ્યનો પરાજય સહેલથી થાય છે, કારણ તેની ન્યાતનાજ આપણને અનુકૂળ થઈ તેનો પરાજય કરે છે. ૫૯૩.

મીર્યુદ્ધપરિત્યાગાત્સ્વયમેવ પ્રણશ્યતિ ।

તથૈવ મીરુપુરુષઃ સંગ્રામે તૈર્વિમુચ્યતે ॥ ૫૯૪ ॥

જે બીકણ છે, તે યુદ્ધનો પરિત્યાગ કરવાથી, પોતેજ નાશ પામે છે, તેમજ જેના માણસો બીકણ છે, તે માણસો તેને યુદ્ધમાંથી મૂકીને નાસી જાય છે. ૫૯૪.

લુબ્ધસ્યાસંવિમાગિત્વાન્ન યુદ્ધન્તેઽનુયાયિનઃ ।

લુબ્ધાનુજીવિકૈરેષ દાનમિન્નૈર્નિહન્યતે ॥ ૫૯૫ ॥

જે લોભી છે તે કોઈને પૈસા આપતો નથી, માટે તેની વતી તેના ચાકરો લડતા નથી. અને જેના ચાકર લોભી હોય છે, તેઓ ખીબ તરફથી લાંચ લઈ એને મારે છે. ૫૯૫.

સંત્યજ્યતે પ્રકૃતિભિર્વિરક્તપ્રકૃતિર્યુધિ ।

સુખાભિયોજ્યો ભવતિ વિષયેષ્વતિસક્તિમાન્ ॥૫૯૬॥

જેની પ્રબળ વિરક્ત હોય તેની પ્રબળ તેને યુદ્ધમાં છોડે છે. જે વિષયમાં આસક્ત છે તે, સુખથી છૂટી શકાય છે. ૫૯૬.

અનેકચિત્તમન્ત્રસ્તુ મેઘો ભવતિ મન્ત્રિણા ।

અનવસ્થિતચિત્તત્વાત્કાર્યતઃ સ ઉપેક્ષ્યતે ॥ ૫૯૭ ॥

ઘણાની વાતો જે સાંભળે છે તેને, પ્રધાન મારફત ફેાડી શકાય છે. કારણ જેના ચિત્તનું ઠેકાણું નથી તેના કાર્યથી સહજ ભ્રષ્ટ થાય છે. ૫૯૭.

સદા ધર્મવલીયસ્ત્વાદેવબ્રાહ્મણનિન્દકઃ ।

વિશીયંતે સ્વયં હ્યેષ દૈવોપહતકસ્તથા ॥ ૫૯૮ ॥

દરેક કામમાં ધર્મનું બલ હોવાથી, જે દેવ બ્રાહ્મણની નિંદા કરનાર અને દૈવહત હોય તે પોતેજ નાશ પામે છે. ૫૯૮.

સંપત્તેષ્ચ વિપત્તેષ્ચ દૈવમેવ હિ કારણમ્ ।

इति दैवपरो ध्यायन्नात्मानमपि चेष्टते ॥ ५९९ ॥

સંપત્તિ અને વિપત્તિનું કારણ દૈવજ છે, એમ દૈવનું જ ધ્યાન કરનારો તે કંઈ વ્યાપાર ધંધો કરતો નથી. (માટે તે સંધિમાં નિરૂપયોગી છે.) ૫૯૯.

दुर्मिक्षव्यसनो चैव स्वयमेव विषीदति ।

बलव्यसनयुक्तस्य योद्धुं शक्तिर्न जायते ॥ ६०० ॥

દરિદ્રી છતાં બ્યસની એ, ખેતેજ હુમેશા દુઃખી
હોય છે, જેની સેનામાં ફાટકૂદ હોય તેને યુદ્ધ ક-
રવાની શક્તિ હોતી નથી. ૬૦૦.

अदेशस्थो हि रिपुणा स्वल्पकेनापि हन्यते ।
ब्राह्मोऽल्पीयानपि जले गजेन्द्रमपि कर्षति ॥ ६०१ ॥

જે પરદેશમાં રહેલો માણસ હોય તે થોડા-
શત્રુથી હણાય છે. કારણ ઝુડ ઘણો નાનો છતાં, પા-
ણીમાં હાથીને પણ તાણી શકે છે. ૬૦૧.

बहुशत्रुस्तु संव्रस्तः श्येनमध्ये कपोतवत् ।
येनैव गच्छति यथा तेनैवाशु विपद्यते ॥ ६०२ ॥

જેમ સેન પક્ષીઓ પાસે કપોત હોય, તો તે-
ને તે જે રસ્તે બાય તે રસ્તે મારે છે તેમ જેને
ઘણા શત્રુ છે તે, ત્રાસ પામીને, ચારકોરથી માર
ખાય છે. ૬૦૨.

अकालसैन्ययुक्तस्तु हन्यते कालयोधिना ।
कौशिकेन हतज्योतिर्निशीथ इव वायसः ॥ ६०३ ॥

જેમ ઘૂસડ રાત્રે આવીને રતાંધળા કાગડાને
મારે છે તેમ, જે વખત વિચારીને કામ કરનાર
નથી, જેને વખતનો વિચાર હોતો નથી તે કાગ-
ડાની પેઠે હણાય છે. ૬૦૩.

सत्यधर्मव्यपेतेन संदध्यान्न कदाचन ।
स संधितोऽप्यसाधुत्वादचिराद्याति विक्रियाम् ॥ ६०४ ॥

જે સત્યધર્મ માનતો નથી, તેની સાથે કદી
પણ સંધિ ન કરવી, કારણ તેની સાથે સંધિ કરતાં,
તે અસાધુ હોવાથી તેને ફરી જતાં ચાર લાગતી
નથી. ૬૦૪.

અપરમાપિ કથંયામિ । સંધિવિગ્રહયાનાસનસંશ્રય-
દ્વૈધોભાવાઃ પાદગુણ્યમ્ । કર્મણામારમ્ભોપાયઃ પુરુષદ્વ-
વ્યસંપદેશકાલવિભાગો વિનિપાતપ્રતીકારઃ કાર્યસિ-
દ્ધિશ્ચ પશ્ચાદ્ગો મન્ત્રઃ । સામદાનભેદદણ્ડાશ્ચત્વાર ઉ-
પાયાઃ । ઉત્સાહશક્તિર્મન્ત્રશક્તિઃ પ્રભુશક્તિશ્ચેતિ શક્તિ-
ત્રયમ્ । एतत्सर्वमालोच्य नित्यं विजिगीषवो भवन्ति
મહાન્તઃ ।

વળી પણ હું આપને કહું છું કે—સંધિ, વિગ્ર-
હ, યાન, આસન, સંશ્રય, દ્વૈધિભાવ, એ છ ગુણો છે.
અને કર્મના આરંભનો ઉપાય, પુરુષ અને દ્રવ્ય
સંપત્તિ, દેશકાલનો વિભાગ, શત્રુનો હુમલો અટ-
કાવવાનો ઉપાય, અને કાર્યસિદ્ધિ એ પાંચ અંગ-
વાળો મંત્ર હોય છે. સામ, દાન, ભેદ અને દંડ એ
ચાર ઉપાય છે. ઉત્સાહશક્તિ, મંત્રશક્તિ અને પ્ર-
ભુશક્તિ (લશ્કરાદિ સાધન સામર્થ્ય) એ ત્રણ શક્તિ
હોય છે. એ સર્વનો વિચાર કરી જે વિજયની ઈ-
ચ્છાવાળા છે તે હમેશા મોટાઈ પામે છે.

या हि प्राणपरित्यागमूल्येनापि न लभ्यते ।

सा श्रीर्नोतिविदां पश्य चञ्चलापि प्रधावति ॥૬૦૫॥

જે લક્ષ્મી પ્રાણપરિત્યાગરૂપી કીમતથી પણ
મળતી નથી, તે ચંચલ લક્ષ્મી પણ, નીતિ જાણુ-
નાર લોકોની આગળ દોડતી આવેછે. જુઓ. ૬૦૫.
તથા ચોક્તમ્— તેમજ કહું છે.

विस्रं यदा यस्य समं विभक्तं

गूढश्चरः संनिभृतश्च मन्त्रः ।

न चाग्रियं प्राणिषु यो ब्रवीति

स सागरान्तां पृथिवीं प्रशास्ति ॥ ૬૦૬ ॥

જેનું દ્રવ્ય હુમેશા સરખી રીતે વહેંચાયલું છે, અને જેના ફૂતો છૂપી રીતે ફરે છે, અને જેના મંત્ર ઘણાજ ગુપ્ત રહે છે, એ કદી પ્રાણીમાત્ર સાથે અપ્રિય લાપણુ કરતો નથી, તે સમુદ્રથી વિંટલાયલી આખી પૃથ્વીપર રાજ કરે છે. ૬૦૬.

किंतु यद्यपि महामन्त्रिणा गृध्रेण संधानमुपन्यस्तं तथापि तेन राज्ञा संप्रति भूतजयदर्पान्नमन्तव्यम् । देव, तदेवं क्रियताम् । सिंहलद्वीपस्य महाबलो नाम सारसो राजास्मिन्नं जम्बुद्वीपे कोपं जनयतु । यतः ।

જોકે મહામંત્રી ગીધે સંધિ કરવાનું ચલાવ્યું છે તોપણુ તે રાજાને હુમણા જય મળ્યો છે, માટે તે ગર્વથી કબૂલ નહિ કરે. માટે મહારાજ ! એમ કરવું. સિંહલદ્વીપનો મહાબલ નામનો રાજસારસ આપણો મિત્ર છે. તે જંબુદ્વીપપર જઈને ચઢાઈ કરે. કારણ—

सुगुप्तिमाधाय सुसंहतेन

बलेन वीरो विचरन्नरातिम् ।

संतापयेद्येन समं सुतप्त-

स्तप्तेन संधानमुपैति तप्तः' ॥ ६०७ ॥

ઘણું મોડું સંપીડું સૈન્ય લઈને છૂપી રીતે, શત્રુપર ચઢી જઈ તેને ઘણો સંતાપ ઉપજાવવો. કારણ તપેલા (લોહ) સાથે તપેલું (લોહ) સહજ મળી જાય છે.' ૬૦૭.

राज्ञा 'एवमस्तु' इति निगद्य विचित्रताया बकः सुगुप्तलेखं दत्त्वा सिंहलद्वीपं ग्रहितः ।

રાજા કહેછે—‘હીક.’ એમ કહીને વિચિત્ર ના-
મના બગલાને ગુપ્ત લેખ આપી સિંહલદ્વીપમાં
માડલ્યો.

અથ પ્રાણિધિરાગદ્યોવાચ—‘દેવ, શ્રૂયતાં તત્રત્ય-
પ્રસ્તાવઃ । एवं तत्र गृध्रेणोक्तम्—‘દેવ, યન્મેઘવર્ણસ્ત-
ત્ર ચિરમુષિતઃ સ વેત્તિ કિં સંધેયગુણયુક્તો હિરણ્ય-
ગર્ભો ન વા’ इति । ततोऽसौ राज्ञा समाहूय पृष्ठः—
‘વાયસ, કીદૃશોઽસૌ હિરણ્યગર્ભઃ । ચક્રવાકો મન્ત્રી
વા કીદૃશઃ ।’ વાયસ ઉવાચ—‘દેવ, હિરણ્યગર્ભો રાજા
યુધિષ્ઠિરસમો મહાશયઃ । ચક્રવાકસમો મન્ત્રી ન કા-
પ્યવલોકયેતે ।’ રાજાહ—‘યદ્યેવં તદા કથમસૌ ત્વયા
વશ્ચિતઃ ।’ વિહસ્ય મેઘવર્ણઃ પ્રાહ—‘દેવ,

પછી દૂત આવીને કહેવા લાગ્યો, ‘મહારાજ !
ત્યાંનો વૃત્તાંત સાંભળો. ત્યાં ગીધ એમ કહેછે કે,
‘મહારાજ ! મેઘવર્ણ ત્યાં ઘણા દિવસ રહ્યા હતા,
માટે હિરણ્યગર્ભ સંધિ કરવા યોગ્ય છે કે નહિ તે
તે બાણુતો હોવો જોઈએ.’ પછી રાજાએ મેઘવર્ણને
બોલાવી પૂછ્યું, ‘અરે ! મેઘવર્ણ ! હિરણ્યગર્ભ કેવો
છે, અને ચક્રવાક મંત્રી કેવો છે ?’ કાગડો કહે છે,
‘હિરણ્યગર્ભ ધર્મરાજા (યુધિષ્ઠિર) જેવો મહાશય છે.
અને ચક્રવાક જેવો મંત્રી કોઈ ઠેકાણે શોધ્યો મળે
તેમ નથી.’ રાજા કહેછે—‘એમ છે ત્યારે તે તે મને
કેમ ફસાવ્યા.’ મેઘવર્ણ હસીને બોલ્યો, ‘મહારાજ !
વિશ્વાસપ્રતિપન્નાનાં વશ્ચને કા વિદગ્ધતા ।

भङ्गमारुह्य सुप्तं हि हत्वा किं नाम पौरुषम् ॥६०८॥

જે વિશ્વાસે રહ્યા હોય, તેને ફસાવવામાં શી
આતુરી છે ? કારણ બોળાપર ચઢીને સૂતેલા માણુ-
સને મારવામાં શું પરાક્રમ છે ? ૬૦૮.

ઋણુ દેવ, તેન મન્ત્રિણાહં પ્રથમંદર્શન એ જ્ઞા-
તઃ । કિંતુ મહારાજોડસૌ રાજા । તેન મયા વિપ્રલ-
બ્ધઃ । તથા ચોક્તમ્—

મહારાજ સાંભળેા. તે પ્રધાને મને પ્રથમ દ-
ર્શનમાંજ ઓળખી કહાડયો, પરંતુ એ રાજા મ-
હારાજ છે, માટે હું તેને દસાવી શકયો. તેમજ
કહું છે—

આત્મોપમ્યેન યો વેત્તિ દુર્જનં સત્યવાદિનમ્ ।

સ તથા વચ્ચયતે ધૂર્તેર્બ્રાહ્મણશ્ચાગતો યથા' ॥૬૦૯॥

જેમ ધૂર્તે બ્રાહ્મણને બકરાના સંબંધમાં દસા-
વ્યો, તેમ જે દુર્જનને પણ પોતાને જેવો સત્યવ-
દતા સમજે છે, તે દુર્જનથી દસાય છે. ૬૦૯.

રાજોવાચ—‘કથમેતત્ ।’ મેઘવર્ણ કથયતિ—

રાજા કહેછે—‘તે કેમ?’ મેઘવર્ણ કહેછે.

કથા ૨૯. ઇકોનવિંશી । પ્રસ્તુયજ્ઞ નામક બ્રાહ્મણસ્ય
ત્રયાણાં ધૂર્તાનાંચ ॥

વાર્તા ૨૮ મી. પ્રસ્તુયજ્ઞ નામના બ્રાહ્મણ અને
ત્રણ ધૂતારાની.

અસ્તિ ગૌતમસ્યારણ્યે પ્રસ્તુતયજ્ઞઃ કશ્ચિદ્બ્રાહ્મણઃ ।
સ ચ યજ્ઞાર્થં પ્રામાન્તરોચ્છાંગમુપક્રીય સ્કન્ધે નીત્વા
ગચ્છન્ધૂર્તત્રયેણાબલોકિતઃ । તંતસ્તે ધૂર્તા યદ્યેષ ષ્છા-
ગઃ કેનાપ્યુપાયેન લમ્યતે તદા મર્તિપ્રકર્ષો ભવતીતિ
સમાલોચ્ય વૃક્ષત્રયતંત્રે ક્રોશાન્તરેણ તસ્ય બ્રાહ્મણસ્યા-
ગમનં પ્રતીક્ષ્ય પથિ સ્થિતાઃ । તત્રૈકેન ધૂર્તેન ગચ્છન્ત્સ

બ્રાહ્મણોઽભિહિતઃ—‘મો બ્રાહ્મણ, કિમિતિ કુકુરઃ સ્કન્ધેનોહ્યતે ।’ વિપ્રેનોક્તમ્—‘નાયં શ્વા કિંતુ યજ્ઞચ્છાગઃ ।’ અથાનન્તરસ્થિતેનાન્યેન ધૂર્તેન તથ્યેવોક્તમ્ । તદાકર્ણ્ય બ્રાહ્મણદ્દ્વાગં ભૂમૌ નિધાય મુહુર્નિરીક્ષ્ય પુનઃ સ્કન્ધે કૃત્વા દોલાયમાનમતિશ્ચલિતઃ । યતઃ ।

ગૌતમ મુનિના અરણ્યમાં યજ્ઞનો આરંભ કરનાર એક બ્રાહ્મણ હતો. તે બ્રાહ્મણ યજ્ઞ માટે બીજે ગામથી એક બકરો વેચાતો લાવી, ખાંધપર મૂકી જતો હતો. તે ત્રણ ધૂતોએ દીઠો. પછી તે ધૂતોએ જો આ બકરો કોઈ ચુકિતથી મળે, તો આપણી બુદ્ધિની કુશલતા સિદ્ધ થશે. એવો વિચાર કરીને, એકેક ગાઉને અંતરે ત્રણે જણા ત્રણ ગાડની નીચે જઈને બેઠા. અને તે બ્રાહ્મણની વાટ જોવા લાગ્યા. તેમાંથી એક ધૂર્ત બ્રાહ્મણને જતો જોઈને બોલ્યો, ‘હિ બ્રાહ્મણ! આપ આ કૂતરાને કેમ ખાંધે ઉપાડીને લઈ જાઓછો?’ બ્રાહ્મણે કહ્યું—‘એ કૂતરો નથી પણ યજ્ઞ માટે આણેલો બકરો છે.’ આગળ ચાલતાં બીજા ધૂર્ત પણ તેમજ પૂછ્યું. તે સાંભળીને બ્રાહ્મણે બકરાને ભોંયપર મૂકી થોડો વિચાર કરી, પાછો ખાંધપર મૂકી મનમાં સંકલ્પવિકલ્પ કરતો ચાલવા લાગ્યો. કારણ—

મતિર્દોલાયતે સત્યં સતામપિ સ્વલોક્ષિતભિઃ ।

તામિર્વિશ્વાસિતાશ્વાસૌ મ્રિયતે ચિત્રકર્ણવત્ ॥૬૧॥

જેમ બળના વચનથી વિશ્વાસે રહેલો ચિત્રકર્ણ મરેછે, તેમ સત્પુરુષની બુદ્ધિ પણ બળના ભ્રમણથી ડોલાયમાન થાય છે. ૬૧૦.

રાજાહ—‘કથમેતત્ ।’ સ કથયતિ—
રાજા કહેછે—‘એ કેમ ?’ તે કહેછે.

કથા ૩૦ ત્રિંશી । મદોત્કટ સિંહસ્ય
તદનુચરાણામુષ્ટસ્યચ ॥

પાર્તા ૩૦ મી. મદોત્કટ સિંહ અને
તેના ઊંટ નોકરની.

અસ્તિ કસ્મિંશ્ચિદ્વનોદેશે મદોત્કટો નામ સિંહઃ ।
તસ્ય સેવકાશ્વયઃ કાકો વ્યાઘ્રો જમ્બુકશ્ચ । અથ
તૈર્ઘ્રમદ્ગ્નિઃ । કશ્ચિદુષ્ણો દૃષ્ટઃ પૃષ્ઠશ્ચ—‘કુતો ભવાનાગતઃ
સાર્થાન્નૃષ્ટઃ ।’ સ ચાત્મવૃત્તાન્તમકથયત્ । તતસ્તૈ-
ર્નીત્વા સિંહેઽસૌ સમર્પિતઃ । તેનાભયવાચં દત્ત્વા ચિ-
ત્રકર્ણ इति નામ કૃત્વા સ્થાપિતઃ । અથ કદાચિત્સિ-
હસ્ય શરીરૈવકલ્યાદ્ભૂરિવૃષ્ટિકારણાઘાહારમલભમાના-
સ્તે વ્યગ્રા વમ્બુઃ । તતસ્તૈરાલોચિતમ્—‘ચિત્રકર્ણમે-
વ યથા સ્વામી વ્યાપાદયતિ તથાનુષ્ટીયતામ્ । કિમ-
નેન કણ્ટકમુજા ।’ વ્યાઘ્ર ઉવાચ—‘સ્વામિનાભયવા-
ચં દત્ત્વાનૃગુહીતસ્તત્કથમેવં સંભવતિ ।’ કાકો વ્રૂતે—
‘इह समये परिक्षीणः स्वामी पापमपि करिष्यति ।
यतઃ ।

કોઈ એક વન પ્રદેશમાં મદોત્કટ નામનો સિંહ
છે, તેના હાગડો, વાઘ અને શિયાળ એવા ત્રણ
સેવક હતા. તે ત્રણે ફરતાં ફરતાં તેમણે એક ઊંટ
જોયો. અને પૂછ્યું, ‘તું કયાંથી આવ્યો ?’ તેણે પો-
તાનો સર્વ વૃત્તાંત કહ્યો. તે પછી ત્રણે જણ તે ઊં-
ટને સિંહ પાસે લઈ ગયા, તે સિંહે પણ તેને અ-

ભય વચન આપ્યું. અને ચિત્રકર્ણ નામ પાડી પાસે રાખ્યો. તેની આગળ કોઈએક દહાડે સિંહ માંદો પડતાં તથા ઘણા વર્ષાદ વર્ષતાં, તે ત્રણેને ખાવા ન મળતાં, તેઓ ગભરાયાં. તે ત્રણેએ વિચાર કર્યો. સ્વામી જે રીતે ચિત્રકર્ણનેજ મારે એવી કંઈ યુક્તિ કરે. આ કાંટા ખાનારનું આપણે શું કામ છે? વાઘ કહેછે—‘સ્વામીએ અભય વચન આપી, તેને અનુગ્રહ કર્યો છે. ત્યારે એ કેમ સંભવે?’ કાગડો કહેછે—‘આ વંખતે સ્વામી ક્ષીણ થયો છે. મારે પાપ પણ કરશે. કારણ—

ત્યજેત્શુધાર્તા મહિલા સ્વપુત્રં

સ્વાદેત્શુધાર્તા ભુજગી સ્વમણ્ડમ્ ।

બુભુક્ષિતઃ કિં ન કરોતિ પાપં

શ્રીળા નરા નિષ્કરુણા ભવન્તિ ॥ ૬૧૧ ॥

ભૂખથી પીડાતી માતા પોતાના પુત્રને તજે છે, ભૂખી સાપણ પોતાનાં ઈંડાં ખાય છે, ભૂખ્યો માણસ કયું પાપ કરતો નથી? કારણ ક્ષીણ મનુષ્ય નિર્દય બને છે. ૬૧૧.

અન્યથા । અને વળી,

મત્તઃ પ્રમત્તશ્ચોન્મત્તઃ શ્રાન્તઃ કુદ્ધો બુભુક્ષિતઃ ।

લુબ્ધો મીરુસ્ત્વરાયુક્તઃ કામુકશ્ચ ન ધર્મવિત્ ॥૬૧૨॥

મત્ત,^૧ પ્રમત્ત,^૨ ઉન્મત્ત,^૩ શ્રાંત,^૪ કોધી, ભૂખ્યો, લોભી, ખીકણ, ઉતાવળીઓ અને કામી એટલા ધર્મને બાણતા નથી. ૬૧૨.

इति संचिन्त्य सर्वे सिंहान्तिकं जग्मुः । सिहे-
नोक्तम्—‘आहारार्थं किंचित्प्राप्तम् ।’ तैरुक्तम्—‘यस्मा-

દવિ ન પ્રાપ્તં કિંચિત્ ।' સિંહેનોક્તમ્—'કોઽધુના જી-
વનોપાયઃ ।' કાકો વદતિ—'દેવ, સ્વાધીનાહારપારેત્યા-
ગાત્સર્વનાશોઽયમુપસ્થિતઃ ।' સિંહેનોક્તમ્—'અત્રાહારઃ
કઃ સ્વાધીનઃ ।' કાકઃ કર્ણે કથયતિ—'ચિત્રકર્ણઃ'
શતિ । સિંહો ભૂમિં સ્પૃષ્ઠા કર્ણો સ્પૃશતિ । અભયવાચં
દત્ત્વા ધૃતોઽયમસ્માભિઃ । તત્કથમેવં સંભવતિ ।
તથા ચ ।

એવો ત્રિચાર કરી સર્વે સિંહ પાસે ગયા. સિં-
હે કહ્યું, 'કંઈ ખાવાનું મળ્યું કે?' તેમણે કહ્યું,
'યત્ન કર્યો છતાં, કંઈ મળ્યું નથી.' સિંહે કહ્યું, 'હ-
વે જીવન માટે શો ઉપાય કરવો?' કાગડો કહેછે,
'મહારાજ! આપણા હાથમાં આહાર છતાં, તેનો
ત્યાગ કરવાથી આ સર્વનો નાશ પ્રાપ્ત થયો છે.' સિંહ
કહેછે—'સ્વાધીન આહાર શું છે?' કાગડો કાનમાં
કહેછે, 'ચિત્રકર્ણ એ.' સિંહ (ભાંયનો સ્પર્શ કરીને
કાને હાથ અડકાડીને) 'જેને અભય વચન આપી
આપણે પાસે રાખ્યો છે, તેને વિષે એ કેમ સંભવે?
તેમજ વળી,

ન ભૂપ્રદાનં ન સુવર્ણદાનં

ન ગોપ્રદાનં ન તથાન્નદાનમ્ ।

યથા વદન્તીહ મહાપ્રદાનં

સર્વેષુ દાનેષ્વભયપ્રદાનમ્ ॥ ૬૧૩ ॥

જેવું સર્વદાનમાં અભયદાન એ મહાપ્રદાન ક-
હ્યું છે, તેવું ભૂમિદાન નથી, સુવર્ણદાન નથી, ગોપ્ર-
દાન નથી, અને અન્નદાન પણ નથી. ૬૧૩.

અન્યથા । અને વળી,

સર્વકામસમુદયસ્ય અશ્વમેધસ્ય ચત્કલમ્ ।

તત્કલં લભતે સમ્યગ્ગતિતે શરણાગતે ॥ ૬૧૪ ॥

સર્વ ઈચ્છા પૂર્ણ કરનાર જે અશ્વમેધ યજ્ઞ, તે-
નું જે ફળ છે, તે ફળ શરણાગતનું રક્ષણ કરવાથી
મળે છે. ૬૧૪.

કાકો જૂતે—‘નાસૌ સ્વામિના ધ્યાપાદયિતવ્યઃ ।
કિંત્વસ્મામિરેવ તથા કર્તવ્યં યથાસૌ સ્વદેહદાનમક્ષી-
કરોતિ ।’ સિંહસ્મૃત્વા તૂર્ણી સ્થિતઃ । તતોઽસૌ લ-
ઘ્વાલકાશઃ કૂટં કૃત્વા સર્વાનાદાય સિંહાન્તિકં ગતઃ ।
અથ કાકેનોક્તમ્—‘દેવ, યન્નાદપ્યાહારો ન પ્રાપ્તઃ ।
અનેકોપવાસસિન્નઃ સ્વામી । ઉપિદાર્મી મધીયમાંસમુ-
ષ્મુજ્યતામ્ । યતઃ ।

કાગડો કહેછે—‘સ્વામીએ એને ન મારવો,
પરંતુ અમેજ એવી યુક્તિ કરીએ, કે જેથી એ પોતે
આવીને પોતાના દેહનું દાન આપને કરે.’ સિંહ તે
સાંભળી ચૂપ રહ્યો. પછી એ કાગડો વખત વિચા-
રી કપટ રચી, સર્વને સાથે લઈ સિંહ પાસે ગયો.
પછી કાગડો બોલ્યો—‘મહારાજ ! યત્નથી પણ આ-
હાર મળ્યો નથી. સ્વામી આપ તો અનેક ઉપવાસ
કરીને ખિન્ન થયા છો, ત્યારે હવે મારું માંસ ખા-
ઓ. કારણ—

સ્વામિસૂલા ભવન્ત્યેવ સર્વાઃ પ્રકૃતયઃ સત્ત્વ ।

સમૂલેષ્વપિ વૃક્ષેષુ પ્રયત્નઃ સકલો નૃજામ્ ॥ ૬૧૫ ॥

સર્વ પ્રજાનું ખરેખર સ્વામી એ મૂળ છે, મૂ-
ળવાળા ઝાડ પર મનુષ્યે કરેલો પ્રયત્ન સફળ
પાવે છે. ૬૧૫.

સિંહેનોકમ્—‘વરં પ્રાણપરિત્યાગઃ । ન પુનરીદ-
શિ કર્મણિ પ્રવૃત્તિઃ ।’ જન્મુકેનાપિ તથોક્તમ્ । તતઃ
સિંહેનોક્તમ્—‘મૈવમ્ ।’ અથ વ્યાઘ્રેનોક્તમ્—‘મદેહેન
જીવતુ સ્વામી ।’ સિંહેનોક્તમ્—‘ન કદાચિદેવમુચિત-
મ્ ।’ અથ ચિત્રકર્ણોઽપિ જાતવિશ્વાસસ્તથૈવાત્મદાન-
માહ । તતસ્તદ્વચનાતેન વ્યાઘ્રેણાસૌ કુર્ષિ વિદાર્ય
વ્યાપાદિતઃ સર્વૈર્ભક્ષિતઃ । અતોઽહં બ્રવીમિ—‘મતિર્દો-
લાયતે સત્યમ્’ इत्यादि ॥ તતસ્તૃતીયધૂર્તવચનં ભુત્વા
સ્વમતિન્નમં નિશ્ચિત્ય છાગં ત્યક્ત્વા ગ્રાહ્યણઃ છાત્વા
ગૃહં યયૌ । સ છાગસ્તૈર્ધૂર્તૈર્નીત્વા ભક્ષિતઃ । અતોઽહં
બ્રવીમિ—‘આત્મૌપમ્યેન યૌ વેત્તિ’ इत्यादि ॥ રાજાહ-
‘મેઘવર્ણ, કથં શત્રુમાખ્યે ત્વયા ચિરમુચિતમ્ । કથં
વા તૈષામનુનયઃ કૃતઃ ।’ મેઘવર્ણ ઉવાચ—‘દેવ, સ્વા-
મિકાર્યાર્થિવા સ્વપ્રયોજનવશાદ્વા કિં ન ક્રિયતે ।
પશ્ય ।

સિંહ કહેછે—‘પ્રાણુ જવો સારો, પરંતુ આ-
વા કામમાં પ્રવર્ત થવું સાડું નથી.’ શિયાળે પણ તે-
મજ કહ્યું. સિંહે કહ્યું, ‘એમ મા બોલ.’ પછી વાઘે
કહ્યું, ‘મારા દેહથી સ્વામીએ પોતાનો શુભ બચા-
વવો.’ સિંહે કહ્યું, ‘એ કદી પણ યોગ્ય નહિ થાય.’
પછી વિશ્વાસ પામેલો ચિત્રકર્ણ પણ તે પ્રમાણેજ
પોતાનો દેહ આપવા તૈયાર થયો. તેનું બાલુનું થ-
તાંજ તે વાઘે તેનું પેટ ચીરીને તેને માર્યો, અને
સર્વેએ તેને ખાધો. સાટે હું કહું છું—

દોહરો.

ખલ વચને સંતોષણી, મતિ અતિ ઝોલા ખાય;
ચિત્રકર્ણ પેઠે મરે, ને વિશ્વાસ રખાય.

આમજ જતાં ત્રીજા ધૂર્તનું વચન સાંભળી, મારી મતિને જામ થયો છે, એવો નિશ્ચય કરી, તે બકરાને છોડી દઈ, ગ્રાહ્ય સ્નાન કરી ઘેર આવ્યો. તે બકરા તે ધૂર્તોએ લઈ જઈને ખાધો. માટે હું કહું છું—(બુઓ રહોક ૬૧૩).

રાજા કહેછે—‘હે મેઘવર્ણ (કાગડા) ! તું શત્રુને ઘેર ઘણો વખત શી રીતે રહ્યો ?’ તેની પ્રીતિ કેમ મેળવી ?’ મેઘવર્ણ કહેછે—‘મહારાજ ! સ્વામીનું કાર્ય થવા અથવા પોતાની મતલબ સાધવાની ઈચ્છાથી (લોકો) શું નથી કરતા ? બુઓ,

લોકો વહતિ કિં રાજજ મુર્ખા દગ્ધુમિન્ધનમ્ ।

ક્ષાલયજ્વપિ વૃક્ષાંચિ નદીવેલા નિકુન્તતિ ॥ ૬૧૬ ॥

હે રાજા ! મનુષ્ય બાળવાને માટે લોકડા માથાપર ઉપાડીને લઈ નથી જતાં કે ? નદીનો આવેલો મોળો વૃક્ષના પગ પખાળે છે, અને પછી તેનું નિકંદન કરે છે. ૧૧૬.

તથા ચોક્તમ્— તેમજ કહું છે—

સ્કન્ધેનાપિ વહેચ્છત્રુન્કાર્યમાસાઘ બુદ્ધિમાન્ ।

યથા વૃદ્ધેન સર્પેણ મળ્હુકા ચિનિપાતિતાઃ’ ॥ ૬૧૭ ॥

જે રીતે વૃદ્ધ સાપે, ફેડકાને (માથે ઉપાડીને) છેવટે માર્યો તેમ બુદ્ધિમાન્ પુરુષે પોતાનું કામ હોય ત્યાંસુધી શત્રુને ખાંધપર ઉપાડવો.’ ૬૧૭.

રાજા—‘કથમેતત્ ।’ મેઘવર્ણઃ કથયતિ—

રાજા કહેછે—‘એ કેમ ?’ મેઘવર્ણ કહેછે.

કથા ૩૧ એકત્રિંશી । મંદવિષ સર્પસ્ય મંડુકાનાંચ ॥

વાર્તા ૩૧ મી. મંદવિષ સર્પ અને દેડકાની.

અસ્તિ જીર્ણોદ્યાને મન્દવિષો નામ સર્પઃ । સોઽ
તિજીર્ણતયાહારમપ્યન્વેષુમક્ષમઃ સરસ્તીરે પતિત્વા સ્થિ-
તઃ । તતો દૂરાદેવ કેનચિન્મણ્ડુકેન દૃષ્ટઃ । પૃષ્ઠઃ—
'કિમિતિ ત્વમાહારં નાન્વિષ્યસિ ।' સર્પોઽવદત્—'ગ-
'છ ભદ્ર, મમ મન્દભાગ્યસ્ય પ્રશ્નેન કિમ્ ।' તતઃ
સંજાતકૌતુકઃ સ ચ ભેકઃ 'સર્વથા કથ્યતામ્' इत्या-
હ । સર્પોઽપ્યાહ—'ભદ્ર, બ્રહ્મપુરવાસિનઃ શ્રોત્રિયસ્ય
કૌણ્ડિન્યસ્ય પુત્રો વિંશતિવર્ષીયઃ સર્વગુણસંપન્નો દુ-
ર્દેવાન્મમ નૃશંસંસ્વભાવાદૃષ્ટઃ । તં પુત્રં સુશીલનામાનં
મૃતમાલોક્ય મૂર્છિતઃ કૌણ્ડિન્યઃ પૃથિવ્યાં લુલોઠ ।
અનન્તરં બ્રહ્મપુરવાસિનઃ સર્વે બાન્ધવાસ્તત્રાગત્યોપવિ-
ષ્ટાઃ । તથા ચોક્તમ્—

એક જુના બાગમાં મંદવિષ નામનો એક સર્પ
હતો. તે ધણો ઘરડો થવાથી, પોતાનો આહાર મે-
ળવવામાં અસમર્થ થઈને, સરોવરના કાંઠાપર પડી
રહ્યો. પછી કોઈએક દેડકાએ તેને દૂરથી દીઠો. અ-
ને પૂછ્યું, 'તું તારો આહાર કેમ મેળવતો નથી ?'
સર્પ કહેછે—'બાઈ તું તારે રસ્તે જા. હું મંદભાગી
છું, મને પૂછવાથી શો ઉપયોગ ?' આથી કૌતુક પા-
મેલા તે દેડકાએ કહ્યું, 'તું ખરેખર કારણ કહે.'
સર્પ કહેછે—'ભદ્ર ! બ્રહ્મપુરમાં રહેનાર કૌંડિન્ય ના-
મના શ્રોત્રીયના સર્વગુણ સંપન્ન ૨૦ વર્ષના એક
છોકરાને મારા દુર્દેવથી અને દુષ્ટ સ્વભાવથી હું ક-
રડ્યો. તેવા તે સુશીલ પુત્રને મરેલો બોધને, કૌં-
ડિન્ય મૂર્છા પામી ભોંયપર આજોડવા લાગ્યો, પછી

બ્રહ્મપુરમાં રહેનાર તેના સગાવહાલા સર્વ બ્રાહ્મણો
ત્યાં આવી બેઠા. તેમજ કહ્યું છે—

ઉત્સવે વ્યસને યુદ્ધે દુર્મિશે રાષ્ટ્રવિપ્લવે ।

રાજદ્વારે શ્મશાને ચ યસ્તિષ્ઠતિ સ બાન્ધવઃ' ॥૬૧૮॥

ઉત્સવ, વ્યસન, યુદ્ધ; દુકાળ; રાજ્યકાંતિ, રા-
જદ્વાર અને શ્મશાન એમાં જે પાસે ઉભો રહે છે,
તેને બાંધવ બાળવો. ૬૧૮.

તત્ર કપિલો નામ જ્ઞાતકોઽવદત્—‘અરે કૌ-
ણ્ડિન્ય, મૂઠોઽસિ । તેનૈવ વિલપસિ । શૃણુ ।

તેમાં કપિલ નામનો એક સ્નાતક (યજ્ઞ કરીને
અવલૂથ સ્નાનથી નાહેલો) હોતો તે બોલ્યો, ‘અરે !
કૌંડિન્ય તું મૂર્ખ છે, માટે આવો વિલાપ કરે છે.
સાંભળ.

ક્રોડીકરોતિ પ્રથમં યથા જાતમનિત્યતા ।

ધાત્રીવ જનની પશ્ચાસથા શોકસ્ય કઃ ક્રમઃ ॥૬૧૯॥

જેમ જન્મેલા મનુષ્યને પ્રથમ અનિત્યતા આ-
લિંગન આપે છે, પછી ધાવની પેઠે માતા આલિંગ-
ન દે છે, ત્યારે ત્યાં શોકનો શો ક્રમ ?’ ૬૧૯.

ક ગતાઃ પૃથિવીપાલાઃ સસૈન્યબલવાહનાઃ ।

વિયોગસાક્ષિણી યેષાં ભૂમિરઘાપિ તિષ્ઠતિ ॥ ૬૨૦ ॥

સૈન્ય, બળ, વાહન એથી યુક્ત મોટા મોટા
રાજા ક્યાં ગયાં ? જેના વિયોગની સાક્ષી પૂરનાર
પૃથ્વી અઘાપિ બેલી છે. ૬૨૦.

અપરં ચ । અને વળી,

કાયઃ સંનિહિતાપાવઃ સંપદઃ પદમાપદામ્ ।

સમાગમાઃ સાપગમાઃ સર્વમુત્પાદિ મંગુરમ્ ॥ ૬૨૧ ॥

શરીર એ હુમેશા નાશવંત છે, સંપત્તિ એ આપત્તિનું સ્થાન છે, સમાગમ એ વિયોગસહિત છે, સર્વ જગત્ નાશવંત ઉત્પન્ન કર્યું છે. ૬૨૧.

પ્રતિક્ષણમયં કાયઃ ક્ષીયમાણો ન લક્ષ્યતે ।

આમકુસ્મ દ્વાન્મઃસ્થો વિશીર્ણ સન્વિમાલ્યતૈ ॥ ૬૨૨ ॥

જેમ પાણીમાં રાખેલો કાચો ઘડો ખીમે ખીમે ઝરીને છેવટે હણાય છે તેમ પણે પણે ક્ષીણ થતો આ દેહ, લક્ષમાં ઉતરતો નથી. ૬૨૨.

આસન્નતરતામેતિ મૃત્યુર્જન્તોર્દિને દિને ।

આઘાતં નીયમાનસ્ય વ્યસ્યસ્યેવ પદે પદે ॥ ૬૨૩ ॥

જેમ ફાંસીપર લૂઈ જનારનું આયુષ્ય પગલે પગલે મોતની પાસે જાય છે, તેમ મોત દિનપ્રતિ-દિન માણસની નજીક આવતું જાય છે. ૬૨૩.

અનિત્યં યૌવનં રૂપં જીવિતં દ્રવ્યસંચયઃ ।

ઐશ્વર્યં પ્રિયસંવાસો મુહોત્તમ ન પણ્ડિતઃ ॥ ૬૨૪ ॥

જુવાની, રૂપ, જીવિત, દ્રવ્યસંચય, ઐશ્વર્ય, પ્રિય સહવાસ, આ સર્વ અનિત્ય છે. તેમાં પંડિતો-એ મોહ પામવો નહિ. ૬૨૪.

યથા કાષ્ઠં ચ કાષ્ઠં ચ સમેયાતાં મહોદયૌ ।

સમેત્ય ચ વ્યપેયાતાં તદ્વદ્ભૂતસમાગમઃ ॥ ૬૨૫ ॥

જેમ સમુદ્રમાં એક લાકડું ખીળ લાકડાને મળે છે અને થોડા વખતમાં છૂટું પડે છે, તેમ આ ભૂત (પ્રાણી તથા પંચમહાભૂત) નો (લવસાગરમાં) સમાગમ છે. ૬૨૫.

યથા હિ પથિકઃ કશ્ચિચ્છાયમાશ્રિત્ય તિષ્ઠતિ ।

વિશ્વમ્ય ચ પુનર્મજ્જેતદ્ભૂતસમાગમઃ ॥ ૬૨૬ ॥

જેમ મુસાફર ડોઠઝોડ છાયાને આધારે બેસે છે, વિશ્રાંતિ લઈ આગલ ચાલવા માંડે છે, તેવો આ ભૂત સમાગમ છે. ૬૨૫.

અન્યથા । અને વળી,

पञ्चभिर्निर्मिते दैहे पञ्चत्वं च पुनर्गते ।

स्वां स्वां योनिमनुप्राप्ते तत्र का परिदेवना ॥ ૬૨૭ ॥

આ દેહ પંચભૂતોથી ઉત્પન્ન થયો છે, તે દેહ પંચત્વ (પોતપોતાની જાતિમાં મળી જઈ નાશ) પામી પોતપોતાના કારણમાં લીન થાય છે, તેમાં શો શોક? ૬૨૭.

यावतः कुरुते जन्तुः संबन्धोन्मनसः प्रियान् ।

तावन्तौऽपि निखन्यन्ते हृदये शोकदाङ्गव ॥ ૬૨૮ ॥

પ્રાણી, જેટલાનો સંબંધ કરી, પોતાના મનને જેટલી વસ્તુ પ્રિય કરે છે તેટલી ચીજો તેના હૃદયમાં શોકના ખીલા ખોલે છે. ૬૨૮.

नायमत्यन्तसंवांसो लभ्यते येन केनचित् ।

अपि स्वेन शरीरेण किमुतान्येन केनचित् ॥ ૬૨૯ ॥

કોઈ પણ વસ્તુ સાથે જંતુનો અત્યંત સમાગમ રહેતો નથી, વિશેષ શું પણ પોતાના દેહ સાથે પણ રહેતો નથી, ત્યાં બીજાની શી વાત? ૬૨૯.

अपि च । અને વળી,

संयोगो हि वियोगस्य संसृचयति संभवम् ।

अनतिक्रमणीयस्य जन्मं मृत्योरिवागमम् ॥ ૬૩૦ ॥

જે રીતે જન્મ, એ અટળ મૃત્યુનું આગમન સૂચવે છે, તેમ સંયોગ એ વિયોગનો સંલવ સૂચવે છે. ૬૩૦.

આપાતરમણીયાનાં સંયોગાનાં પ્રિયૈઃ સહ ।

અપથ્યાનામિવાજ્ઞાનાં પરિણામોઽતિદારુણઃ ॥ ૬૩૧ ॥

જેમ અપથ્ય અન્નનો પરિણામ અતિ ભયંકર હોય છે, તેમ ઉપર ઉપરથી રમણીય દેખાતા પ્રિય વસ્તુના સમાગમનું પરિણામ અતિ દારૂણ છે. ૬૩૧.
અપરં ચ । અને વળી;

ધ્રજાન્તિ ન નિર્વર્તન્તે સ્ત્રોતાંસિ સરિતાં યથા ।

આયુરાદાય મર્ત્યાનાં તથા રાઝ્યહની સદા ॥ ૬૩૨ ॥

જેમ નદીનો પ્રવાહ એકની પાછળ એક આ-
ધ્યા કરે છે, અને તે જીવન (જળ)ને ધસડી બાય
છે, તેમ રાજ અને દિવસ એક પછી એક આવીને
માણસનું આયુષ્ય હરી બાય છે. ૬૩૨.

સુસ્વાસ્વાદપરો યસ્તુ સંસારે સત્સમાગમઃ ।

સ વિયોગાવસાનત્વાદુઃખાનાં ધુરિ યુજ્યતે ॥ ૬૩૩ ॥

સંસારમાં સત્પુરુષનો સમાગમ એ સુખનો
આસ્વાદ આપનાર છે, તેને પણ છેવટે વિયોગ હો-
વાથી, તે પણ દુઃખનો અગ્રભાગી ગણાય છે. ૬૩૩.

અત एव हि नेच्छन्ति साधवः सत्समागमम् ।

યદ્વિયોગાસિલ્નસ્ય મનસૌ નાસ્તિ મેષજમ્ ॥ ૬૩૪ ॥

માટે સત્પુરુષ સત્પુરુષના સમાગમની ઇચ્છા
કરતા નથી, કારણ જેના વિયોગરૂપ તરવારથી કપા-
લના મનને સાંધવાને ણીજું ઔષધ નથી. ૬૩૪.

સુકૃતાન્યપિ કર્માણિ રાજભિઃ સગરાદિભિઃ ।

અથ તાન્યેવ કર્માણિ તે ચાપિ પ્રલયં ગતાઃ ॥ ૬૩૫ ॥

સગર વગેરે રાજાઓએ, મોટાં મોટાં સુકૃત

કર્મો કીધાં, તે કર્મો તથા તે પોતે પણ પ્રલય
પામ્યાં. ૬૩૫.

સંચિન્ત્ય સંચિન્ત્ય તમુપદદં

મૃત્યું મનુષ્યસ્ય વિચક્ષણસ્ય ।

વર્ષામ્બુસિક્તા ઇવ ચર્મબન્ધાઃ

સર્વે પ્રયત્નાઃ શિથિલીભવન્તિ ॥ ૬૩૬ ॥

જેમ વર્ષાદના પાણીથી ભીજાયલાં ચર્મબંધન
ઢીલા પડે છે, તેમ ઉત્તરદંડવાળા મૃત્યુના ચિંતવન
કરતાં કરતાં, વિચક્ષણ મનુષ્યના સર્વ પ્રયત્નો શિ-
થિલ થાય છે. ૬૩૬.

યામેવ રાત્રિ પ્રથમામુપૈતિ

ગર્ભે નિવાસી નરવીર લોકઃ ।

તતઃ પ્રમૃત્યસ્ખલિતપ્રયાણઃ

સ પ્રત્યહં મૃત્યુસમીપમેતિ ॥ ૬૩૭ ॥

ગર્ભમાં રહેલો નરવીર જન જે પહેલી રાત્રિ-
યે ગર્ભમાં પ્રાપ્ત થાય છે, તે દિવસથીજ જેનું પ્ર-
યાણ શરૂ થાય છે, એવો તે પ્રાણી દરરોજ મૃત્યુ-
ની પાસે જાય છે. ૬૩૭.

અતઃ સંસારં વિચારય । શોકોઽયમજ્ઞાનસ્ય પ્ર-
પન્ન । પश्य ।

માટે સંસારનો વિચાર કર. શોક કરવો એ
અજ્ઞાનનો વિસ્તાર છે, જુઓ.

અજ્ઞાનં કારણં ન સ્યાદ્વિયોગો યદિ કારણમ્ ।

શોકો દિનેષુ ગચ્છત્સુ વર્ધતામપયતિ કિમ્ ॥ ૬૩૮ ॥

અજ્ઞાન જે (શોકનું) કારણ ન હોય, અને જે
વિયોગ એ કારણ હોય તો, ઘણા દિવસ જતાં શોક

ક વધવો બેઠ્યો, ઓછો કેમ થાય છે, (માટે) શો-
કનું કારણ અજ્ઞાન છે, વિયોગ નથી. ૬૩૮.

તદ્વાત્માનમનુસંધેહિ । શોકચર્ચા પરિહર । યતઃ ।

ત્યારે તું આત્મામાં તારું ચિત્ત લગાડ. શોક વાર્તા
છોડી દે. કારણ—

અકાન્ઢપાતજાતાનાં ગાત્રાણાં મર્મભેદિનામ્ ।

વાદશોકપ્રહારાણામચિન્તૈષ્વ મહૌષધી' ॥ ૬૩૯ ॥

એકાએક પતનથી થયેલા, અને શરીરના મ-
ર્મ ભેદનાર, ઘણા શોકરૂપી પ્રહારોને અચિંતા એ
મોડું ઔષધ છે. ૬૩૯.

તતસ્તદ્વચનં નિશમ્ય પ્રબુદ્ધ ઇવ કૌણ્ડિન્ય ઉ-
ત્થાયાવ્રવીત્—‘તદલમિદં પ્રીં ગૃહનરકવાસેન । વન-
મેવ ગચ્છામિ ।’ કપિલઃ પુનરાહ—

તેનું ભાષણ સાંભળી કૌંડિન્ય જાગૃત થવા જે-
વો થઈને બોલ્યો, ‘હવે ઘરવાસરૂપી નરક બહુ થ-
યું. વનમાં જઈ.’ ફરી કપિલ કહે છે.

‘વનેऽપિ ક્રોધાઃ પ્રભવન્તિ રાગિણાં

ગૃહેऽપિ પન્થેન્દ્રિયનિપ્રહસ્તપઃ ।

અકુત્સિતે કર્મણિ યઃ પ્રવર્તતે

નિવૃત્તશાગસ્ય ગૃહં તપોવનમ્ ॥ ૬૪૦ ॥

રાગી યુક્ષને વનમાં પણ દોષ ઉપજે છે, ઘ-
રમાં રહીને પણ પાંચ ઇન્દ્રિયનો નિશ્ચય એ તપ છે.
જે અકુત્સિતકર્મ કરે છે અને જેનો પદાર્થ પ્રેમ નિ-
વૃત્ત થયો છે, તેને ઘર એજ તપોવન છે. ૬૪૦.

યતઃ । કારણ—

દુઃખિતોऽપિ ચોરેદર્શિ યત્ર કુત્રાભમે રતાઃ ।

સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ ન લિજ્ઞં ધર્મકારણમ્ ॥ ૬૪૧ ॥

કરણ દુઃખિત મનુષ્યોએ (પ્રદ્યુત્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ એમાંના) કોઈપણ આશ્રમમાં રહીને અને સર્વ ભૂતોમાં સમદૃષ્ટિ રાખીને, ધર્માચરણ કરવું. લિંગ (ચિહ્ન) એ કંઈ ધર્મનું કારણ નથી. ૬૪૧.

उक्तं च । कथं छे के—

वृत्त्यर्थे भोजनं वेषां संतानार्थं च मैथुनम् ।

वाक्सत्यवचनार्थाय दुर्गाण्यपि तरन्ति ते ॥ ६४२ ॥

જેનું ભોજન જીવવા માટે છે, અને જેની સ્ત્રી-હીડા સંતાન માટે છે, અને જેની વાણી સત્ય બોલવા માટે છે, તે દુઃખને પણ તરી બાય છે. ૬૪૨. તથા हि । तथा

आत्मा नदी संयमपुण्यतीर्था

सत्योदका शीलतटा दयोर्मिः ।

तन्नामिवેકં કુરુ પાણ્ડુપુત્ર

न वारिणा शुष्यति चान्तरात्मा ॥ ६४३ ॥

હું પાંડવ ! જેમાં ઈન્દ્રિયનિગ્રહ અને પુણ્ય એ તીર્થ છે, સત્ય એ પાણી છે, શીલ (ઉત્તમ સ્વભાવ) એ કિનારો છે, દયા એ ઉર્મી (મોજો) છે, એવી આત્મારૂપી નદીમાં સ્નાન કર. પાણીથી અંતરાત્મા શુદ્ધ થતો નથી. ૬૪૩.

विशेषतश्च । विशेष करीने,

जन्ममृत्युजराव्याधिबेदनाभिरुपद्रुतम् ।

संसारमिममुत्पन्नमसारं त्यजतः सुखम् ॥ ६४४ ॥

વિશેષે કરીને જન્મ, મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, અને તેની વેદનાથી પીડાયલા, અને જેમાં સાર નથી

એવા આ ઉત્પન્ન થએલા સંસારને જે ત્યાગ કરે તેને સુખ થાય છે. ૬૪૪.

યતઃ । કારણ—

दुःखमेवास्ति न सुखं यस्मात्तदुपलक्ष्यते ।

दुःखार्तस्य प्रतीकारे सुखसंज्ञा विधीयते ॥ ६४५ ॥

દુઃખજ છે, તેમાં સુખ દેખાતું નથી. કારણ દુઃખથી જે પીડાયેલો છે, તેના દુઃખનો પ્રતિકાર થતાં, સુખ એ નામ અપાય છે. ૬૪૫.

કૌણ્ડિન્યો વ્રૂતે—‘एषमेव ।’ ततोऽहं तेन शोकाकुलेन ब्राह्मणेन शप्तः—‘यद्धारम्य मण्डूकानां बाह्वं भविष्यसि’ इति । कपिलो व्रूत—‘संप्रत्युषदेशासहिष्णुर्भवान् । शोकाविष्टं ते हृदयम् । तथापि कार्यं शृणु ।

કૌંડિન્ય કહે છે—‘એમજ છે. પછી તે શોકથી વ્યાકુલ થએલા બ્રાહ્મણે મને શાપ દીધો કે, આજથી તું દેડકાનું વાહન થશે.’ પછી કપિલ કહે છે—‘હમણા તું ઉપદેશને માટે અયોગ્ય છે. કારણ તારું હૃદય શોકથી ભરેલું છે. તથાપિ જે કર્તવ્ય છે તે સાંભળ.

सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत्यक्तं न शक्यते ।

स सङ्गिः सह कर्तव्यः सतां सङ्गो हि मेषजम् ॥ ६४६ ॥

સર્વ રીતે સંગનો ત્યાગ કરવો, પરંતુ તે સંગ-ત્યાગ શક્ય ન હોય ત્યારે સત્પુરુષનો સંગ કરવો. કારણ સત્પુરુષનો સંગ એ (ભવરોગનું) ઔષધ છે. ૬૪૬.

अस्य च । અને વળી,

કામઃ સર્વાત્મના હૈયઃ સ ચેદ્ધાતું ન શક્યતે ।
સ્વમાર્થો પ્રતિ કર્તવ્યઃ સૈવ તસ્ય હિ મેષજમ્ ॥૬૪૭॥

કામ, સર્વ રીતે તજવો. યોગ્ય છે, પરંતુ તે તજવો શક્ય નથી, ત્યારે પોતાની ભાર્યાને વિષે રાખવો. કારણ તે સ્ત્રી એ (કામરોગનું) ઔષધ છે. ૬૪૭.

પતચ્છુત્વા સ કૌણ્ડિન્ય કપિલોપદેશામૃતપ્રશાન્તશોકાનલો યથાવિધિ દણ્ડગ્રહણં કૃતવાન્ । અતો બ્રાહ્મણશાપાન્મઢૂકાન્વોદુમત્ર તિષ્ઠામિ ।’ અનન્તરં તેન મળ્ડૂકેન ગત્વા મળ્ડૂકનાથસ્ય જાલપાદનામ્નોઽગ્રે તત્કથિતમ્ । તતોઽસાચાગત્ય મળ્ડૂકનાથસ્તસ્ય સર્પસ્ય પૃષ્ઠમારુઢવાન્ । સ ચ સર્પસ્તં પૃષ્ઠે કૃત્વા ચિત્રપદક્રમં બન્નામ । પરેદ્યુશ્ચાલિતુમસમર્થં તં મળ્ડૂકનાથોઽવદત્—‘કિમદ્ય ભવાન્મન્દગતિઃ ।’ સર્પો વ્રૂતે—‘દેવ, આહારવિરહાદસમર્થોઽસિ ।’ મળ્ડૂકનાથોઽવદત્—‘અસ્મદાક્ષયા મળ્ડૂકાન્મક્ષય ।’ તતઃ ‘ગૃહીતોઽયં મહાપ્રસાદઃ’ इत्युक्त्वा ક્રમશો મળ્ડૂકાન્સ્ત્રાદિતવાન્ । અતોઽહં વ્રવીમિ—‘સ્કન્ધેનાપિ વહેચ્છત્રૂન્’ इत्यादि ॥ દેવ, યાત્વિદાર્ની પુરાવૃત્તાભ્યાનકથનમ્ । સર્વયા સંધયોઽયં હિરણ્યગર્ભો રાજા સંધીયતામિતિ મે મનિઃ ।’ રાજોવાચ—‘કોઽયં ભવતો વિચારઃ । યતો જિતસ્તાવદયમસ્માભિસ્તતો યદ્યસ્મત્સેવયા વસતિ તદાન્તામ્ । નો ચેદ્વિગૃહ્યતામ્ ।’

આ સર્વ સાંભળીને તે કૌંડિન્યે કપિલોપદેશ રૂપી અમૃતથી જેનો શોકાગ્નિ શાંત થયો છે, એવા થઈને, યથાશાસ્ત્ર દંડ (સંન્યાસ) ધારણ કર્યો, માટે બ્રાહ્મણના શાપથી દેડકાને ઉપાડવાને હું અહીં ઉભો છું.’ પછી તે દેડકાએ, મળ્ડૂકનાથ જાલપાદ

નામના રાજા પાસે જઈને તે કહ્યું. પછી તે મંડૂક-
રાજ ત્યાં આવી સર્પની પીઠપર બેઠો. તે સર્પ તેને
પીઠપર લઈને ચિત્રવિચિત્ર ગતિ કરીને ક્યો. બીજે
દહાડે ચાલવામાં અસમર્થ થયેલા તે સર્પને, તે
મંડૂકરાજે કહ્યું, ‘આજ તારી ગતિ મંદ કેમ છે?’ સ-
ર્પ કહેછે—‘મહારાજ! મને આહાર મળતો નથી
માટે હું મંદ છું.’ મંડૂકરાજ કહેછે—‘અમારી આ-
જ્ઞાથી મંડૂક ખા.’ તે પછી, આ આપનો મહાપ્ર-
સાદ લઉં છું, એમ કહીને અકેક દેડકાને ખાવા લા-
વ્યો. પછી તે સરોવર મંડૂકરહિત થયું જોઈને, તે
સર્પે મંડૂકરાજને પણ ખાધો. માટે હું કહું છું—
(બુચો શ્લોક ૬૧૭.)

મહારાજ! હવે પૂર્વે બનેલા બનાવોની વાર્તા
રહેવા દો. સર્વ પ્રકારે કરીને હિરણ્યગર્ભ રાજા સંધિ
કરવા યોગ્ય છે. ત્યારે એની સાથે તહુ કરવા, એ-
મ મારો મત છે.’ રાજા કહેછે, ‘આ શો તમારો
વિચાર? જો તેને અમે છુટ્યો છે, તો અમારી સે-
વામાં તે રહે તો ઠીક. નહિ તો તેને કેદ પકડો.’

અત્રાન્તરે જમ્બુદ્વીપાદમત્ય શુકેનોક્તમ્—‘દેવ,
સિંહલદ્વીપસ્ય સારસૌ રાજા સંપ્રતિ જામ્બુદ્વીપમાકમ્યા-
વતિષ્ઠતે । રાજા સસંમ્રમં વ્રૂતે—‘કિં કિમ્ ।’ શુકઃ
પૂર્વોક્તં કથયતિ । ગૃધ્રઃ સ્વગતમુવાચ—‘સાધુ રે ચ-
ક્રવાક મન્ત્રિન્ સર્વજ્ઞ, સાધુ સાધુ ।’ રાજા સકોપ-
માહ—‘આસ્તાં તાવદયમ્ । ગત્વા તમેવ સમૂલમુન્મૂ-
લયામિ ।’ દૂરદર્શી વિહસ્યાહ—

એટલામાં જંબુદ્વીપથી શુકે આવીને કહ્યું, ‘મ-
હારાજ! સિંહલદ્વીપનો સારસ રાજા હમણા જંબુ-
દ્વીપપર ચઢી આવ્યો છે.’ રાજા ગભરાઈને બેસેછે,

‘શું ? શું ?’ શુક પહેલાં કહેલું જ ફરી કહે છે. ગીધ મનમાં કહે છે — ‘વાહવાહ ચક્રવાક ! વાહ સાધુ, વાહ સર્વજ્ઞ મંત્રી, સાધુ ? રાજા કોપથી બોલ્યો, ‘એને તો રહેવા દો. જઈને તેને જ સમૂળ ઉખેડી નાખું.’ હૃ-રહર્ષી હસીને બોલ્યો.

‘નં શરન્મેઘવત્કાર્યં વૃથૈવ ઘનગર્જિતમ્ ।

પરસ્યાર્થમનર્થં ઘા પ્રકાશયતિ નો મહાન્ ॥ ૬૪૮ ॥

‘શરદ ઋતુના મેઘની માફક વ્યર્થજ ગર્જના ન કરવી. મોટો માણસ બીજાનો અર્થ કે અનર્થ બહાર પ્રગટ કરતો નથી. ૬૪૮.

અપરં ચ । અને વળી,

एकदा न विगृहीयाद्बह्वनराजाभिघातिनः ।

सदर्पोऽप्युरगः कीटैर्बहुभिर्नाश्यते ध्रुवम् ॥ ૬૪૯ ॥

રાજાએ (નાની ઉમરના પણ) સર્વ શત્રુ સાથે એકે સમયે યુદ્ધનો આરંભ ન કરવો, કારણ ગર્વિષ્ટ સર્પનો પણ ઘણી કીડીઓ પ્રાણ નથી લેતી કે ? ૬૪૯.

देव, किमिति विना संधानं गमनमस्ति । यत-
स्तदास्तपश्चात्प्रकोपोऽनेन कर्तव्यः । अपरं च ।

મહારાજ ! સંધિ કર્યાવિના ગતિ છે શું ? કારણ જો આપણે ચાલ્યા તો, તે આપણી પાછળ આવી હલેલો કરશે. અને વળી,

योऽर्थतत्त्वमाविज्ञाय क्रोधस्यैव वशं गतः ।

स तथा तप्यते मूढो ब्राह्मणो नकुलाद्यथा ॥ ૬૫૦ ॥

જેમ નકુલથી મૂર્ખ બ્રાહ્મણ સંતાપ પામ્યો, તેમ જે અર્થતત્ત્વ ન વિચારતાં, ક્રોધને જ વશ થાય છે તે દુઃખ પામે છે. ૪૫૦.

રાજાહ—‘કયમેતત્ ।’ દૂરદર્શી કથયતિ—
રાબા કહેછે—‘એ કેમ ?’ દૂરદર્શી કહેછે.

કથા ૩૨ દ્વાવિંશી । માધવ બ્રાહ્મણ નકુલયોઃ ॥
વાર્તા ૩૨ મી. માધવ બ્રાહ્મણ અને નોળીએ.

અસ્ત્યુજાયિન્યાં માધવો નામ વિપ્રઃ । તસ્ય બ્રા-
હ્મણી પ્રસૂતા બાલાપત્યસ્ય રક્ષાર્થે બ્રાહ્મણમવસ્થાપ્ય
જ્ઞાતું ગતા । અથ બ્રાહ્મણાય રાજઃ પાર્ષણશ્ચાન્નં દાતુ-
માહ્વાનમાગતમ્ । તચ્છૃત્વા બ્રાહ્મણઃ સહજદારિશ્ચાદ-
ચિન્તયત્—‘યદિ સત્ત્વરં ન ગચ્છામિ તદાન્યઃ કશ્ચિ-
ચ્છૃત્વા શ્ચાન્નં ગ્રહીષ્યતિઃ । યતઃ ।

ઉજ્જયનીમાં માધવ નામનો બ્રાહ્મણ છે. તેની
સ્ત્રી પ્રસૂત થતાં, નાના બાલકને રક્ષણ માટે બ્રાહ્મ-
ણ પાસે મૂકીને નાહવા ગઈ. બ્રાહ્મણને રાબાને ત્યાં-
થી પાર્વણ શ્રાદ્ધતું આમંત્રણ આવ્યું. તે સાંભળીને,
બ્રાહ્મણ દરિદ્રી હોવાથી વિચાર કરવા લાગ્યો કે જો
હું જલદી નહિ બહું તો, ખીજો કોઈ જઈને શ્રા-
દ્ધ લેશે. કાણુ—

આદાનસ્ય પ્રદાનસ્ય કર્તવ્યસ્ય ચ કર્મણઃ ।

ક્ષિપ્રમક્રિયમાણસ્ય કાલઃ પિબતિ તદ્રસમ્ ॥ ૬૫૧ ॥

લેવું દેવું, અને કર્તવ્ય કર્મ એ જલદી ન કર-
તાં, કાલ તેનો રસ ખાઈ ભાય છે. ૬૫૧.

કિંતુ બાલકમ્યાત્ર રક્ષકો નાસ્તિ । તર્તિક કરો-
મિ । યાતુ । ચિરકાલપાલિતમિમં નકુલં પુત્રનિર્વિશે-
ષ બાલકરક્ષાર્યાં કથયસ્થાપ્ય ગચ્છામિ ।’ તથા કૃત્વા

ગતઃ । તતસ્તેન નંકુલેન બાલકસમીપમાગચ્છન્કુળસ-
 પો દૃષ્ટા વ્યાપાદ્ય કોપાત્કવણં ક્ષણં કૃત્વા સ્વાદિતઃ ।
 તતોઽસૌ નકુલો બ્રાહ્મણમાયાન્તમધલોક્ય રક્તવિલિસ-
 મુક્ષપાદઃ સત્ત્વરમુપાગમ્ય તચ્ચરણયોર્લુલોઠ । તતઃ સ
 વિપ્રસ્તથાવિધં તં દૃષ્ટા બાલકોઽનેન સ્વાદિત ઇત્યવ-
 ધાર્ય નકુલં વ્યાપાદિતવાન્ । અનન્તરં યાવદુપસૃત્યા-
 પત્યં પશ્યતિ બ્રાહ્મણસ્તાવદ્બાલકઃ સુત્યઃ સર્પશ્ચ વ્યા-
 પાદિતસ્તિષ્ઠતિ । તતસ્તમુપકારકં નકુલં નિરોક્ષ્ય મા-
 ચિત્તચેતાઃ સ પરં વિષાદમગમત્ । અતોઽહં બ્રૂમિ—
 ‘યોઽર્થતત્ત્વમવિજ્ઞાય’ ઇત્યાદિ ॥

પરંતુ બાલકનું રક્ષણ કરનાર અહીં કોઈ ન-
 થી. ત્યારે શું કરું? હશે. ઘણા દિવસથી પુત્ર પેઠે
 પાળેલો એવો આ નોળીઆ છે, તેને પુત્રના રક્ષ-
 ã માટે મૂકીને જાઉં છું. તેમ કરીને ગયો. પછી
 તે નકુળે છોકરા પાસે આવેલો એક કાળો સર્પ દી-
 ઠો. તેને જોઈને ક્રોધથી તેના કટકા કટકા કરી મારી
 નાખ્યો. તે પછી બ્રાહ્મણને આવતો જોઈને જેના હાથ
 પગ લોહીથી ખરડાયેલા છે એવો તે નોળીઆ,
 બ્રાહ્મણના પગમાં પડી આજોટવા લાગ્યો. પછી તે
 બ્રાહ્મણે તેવા નોળીઆને જોઈને, આ નોળીઆએ
 મારા પુત્રને ખાધો એમ નિશ્ચય કરી તે નકુળને
 માર્યો. પછી ઘરમાં જઈને બાળકને જુએછે, તો બા-
 ãક સુખરૂપ સૂતેલો અને પાસે મૂવેલો સર્પ દીઠો.
 પછી ઉપકાર કરનાર નોળીઆને જોઈને જેના હૃદ-
 યમાં એક જાતનો ભાવ ઉત્પન્ન થઈ મહા વિષાદ
 પામ્યો. માટે હું કહું છું—

દોહરો.

અર્થ તત્વ ન વિચારતાં, થાય ક્રોધવશ જોડ;
પામે પીડા નકુલથી, મૂર્ખ વિપ્રવત તેડ.

અપરં ચ । અને વળી,

કામઃ ક્રોધસ્તથા મોહો લોભો માનો મદસ્તથા ।
વદ્ધવર્ગમુત્સજેદેનમર્સિસ્ત્યક્તે સુખી નૃપઃ' ॥ ૬૫૨ ॥

કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ, અભિમાન તથા મદ, એ છ (શત્રુ) વર્ગનો ત્યાગ કરવો. તેનો ત્યાગ કરતાં રાજા સુખી થાય છે.' ૬૫૨.

રાજાહ—'મન્ત્રિન્, एष ते निश्चयः ।' મન્ત્રી વ્રતે—'एवमेव । यतः ।

રાજા કહે છે—'હે પ્રધાન ! તારો આ નિશ્ચય છે ?' મંત્રી કહે છે, 'હા, એમજ છે. કારણ—

स्मृतिश्च परमार्थेषु वितर्को ज्ञाननिश्चयः ।

હડતા મન્ત્રગુણિશ્ચ મન્ત્રિણઃ પરમો ગુણઃ ॥ ૬૫૩ ॥

પરમાર્થમાં સ્મૃતિ, વિતર્ક, જ્ઞાનનો નિશ્ચય, હડતા, મંત્રરક્ષણ, એ મંત્રીના મુખ્ય ગુણો છે. ૬૫૩.

તથા ચ । તેમજ કહ્યું છે,

सहसा विदधीत न क्रिया-

मविवेकः परमपदां पदम् ।

वृणते हि विमृश्यकारिणं

गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥ ૬૫૪ ॥

એકાએક (અવિચારે) કોઈ પણ કામ ન કરવું, કારણ અવિચાર એ મોટી વિપત્તિનું સ્થાન છે. કારણ વિચારવત પુરુષને ગુણ વિષે લોભી એવી સંપત્તિયો પડે આવીને વરેછે. ૬૫૪.

તદેવ, યદિવાનીમસ્યદ્વચનં ક્રિયતે તદા સંધાય
ગમ્યતામ્ । યતઃ ।

ત્યારે મહારાજ! જો અમારી વાત તમને
માન્ય હોય તો, સંધિ કરીને જવું. કારણ—

ઘન્યપ્યુપાયાશ્ચત્વારો નિર્દિષ્ટાઃ સાધ્યસાધને ।
સંસ્થામાત્ર ફલં તેષાંસિદ્ધિઃ સાન્નિવ્યવસિતા' ॥૬૫૫॥

જોડે આપણું સાધ્ય સિધ્ધ કરવાને (સામ,
દાન, લેદ, દંડ એ) ચાર ઉપાય કહ્યા છે, પરંતુ
તેની ગણતરી છે, ખરેખર સિધ્ધી તો સામમાંજ
રહી છે.' ૬૫૫.

રાજાહ—'કથમેવં સંમવતિ ।' મન્ત્રીં વ્રૂતે—'દે-
વ, સત્વરં ભવિષ્યતિ । યતઃ' ।

રાજા કહેછે—'એ કેમ સંભવે?' મંત્રી કહેછે,
'જલદી થશે.

અજ્ઞઃ સુખમારાધ્યઃ સુખતરમારાધ્યતે વિશેષજ્ઞઃ ।
જ્ઞાનલવદુર્વિદગ્ધં ગ્રહ્યાપિ નરં ન રજ્જયતિ ॥ ૬૫૬ ॥

અજ્ઞાની સુખથી વશ થાય છે, અને વિ-
શેષ જ્ઞાનનારો તો ઘણીજ સહેલાઈથી વશ થાય
છે, પરંતુ દાધ્યા બળ્યા (જ્ઞાન થોડું અને આશ્રહ
બધારે એવા) ને પ્રહ્લદેવ પણ ખુશ કરવાને સમર્થ
નથી. ૬૫૬.

વિશેષતઃપ્રાયં ધર્મજ્ઞો મન્ત્રીં ચ । જ્ઞાતમેતન્મયા પૂ-
ર્વ મેઘવર્ણવચનાત્તત્કૃતકાર્યસંદર્શનાઞ્ચ । યતઃ ।

વિશેષ કરીને, આ રાજા ધર્મજ્ઞ છે, અને મંત્રી
અર્પણ છે. એ મેં પહેલેજ મેઘવર્ણના બોલવાથી ત-
થા તેણે કરેલું કાર્ય જોયાથી જાણ્યું છે. કારણ—

કર્માનુમેયાં: સર્વત્ર પરોક્ષગુર્ણવૃત્તય: ।

તસ્માત્પરોક્ષવૃત્તીનાં ફલૈઃ કર્માનુભવ્યતે ॥ ૬૫૭ ॥

સર્વ ઠેકાણે પરોક્ષ ગુણોની વૃત્તિ કર્મથી બાણ-
યાની હોય છે. માટે પરોક્ષ વૃત્તિનું કર્મ ફળથી
સમબળ્ય છે.' ૬૫૭.

રાજાહ—‘અલમુત્તરોત્તરેણ । યથાભિપ્રેતમનુષ્ઠી-
યતામ્ ।’ એતન્મન્ત્રાયિત્વા ગૃધ્રો મહામન્ત્રી ‘તત્ર યથા-
ર્હ કર્તવ્યમ્’ इत्यુક્ત્વા દુર્ગાભ્યન્તરં ચલિતઃ । તતઃ
પ્રણિધિબકેનાગત્ય રાજ્ઞો હિરણ્યગર્ભસ્ય નિવેદિતમ્—
‘દેવ, સંધિ કર્તુ મહામન્ત્રી ગૃધ્રોઽસ્મત્સમીપમાગચ્છ-
ત્ ।’ રાજહંસો વ્રૂતે—‘મન્ત્રિન્, પુનઃ સંબન્ધિના કે-
નચિદ્વ્રાગન્તવ્યમ્ ।’ સર્વજ્ઞો વિહસ્યાહ—‘દેવ, ન શ-
ક્કાસ્પદમેતત્ । યતોઽસૌ મહાશયો દૂરદર્શી । અથ-
વા સ્થિતિરિયં મન્દમતીનામ્ । કદાચિચ્છઙ્કૈવ ન ક્રિ-
યતે કદાચિત્સર્વત્ર શક્કા । તથા હિ ।

રાજા કહેછે—‘ઉત્તર પ્રત્યુત્તર બસ થયાં. જે
ઈચ્છિત છે તે કામ કરો.’ ‘જે યોગ્ય હશે તે
કરીશ.’ એમ કહી મહામંત્રી ગીધ કિલ્લાની અંદર
ગયો. તે પછી હિરણ્યગર્ભ સજ્જનો હૂત બગલો
આવીને કહે છે—‘મહારાજ! સંધિ કરવાને મહા-
મંત્રી ગીધ, આપની પાસે આવ્યો છે.’ રાજહંસ
કહે છે—‘હે મંત્રી, કંઈ પણ કારણસર એ અહીં
આવ્યો લાગે છે.’ સર્વજ્ઞ હસીને બોલે છે, ‘દેવ!
આ શંકાનું સ્થાન નથી. કારણ આ મહાશય દૂર-
દર્શી છે અથવા મંદમતિની એવી સ્થિતિ હોય છે.
કદી શંકાજ ન કરવી અથવા સર્વત્ર શંકાથી લ-
રહેવું. તેમજ કશું છે—

સરાસિ बहुशस्तोराच्छाये क्षणात्परिवञ्चितः

कुमुदबिटपान्वेषी हंसो निशास्वविचक्षणः ।

ન દશતિ પુનસ્તારાશક્તી દિવાપિ સિતોત્પલં

कुहकचकितो लोकः सत्येऽप्यपायमपेक्षते ॥ ૬૫૮ ॥

કમળ તંતુનો શોધ કરનાર રાત્રીમાં અચતુર એ વેરાજહંસ જે સરોવરમાં તારાનું પ્રતિબિંબ પડ્યું હોય તે ઠેકાણે ઘાણું કરીને ફસાયલો, દિવસે પણ સફેદ કમળને પણ તારા જાણી ખાતો નથી. કારણ માયા જાળમાં ફસાયલો મનુષ્ય સત્ય વસ્તુપર પણ અપાયની શંકા કરે છે. ૬૫૮.

बुर्जनेदूषितमनसः सुजनेष्वपि नास्ति विश्वासः ।

बालः पायसदग्धो दध्यपि फूत्कृत्य मक्षयति ॥ ૬૫૯ ॥

દુર્જને જેનું મન દોષિત થયું છે, એવા મનુષ્યનો વિશ્વાસ સુજનપર પણ ખેસતો નથી. બુઝો કે, દૂધ પીતાં દાઝેલો બાલક દહીને પણ ફૂકીને ખાય છે. ૬૫૯.

तदेव, यथाशक्ति तत्पूजार्थं रत्नोपहारादिसाम-
ग्री सुसजीक्रियताम् ।' तथानुष्ठिते सति स गृध्रो
मन्त्री दुर्गद्वाराचक्रवाकेणोपगम्य सत्कृत्यानीय राज-
दर्शनं कारितो दत्तासने शोपबिष्टः । चक्रवाक उवा-
च—'युष्मदायत्तं सर्वम् । स्वेच्छयोपभुज्यतामिदं रा-
ज्यम् ।' राजहंसो ब्रूते—'एवमेव ।' दूरदर्शी कथय-
ति—'एवमेवैतत् । किंत्विदानीं बहुप्रपञ्चवचनं निष्प-
द्योजनम् । यतः ।

ચાટે મહારાજ ! યથાશક્તિ તેનો સત્કાર કરવાને રત્ન વગેરે ભેટની સામગ્રી તૈયાર કરો.' તેમ કહ્યો પછી તે ગ્રીધ મંત્રીને ચક્રવાકે તે કિલ્લાના દર

રવાબથી તેડી આણીને સત્કાર કરીને રાજાની મુલાકાત કરાવી, ઉત્તમ આસન પર બેસાડ્યો. ચક્રવાક કહે છે, 'એ સર્વ આપનું છે. એ સર્વ રાજ્ય આપની ઈચ્છા પ્રમાણે ભોગવો.' રાજહંસ કહે છે, 'એમજ.' દ્વરદર્શી કહે છે, 'એ એમજ છે. પરંતુ હવે ઘણું કપટયુક્ત લાપણું નકામું છે. કારણ—

લુબ્ધમર્થેન ગૃહીયાત્સ્તબ્ધમજ્જલિકર્મણા ।

મૂર્ખે છન્દોનુરોધેન યાથાતથ્યેન પણ્ઠિતમ્ ॥ ૬૬૦ ॥

લોભીને પૈસાથી વશ કરવો, સ્તબ્ધ (ગર્વિષ્ઠ) ને હાથ બેડીને વશ કરવો, મૂર્ખને તેની મરજી પ્રમાણે વર્તીને વશ કરવો અને પંડિતને તત્ત્વ કહીને વશ કરવો. ૬૬૦.

અન્યથા । અને વળી,

સન્નાત્રેન હરેન્મિત્રં સંપ્રમેણ તુ બાન્ધવાન્ ।

સ્ત્રીભૃત્યૌ દાનમાનાભ્યાં દાક્ષિણ્યેનેતરાજ્ઞનાન્ ॥ ૬૬૧ ॥

સદ્ભાવથી મિત્રને અનુકૂળ કરવો, બાંધવોને સંભ્રમથી વશ કરવો, દાન અને માનથી સ્ત્રી અને આકરને વશ કરવા અને બીજા મનુષ્યોને ચતુરાઈથી વશ કરવા. ૬૬૧.

તદિદાનીં સંઘાય ગમ્યતામ્ । મહાપ્રતાપશ્ચિત્રવર્જો રાજા । ચક્રવાકો વ્રૂતે—'યથા સંઘાનં કાર્યં તદ્વ્યુવ્યતામ્ ।' રાજહંસો વ્રૂતે—'કતિ પ્રકારાઃ સંઘોનાં સંમવાન્તિ ।' ગૃધ્રો વ્રૂતે—'કથયામિ । શ્રૂયતામ્ ।

ત્યારે હવે સંધિ કરીને આપણે જવું. ચિત્રવર્ણ રાજા મહા પ્રતાપી છે.' ચક્રવાક કહે છે—'સંધિ કેમ કરવી તે પણ અમને કહો.' ગીધ કહે છે—'કહું છું. સાંભળો.

વલીયસામિયુક્તસ્તુ નૃપો નાન્યપ્રતિક્રિયઃ ।

આવૃત્તઃ સંધિમાન્વિચ્છેત્કુર્વાણઃ કાલયાપનમ્ ॥ ૬૬૨ ॥

બળવાનથી પરાજય પામેલા રાજાએ, બીજે કંઈ ઉપાય ન મુઝે તો, આપત્તિમાં પડતાં, કાળ યુમાવવા માટે સંધિ કરવી. ૬૬૨.

કપાલ ઉપહારઃ સંતાનઃ સંગતસ્તથા ।

ઉપન્યાસઃ પ્રતીકારઃ સંયોગઃ પુરુષાન્તરઃ ॥ ૬૬૩ ॥

અદૃષ્ટનર આદિષ્ટ આત્માદિષ્ટ ઉપગ્રહઃ ।

પરિક્રયસાધોચ્છેદનસ્તથા ચ પરભૂષણઃ ॥ ૬૬૪ ॥

સ્કન્ધોપનેયઃ સંધિશ્ચ ષોડશૈતે પ્રકીર્તિતાઃ ।

ઈતિ ષોડશકં પ્રાપ્તુઃ સંધિ સંધિવિચક્ષણાઃ ॥ ૬૬૫ ॥

કપાલ, ઉપહાર, સંતાન, સંગત, ઉપન્યાસ, પ્રતિકાર, સંયોગ, પુરુષાન્તર, અદૃષ્ટનર, આદિષ્ટ, આત્માદિષ્ટ, ઉપગ્રહ, પરિક્રય, ઉચ્છેદન, પરભૂષણ, સ્કન્ધોપનેય, એ સોળ પ્રકારની સંધિ છે. સંધિ કરવામાં જે ચતુર હોય તે આમ સોળ પ્રકારની સંધિ કહે છે. ૬૬૩-૬૬૪-૬૬૫.

કપાલસંધિર્વિજ્ઞેયઃ કેવલં સમસંધિતઃ ।

સંપ્રદાનાદ્ભવાતિ ય ઉપહારઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૬૬૬ ॥

સંતાનસંધિર્વિજ્ઞેયો દારિકાદાનપૂર્વકઃ ।

સદ્દિસ્તુ સંગતઃ સંધિર્મૈત્રીપૂર્વ ઉદાહૃતઃ ॥ ૬૬૭ ॥

જે સંધિમાં સરખી સરતો હોય તે કપાલ* સંધિ. કંઈ આપીને જે સંધિ કરવામાં આવે તેને ઉપહાર સંધિ કહે છે. (૬૬૬) કન્યાનું દાન દઈને જે સંધિ કરવામાં આવે તે સંતાનસંધિ. મિત્રતા

પૂર્વક જે સંધિ તે સંગતસંતિ એમ સત્પુરુષોએ
કહી છે. ૬૬૭.

આવદાયુઃપ્રમાણસ્તુ સમાનાર્થપ્રયોજનઃ ।

સંપત્તૌ વા વિપત્તૌ વા કારણૈર્યો ન મિથ્યતે ॥૬૬૮॥

સંગતઃ સંધિરેવાયં પ્રકૃષ્ટત્વાત્સુવર્ણવત્ ।

તથાન્યૈઃ સંધિકુશલૈઃ કાઞ્ચનઃ સ ઉદાહૃતઃ ॥૬૬૯॥

• જ્યાં સૂધી આયુષ્ય છે, અને જ્યાં સૂધી સ-
રખું અર્થ પ્રયોજન છે, સંપત્તિ અને વિપત્તિમાં
પણ કોઈપણ કારણથી જે બદલાતો નથી, ત્યાંસૂધી
એ સંધિ સુવર્ણ જેવી અત્યુત્તમ છે. માટે બીજા
કેટલાક સંધિ કુશલજનો અને કાંચનસંધિ પણ
કહે છે. ૬૬૮-૬૬૯.

આત્મકાર્યસ્ય સિદ્ધિં તુ સમુંદિશ્ય ક્રિયેત યઃ ।

સ ઉપન્યાસકુશલૈરુપન્યાસ ઉદાહૃતઃ ॥ ૬૭૦ ॥

પોતાના કાર્યની સિદ્ધિના ઉદ્દેશથી જે સંધિ
થાય છે તેને ઉપન્યાસ સંધિમાં કુશલ પુરુષોએ
ઉપન્યાસ સંધિ કહે છે. ૬૭૦.

મયાસ્યોપકૃતં પૂર્વે મમાપ્યેષ કરિષ્યતિ ।

इति यः क्रियते संधिः प्रतीकारः स उच्यते ॥૬૭૧॥

પૂર્વે મેં એનાપર ઉપકાર કર્યો છે, માટે એ
પણ મારાપર ઉપકાર કરશે એમ સમજી જે સંધિ
કરવી તેને પ્રતિકાર સંધિ કહે છે. ૬૭૧.

उपकारं करोम्यस्य ममाप्येष करिष्यति ।

अयं चापि प्रतीकारो रामसुग्रीवयोरिव ॥ ૬૭૨ ॥

જેમ રામ અને સુગ્રીવની સંધિ પેઠે, હું એના
પર ઉપકાર કરું છું, માટે મારા પર આ ઉપકાર કર-
શે, તેને પ્રતિકાર સંધિ બોલુવી. ૬૭૨.

અર્થા સમ્યગુદિશ્ય ક્રિયાં યત્ર હિ ગચ્છતિ ।

સુસંહિતપ્રમાણસ્તુ સ ચ સંયોગ ઉચ્યતે ॥ ૬૭૩ ॥

જેમાં બંનેનું સામાન્ય પ્રયોજન હોય એવા એક કામને ઉદ્દેશીને સલાહ અને જેમાં બંનેનો સંબંધ રહેલો છે એવી સંધિને સંયોગ સંધિ કહે છે. ૬૭૩.

આવયોર્યોધમુખ્યૈસ્તુ મદર્થઃ સાધ્યતામિતિ ।

યાસ્મિન્પણસ્તુ ક્રિયતે સ સંધિઃ પુરુષાન્તરઃ ॥ ૬૭૪ ॥

આપણા બેઉના મુખ્ય મુખ્ય યોદ્ધાઓએ લડીને મારો સ્વાર્થ સાધવો એવી સરત જેમાં હોય તેને પુરુષાન્તર સંધિ કહે છે. ૬૭૪.

ત્વયૈકૈન મદીયોડર્થઃ સંપ્રસાધ્યસ્ત્વસાવિતિ ।

યત્ર શત્રુઃ પર્ણ કુર્યાત્સોઽદૃષ્ટપુરુષઃ સ્મૃતઃ ॥ ૬૭૫ ॥

તમારે એકલાએ જ મારું કામ સિદ્ધ કરવું જોઈએ, એવી જેમાં શત્રુ સરત કરે છે, તેને અદૃષ્ટનર સંધિ કહે છે. ૬૭૫.

યત્ર ભૂમ્યેકદેશેન પણેન રિપુરૂર્જિતઃ ।

સંધીયતે સંધિવિદ્ધિઃ સ ચાદિષ્ટ ઉદાહૃતઃ ॥ ૬૭૬ ॥

જ્યાં કંઈ રાજ્યનો ભાગ આપવાની સરત કરીને સંધિ કરે છે તેને, સંધિ બાણુનાર આદિષ્ટ કહે છે. ૬૭૬.

સ્વસૈન્યેન તુ સંધાનમાત્માદિષ્ટ ઉદાહૃતઃ ।

ક્રિયતે પ્રાણરક્ષાર્થે સર્વદાનમુપગ્રહઃ ॥ ૬૭૭ ॥

પોતાનું સૈન્ય આપીને જે સંધિ કરવામાં આવે છે તેને આત્માદિષ્ટ સંધિ કહે છે. પોતાના પ્રા-

ણ રક્ષણ માટે સર્વદાન કરીને જે સંધિ કરવી તે ઉપગ્રહ સંધિ. ૬૭૭.

કોશાંશેનાર્થકોશેન સર્વકોશેન યા પુનઃ ।

શિષ્ટસ્ય પ્રતિરક્ષાર્થે પરિક્રય ઉદાહૃતઃ ॥ ૬૭૮ ॥

ખબલનાનો કંઈ અંશ, અથવા અડધો ખબલનો કિંવા સર્વ ખબલનો આપીને આપણા સર્વ રાજ્ય રક્ષણ માટે જે સંધિ કરવી તેનું નામ પરિક્રય સંધિ. ૬૭૮.

ભુવાં સારવતીનાં તુ દાનાદુચ્છિન્ન ઉચ્યતે ।

ભૂમ્યુત્થફલદાનેન સર્વેણ પરભૂષણઃ ॥ ૬૭૯ ॥

સારા પાકવાળી જમીનનું દાન કરીને સંધિ કરવી તેને ઉચ્છિન્ન સંધિ કહે છે. ભૂમિમાંથી જે ફળ થાય તે સર્વ ફળ આપવાની [સરતે જે સંધિ તે પરભૂષણ સંધિ. ૬૭૯.

પરિચ્છિન્નં ફલં યત્ર પ્રતિસ્કન્ધેન દીયતે ।

સ્કન્ધોપનેયં તં પ્રાહુઃ સંધિ સંધિવિચક્ષણાઃ ॥ ૬૮૦ ॥

જેમાં ઉપજનો હિસ્સો આપવામાં આવે અથવા જેમાં કાંધા (હફતા) કરીને અમુક હિસ્સો પહોંચાડવામાં આવે તેને અતુર પુરુષ સ્કન્ધોપનેય સંધિ કહે છે. ૬૮૦.

પરસ્પરોપકારસ્તુ મૈત્રી સંબન્ધકસ્તથા ॥

ઉપહારસ્થ વિજ્ઞેયાશ્ચત્વારશ્ચૈવ સંઘયઃ ॥ ૬૮૧ ॥

પરસ્પર ઉપકાર (પ્રતિકાર), મૈત્રી (સંગત) અને સંબંધ (સંતાન) અને ઉપહાર એ ચાર સંધિ મુખ્ય બાણવી. ૬૮૧.

एक एवोपहारस्तु संधिरेव मतो मम ।

उपहारविभेदास्तु सर्वे मैत्रविचर्जिताः ॥ ६८२ ॥

આ (ચાર)માં એક ઉપહાર સંધિજ મને માન્ય છે. ઉપહાર વિના ખીજી મૈત્રી પણ ઠીક લાગે છે. ૬૮૨. અમિયોક્તા વલીયસ્ત્વાદલબ્ધ્યા ન નિવર્તતે ।

ઉપહારાદતે તસ્માત્સંધિરન્યો ન વિચતે' ॥ ૬૮૩ ॥

ચઢી આવેલો શત્રુ બલવાન હોવાથી કંઈ સ્ત્રી-ધાવિના પાછો જતો નથી માટે ઉપહાર શિવાય ખીજી સંધિ સારી નથી.' ૬૮૩.

રાજાહ—'भवन्तो महान्तः पण्डिताश्च । तदत्रा-
स्माकं यथाकार्यमुपदिश्यताम् ।' मन्त्री ब्रूते—'आः,
किमेवमुच्यते ।

રાજા કહે છે—'તમે મહાત્મા અને પંડિત છો. તો અત્રે જે અમને યોગ્ય હોય તે કહો.' મંત્રી કહે છે, 'અરે! એમ શું બોલો છો.

આધિવ્યાધિપરીક્ષાપાદય શ્વો ઘા વિનાશિને ।
ક્ષો હિ નામ શરીરાય ધર્માપેતં સમાચરેત્ ॥ ૬૮૪ ॥

ચિંતા, રોગ એના તાપથી આજ કિંવા કાલે નાશ પામનાર દેહ માટે, ધર્મ વિરુદ્ધ આચરણ કે-
ણ કરશે? ૬૮૪.

जलान्तश्चन्द्रचपलं जीवितं खलु देहिनाम् ।
तथाविधमिति ज्ञात्वा शश्वत्कल्याणमाचरेत् ॥ ६८५ ॥

મનુષ્યજીવિત પાણીમાં પડેલા ચંદ્રના પ્રતિ-
બિંબ જેવું ચંચલ છે. એમ બાણી નિરંતર ટકે
એવું સદાચરણ કરવું. ૬૮૫.

मृगतृष्णासमं वीक्ष्य संसारं क्षणभंगुरम् ।
सज्जनैः संगतं कुर्याद्धर्माय च सुखाय च ॥ ६८६ ॥

મૃગજાણના જળની પેઠે આ સર્વ સંસાર ક્ષણ-

ભંગુર છે એમ બાણીને, ધર્મ માટે તથા સુખ માટે સંબંધન સાથે સંગત કરવી. ૧૮૬.

તન્મમ સંમતેન તદેવ ક્રિયતામ્ । યતઃ ।

ત્યારે મારી સંમતિથી તેજ કરો. કારણ—

અશ્વમેધસહસ્રાણિ સત્યં ચ તુલયા કૃતમ્ ।

અશ્વમેધસહસ્રાદ્ધિ સત્યમેવાતિરિચ્યતે ॥ ૬૮૭ ॥

હજારો અશ્વમેધ, અને સત્ય એ બેની તુલના કરતી વખતે, હજાર અશ્વમેધ કરતાં સત્ય એ અધિક ઠર્યું છે. ૬૮૭.

અતઃ, સત્યાભિધાનદિવ્યપુરઃસરયોરપ્યનયોર્મૂપાલયોઃ કાશ્ચનાભિધાનસંધિર્વિધીયતામ્ ।’ સર્વજ્ઞો વ્રુતે—‘एवमस्तु ।’ તતો રાજહંસેન રાજા વલ્લાલંકારોપહારૈઃ સ મન્ત્રી દૂરદર્શી પૂજિતઃ પ્રહૃષ્ટમનાશ્ચક્રવાકં ગૃહીત્વા રાજો મયૂરસ્ય સંનિધાનં ગતઃ । તત્ર ચિત્રવર્ણેન રાજા સર્વજ્ઞો ગૃધ્રવચનાદ્વહુમાનદાનપુરઃસરં સંભાષિતસ્તથાવિધં સંધિ સ્વીકૃત્ય રાજહંસસર્મીપં પ્રસ્થાપિતઃ । દૂરદર્શી વ્રુતે—‘देव, सिद्धं नः समीहितम् । इदानीं स्वस्थानमेव विन्ध्याचलं व्यावृत्स्य प्रतिगम्यताम् ।’ અથ સર્વે સ્વસ્થાનં પ્રાપ્ય મનોભિલષિતં ફલં પ્રાપ્નુવન્નિતિ ।

માટે “સત્ય” નામક “દિવ્ય”* પૂર્વક આ બે રાજાની કાંચન નામની સંધિ કરવી.’ સર્વજ્ઞ કહેછે, ‘હીક.’ પછી રાજહંસ રાજાએ, વસ્ત્ર અલંકાર ભેદ આપીને, સત્કાર કરેલો તે દૂરદર્શી મંત્રી ચક્રવાકને

* ખરૂંખોડું પારખવાનો ધર્મશાસ્ત્રનો એક પ્રકાર. સાક્ષી, દિવ્ય, અને ભેખ.

સાથે લઈને, મોરના રાજા (ચિત્રવર્ણ) પાસે ગયો. ત્યાં ચિત્રવર્ણ રાજાએ ગીધના કહેવાથી સર્વજ્ઞ મંત્રી સાથે ઘણા માનપૂર્વક સંભાષણ કરી કાંચન નામની સંધિ કબૂલ કરી, રાજહંસ પાસે ગયો. દૂરદર્શી કહે છે, 'મહારાજ! આપણું ઇચ્છિત કાર્ય સિદ્ધ થયું. હવે આપણું સ્થાન જે વિધ્યાવ્યંગ ત્યાં પાછા ફરો.' પછી સર્વ પોતપોતાને સ્થાને જઈને મનોવાંચિત કાળને પામ્યા.

વિષ્ણુશર્મણોક્તમ્—'અપરં કિં કથયामિ । કથ્યતામ્ ।' રાજપુત્રા ઉચુઃ—'તવ પ્રસાદાદ્રાજ્યવ્યવહારાઙ્ગં જ્ઞાતમ્ । તતઃ સુખિનો ભૂતા વયમ્ ।' વિષ્ણુશર્માવાચ—'યદ્યપ્યેવં તથાપ્ત્વપરમપીદમસ્તુ—

વિષ્ણુશર્મા કહે છે—'ખીલું તમોને શું કહું? બોલો.' રાજપુત્રો કહે છે—'આપની કૃપાથી રાજ્ય-વ્યવહારના અંગો અમે શીખ્યા. હવે અમે સુખી થયા.' વિષ્ણુશર્મા કહે છે—'જો એમ છે, તો આમ પણ હો.

સંધિઃ સર્વમહીભુજાં વિજયિનામસ્તુ પ્રમોદઃ સદા
સન્તઃ સન્તુ નિરાપદઃ સુકૃતિનાં કીર્તિશ્ચિરં વર્ધતામ્ ।
નીતિર્વારવિલાસિનીવ સતતં વક્ષઃસ્થલે સંસ્થિતા
વક્ત્રં ચુમ્બતુ મન્ત્રિણામહરહર્ભૂયાન્મહાનુત્સવઃ' ॥ ૬૮૮ ॥

વિજય પામનારા સર્વ રાજાઓમાં સંધિ થાઓ, સદા આનંદ રહો, સત્પુરુષ આપત્તિરહિત થાઓ, પુણ્યવાન પુરુષોની કીર્તિ ચિરકાલ વધે, વાશંગનાની પેઠે નિરંતર હૃદયમાં રહેનારી નીતિ મંત્રી લોકોના મુખનું ચુંબન કરે, અને દરરોજ મોટે ઉત્સાહ થાઓ.' ૬૮૮.

મન્યન્નાસ્તુ । અને વળી એમ પણ થાયો,
પ્રાલેયાદ્રે: સુતાયા: પ્રણયનિવસતિચન્દ્રમૌલિ: સ યાવ-
ચાવલ્લક્ષ્મીર્મુરારેર્જલદ્ દય તદિન્માનસે વિસ્ફુરન્ની ।
યાવત્સ્વર્ણાચ્ચલોઽયં દધદહનસમો यस્ય સૂર્ય સ્ફુલ્લિ-
સ્તાવન્નારાયણેન પ્રચરતુ રચિત: સંગ્રહોઽયં કથાનામ્ ॥

હિમાલયની કન્યા પાર્વતીના પ્રીતિપાત્ર ચંદ્ર-
મૌલી (શિવ) જ્યાં સૂધી છે, એમ ઉપર વીજળીની
પેઠે મુરારિ (વિષ્ણુ) ના હૃદયપર લક્ષ્મી જ્યાં સૂધી
શેણે છે, જ્યાં સૂધી જેની ઉપર આ સૂર્ય વડવા-
નળના તણખાની પેઠે શેણે છે, તે આ સુવર્ણ જ્યાં
સૂધી છે, ત્યાં સૂધી નારાયણ પડિતે રચેલા આ ક-
થાનો સંગ્રહ અચલ વર્તે. ૬૮૫.

અપરં ચ । અને વળી,

શ્રીમાન્ધવલચન્દ્રોઽસૌ જીયાન્માણ્ડલિકો રિપૂન્ ।
વેનાયં સંગ્રહો યન્નાલેક્ષયિત્વા પ્રચારિત: ॥ ૬૯૦ ॥

જેણે આ સંગ્રહ યત્નપૂર્વક લખાવી પ્રચારમાં
આણ્યો, તે આ શ્રીમાન્ માંડલિક ધવલચંદ્ર મહા-
રાજા શત્રુને છુટી લ્યો. ૬૯૦.

इति हितोपदेशे संधिर्नाम चतुर्थः कथासंग्रहः समाप्तः ।
હિતોપદેશનો સંધિ નામક ચોથો કથાસંગ્રહ સંપૂર્ણ.

समाप्तोऽयं हितोपदेशः । शुभं भूयात् ।

હિતોપદેશ સમાપ્ત. કલ્યાણ થાયો.

વેપારીઓને બહુ અગત્યનું પુસ્તક.

લાખોના લેખાં તૈયાર છે.

સહેલગણિત.

પગાર, વ્યાજ, કમિશન, ટ્રાકડા, તોળ વિ-
લાયતની હુંડી વગેરે સાત જાતના હિસાબો તૈયાર
છે. મોટાં કદના પાના ૩૭૬. શોનેરી નામવાળું
કપડાનું પુહું. અસલ રૂ ૩૫૫ પણ હાલ રૂ ૨૫
પોસ્ટેજ સુધ્ધાં.

—:૦:—

સુખસાધક.

તન, મન, અને ધન એ ત્રણે પાંતીનું
સુખ મેળવવાનું ખરું સાધન.

કીમત ચાર આના.

પોસ્ટેજ ૦)૦૫ આનો.

એચ. જી. મર્ચન્ટ.

ધર નં ૧૦૫ વિક્રમવાડી, મુંબઈ.

વસંતસેના.

એક નવીન રસિક વાર્તા.

પૈમાની લાલચુ કહેવાતી વેશ્યા, પૈસા તરફ ન જોતાં માત્ર ગુણ ઉપર મોહિત થઈ ગરીબ થયલા ચારણ ઉપર પ્રેમ દર્શાવે છે, તથા દુર્જન પોતાની દુર્જનતા કટલી હદ સુધી ચલાવે છે તેનું આગેદુર્ય વર્ણન.

સારા કાગળ, સોનેરી નામવાળું કપડાનું પુંડું.

કીમત રૂ. ૧. પો. વે. પે. રૂ. ૦) =

—:0:—

વીરવિજય.

(છ સુંદર ચિત્રો સાથે.)

રમણી વીર પુરુષો તથા સ્ત્રીઓના શરવીરપણા, સાહસ અને ધૈર્યની પાંચ મોટી વાર્તાઓ.

સારા કાગળ, સોનેરી નામવાળું કપડાનું પુંડું.

કીમત રૂ. ૧. પો. વે. પે. રૂ. ૦) =

એચ. જી. મર્ચન્ટ.

બર નં. ૧૦૫, વિઠ્ઠલવાડી, મુંબઈ.

